

वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क २०८१

विविध लेख, रचनाको सँगालो

नेपाल बैंकको
अत्याधुनिक कार्ड सुविधाहरू...
के तपाईंले प्रयोग गर्नुभयो...

कल सेन्टर: **०१-५९७१२२२**

NBL INSTANT ATM CARD

NBL TRAVEL CARD

NBL PREPAID/DOLLAR CARD

NBL CREDIT CARD

NBL VISA ATM CARD

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७१२२२
टोल फ्री नं.: १६६००९३७३७३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क २०८१

विविध लेख, रचनाको सँगालो

नेपालको पहिलो बैंक

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

नेपाल बैंक लिमिटेडको स्थापना १९३८ सालमा भएको थियो।

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रकाशक

नेपाल बैंक लिमिटेड

प्रमुख सल्लाहकार

तिलकराज पाण्डेय
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

सल्लाहकार

समता पन्त (भट्ट)
नायब प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

सम्पादन समूह

संयोजक, होम बहादुर खड्का, सहायक प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
सदस्य, लेखनाथ भुसाल, मुख्य प्रबन्धक
सदस्य, सचिता पराजुली, मुख्य प्रबन्धक
सदस्य, निर्मल कृष्ण पाण्डे, मुख्य प्रबन्धक
सदस्य, अर्जुन बहादुर कँडेल, मुख्य प्रबन्धक
सदस्य, प्रकाश पहारी, वरिष्ठ प्रबन्धक
सदस्य, बाबुराम काफ्ले, वरिष्ठ प्रबन्धक
सदस्य, अनिल उपाध्याय, उप-प्रबन्धक
सदस्य, मोहनकुमार श्रेष्ठ, उप-प्रबन्धक
सदस्य सचिव, विश्वराज भण्डारी, वरिष्ठ प्रबन्धक

आवरण/कम्प्युटर सज्जा

विशाल तामाङ
(मो. ९८४२९०७३०६)

मुद्रण

पि.एस. प्रिन्टिङ प्रेस
सूर्यविनायक न.पा.-२, बालकोट, भक्तपुर
फोन नं.: ०१-५२९१०५३
ईमेल: psprintingpress70@gmail.com

प्रधानमन्त्री

काठमाडौं, नेपाल ।

शुभकामना

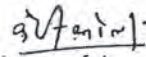
देशको जेठो बैंक नेपाल बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ८७ औं वर्ष पूरा गरी ८८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको अवसरमा बैंकका शेयर धनी, संचालक, व्यवस्थापक, कर्मचारी तथा समस्त सेवाग्राहीहरूमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु ।

देशको पहिलो वाणिज्य बैंकको रूपमा स्थापित यस बैंकले नेपालीहरूलाई आधुनिक बैंकिङ्ग सेवासँग परिचित गराउनुका साथै राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई अघि बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । बैंकले देशभरि नै आफ्नो उपस्थिति मार्फत सर्वसाधारणमा छरिएर रहेको बचतलाई परिचालन गरी उद्योग व्यवसायमा लगानी गरेर राष्ट्रिय पूँजी निर्माणमा पुऱ्याएको योगदान प्रशंसनीय छ । आधुनिक बैंकिङ्ग प्रणालीमा प्रतिस्पर्धी हुँदै उच्च, दिगो र समावेशी आर्थिक वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउनुका अतिरिक्त दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रमा समेत वित्तीय सेवाका माध्यमबाट उद्योग व्यवसाय प्रवर्धन, रोजगारी सिर्जना र गरिबी निवारणमा यस बैंकको भूमिका उल्लेखनीय छ ।

वित्तीय क्षेत्रमा अत्याधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग, निजी क्षेत्रका बैंकहरूसँगको कठोर प्रतिस्पर्धा र अर्थतन्त्रले बेला बेलामा भोग्नु परेको चुनौतीका बीच सरकारको ठूलो हिस्सा पूँजी भएको नेपाल बैंकले व्यावसायिक स्वायत्तता कायम गर्दै राष्ट्रिय प्राथमिकताका उत्पादनमूलक क्षेत्रमा थप पूँजी परिचालन गर्नु आवश्यक छ । खासगरी बैंकले आगामी दिनमा कृषि, उद्योग, पर्यटन, जलविद्युत तथा अन्य पूर्वाधारका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह बढाउँदै देशको आर्थिक समृद्धिमा थप योगदान पुऱ्याउने गरी वित्तीय सेवा प्रवाह गर्ने मेरो विश्वास छ ।

अन्त्यमा, नेपाल बैंक लिमिटेडको उत्तरोत्तर प्रगति र सफलताको कामना गर्दै समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीको राष्ट्रिय आकांक्षा पूरा गर्ने दिशामा बैंकको भूमिका अझ सशक्त रहँदै जाओस् भन्ने कामना गर्दछु ।

११ कात्तिक, २०८१

केपी शर्मा ओली

विष्णुप्रसाद पौडेल
उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

सिंहदेवबार, काठमाडौं
नेपाल

शुभकामना

नेपाल बैंक लिमिटेड आफ्नो स्थापनाको ८७ वर्ष पूरा गरी ८८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको अवसरमा बैंक तथा वित्तीय एवं आर्थिक क्षेत्रका विषयहरू समावेश गरेर विशेषाङ्क प्रकाशन गर्न लागेको खबरले मलाई खुसी लागेको छ। यो प्रकाशन नेपालको बैंक तथा वित्तीय एवं आर्थिक विकासको क्षेत्रमा चासो राख्ने सबैका लागि पठनीय र उपयोगी हुने मैले विश्वास लिएको छु।

नेपालको पहिलो वाणिज्य बैंकको रूपमा मुलुकमा वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गर्न एवं बैंकिंग तथा वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी अर्थतन्त्रको दिगो विकास गर्न संस्थाले खेलेको भूमिका म यस अवसरमा स्मरण गर्न चाहन्छु। आम सर्वसाधारणको निक्षेप सुरक्षित गरी आर्थिक विकासका क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह मार्फत आर्थिक गतिविधिमा क्रियाशीलता ल्याउनमा बैंकिङ क्षेत्रको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ। नेपाल बैंक लिमिटेडले यस दिशामा लिएको क्रियाशीलता महत्वपूर्ण रहेको मेरो ठम्याई रहेको छ।

मुलुकमा वित्तीय समावेशीकरण, उद्यमशीलता विकास तथा राष्ट्रिय बचतलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्द्धन गर्न बैंकले आगामी दिनमा अझ बढी योगदान गर्ने अपेक्षा गरेको छु। डिजिटल बैंकिङ कारोबारको विस्तार, लघु, साना तथा मझौला उद्यमहरूको वित्तीय पहुँचमा विस्तार, हरित अर्थतन्त्रलाई प्रोत्साहन र वित्तीय साक्षरता कार्यक्रमहरूलाई थप प्रभावकारी बनाउन बैंकले नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गर्ने विश्वास पनि मैले लिएको छु।

अन्त्यमा, यो प्रकाशन यस क्षेत्रमा चासो राख्ने सबैका लागि फलदायी र उपयोगी हुने विश्वास गर्दै बैंकको उत्तरोत्तर प्रगति र सफलताको शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

विष्णुप्रसाद पौडेल

उपप्रधानमन्त्री एवम् अर्थमन्त्री

२०८१ कार्तिक

गभर्नर
Governor

नेपाल राष्ट्र बैंक NEPAL RASTRA BANK

केन्द्रीय कार्यालय
बालुवाटार, काठमाडौं
Central Office
Baluwatar, Kathmandu

शुभकामना

नेपालको पहिलो बैंक, नेपाल बैंक लिमिटेडले आफ्नो कार्यकालको ८७ औं वर्ष पुरा गरी ८८ औं वर्ष प्रवेश गरेको अवसरमा बैंक परिवारमा हार्दिक बधाई तथा शुभकामना व्यक्त गर्दछु। देशको कुनाकापचासम्म औपचारिक बैंकिङ क्रियाकलाप पुऱ्याउनुका साथै बैंकिङमार्फत रोजगारीको अवसर सृजना गर्दै देशको आर्थिक विकासलाई प्रवर्द्धन गर्न यो बैंकको अग्रणी भूमिका रहेको छ।

नेपाल बैंकले आफ्नो स्थापनाकालदेखि हालसम्म विभिन्न उतारचढाव पार गर्दै प्रतिष्पर्धात्मक बैंकिङ कारोबार गर्दै आइरहेको छ। यस क्रममा बैंकले ग्राहकको अपेक्षा र आवश्यकता अनुसारका वित्तीय सेवा सञ्चालन गर्दै आफ्नो सेवा विस्तार गरी २२९ शाखा, ६० एक्सटेन्सन काउण्टर र २०५ एटिएममार्फत सेवा प्रदान गर्दै आएको छ। प्रतिष्पर्धात्मक बैंकिङ वातावरणमा मानव संसाधनको प्रभावकारी व्यवस्थापन गरी साना, मझौला तथा घरेलु व्यवसायलाई प्रवर्द्धन गर्दै औद्योगिक क्षेत्रको विकासमा समेत योगदान पुऱ्याउन बैंकले आफ्ना क्रियाकलापलाई केन्द्रित गर्ने विश्वास मैले लिएको छु।

आफ्नो सेवा सुविधाहरूलाई थप विस्तार एवं नवप्रवर्तन गरी समयानुकूल प्रविधि मैत्री बैंकिङलाई आत्मसात गर्दै आर्थिक विकास तथा रोजगारी सिर्जनामा अभ्ग सशक्त भूमिका खेल्न सकोस् भन्ने अपेक्षा गर्दछु। साथै, बैंकले ८८ औं वर्ष प्रवेशको अवसरमा प्रकाशज्ज गर्ने विशेषाङ्क सबै सरोकारवालालाई उपयोगी हुने विश्वासका साथ सम्पूर्णमा पुनः हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

(महा प्रसाद अधिकारी)

पत्र संख्या -
च न -

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

शुभकामना

सिंहदरबार, काठमाडौं
नेपाल।

नेपाल सरकार र निजी क्षेत्रको साझेदारीमा स्थापना भई अविच्छिन्न रूपमा नेपालमा बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै आएको नेपाल बैंक लिमिटेडले ८८औं वर्ष प्रवेश गरेको यस ऐतिहासिक अवसरमा बैंकलाई हार्दिक बधाई ज्ञापन गर्दछु। देशको बैंकिङ इतिहास र आर्थिक विकासमा यस बैंकले अतुलनीय योगदान पुऱ्याएको छ।

देशको दुर्गम क्षेत्रसम्म शाखाहरू विस्तार गरी ग्रामीण नागरिकसम्म विध्वासिलो र सुलभ बैंकिङ सेवा उपलब्ध गराउँदै आएको यस बैंकले अब परम्परागत प्रणालीबाट बाहिर निस्केर आधुनिक प्रविधिहरू अपनाउन आवश्यक छ। मोबाइल बैंकिङ एप्स, इन्टरनेट बैंकिङ मार्फत क्यूआर कोड भुक्तानी, युटिलिटी बिल भुक्तानी आवश्यक जस्ता सेवाहरूलाई प्रवर्द्धन गरी बैंकिङ सेवाहरूलाई छरितो, सुरक्षित र ग्राहकमुखी बनाउन सकिन्छ। यसले ग्राहकहरूलाई बैंकिङ मात्र नभई वित्तीय सेवाहरू समेत उपलब्ध गराउँछ।

आधुनिक प्रविधिको प्रयोगले बैंकिङ ठगीहरू कम गर्न, सेवा प्रदान गर्ने प्रक्रियाहरूलाई तीव्र र दक्षतापूर्ण बनाउन मद्दत गर्दछ। कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI) र डेटा विश्लेषणको उपयोगले ग्राहकहरूको आवश्यकता पहिचान गरी उनीहरूलाई थप अनुकूलित सेवाहरू प्रदान गर्न सम्भव बनाउँछ।

आगामी दिनहरूमा बैंकले नवीनतम प्रविधिहरू आत्मसात् गरी आफ्नो सेवा सुविधाहरू विस्तार गर्दै सार्वजनिक वित्तीय सेवाहरूको एकीकरण, डिजिटल भुक्तानी प्रणालीहरू, र समावेशी वित्तीय पहुँचलाई प्राथमिकता दिँदै सबै नेपालीहरूको वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि गर्न सफल होस् भन्ने हार्दिक कामना गर्दछु। बैंकको ८८औं वर्ष प्रवेशको अवसरमा सबैमा हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

कार्तिक ३०, २०८१।

०८९/०६/३०

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय
सञ्चालक समिति
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना

नेपाल बैंक लिमिटेड, नेपालकै पहिलो वाणिज्य बैंकको रूपमा वि.सं १९९४ साल कात्तिक ३० गते स्थापना भई मुलुकमा संस्थागत बैंकिङ्ग शुरुवात गर्ने अग्रणी संस्था रहेको र बैंकिङ्ग सेवामा लामो इतिहास तय गरेको यस बैंकले आफ्नो यात्रालाई निरन्तर अगाडि बढाउँदै आजबाट ८८ वर्षमा प्रवेश गरेको सुखद अवसरमा खुशी व्यक्त गर्दै बैंकको यस यात्रामा साथ दिनु हुने सम्पूर्ण सरोकारवालाहरू प्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

वास्तवमा, कुनै पनि क्षेत्रमा पहिलो हुनु आफैमा गौरवको कुरा हो, साथै पहिलो हुनुको प्रतिष्ठालाई कायम राख्नु अर्को महत्वपूर्ण चुनौती पनि हो । प्रतिष्ठा, ख्याती हामीले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर र सेवाग्राहीको सन्तुष्टिमा अडेको हुन्छ र त्यसको मापन आजको प्रतिस्पर्धी बजारबाट हुने गर्दछ । बैंकका सबै सरोकारवालाहरूलाई सन्तुष्ट गराउने दिशामा आजसम्म भए गरेका प्रयासहरू के कति सार्थक भए सो को सिंहावलोकन गरि प्रतिस्पर्धी बजारमा बैंकको उपस्थितिलाई थप बलियो बनाउने तर्फ कदमहरू तय गर्ने अवसरको रूपमा समेत मैले यस वार्षिकोत्सवलाई लिएको छु । म यस अवसरमा विशेष गरि बैंक व्यवस्थापन र बैंकमा कार्यरत सम्पूर्ण कर्मचारीहरूमा बैंकको सेवालाई थप प्रभावकारी तथा प्रविधिमैत्री बनाई व्यवसायको आकार अनि सेवा दुवैको आधारमा बैंकलाई अग्रस्थानमा पुऱ्याउने दिशामा कृत संकल्पित रहन आग्रह गर्दै यस दिशामा व्यवस्थापनद्वारा चालिने हरेक कदमहरूमा नीतिगत सहयोगका निम्ति सञ्चालक समितिको तर्फबाट प्रतिबद्धता व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

साथै, यस बैंकको सेवा प्रवाहलाई आगामी दिनहरूमा अझ बढी प्रतिस्पर्धी, प्रविधिमैत्री, सुरक्षित र विश्वसनीय बनाउँदै बैंकको संस्थागत सुशासन, जोखिम व्यवस्थापन तथा आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीलाई थप मजबुत बनाउने साथै नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक तथा अन्य नियामक निकायहरूको नीति निर्देशनको परिपालना तथा सम्पूर्ण सरोकारवालाहरूको हित संरक्षणका लागि अझ बढी क्रियाशील भई अगाडी बढ्ने प्रतिबद्धता समेत सञ्चालक समितिको तर्फबाट व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

अन्त्यमा, बैंकका आदरणीय ग्राहकवर्ग, शेयरधनी महानुभावहरू, नियामक निकायहरू, सहकर्मी सञ्चालकहरू, बैंक व्यवस्थापन, सम्पूर्ण कर्मचारी लगायत सम्बद्ध सबैबाट सदा भै साथ सहयोग प्राप्त हुने विश्वास व्यक्त गर्दै बैंकको यस ८८ औं वार्षिकोत्सवको अवसरमा शुभकामना सहित बैंकको उत्तरोत्तर प्रगतिको कामना गर्दछु ।

मिति : २०८१ कात्तिक ३० गते ।

(डा. चन्द्रबहादुर अधिकारी)
अध्यक्ष

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना

वि.सं.१९९४ साल कार्तिक ३० गते नेपालको पहिलो आधुनिक वित्तीय सम्पदाका रूपमा स्थापित नेपाल बैंक लिमिटेड अनवरत यात्राको ८८औं वर्षमा प्रवेश गरेको यस पावन अवसरमा सेवाग्राही, नेपाल सरकार लगायत सम्पूर्ण सेयरधनी, नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य नियामक निकाय, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै सरोकारवालासमक्ष शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

राष्ट्रिय अर्थतन्त्रका सम्पूर्ण पक्षलाई मुलुकको विकास र समृद्धितर्फ दिशानिर्देश गर्न आवश्यक वित्तीय साधन उपलब्ध गराउने र नेपाली मुद्रा चलनचल्तीमा ल्याउने आधार तयार पार्ने सोचका साथ आजभन्दा ८७ वर्षअघि स्थापना भएको नेपाल बैंक स्थापनाकालीन उद्देश्य प्राप्त गर्न सफल निकाय हो। सरकार र निजी क्षेत्रको सहकार्यमा स्थापित भई सहकारिता र साभेदारिताको अनुपम उदाहरण बोकेको नेपाल बैंकले ७१ जिल्लामा रहेको आफ्नो शाखा सञ्जालमार्फत सहरदेखि गाउँसम्म वित्तीय श्रोत परिचालन र प्रयोगमा पुऱ्याएको योगदान निःसन्देह अतुलनीय रहेको छ।

आरोह र अवरोहका बिचको यो सुनौलो यात्रामा हातेमालो गर्दै हामीलाई यहाँसम्म आउन सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण सरोकारवालाप्रति हामी थप जिम्मेवार भएका छौं। आधुनिक र उन्नत बैंकिङ सेवा प्रवाह गर्न मन, वचन र कर्मले अगाडि बढ्ने प्रतिबद्धता समेत यस अवसरमा व्यक्त गर्न चाहन्छु। अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास बमोजिमको बैंकिङ सेवा प्रवाह गरी अनुपालनामा जोड दिँदै नियामकीय निर्देशनको परिधिभित्र रहने र ग्राहकमुखी बैंकिङ सेवा मार्फत सदैव सेवाग्राही, नियामक तथा सरोकारवालाप्रति जिम्मेवार र जवाफदेही रहने प्रण गर्दछु।

(तिलक राज पाण्डेय)
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय

प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको कार्यालय
धर्मपथ, काठमाडौं

शुभकामना

छिमेकी मुलुक भारत लगायत अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा बैंकहरूको बाक्लो उपस्थिति हुँदा समेत नेपालमा आधुनिक बैंकिङ प्रणालीको सुरुवात नभएको अवस्थामा स्थापना भएको नेपाल बैंक लिमिटेड अनुभवले खारिँदै मुलुकको वित्तीय विकासको सूत्राधारका रूपमा रही आज ८८ औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। यस सुखद घडीमा समादरणीय सेवाग्राही लगायत सम्बद्ध सम्पूर्ण सरोकारवालासमक्ष आभार प्रकट गर्न चाहन्छु।

वि.सं.१९९४ साल कार्तिक ३० गते सोमवार, लक्ष्मीपूजाको दिन स्थापना भई मुलुकको नामसँग जोडिएको नेपाल बैंक नेपालीको प्रतिष्ठसँग जोडिएको संस्था हो। देशको बैंकिङ विषयको जननीका रूपमा कार्य गरी प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणमा समेत आफ्नो साखलाई निरन्तरता दिँदै हाल २२९ शाखा, ६० एक्स्टेन्सन काउन्टर, २०५ एटिएम तथा अन्तर्राष्ट्रिय जगत्मा समेत एजेन्सी सम्बन्ध कायम गरी वित्तीय सेवा प्रदान गरिरहेको छ। २५ लाखभन्दा बढी ग्राहकलाई प्रत्यक्ष रूपमा सेवा प्रदान गरिरहेको, पिछडिएको वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, जाति तथा समुदायको हितरक्षाका लागि आर्थिक आयामबाट सहयोग पुऱ्याउँदै वित्तीय पहुँच, समावेशीकरण र साक्षरतामा नेपाल बैंकले दिएको योगदान सर्वत्र स्तुत्य छ।

नयाँ पुस्ताको वित्तीय सेवाको आवश्यकतालाई समेत मध्यनजर गरी डिजिटल बैंकिङ सेवामार्फत ग्राहकसेवालाई स्तरीकृत गरिरहने प्रतिबद्धता समेत व्यक्त गर्दछौं। बैंकले प्रदान गर्ने सेवालाई अझ स्तरोन्नति गर्ने प्रतिबद्धता सहित सेवाग्राही, नेपाल सरकार लगायत सम्पूर्ण सेयरधनी, नेपाल राष्ट्र बैंक, अन्य नियामक निकाय, कर्मचारी तथा सम्बद्ध सबै सरोकारवाला समक्ष शुभकामना व्यक्त गर्दछु।

s. Pant
(सर्मता पन्त)

नायव प्रमुख कार्यकारी अधिकृत

८८औं वर्षमा नेपाल बैंक लिमिटेड

नेपालको पहिलो बैंक, नेपाल बैंक लिमिटेड २०८१ कार्तिक ३० गते आफ्नो स्थापनाको ८८औं वर्षमा प्रवेश गरेको छ। नेपाल बैंक लिमिटेडले स्थापनाकालदेखि नै निक्षेप सङ्कलन, कर्जा प्रवाह लगायतका बैंकिङ सेवाका माध्यमबाट नेपाली जनतालाई बैंकिङ प्रणालीमा आवद्ध गर्दै मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणमा उल्लेख्य योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ। गौरवशाली इतिहास बोकेको यस बैंकले स्थापनाको ८८औं वर्षसम्म आइपुग्दा वित्तीय क्षेत्रमा आएका नवप्रवर्तनलाई आत्मसात् गर्दै डिजिटल बैंकिङ लगायतका सेवा सुविधाहरू प्रदान गरिरहेको छ। नेपाली जनतामा वित्तीय पहुँच विस्तार गर्ने अभियानको नेतृत्व गर्दै बैंकले देशका दुर्गमदेखि सुगम ठाउँसम्म फैलिएका २२९ शाखा, ६० एक्सटेन्सन काउन्टर, २०५ एटिएम आउटलेट मार्फत निरन्तर सेवा सुविधा प्रदान गर्दै आइरहेको छ।

कुनै पनि संस्थाको लागि वार्षिकोत्सव भनेको गत वर्षको समीक्षा गर्ने, उपलब्धीहरूको खुशीयाली मनाउने, र आगामी दिनमा अझै उत्कृष्ट ढंगले कार्यसम्पादन गर्नका लागि संस्थागत प्रतिवद्धता व्यक्त गर्ने अवसर पनि हो। हालका वर्षहरूमा मुलुकको अर्थतन्त्रमा आएको शिथिलताले गर्दा तरलता, लगानीको मात्रा एवम् गुणस्तर लगायत समग्र बैंकिङ प्रणालीमा परेको प्रभाव र त्यसबाट सिर्जित जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै स्वस्थ लगानी र चुस्त बैंकिङ सेवाको विस्तार गर्नका लागि नेपाल बैंकले पञ्चवर्षीय रणनीतिक योजना मार्फत व्यवसायिक विकास र संस्थागत सुदृढीकरणका क्रियाकलापहरू सञ्चालन गरिरहेको छ। रणनीतिक योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी उच्च प्रतिष्पर्धात्मक वातावरणमा बैंकलाई सदैव अब्बल बैंकको रूपमा अघि बढाउन सङ्गठनात्मक संस्कारको ठूलो भूमिका रहन्छ। यस अर्थमा वार्षिकोत्सवले असल संगठनात्मक संस्कारको नवीकरण र सबलीकरण गरी बैंकका सबै कर्मचारीहरूलाई उच्च मनोबलका साथ सहकार्य गर्ने प्रेरणा समेत प्रदान गर्दछ।

नेपाल बैंक ८८औं वर्ष प्रवेश गरेको सुअवसरमा सङ्गठनात्मक संस्कारकै निरन्तरता स्वरूप हामीले आर्थिक, वित्तीय, व्यवस्थापन एवम् समसामयिक विषयवस्तुसँग सम्बन्धित लेख रचनाहरूको सङ्ग्रह प्रकाशन गरेका छौं। यस प्रकाशनभित्र नेपालमा बैंकिङको परिदृश्यदेखि लिएर अर्थतन्त्र एवम् वित्तीय क्षेत्रका समकालीन सवालहरू र भावी कार्यदिशा जस्ता आयामहरूमा केन्द्रित नेपाली र अंग्रेजी भाषाका जम्मा ३४ वटा लेखहरू समावेश गरिएको छ। यस विशेषाङ्कका लागि आफ्ना लेख रचना उपलब्ध गराई सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरूमा हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछौं। विशेषाङ्क प्रकाशन कार्यमा महत्वपूर्ण सल्लाह सुझाव दिनुहुने उच्च व्यवस्थापनप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं।

यस सङ्ग्रहका लेखहरूलाई शीर्षकको वर्णानुक्रम अनुसार राखिएको छ। लेख रचनामा अभिव्यक्त विचारहरू लेखकका निजी हुन्, बैंकको संस्थागत दृष्टिकोण होइनन्। सोही अनुरूप ग्रहण गरिदिनुहुन पाठकवर्गमा अनुरोध छ। ज्ञान एवम् जानकारीको सँगालोको रूपमा रहेको यस विशेषाङ्क पाठकवर्गका लागि उपयोगी हुने विश्वास लिएका छौं।

विशेषाङ्क सम्पादन एवम् प्रकाशन समूह

विषयसूची

क्र.सं.	शीर्षक	नाम	पृष्ठ
१	अन्तर्वार्ता: नेपाल बैंक सबैको रोजाइको बैंक हो ।	तिलक राज पाण्डेय	i-ii
२	अतिथि देवो भवः	लक्ष्मी पण्डित	१
३	आर्थिक वृद्धिमा सूचना प्रविधिको भूमिका	इ. उत्तम कार्की	३
४	उत्कृष्ट कार्यसम्पादनका लागि कर्मचारी कार्यलगावमा अभिवृद्धि	कृष्णहरि बुढाथोकी	८
५	क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार	पुष्कर राज भट्टराई	१५
६	जोखिमको सङ्केतलाई सानो ठान्दा अबौं जरिबाना तिर्ने बैंकको कथा	बी. एन. घर्ती	२०
७	नेपालमा चेक अनादर र चेकसँग सम्बन्धित बैकिङ कसुरसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था	शिवलाल पाण्डेय	२३
८	नेपाली अर्थतन्त्रमा रेमिट्यान्सले पारेको बहुआयामिक प्रभाव	विक्रम कार्की	२९
९	नेपालका सन्दर्भमा डिजिटल वित्तको उपयोगिता र सुधारका पक्षहरू	डा. बलराम दुवाल	३२
१०	नेपालमा सहकारी क्षेत्रका सम्भावना र चुनौतीहरू	जनकराज शाह, पिएचडी	३७
११	नेपालको सार्वजनिक निष्कासनमा बुक बिल्डिङ विधि	दीपा दाहाल	४०
१२	नेपालमा वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण	विष्णुराज बेल्बासे	४५
१३	नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी निर्देशन कार्यान्वयनको समीक्षा	रमेश प्रसाद पराजुली	५१
१४	“ब्याङ बैंक” को अवधारणा र नेपालमा यसको आवश्यकता	टिका प्रसाद ढुंगाना	६१
१५	मौद्रिक नीति: एक समीक्षा (चालु आ.व.को मौद्रिक नीतिका सम्बन्धमा बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू)	गुरुप्रसाद पौडेल	६५
१६	समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू: अवधारणा, प्रस्तुति र विश्लेषण	डा. डिल्लीराम पोख्रेल	६९
१७	समृद्धि, सुख र बैकिङ क्षेत्र	डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ	७६
१८	सार्वजनिक खरिदका विविध आयामहरू	डा. वासुदेव शर्मा	८१
१९	हायर पचेजसम्बन्धी करार: अवधारणा र प्रावधान	अशोक कुमार क्षेत्री	८५
२०	A Journey into Nepal Bank: Between Pride and Prejudice	Sudiksha Ghimire	९१
२१	Changing Paradigms of Corporate Social Responsibility and the Way Forward for Nepalese Banking Sector	Dr. Bal Ram Chapagain	९४
२२	Client Protection for Sustainability of MFIs in Nepal	Dr. Bharat Singh Thapa	१००
२३	Effective Management across all Development Processes	Mohan Raj Ojha	१०४
२४	Foreign Exchange Management and Control in Nepal	Som Raj Nepali	१०७
२५	Implementation of Interest Rate Corridor (IRC) in BFIs of Nepal	Madhusudan Pokharel	११६
२६	Inflation Measurement by NRB: A Paradigm Shift	Rajan Krishna Panta, PhD	१२२
२७	Informational Role in Nepalese Stock Market and its Determinants	Dipesh Bhatta, PhD	१२८
२८	Macro-Prudential Policy Practice in Nepal	Ravi Dhungel	१३७
२९	On Remittance Inflows	Sarthak Karki	१४२
३०	Planning in Management: A Critical Perspective	Shikhar Nath Khanal	१४८
३१	Strategic Human Resource Management: Need of Paradigm Shift in the Approach of Managing Human Resources in Nepalese Industries	Dr. Sunita Bhandari Ghimire	१५२
३२	Superfoods for Health, Economy & Natural Environment	Dr. Shankar Prasad Acharya	१६०
३३	The Ever-increasing Trend of QR-based Payment: The success Story	Bhuban Kadel	१६७
३४	The Future of Banking: How AI is Reshaping Financial Services	Er. Gopal Karna	१७१
३५	The Role of Foreign Trade and FDI in Shaping Nepal's Economic Future	Dipika Chand	१७६

अन्तर्वार्ता

नेपाल बैंक सबैको रोजाइको बैंक हो ।

तिलक राज पाण्डेय
प्रमुख कार्यकारी अधिकृत
नेपाल बैंक लिमिटेड

नेपाल बैंक लिमिटेडको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतमा तपाईं नियुक्त भएको पनि एक वर्ष पुग्न लागेको छ । यस बीचमा बैंकको समग्र अवस्था कस्तो पाउनु भयो ?

मैले नेपाल बैंकको प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको जिम्मेवारी सम्हालेको भर्खर १ वर्ष पुग्न लागेको भएता पनि मेरा लागि यो बैंक नौलो भने होइन । मैले वि.सं. २०४० मङ्सिरदेखि वि.सं. २०७० असोजसम्म गरी झन्डै तीस वर्ष यस बैंकमा सेवा गरिसकेको छु । विगतमा म एक जिम्मेवार कर्मचारीका रूपमा कार्यरत थिएँ भने अहिले त्योभन्दा पनि ठूलो जिम्मेवारी प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका हैसियतमा रही कार्य गर्ने अवसर पाएको छु । ब्यालेन्ससिटको आकारमा निकै ठूलो वृद्धि, व्यवसायमा स्तरोन्नति, शाखा सञ्जाल विस्तार, नयाँ तथा प्रतिस्पर्धी जनशक्ति, संरचनागत सुधार, ग्राहक सन्तुष्टि अभिवृद्धि भई सन्तुष्ट ग्राहकमार्फत ग्राहक सिफारिस बढ्नु, डिजिटल बैंकिङले फड्को मार्नु, संस्थागत कार्य संस्कृतिमा सुधार आउनु जस्ता पक्षहरूमा नेपाल बैंकले निकै ठूलो छलाङ मार्न सफल भएको मैले महसुस गरेको छु । प्रविधिको अवलम्बन, मानव पूँजीको उपलब्धता साथै जनविश्वासको सही सदुपयोग गरी आगामी दिनमा व्यवसायमा थप विस्तार गर्ने प्रशस्त सम्भावनाहरू मैले देखेको छु ।

यस बैंकको समग्र वित्तीय अवस्था कति सबल देख्नुहुन्छ ?

नेपाल बैंकको समग्र वित्तीय अवस्था निकै मजबुत रहेको छ । आ.व. २०८०/८१ को अन्त्यसम्म आइपुग्दा बैंकको निक्षेप रु.२८३ अर्ब पुगेको छ भने कर्जा तथा सापटी १९७ अर्ब रहेको छ । विगत १० वर्षमा यस बैंकले निक्षेप सङ्कलन र कर्जा प्रवाह दुवैमा ३०० प्रतिशतभन्दा बढी प्रतिशतले वृद्धि गरेको छ । यस बैंकको नेटवर्थ रु. ३७ अर्ब रहेको छ । नेटवर्थका आधारमा समेत यो बैंक अग्रपङ्क्तिमा रहेको छ । पूँजीकोष पर्याप्तता अनुपात १३.६२ प्रतिशत रहेको, विगतमा उच्च गतिले बढेको खुद नाफामा हाल खराब कर्जामा भएको वृद्धिका कारण केही गिरावट आएको भएता पनि ब्याज आमदानी निरन्तर बढिरहेको र कुल नाफामा निरन्तर बढोत्तरी हुँदै गएको छ । कुनै समय

करिब ६० प्रतिशत रहेको निष्क्रिय कर्जा हाल ३ प्रतिशतका हाराहारीमा रहेको छ । समग्र अर्थतन्त्रमा आएको समस्याले बैंकका केही वित्तीय सूचकहरूमा समस्या देखिएता पनि ती समस्याहरू अल्पकालीन नै हुनेछन् । यस बैंकका समग्र परिसूचकहरूलाई हेर्दा बैंकको वित्तीय अवस्था निकै नै सबल रहेको पुष्टि हुन्छ ।

अन्य बैंकहरूभन्दा यस बैंकका पृथक् पहिचान के के हुन् ?

नेपाल बैंक मानक संस्थाका रूपमा रहने प्रमुख आधार भनेको सर्वप्रथम स्थापित भई मुलुकलाई बैंकिङ साक्षरता प्रदान गर्नु हो । नेपाल राष्ट्र बैंकभन्दा पहिला स्थापना भएको यस बैंकले वि.सं. १९९४ देखि वि.सं. २०१३ सम्म देशको केन्द्रीय बैंकको समेत अभूतपूर्व जिम्मेवारी निभाएको इतिहास पनि सधैं ताजा रहिरहनेछ । नेपाल औद्योगिक विकास निगमदेखि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक तथा कृषि विकास बैंकको स्थापनामा पनि यस बैंकको योगदान छ । बैंकिङ सघनता विस्तारका लागि विदेशी संयुक्त लगानी तथा निजी क्षेत्रको लगानीमा स्थापना भएका बैंकमा संस्थापक सेयरधनी भएको इतिहास पनि छ । निक्षेपमा उच्च ब्याज तथा कर्जामा न्यून ब्याज प्रदान गरिरहेको छ । सहर बजारमा मात्र आफ्नो उपस्थिति केन्द्रित नगरी दूरदराजका बस्तीहरूमा समेत शाखा खोली बैंकिङ सेवा प्रदान गरिरहेको छ । बैंकको आधार ब्याजदर न्यून छ जसले गर्दा तुलनात्मक रूपमा कम ब्याजदरमा बैंकले कर्जा प्रदान गरिरहेको छ । यी नै नेपाल बैंकका पृथक् पहिचान र मानक बैंक भइरहने आधार हुन् ।

नेपालको जेठो र पहिलो बैंकका रूपमा यस बैंकले आफ्नो साख कसरी हासिल गर्दैछ ?

बैंकको साखलाई कायम राख्न औसतमा ३७ वर्षका कर्मचारीले २२९ शाखा तथा ६० एक्सटेन्सन काउन्टरमार्फत अनवरत सेवा प्रदान गरिरहेका छन् । मुख्य रूपमा ग्राहकको सन्तुष्टिमार्फत व्यवसाय विस्तार गर्नु नै आजको आवश्यकता हो । आधुनिक बैंकिङ प्रविधिलाई आत्मसात् गर्दै हिमालदेखि तराईसम्म एवम् सहरदेखि गाउँसम्म आफ्नो सशक्त उपस्थितिमार्फत सहज ढङ्गले बैंकिङ

सेवा प्रदान गर्दै यस बैंकले आफ्नो साखलाई गुम्न दिएको छैन । विगतका थुप्रै उतारचढावका बावजूद ग्राहकको यस बैंकप्रतिको विश्वास कति पनि डगमगाएको देखिएन । बालक, युवा, प्रौढ र जेष्ठ नागरिक सबैको रोजाइ बन्दै उद्यमी व्यवसायीदेखि सामान्य आर्थिक स्तर भएका करिब २५ लाख नेपालीको सहयात्री बन्दै यस बैंकले आफ्नो साख हासिल गरेको छ र यसलाई जोगाइरहनेछ ।

बैंकिङ क्षेत्रमा देखिएको अधिक तरलता र न्यून कर्जा विस्तारको सामना कसरी गर्दै हुनुहुन्छ ?

बजारमा अधिक तरलताको अवस्था विद्यमान छ तर कर्जाको माग अपेक्षाकृत बढ्न नसक्दा कर्जा विस्तारमा चुनौती खडा भएको छ । हाल बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा निक्षेप अनुपात ७८ प्रतिशतका हाराहारीमा रहेको छ । यसबाट के देखिन्छ भने बैंकिङ क्षेत्रमा ६ खर्ब बढी अधिक लगानीयोग्य पुँजी रहेको छ । नेपाल सरकार तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको विस्तारकारी वित्तीय तथा मौद्रिक नीतिले गर्दा समग्र अर्थतन्त्र चलायमान हुँदै गएको र यसको सकारात्मक प्रभावले बैंकिङ क्षेत्रमा कर्जाको माग बढ्दै जाने देखिन्छ । नेपाल बैंकको कर्जा निक्षेप अनुपात अहिले ७६ प्रतिशत मात्र रहेको छ । न्यून व्याजदरमा नयाँ नयाँ कर्जा प्रोडक्टहरू लन्च गर्दै कर्जा विस्तार गर्ने कार्य अगाडि बढाएका छौं ।

यस ऐतिहासिक क्षणमा यस बैंकका ग्राहक, सेयरधनी, कर्मचारीलगायतका सरोकारवालालाई थप के सन्देश दिन चाहनुहुन्छ ?

बैंक अहिले जुन स्थानमा छ, जसरी लक्ष्य प्राप्त गरिरहेको छ यसको श्रेय हाम्रा आदरणीय ग्राहक महानुभावहरूलाई जान्छ । समस्त ग्राहकहरूप्रति हामी यस अवसरमा हार्दिक नमन गर्दछौं । आगामी दिनमा पनि यो सहयोग एवम् सद्भावको निरन्तर अपेक्षा राख्छौं र ग्राहक सेवामा थप स्तरोन्नति गर्दै जाने प्रण गर्दछौं । सेयरधनी महानुभावहरूको यस बैंकप्रतिको भरोसा र अटल विश्वासका लागि हामी हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछौं साथै निरन्तर प्रतिफल प्रदान गर्ने वाचा पनि गर्दछौं । बैंकलाई एक सबल र सक्षम बैंक बनाउने काममा निरन्तर मार्गदर्शन गरी महत्वपूर्ण भूमिका खेल्नुहुने विगतदेखि हालसम्मका सञ्चालक समितिप्रति हामी आभारी छौं । नेपाल सरकार, नेपाल राष्ट्र बैंक, धितोपत्र बोर्ड, कम्पनी रजिस्ट्रारको कार्यालय लगायत नियामक निकाय र अन्य सहयोगी संस्थालाई धेरै धेरै धन्यवाद ! मन, वचन र कर्मले यस बैंकको श्रीवृद्धिका लागि अथक मेहनत गर्ने एवम् बैंकको योजनालाई मूर्त रूप दिन कार्यक्षेत्रमा खटिने यस बैंकका सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई बधाई !

अतिथि देवो भवः

लक्ष्मी पण्डित

उप-प्रबन्धक

नेपाल बैंक लिमिटेड

कार्यालय प्रमुखले मुस्कुराउँदै ल है भोलि शनिवार तालिम छ, म्याडम भन्दै आफ्नो कुरा सकाएर फर्किदै गर्दा पत्र पनि मसँग आइसक्यो । सबै छोडेर पहिला शीर्षक खोज्न थालें, विषय सुन्दैमा म अचम्ममा परें । विषय पनि 'अतिथि देवो भवः' । सुन्दा पनि अनौठो लागेको, यो त सानैदेखि आफ्नै घरमा हजुरबा-हजुरआमाका पालादेखि बुबाआमाले सिकाउँदै आएको कुरा, घरमा आउने पाहुनालाई अतिथि भनिन्छ । यसरी घरमा आउने पाहुनालाई मनदेखि राम्ररी सत्कार गर्नुपर्छ, राम्रो व्यवहार गर्नुपर्छ, एउटा पाहुना खुसी भएर गएमा उनका खुसी मनले दिएको आशीर्वादले अर्को १० औं पाहुनालाई पुग्ने भगवानले दिनुहुन्छ भन्ने मान्यता र संस्कारलाई हामी नेपालीले आजसम्म पनि अपनाइरहेका छौं र सायद पुस्तौंपुस्ताले पछ्याइरहने छौं । त्यसमा के नयाँ कुरा छ होला र मलाई त्यति नौलो खालको विषय लागेन । कतिसम्म सान्दर्भिक र उपयोगी होला भन्ने कुरा सोच्न थालें ।

नयाँ विषयवस्तु होस् या परिचित विषयवस्तु होस्, हाम्रो मानवीय स्वभाव नै मान्नुपर्छ अलि व्यस्त नै हुन थाल्छौं, यसो होला उसो होला, के होला गर्दा गर्दै मन मस्तिष्कलाई अनावश्यक मन्थन गर्न थाल्छौं । केही न केही सिकिन्छ, घरबाहिरको रमाइलो शनिवार भएर के भयो त, यस्तै यस्तै कुराहरू मनमा खेलाउँदै विहानीको घरका जिम्मेवारी पूरा गरी स्कुटरको वेगमा समयमै तोकिएको स्थानमा पुगें ।

'अतिथि देवो भवः' स्क्रिनमा देखाउँदै कतिलाई थाहा छ हात उठाउनस् त भनेर प्रशिक्षकले सोधिरहँदा अबै उही प्रश्नहरू मडारिँदै थिए तैपनि मैले पनि हाँस्दै हात उठाएँ । 'अतिथि देवो भवः' बाट प्रारम्भ भएको तालिम एउटा संस्थाले सफलता हासिल गर्न टिमभित्रका सबै सदस्यहरूको उत्तिकै र समान भूमिका रहने कुरालाई प्रस्ट्याउँदै 'team work with balance effort' शीर्षकले तालिमलाई बिट माउँदै गर्दासम्म मलाई परेको भ्रम त राम्ररी नै चिरफार भइसकेको थियो ।

'अतिथि देवो भवः' नेपाली संस्कारमा बोलिने एउटा त्यस्तो भनाइ हो जसले पाहुनाप्रतिको सद्भाव र आदरलाई प्रस्ट पार्दछ । नेपालीले आआफ्ना घरमा बचाइराखेको

यस संस्कारलाई अब परिवर्तित समयको मागसँगै हरेक सङ्घसंस्थामा पनि भित्र्याउनुपर्ने अत्यन्त आवश्यक भइसकेको कुरा महसुस भएको रहेछ । बैंक एउटा त्यस्तो संस्था जसले ग्राहकलाई भगवान् मानी आइरहेकामा अब सत्कार पनि त्यसै अनुरूप हुनुपर्ने प्रस्ट भइसकेको थियो । बैंकले आफ्ना धेरै प्रोडक्टहरूबाट सेवा प्रदान गरिरहेको हुन्छ, नै र निरन्तर प्रदान गरिनै रहनेछ, तैपनि सेवा दिने पनि कति आफैँमा सन्तुष्ट होलान्, कति नहोलान्, त्यस्तै सेवा पाउने पनि कति सन्तुष्ट होलान्, कति नहोलान्, हरेक बैंकहरूले ल्याउने बैंक प्रोडक्ट एकै प्रकारका नै हुने र ग्राहकले पाउने सेवा पनि एकै खालका हुने । होटेल र एयरलाइन्स ग्राहक सत्कारमा अग्रपङ्क्तिमा देखिए पनि बैंक तथा वित्तीय संस्था यस मामला भने पछाडि परेको तथ्याङ्कले देखाइरहँदा आजको प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा समान उत्पादन र सेवामा पनि भिन्न तरिकाले ग्राहक सन्तुष्टिमा परिवर्तन ल्याउनु एउटा चुनौती बनिरहेका अवस्थामा समाधानको विकल्पको आधार बनाएर ल्याइएको रहेछ 'अतिथि देवो भवः' ।

विश्वव्यापीकरणसँगै नयाँ नयाँ प्रविधिप्रति जति सहज र छरितो महसुस गर्न पाइएको छ, बढीभन्दा बढी प्रविधिसँग जोडिइरहँदा डिजिटलमय भइरहेको जनजीवन र दैनिकीसँगसँगै मानवजातिको सामीप्य र सामाजिकीकरणको संस्कार हराउँदै गएको अहिलेको परिस्थितिमा सेवा लिने र दिने बीच आत्मीयता हुन पनि त्यति नै आवश्यक बनिसकेको रहेछ । सेवा र उत्पादनबीच हुने समान प्रतिस्पर्धामा ग्राहकको मन जित्न र आत्मीयता कायम गर्दै दीर्घकालीन सम्बन्ध कायम गर्न हाम्रा सेवाहरूले ग्राहकको हृदय स्पर्श गर्न सक्नुपर्ने रहेछ । मनैदेखि खुसी भएर सेवा गरी ग्राहकको मन खुसी बनाउनु र कुनै पनि ग्राहकसँगको सम्बन्ध एउटा कामसँगै अन्त्य नहुनु, अटुट सम्बन्ध कायम बनाइराख्नु, ग्राहक सत्कार र सम्मानको संस्कार विकास गर्नु यही नै रहेछ 'अतिथि देवो भवः' को वास्तविक अर्थ ।

घरमा कहिलेकाहीं आउने पाहुनालाई भगवान् मानी आदर र सत्कार गर्दै खुसी बनाउन प्रयास गरिएजस्तै हालको प्रतिस्पर्धात्मक बजारमा ग्राहकलाई बारम्बार आइरहने मन बनाउन, आफ्नो संस्थालाई Best Choice मा स्थापित गराउन ग्राहकको उच्च सम्मान र सत्कार हुनुपर्ने आजको

माग भइसकेको रहेछ । ग्राहक माझ आफ्ना वित्तीय आवश्यकता पूरा गर्ने धेरै विकल्पहरू स्थापित भइसकेका छन् । हामीसम्म आइपुगेको ग्राहकको काम गरिदिनु, समस्याको मर्म बुझेर सेवा गर्नु, ग्राहकको सन्तुष्टिबाट दीर्घकालीन सम्बन्ध स्थापित गर्नु नै 'अतिथि देवो भवः' रहेछ । कहिलेकाहीं हामीले व्यावहारिकता हेरेर अनि मानवताको मनलाई छामेर काम गर्नुपर्ने, काम सम्पन्न गर्ने गराउने कामसँगै मन पनि खुसी बनाउनुपर्ने अनि कहिले कहिले काम नभए तापनि ग्राहक खुसी भएर फेरि भेटौंला भन्दै जानेसम्म बनाउनु पनि 'अतिथि देवो भवः' भनिएको रहेछ ।

घरमा आउने आफन्त, मान्यजन तथा साथीभाइ पाहुना भएजस्तै बैंकमा आउने ग्राहकहरू बैंकका पाहुना हुन् । जसरी घरका पाहुनालाई खाना र ऐसआरामले भन्दा पनि राम्रो व्यवहार र सत्कारले फरक पार्दछ त्यसरी नै फरक गर्दछ ग्राहकहरूलाई हामीले गर्ने व्यवहारले । ग्राहक हाम्रा भगवान् हुन् भने सत्कार पनि त्यस्तै प्रकारले गर्न सक्नुपर्छ । सेवा त हामी दिइरहेकै हुन्छौं नै तथापि ग्राहकको सन्तुष्टिमा हामीले गरेको सेवाभाव र मानवीय व्यवहारले आत्मीयता बढेसँगै यसले समग्र ग्राहक सेवाको गुणस्तरमा राम्रो प्रभाव पार्दछ ।

मानवीय स्वभाव नै हो कि कुनै पनि कामभन्दा अगाडि आफूलाई बुझिदियोस्, आफूले राखेका जिज्ञासा र प्रश्नको छिटोभन्दा छिटो सहज र सरल उत्तर आओस्, प्रार्थकतामा राखेर काम गरिदियोस्, समस्यालाई बुझेर काम गरिदियोस् । ढिलासुस्ती नगरिदियोस् र आफ्ना जिज्ञासा, प्रश्न र समस्याको एकै स्थानबाट र तत्काल नै समाधान होओस् । जब ग्राहकलाई केन्द्रबिन्दुमा राखेर सकारात्मक सोच, व्यवहार र सेवाभावले काम गरिन्छ तब अपठ्यारो परिस्थितिमा समेत ठूला समस्या पनि छिनभरमै साना बनिदिन्छन् । समस्या हुनेमा धैर्य बढ्छ र काम गर्नेलाई समय मिल्दछ । कारणवश समयमै समस्याको सम्बोधन र समाधान हुन नसकेमा विनम्रतापूर्वक सोको जानकारी गराएमा ग्राहकले आज नभए पनि ठिकै छ तर गरिदिनुहोला र खबर पाऊँ भनी हाम्रो कार्यवातावरण सहज बनाइदिन्छन् । राम्रो सम्बन्धबाट हुने सहजताको यो एउटा सानो उदाहरण मात्र हो । मानवीयता कायम भएसँगै ग्राहकसँगको दिगो सम्बन्ध स्थापित गर्न र ग्राहकको समयको समेत सम्मान गर्दै सेवा गर्नु परिवर्तित समयको आवश्यकता बनेको रहेछ ।

एउटा स्वस्थ जीवित विरुवालाई हेरौं न । यसको जरामा जति मल र पानी दिन्छौं नि त्यति नै यसका पात र आँकुरा स्वस्थ भएर आउँछन् र फल राम्रो दिन्छ, सीधै कोपिला वा फलमा त मलजल गर्दैनौं नि, राम्रो फल लिनका लागि जरामा स्याहार पुऱ्याउँछौं, त्यस्तै तत्काल फलप्राप्तितरि भन्दा पनि हामी हाम्रा ग्राहकहरूसँगको सम्बन्ध दिगो र मजबुत बनाउन लाग्नुपर्छ । फल ढिलो लागोस् तर उदाहरणीय एवम् मिठो होस् । ग्राहकलाई देखेपछि नमस्कार गरी स्वागत गर्नु, सामान्य परिचय गर्नु, चिया पानी सोध्नु, ग्राहकको जिज्ञासाको विनम्रतापूर्वक जवाफ दिनु, ग्राहकका समस्या बुझेर काम सम्पन्न गरी फेरि भेटौंला भन्नु यी सबै ग्राहक सेवाका आदर्श प्रतिबिम्बहरू हुन् जसले सेवाको गुणस्तरलाई मापन गर्दछन् । भावनात्मक सम्बन्ध जोसँग राम्रो हुन्छ नि उसैसँग सम्बन्ध दिगो र राम्रो बन्छ । ग्राहकहरूको भावना विरुवाको जराजस्तै हो जसलाई जतिसक्दो बुझेर मलजल गर्न सकिन्छ नि त्यति नै राम्रो फल पाइन्छ र ग्राहकसेवाको निरन्तरता पनि पाइन्छ । नेपाल बैंक पुरानो अनि सबैको सारथि पनि हो । जति पुरानो बैंक उति नै सरल र इमानदार छन् हाम्रा ग्राहक पनि ।

नेपाल बैंकका वास्तविक ग्राहक त अझ गाउँ र दुर्गम भेगमा छरिएका छन् जो आज पनि बैंकले के के सुविधा दिइहेको छ भन्नेबारेमा अनभिज्ञ छन्, आफूलाई के चाहिएको छ त्यसका बारेमा पनि अनभिज्ञ छन्, के कामका लागि बैंकमा आएको हो भन्न जान्दैनन्, टोकन निकाल्न जान्दैनन्, लाइनमा बसेर पालो कुर्न जान्दैनन्, राम्ररी ल्याप्चेसमेत लगाउन सक्दैनन्, असक्त छन्, जेष्ठ नागरिक छन् । चेक लेख्न र भौचर लेख्न जान्दैनन्, कानुन र नियमका कुरा राम्ररी बुझ्न सक्दैनन्, लौरो थामिदिएर, हात समाइदिएर काम गरिदिनुपर्छ, दिनभरिको बाटो लगाएर, १ हजार लिन ५ सय खर्च गरेर आउँछन्, अफिस जस्तो होस्, सेवा जस्तो होस् हाम्रो नेपाल बैंक भन्दै अटुट विश्वास मनमा बोकेर आएका हुन्छन्, हो हाम्रा यस्ता अमूल्य ग्राहकलाई जोगाइराख्न, ग्राहकसँगको सम्बन्धलाई अझै आत्मीय र दिगो बनाउन ग्राहक सेवालालाई मूल मन्त्र बनाउँदै आगामी दिनमा अघि बढ्नुपर्नेछ 'अतिथि देवो भवः' को मन्त्र प्रयोग गरौं, मिठो फलको आशा गरौं । 'जय अतिथि देवो भवः'...

आर्थिक वृद्धिमा सूचना प्रविधिको भूमिका

ड. उत्तम कार्की
उप-प्राध्यापक
त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृष्ठभूमि

सूचना प्रविधि आईटी आधुनिक समाजको एक आधारभूत तत्व भएको छ, जसले हाम्रो जीवन, काम र सञ्चारमा सहजता थपेको छ। पछिल्लो समय नेपालले पनि सूचना प्रविधि र नवप्रवर्तनको विकासमा प्राथमिकता दिन थालेको छ। आधारभूत डाटा प्रोसेसिंग प्रणालीको देखि डिजिटल रूपान्तरणको वर्तमान युगसम्म, आईटीले शिक्षा, स्वास्थ्य सेवा, वित्त र राजनीति लगायत विभिन्न क्षेत्रहरूलाई उल्लेखनीय रूपमा प्रभाव पारेको छ। सांस्कृतिक सम्पदा र प्राकृतिक सौन्दर्यका लागि प्रख्यात नेपालले सूचना प्रविधिको प्रगतिले गर्दा पर्याप्त सामाजिक-आर्थिक परिवर्तनहरू हासिल गर्न सक्छ। सन् १९७० को दशकमा डाटा प्रशोधनका लागि कम्प्युटरको थालनीसँगै नेपालको सूचना प्रविधि यात्राको सुरुवात भएको थियो। त्यसबेलादेखि, इन्टरनेट कनेक्टिभिटीको उदय, मोबाइल उपकरणहरूको व्यापक प्रयोग र बढ्दो डिजिटल साक्षरताले गर्दा नेपाल आईटीमा अगाडि बढेको छ।

सीमित पूर्वाधार, राजनीतिक अस्थिरता र स्रोतसाधनको अभाव जस्ता चुनौतिहरूको सामना गर्नुपरे पनि, नेपालले दैनिक जीवनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढ्दो छ। सरकारी पहल, निजी क्षेत्रको योगदान र युवा उद्यमीहरूको उत्साहले यस परिवर्तनमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ।

वर्तमान एक्काईसौं शताब्दीलाई विश्वमा सूचना-सञ्चार प्रविधिको युगका रूपमा चित्रित गर्ने गरिन्छ। अहिलेको विश्वमा मुलुकभित्र र मुलुकहरूबीचको भौगोलिक सीमा र अवरोधलाई सहजै परास्त गर्दै विश्वभरका मानिस एवं स्थानहरूबीच विशाल सञ्जाल र सम्पर्क कायम गराउने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा सूचना-सञ्चार प्रविधि स्थापित भइसकेको छ। विश्वव्यापीकरणको प्रविधिगत आयामका रूपमा रहेको सूचना-सञ्चार प्रविधिमाफत विश्वका नागरिकहरू एक-आपसमा जोडिएका मात्र होइन, यसले सामान्य मानिसको दैनिक जीवनयापनदेखि समाज, देश एवं राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्यमा हरेक पल, क्षण र क्रियाकलापहरूमा प्रभाव पारिरहेको छ। विकास र यसको व्यवस्थापन विश्वव्यापी रूपमा देखापरेको यही पर्यावरणीय अवस्थामा रहेर सञ्चालन गरिने भएकोले सूचना-सञ्चार

प्रविधिको प्रभावबाट विकास प्रक्रिया पनि अछुतो रहन सक्दैन।

सूचना-सञ्चार प्रविधि सूचना तथा जानकारीहरूमा पहुँच सिर्जना गर्दै तिनीहरूको भण्डारण, प्रसारण र आवश्यकतानुसार हेरफेर गर्नसक्ने गरी दूरसञ्चारजन्य सेवा र कम्प्युटर प्रविधिलाई एकसाथ संयोजन गरिएको एकीकृत प्रविधि हो। यो सञ्चारका साधन, सञ्चार प्रक्रिया र प्रविधिको संयोजित रूप हो। सूचनाको सङ्कलन, प्रशोधन र भण्डारण गर्ने तथा आवश्यकतानुसार यसको उपयोग गर्न सकिने गरी सूचनालाई सञ्चार प्रविधिसँग संयोजित रूपमा तयार गरिएको एकीकृत सञ्जाल नै सूचना-सञ्चार प्रविधि हो। सूचना-सञ्चार प्रविधि र यसको द्रुततर विकासले एकातिर विकासका एजेण्डाहरूलाई अधि बढाउन अवसरको सिर्जना गरेको छ भने अर्कोतिर विकास गतिविधिहरूलाई सहज तुल्याउन मार्गप्रशस्त समेत गरेको छ। मूलतः विकास प्रक्रियालाई गतिशील, समयसापेक्ष र चुस्त बनाउने प्रभावकारी माध्यमका रूपमा सूचना-सञ्चार प्रविधिको अपरिहार्य भूमिका रहेको छ।

डिजिटल नेपालको परिकल्पनालाई सफल बनाउन आईसिटीको माध्यमबाट नवीनतम प्रविधिको सदुपयोग गरी सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक वृद्धिलाई अगाडि बढाउन नेपाल सरकार लागिरेको छ।

नेपालले सुशासनका लागि विद्युतीय शासनलाई अवलम्बन गर्दै आएको छ। हामीसँग डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क, ई-गभर्नमेन्ट मास्टर प्लान, सूचना प्रविधि नीति २०७२, गभर्मेन्ट इन्टरप्राइज आर्किटेक्चर -GEA र इन्टरअपरेबिलिटी फ्रेमवर्क, विद्युतीय कारोबार ऐन २०६३, विद्युतीय कारोबार नियमावली २०६४, दूरसञ्चार नीति र अन्य धेरै आधारभूत नीति, नियमावली, निर्देशिका, मापदण्ड र सूचना प्रविधि विधेयक, साईबर सुरक्षा विधेयक जस्ता नीति प्रक्रियामा रहेका छन्।

सूचना प्रविधि पूर्वाधार

भरपर्दो सूचना प्रविधि पूर्वाधार नेपालको सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (आईसिटी) विश्वका अति कम विकसित देशहरूबाट विकसित देशमा स्तरोन्नति हुने महत्वपूर्ण अवसर पनि हो। नेपाली अर्थतन्त्रमा सेवा क्षेत्रको स्थिति र

निकासी प्रवर्द्धनमा समेत आईसिटी पूर्वाधारले उल्लेखनीय भूमिका खेल्न सक्छ।

यसले सञ्चार सेवा, निर्माण सेवा, शिक्षा सेवा, वित्तीय सेवा र पर्यटन तथा यात्रा सम्बन्धी सेवा जस्ता क्षेत्रको विकासमा पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ। निरन्तर बिजुली आपूर्तिको अभाव र कमजोर इन्टरनेट जडानले नेपालको क्षमता भन्ने कमजोर भएको छ। देशको विकास रणनीति तर्जुमा गर्दा सूचना प्रविधिलाई पहिलो प्राथमिकतामा राखेमा दिगो विकास र दीर्घकालीन लक्ष्यहरू हासिल गर्न पनि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ।

सूचना प्रविधि पूर्वाधार विकास

विद्युतीय पूर्वाधारले विभिन्न प्रविधिहरू जसमा इन्टरनेट ब्रोडब्याण्ड च्यानलहरू, कम्प्युटिंग पावर, ब्यान्डविथ सम्बन्धि प्रावधान, डाटा भण्डारण इत्यादि समावेश गर्दछ, जसले व्यावसायिक सफलताका लागि उपयुक्त हुने गर्दछ। सूचना र सञ्चारको विकासलाई स्थिर राख्न विभिन्न प्रविधि र विश्वव्यापीकरणको चुनौतीहरूको सामना गर्न / पूरा गर्न, गुणस्तरीय पूर्वाधारमा लगानी गर्न, अनुसन्धान र विकासलाई बढावा दिन, सञ्चार इन्टरनेट र ब्रोडब्याण्ड टेक्नोलोजीमा बौद्धिक सम्पत्ति सिर्जना गर्न र सम्बद्ध नीतिका मुद्दाहरूलाई सम्बोधन गर्न यसको निरन्तर आवश्यकता देखिन्छ।

सुशासन, दीगो विकास एवं गरीबी न्यूनीकरणका लक्ष्यहरू हासिल गर्ने मूल उद्देश्य प्राप्तिका लागि सरकारले डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्क कार्यक्रमलाई पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा लैजान डिजिटल नेपाल एक्सिलिरेसन परियोजना मार्फत अगाडि बढाउने संकल्प लिएको छ। त्यसैले सार्वजनिक सेवा वितरणको लागि Green, Resilient र थप सुरक्षित डाटा केन्द्र निर्माण गरी क्लाउड सेवा प्रदायकको रूपमा काम गर्नुपर्ने हुन्छ। डाटा केन्द्र निर्माण र वृद्धिको अवसरले सूचना प्रविधि पूर्वाधार प्रयोग हुन नसकेका संघ/प्रदेश/स्थानीय तहका निकायहरूलाई सुरक्षित भरपर्दो र उपयुक्त वातावरण निर्माण गर्नेछ।

हाल नेपाल सरकारको आधिकारिक डाटा केन्द्रको रूपमा रहेको सरकारी एकीकृत डाटा केन्द्र र यसको डिजास्टर रिफरि केन्द्र, हेट्टाडाको उच्च क्षमताको कम्प्युटर पूर्वाधार सुविधाहरू जस्तै: सर्भर, राउटर, स्वीच र फायरवाल, साथै जेनेरेटर, ब्याकअप उपकरणहरू, अग्नि पत्ता लगाउने तथा नियन्त्रण प्रणाली र वातावरण अनुकूलन व्यवस्थापन (Heating Ventilating & Air Conditioning) जस्ता सहयोगी प्रणालीको क्षमता विकास गर्नु आवश्यक देखिन्छ। अति संवेदनशील र अधिकतम सर्भर पूर्वाधार आवश्यक पर्ने बाहेकका सरकारी निकायहरूले आफ्नै परिसरमा डाटा केन्द्र स्थापना गर्ने र आवश्यकता भन्दा बढी पूर्वाधार खरिद गरी कोलोकेसन गर्ने कार्यलाई नेपाल

सरकारले निरुत्साहित गरी राष्ट्रिय स्तरमा करिब १० मेगावाट क्षमताको डाटा सेन्टर निर्माण गरी उच्चतम पूर्वाधार, सुरक्षित र Enterprise सेवाहरू सहित डाटा केन्द्रको विकास एवं विस्तार गर्न नीति तथा कार्यक्रम, बजेट, दक्ष र तालिम प्राप्त जनशक्ति व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ।

यसले डिजिटल सेवा वितरण गर्न, साइबर सुरक्षा र जलवायु/प्राकृतिक घटनाहरूबाट जोखिम न्यूनीकरण गर्न, संवेदनशील प्रणालीहरूको सञ्चालन जारी सुनिश्चित गर्न र विभिन्न सरकारी तथा सार्वजनिक निकायहरूद्वारा डिजिटल सेवाहरूको कम लागत र द्रुत सेवा प्रदानमा सक्षम पार्न उपर्युक्त Architecture (जस्तै: Load Balancing, Redundant ISPs, Intranet/Leased Connectivity) सहितको सूचना प्रविधि पूर्वाधारको विकास गर्नु अहम भूमिका खेल्दछ।

सूचना प्रविधि सुरक्षामा सुदृढीकरण

पहुँच, साइबर अपराध, सूचना प्रविधि प्रणालीमाथि भइरहेका साइबर आक्रमणको सूचना प्रविधिको निरन्तर विकास, बढ्दो प्रयोग एवं गतिशिलतासँगै दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको व्यक्तिगत, संस्थागत डाटा चोरी/दुरुपयोग, सूचना प्रविधि प्रणालीहरूमाथिको अनाधिकृत प्रतिरक्षा गर्ने विषयलाई सुनिश्चित गर्न, साइबर आक्रमणबाट हुन सक्ने क्षतिलाई रोक्न, न्यूनीकरण गर्न र भविष्यमा हुन सक्ने यस्ता आक्रमणहरूबाट सुरक्षित रहन अत्यावश्यक भएको छ।

त्यसैले पनि सूचना प्रविधि पूर्वाधार सुरक्षा विश्वव्यापी रूपमा ठूलो चिन्ताको विषय भएको छ। विश्वभर हरेक वर्ष साइबर आक्रमणको कारण व्यवसायहरूले ठूलो घाटा व्यहोरिरहेका छन्। सूचना प्रविधि सुरक्षाले फिसिड, आक्रमण र अनाधिकृत पहुँचबाट सूचना प्रविधि पूर्वाधारलाई सुरक्षित राख्ने अभ्यास र तयारीलाई जनाउने गर्दछ। साइबर सुरक्षा सम्बन्धमा बढ्दै गएको चुनौती तथा जोखिम न्यूनीकरणको कानूनी एवं संस्थागत व्यवस्था, साइबर सुरक्षाको विद्यमान अवस्था, नेपालमा हुने साइबर अपराधको प्रवृत्ति विश्लेषण तथा चुनौती अध्ययन गरी साइबर अपराध नियन्त्रण एवं प्रभावकारी साइबर सुरक्षाका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू सम्बन्धमा निकायगत भूमिका समेत पहिचान गर्नुपर्ने हुन्छ। सुरक्षाका लागि असल अभ्यासहरूको पालना र खुला मापदण्डहरू प्रयोग गरी लागु गर्नु पर्दछ।

नेटवर्क सुरक्षा

सूचना प्रविधि सुरक्षाका पक्षहरूमा नेटवर्क सुरक्षाले सुरक्षा उल्लंघन (Breach) हरूबाट रोक्न फायरवाल र एन्टी-मालवेयर कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दछन्। कम्प्युटिङ र नेटवर्किङ उपकरणहरूको सुरक्षा गर्न भौतिक र भर्चुअल

सुरक्षा उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । नेटवर्क सुरक्षा सूचना प्रविधि पूर्वाधार सुरक्षित गर्नको लागि एक अपरिहार्य कुरा हो, किनकि मालवेयर र अन्य असरहरू नेटवर्क मार्फत कम्प्युटिङ पूर्वाधारमा पुग्न सक्छन् । नेटवर्क सुरक्षाको पहिलो तहले प्रवेश बिन्दुमा ट्रान्जिफिक फिल्टर गर्न फायरवालहरू स्थापना गरेर परिधि सुरक्षित गर्दछ । यसलाई जेरो ट्रस्ट मोडेल प्रयोग गरेर र नेटवर्क भित्रको आन्तरिक ट्रान्जिफिकको निरन्तर निरीक्षण तथा अनुगमन साथै समग्र सुरक्षा नीतिको पालना गरी अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

सर्भर सुरक्षा

सर्भर सुरक्षा एक महत्वपूर्ण विषय हो । चौबिसै घण्टा निगरानी, Intrusion पत्ता लगाउने र Intrusion रोकथामको साथ पूर्ण सर्भर सुरक्षा सुनिश्चित गर्नु असल अभ्यासहरू पालना र खुला मापदण्डहरू पालना गर्नु अनिवार्य हुन्छ । सर्भर सुरक्षा भर्चुअल र भौतिक सर्भरहरूको वातावरण र पूर्वाधारका साथै सबै वेबमा आधारित एप्लिकेसनहरूको सुरक्षा गर्न आवश्यक पर्दछ ।

इन्टरप्राइज सेवा दिने निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि

डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कमा सूचीबद्ध डिजिटलीकृत पहलहरू (आईसिटीसँगको विकास) र ढाँचा अनुसार कनेक्टिभिटी, वित्त, कृषि, शिक्षा, पर्यटन, शहरी पूर्वाधार, ऊर्जा र स्वास्थ्य जस्ता आठ क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । डिजिटल नेपाल फ्रेमवर्कले ८० डिजिटल पहलहरू पहिचान गरेको छ, जसले प्रत्येक आठ प्रमुख क्षेत्रहरूमा वृद्धिको सम्भावनालाई पहिचान गर्दै महत्वपूर्ण चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न नेपालको सामाजिक आर्थिक वृद्धिलाई अधि बढाउने लक्ष्य राखेको छ । पहिचान गरिएका ८० डिजिटल पहलहरूमा क्रमबद्ध रूपमा कार्यान्वयन गर्दै जाने र मुख्यतया: Enterprise सेवा प्रदान गर्ने निकायहरू र त्यस अन्तर्गतका कार्यालयहरूलाई सूचना प्रविधि पूर्वाधार (People, Process & Technology) मा सक्षम बनाएर उपयुक्त खालको डिजिटल प्लेटफर्म निर्माण गरी सेवा प्रवाहको प्रक्रिया साथै गुणस्तर वृद्धि गर्न सकिन्छ ।

चुनौतीहरू

सूचना प्रविधिको उपर्युक्त कार्यान्वयन र सफल प्रयोगको लागि उच्च स्तरको सहकार्य र समन्वय चाहिन्छ । नेपाल सरकारले सक्षम वातावरण सिर्जना गर्न निम्न प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा ध्यान केन्द्रित गर्न आवश्यक देखिन्छ:

१. प्रविधि र पूर्वाधार विकास, उद्यमशीलता:

सार्वजनिक निजी साझेदारी स्थापना गरी हरेक क्षेत्र, प्रतिभा र सीप विकासमा जनशक्ति संलग्न गरी देशले दक्ष प्राविधिक जनशक्ति प्राप्त गर्न सक्छ ।

२. आईसिटीको प्रभावकारी प्रयोग लागू गर्न:

सहभागितालाई प्रोत्साहन गर्ने, व्यावसायिक शिक्षामा सुधार गर्ने, सुदृढ सूचना प्रविधि इकोसिस्टमलाई सहजीकरण गर्ने, प्राथमिकताका क्षेत्रमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने तथा सरकारी कर्मचारीलाई डिजिटल रूपमा तयार बनाउन आवश्यक हुनेछ । उदयमान व्यापार मोडेलहरू र नवीनतम प्रविधिहरू जस्तै कृत्रिम बुद्धिमत्ता (AI), रोबोटिक्स, इन्टरनेट अफ थिंग्स (IoT) र ओभर द टप (OTT) ले काम गर्ने तरिकालाई परिवर्तन गर्दैछ । यी उदयमान प्रविधिहरूले विश्वव्यापी रूपमा सरकार र उद्यमहरूलाई वृद्धि हासिल गर्ने सम्भावनालाई कार्यान्वयन गर्न अनुमति दिइरहेका छन् ।

३. सरकारी नीति:

सूचना प्रविधि क्षेत्रलाई व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न नीति र नियामक ढाँचाहरूले प्रविधिमैत्री नेपालका लागि आवश्यक आधार प्रदान गर्दछ । सन् २०१५ मा ल्याएको राष्ट्रिय सूचना प्रविधि नीतिले सूचना प्रविधि क्षेत्रमा द्रुत प्रगतिलाई सदुपयोग गरी नेपाली समाजलाई ज्ञान र सूचनामा आधारित समाजमा रूपान्तरण गर्ने दृष्टिकोणलाई अभिवृद्धि गर्न खोजेको छ । आईसिटीबाट फाइदा लिन नियमनमा नवीनतम प्रविधिको प्रयोग समावेश गर्न आवश्यक छ । स्वचालन र डिजिटलाइजेसनलाई अभिवृद्धि गर्न नियमित रूपमा सूचना प्रविधि क्षेत्रको मूल्याङ्कन र आवश्यक भएमा सुधारका पक्षमा सुझाव दिनुपर्छ ।

४. डिजिटल विभाजन:

सहरी र ग्रामीण क्षेत्रहरू बिचको डिजिटल विभाजनलाई कम गर्नु महत्वपूर्ण छ । त्यसका लागि प्रविधि र डिजिटल साक्षरता कार्यक्रमहरूमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्नाले यो लक्ष्य हासिल गर्न मद्दत गर्न सकिने छ ।

५. आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्स:

पछिल्लो समय आर्टिफिसियल इन्टेलिजेन्सको विकासले सहज र चुनौती समेत थपेको छ । चुनौतीलाई बेलैमा सम्बोधन गर्न आवश्यक छ ।

- **नैतिक चिन्ता:** गोपनीयता अधिकारमा पूर्वाग्रह वा उल्लङ्घन नगरी एआईलाई जिम्मेवारीपूर्वक प्रयोग गर्ने सुनिश्चित गर्ने ।
- **स्किल ग्याप:** एआई प्रणालीहरूलाई प्रभावकारी रूपमा विकास र व्यवस्थापन गर्न जनशक्तिलाई तालिम दिने ।

- **नियामकीय ढाँचा:** एआईको दुरुपयोग रोक्न र पारदर्शिता सुनिश्चित गर्न एआई प्रयोगका लागि आवश्यक नीति निर्माण तयार गर्ने ।
- **आर्थिक विस्थापन:** विभिन्न उद्योगहरूमा स्वचालित प्रविधि र एआईका कारण विस्थापन हुने रोजगारीलाई सम्बोधन गर्नु पर्छ ।

अन्य चुनौतिहरू

१. पर्याप्त नीति कानूनको अभाव
२. अनुसन्धान र विकासको अभाव
३. बजेटको अभाव
४. राजनीतिक अस्थिरता
५. उपकरण र प्रविधिको अभाव
६. सफ्टवेयर तथा हार्डवेयरको मानकीकरण र प्रमाणीकरणको अभाव
७. भरपर्दो विजुली आपूर्ति अभाव
८. सीमित ब्याण्डविथ (Limited Bandwidth)
९. कमजोर इन्टरनेट जडान
१०. उपयुक्त उपकरण र सामग्रीको अभाव
११. जटिल स्थलाकृति
१२. प्राकृतिक प्रकोप - बाढी, पहिरो, भूकम्प, आदि ।

नेपालमा सूचना प्रविधि विकास र प्रवर्द्धन गर्न निम्न सुझावहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ ।

१. नीति निर्माताहरूले आईसिटी नीति व्यावहारिक र वास्तविकतामा सजिलै रूपान्तरणयोग्य साथै हुनुपर्दछ ।
२. सञ्चार माध्यमबाट जनचेतना जगाएर र आईसिटीको प्रयोगप्रति सकारात्मक मनोवृत्ति विकास गरी आईसिटीमा साक्षरताको स्तर बढाउनुपर्छ ।
३. आईसिटी सम्बन्धित उपकरणहरूको उचित वित्तपोषण र मर्मतसम्भारका लागि आवश्यक बजेट उपलब्ध गराइनुपर्छ ।
४. सरकारी डाटा केन्द्र तथा सूचना प्रविधि पूर्वाधारहरूमा आईसिटीको प्रयोग बढाउन विद्युत आपूर्तिलाई व्यापक रूपमा वृद्धि, सुधारको काम गर्नुपर्छ ।
५. सूचना प्रविधि पूर्वाधारको न्यूनतम आधार तय गरी सोको मानकीकरण र प्रमाणीकरणको नीति तर्जुमा तथा कार्यान्वयनमा ध्यान दिनुपर्छ ।
६. विद्युतीय माध्यमबाट सरकारी कार्य सञ्चालन तथा सेवा प्रवाह गर्न सूचना प्रविधि प्रणालीको संरचनामा एकरूपता कायम गर्न, त्यस्ता सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको अन्तरसञ्चालन हुने व्यवस्था गर्न बनेको निर्देशिका (नेपाल सरकारको सूचना प्रविधि

प्रणाली व्यवस्थापन तथा सञ्चालन निर्देशिका, २०७१) लागु गर्नुपर्दछ ।

७. सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको निर्माण गर्दा नागरिकको आवश्यकता अनुसारका महत्वपूर्ण र संवेदनशील सेवाहरूको पहिचान गरी त्यस्ता सेवाहरू छिटो, छरितो, सुलभ, गुणस्तरीय तथा प्रभावकारी हुने गरी गर्नुपर्दछ ।
 ८. एक निकायमा सञ्चालनमा रहेको सूचना प्रविधि प्रणालीको सेवा अर्को निकायको समान खालका सूचना प्रविधि प्रणालीले समेत उपयोग गर्न सकिने गरी निर्माण गर्नुपर्दछ ।
 ९. सूचना प्रविधि प्रणालीहरूमा रहेको सूचना तथा तथ्याङ्कहरू राष्ट्रिय सम्पतिको रूपमा रहने र त्यस्ता सूचना तथा तथ्याङ्कहरू सम्बन्धित सरकारी निकायको स्वामित्व तथा नियन्त्रणमा रहने गरी व्यवस्थापन गर्नुपर्दछ ।
 १०. सूचना प्रविधि प्रणालीहरूको जोखिम विश्लेषण र जोखिम व्यवस्थापन क्षमताको आधारमा उचित सुरक्षा नियन्त्रणका उपायहरू कार्यान्वयन गरिने र व्यावहारिक कठिनाई तथा सुरक्षा अपवाद Security Exception कम गर्न सहयोग पुग्नेगरी सुरक्षा नियन्त्रणका उपायहरू लागु गर्नुपर्दछ ।
 ११. सबै प्रयोगकर्ताहरूले सजिलै बभन सक्ने, सबैलाई उपलब्धता गराउन सकिने र अन्तरसञ्चालन (Interoperability) सुनिश्चित गर्ने गरि सूचना र सूचनाको सूचकको मानकलाई परिभाषित गर्नुपर्दछ ।
 १२. सूचना प्रविधि प्रणालीहरू (Service Oriented Architecture SOA) मा आधारीत रही स्थापित खुला मानक (Open Standard) अनुरूप तथा स्पष्ट परिभाषित भूमिका र जिम्मेवारीको आधारमा अन्तरआबद्धता र अन्तरसञ्चालन (Interoperability) सुनिश्चित हुने गरि विकास गर्नुपर्दछ ।
 १३. विभिन्न निकायहरूमा प्रयोग हुने एकै प्रकृतिका सेवा प्रवाह र आन्तरिक कार्यालय सञ्चालनका लागि एकीकृत सफ्टवेयर प्रणाली लागु गर्नु पर्दछ । जसले गर्दा कम लागत/स्रोतसाधन र व्यवस्थापन गर्न समेत सजिलो हुन्छ । (उदाहरणका लागि संघिय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालयले ७५३ वटै स्थानीय तहका लागि एकीकृत कार्यालय सञ्चालन र सेवा प्रवाहका प्रणाली लागु गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।)
- सूचना प्रविधि पूर्वाधारको विकासले अझ पारदर्शी र व्यवस्थित सार्वजनिक सेवाका साथ सुशासनको लागि वातावरण सिर्जना गर्न मद्दत गर्ने क्षमता राख्छन् ।

सूचना प्रविधि परिवर्तनशील प्रकृतिको हुने भएकोले नीतिगत दृष्टिकोणबाट विद्यमान नीतिगत प्रावधानलाई गतिशीलताको साथ परिमार्जन गर्नुपर्छ ।

स्टार्टअप इकोसिस्टमलाई प्रोत्साहन

नेपालमा आईटी स्टार्टअप इकोसिस्टमले राम्रो फड्को मारिरहेको छ । नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न र उद्यमशीलतालाई बलियो बनाउन, सरकारले स्टार्टअपका लागि अनुकूल वातावरण सिर्जना गर्नु आवश्यक छ । यसका लागि प्रत्यक्ष विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न र नवप्रवर्तनकारी समाधानहरूलाई समर्थन गर्नुपर्नेछ ।

निष्कर्ष

पछिल्लो समय सूचना प्रविधि मानिसको दैनिकी जस्तो बनेको छ । प्रविधिको प्रयोग बढ्दै जाँदा डिजिटल रूपान्तरणलाई अँगाल्दै नवप्रवर्तनलाई बढावा दिनु र चुनौतिहरूलाई सम्बोधन गर्नु महत्वपूर्ण छ ।

वर्तमान समयमा नेपालले आईटीको क्षेत्रमा आफुलाई अब्बल साबित गरिसकेको छ । आईटीमा विश्वसँग प्रतिस्पर्धा गरिरहेको छ ।

उत्कृष्ट कार्यसम्पादनका लागि कर्मचारी कार्यलगाबमा अभिवृद्धि

कृष्णहरि बुदाथोकी
प्रबन्धक
नेपाल बैंक लिमिटेड

पृष्ठभूमि

कर्मचारी कार्यलगाब (Employee Engagement) ले सङ्गठनात्मक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि सङ्गठनमा आवद्ध कर्मचारीहरूमा काम गर्ने तीव्र चाहना एवम् इच्छा र जागरणसँगै उत्कृष्ट कार्यसम्पादनका लागि गरिने निरन्तरको प्रयत्न एवम् लगावलाई बोध गराउँछ। कर्मचारी कार्यलगाब भनेको कर्मचारीहरूले आफ्नो संस्था र यसका उद्देश्यप्रति राखेको भावनात्मक र मानसिक प्रतिबद्धता हो जहाँ कर्मचारीहरू आफ्नो कामप्रति उत्साही हुन्छन्, आफ्नो योगदानमा गर्व गर्छन् र कार्य जिम्मेवारीभन्दा अतिरिक्त उपलब्धि हासिल गर्न समेत प्रेरित हुन्छन्। सौफेली र बक्कर (२००४) ले कर्मचारी कार्यलगावलाई ऊर्जा, समर्पण र पूर्ण रूपमा तल्लीनता जस्ता विशेषताले भरिपूर्ण हुनु हो भनी व्याख्या गरेका छन्। उनीहरूका अनुसार कार्यलगाब भएका अवस्थामा कर्मचारीहरू आफ्ना कार्यमा पूर्ण रूपमा लगनशील हुन्छन्, ऊर्जावान् भएको महसुस गर्छन् र काममा गहन रूपमा संलग्न हुन्छन्।

संस्थाको व्यावसायिक उद्देश्य प्राप्तिका लागि वित्तीय स्रोत, प्रविधि एवम् भौतिक स्रोतहरूको कुशल प्रयोग गर्न त्यस संस्थामा रहेको जनशक्तिको कार्यसम्पादनमाथि निर्भर रहने हुँदा मानवीय स्रोत (Human Resources) को भूमिका अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हुन्छ। कर्मचारीहरूलाई नियमित रूपमा ज्याला वा तलब भत्ता एवम् तोकिएका अन्य सुविधा पर्याप्त प्रदान गरे पनि तिनमा कार्यलगाब (Employee Engagement) उच्च नहुन सक्छ। यस्तो अवस्थामा संस्थाको उद्देश्य हासिल गर्नका लागि सङ्गठनमा रहेको जनशक्तिको कार्यसम्पादन स्तरलाई प्रभावकारी तुल्याउन कार्यलगाब (Employee Engagement) का विभिन्न उपायहरू अवलम्बन गर्न जरुरी हुन्छ। संस्थामा उच्च कार्यक्षमता भएको जनशक्ति मानिने मानवस्रोतको विद्यमान अवस्था रहेको तर उनीहरूमा कार्यसम्पादन गर्ने इच्छा र जाँगर छँदै छैन वा कम छ भने त्यस्तो जनशक्तिबाट सङ्गठनको उद्देश्य र लक्ष्यअनुरूप कार्य हुन सक्दैन; यसर्थ कुनै पनि संस्थाले कर्मचारी उत्प्रेरणा सर्वेक्षण गर्ने, उत्पादकत्व अनुगमन गर्ने एवम् व्यावसायिक कुशलता मापन गरी

समय समयमा कार्यलगाब (Employee Engagement) वृद्धिका लागि उपयुक्त नीति लिनु आवश्यक हुन्छ।

कर्मचारीहरूमा कार्यलगाब (Employee Engagement) कम हुँदा वा नहुँदाका लक्षणहरू

कर्मचारीहरूमा कार्यलगाब कम हुँदा कार्य असन्तुष्टिमा वृद्धि भई संस्थाको व्यावसायिक लक्ष्यमा प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ। कर्मचारीहरूमा कार्यलगाब आदर्शतम विन्दुमा नहुनु वा धेरै कम हुनुले कार्य उत्पादकत्वमा सीधै नकारात्मक असर पुऱ्याउँछ। कार्यलगाबको कमी हुँदा कर्मचारीहरूले आफूलाई दिएको जिम्मेवारी समयमै पूरा नगर्ने वा कर्मचारीहरूको कामको गति (Speed) कम हुने गर्दछ। साथै, कार्यलगाबको कमीले कर्मचारीहरूले रचनात्मक र सकारात्मक पहल गर्न प्रयास गर्दैनन्। यसैगरी कर्मचारीहरूले नयाँ जिम्मेवारी वा चुनौतीपूर्ण काम लिन पनि चाहँदैनन्। कार्यलगाब कम भएका कर्मचारीहरूले बैठक, भेला तथा छलफलमा विचार नराख्ने, सुझाव नदिने गर्ने गर्दछन्। कार्यलगाब कम रहेका कर्मचारीहरूमा गैरहाजिर रहने, ढिलो आउने वा बहाना बनाएर छुट्टी लिने र काममा निरन्तर नलाग्ने जस्ता लक्षणहरू रहन जान्छन्।

कार्यलगाब (Employee Engagement) कम रहेका कर्मचारीहरूमा आफ्नो कार्य समूहसँग कम संवाद गर्ने वा काममा खासै चासो नदेखाउने वा काममा सक्रियता नदेखाउने, कुनै पनि कुरा स्पष्ट पार्न प्रयास नगर्ने र केवल सुन्ने मात्र प्रवृत्ति रहन जान्छ। त्यस्ता कर्मचारीहरूको कार्य मनोबलमा ह्रास आउँछ, उत्साह र सकारात्मकता हराउँछ, काममा नकारात्मक दृष्टिकोण रहन्छ, आफैँ प्रेरित भएर अघि बढ्न चाहँदैनन्, उनीहरू बारम्बार कामका बारेमा प्रायजसो गुनासो गरिन्छन्। कार्यलगाब कम रहेका कर्मचारीहरू समूहबाट अलग रहन खोजिरहेका हुन्छन्, अन्य कर्मचारीहरूसँग मिलेर काम नगर्ने, टिमवर्कमा कम चासो देखाउने, काम गर्दा उनीहरू कहिल्यै समूहसँग छलफलमा सामेल हुन नचाहने र अरूले उनीहरूलाई सहभागी गराउन खोज्दा समेत प्रतिक्रिया नदिई बस्ने हुन्छन्। त्यस प्रकारका कर्मचारीहरू सामान्यभन्दा बढी गल्ती गर्ने र काममा कम ध्यान दिने गर्छन्।

कार्यलगाव (Employee Engagement) कम रहेका कर्मचारीहरूले बारम्बार सजिलै सुधार गर्न सकिने गल्तीहरू गर्छन्, तालिमहरूमा सहभागी हुन खासै इच्छा गर्दैनन्, नयाँ सीपहरू सिक्न चाहँदैनन्, भावनात्मक लगावको कमीसमेत हुने भएकाले संस्थाको सफलता वा असफलतासँग भावनात्मक रूपमा जोडिँदैनन्, नकारात्मक दृष्टिकोण वा गुनासो धेरै राख्छन् भने कामका बारेमा, व्यवस्थापनका बारेमा वा संस्थाको नीतिप्रति निरन्तर गुनासो गर्दछन् । यस्ता कर्मचारीहरूले परिवर्तनको प्रतिरोध गर्ने, कुनै पनि नयाँ प्रक्रियालाई अपनाउन नचाहने वा विरोध गर्ने प्रवृत्ति देखाउँछन् भने भविष्यको कार्ययोजनामा समेत कम चासो देखाउने गर्दछन् ।

अतः यस्ता कर्मचारीका लक्षणहरू पहिचान गरेर कार्यलगाव (Employee Engagement) कम भएका वा नरहेका कर्मचारीहरूलाई व्यवस्थापनले समयमा नै आवश्यक पहलकदमी लिएर कर्मचारीहरूको पुनःसंलग्नता वा कार्यलगाव अभिवृद्धिमा र उनीहरूको कार्यक्षमता बढाउन विभिन्न व्यवस्थापकीय र कार्यउत्प्रेरणाका उपायहरू लागु गर्न जरुरी हुन्छ । अन्यथा, संस्थाका व्यावसायिक लक्ष्य र उद्देश्यहरू पूरा गर्ने काममा ठुलो चुनौती खडा हुन जान्छ ।

कर्मचारी कार्यलगावसँग सम्बन्धित महत्त्वपूर्ण विचार/सिद्धान्त

विलियम कानको (१९९०) मनोवैज्ञानिक संलग्नता मोडेल Psychological Model of Engagement का अनुसार कर्मचारी संलग्नताको आधारभूत सिद्धान्त प्रस्तुत गर्दै कर्मचारीहरू मानसिक, भावनात्मक र शारीरिक तवरले पूर्ण रूपमा आफ्ना कार्यमा समाहित हुनु नै कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) हो । उनले कर्मचारी कार्यलगावका लागि तीन प्रमुख अवस्थाहरू उल्लेख गरेका छन् र तिनमा कर्मचारीहरूको कामप्रतिको अर्थपूर्णता (महत्त्व), पेसागत अभिव्यक्तिमा सुरक्षा र भावनात्मक एवम् भौतिक स्रोतको उपलब्धता पर्दछन् । हार्टर, स्मिट र हेस (२००२) को The Impact of Engagement on Performance शीर्षकमा गरिएको अध्ययनले कर्मचारी कार्यलगाव र कार्य नतिजाहरू उच्च भई तोकिएको व्यावसायिक सफलताका बीच सकारात्मक सम्बन्ध पत्ता लगाएको थियो । उनीहरूको अनुसन्धानले उच्च कार्यलगावले उच्च ग्राहक सन्तुष्टि, कम कर्मचारी पलायन र उच्च नाफामा योगदान पुऱ्याउने देखाएको छ । सौफेलीलगायतको (२००२) Well-being and Job Satisfaction शीर्षकको अध्ययनले कर्मचारी कार्यलगावको सम्बन्ध कार्य सन्तुष्टि तथा कर्मचारीको हित अभिवृद्धिसँग सम्बन्धित भएको देखाएका छन् । कार्यलगाव (Employee Engagement) हुनु भनेको कर्मचारीहरूमा कार्य तनाव नहुनु, कम मानसिक थकान महसुस हुनु र उच्च स्तरको कार्य सन्तुष्टि अनुभव हुनु हो ।

ब्लाउ (१९६४) को Social Exchange Theory ले कर्मचारी र संस्थाबीचको सम्बन्धलाई विनिमय प्रक्रियाका रूपमा संस्थाले कर्मचारीहरूलाई सेवा सुविधासहित कार्यवातावरण प्रदान गरेबमोजिम कर्मचारीहरूले आफ्नो काममा लगनशील र प्रतिबद्ध भई कार्य गर्दछन् भन्ने रहेको छ । डेसी र रायन (१९८५) को Self-Determination Theory को सिद्धान्तले कर्मचारीहरूको कार्यलगाव (Employee Engagement) बढाउन कर्मचारी स्वायत्तता, सक्षमता विकास र सामूहिकता अभिवृद्धि महत्त्वपूर्ण पक्ष भएको बताए । ड्यानियल गोलम्यान (१९९५) को Goleman's Emotional Intelligence Theory ले कर्मचारी कार्यलगावलाई नेतृत्वको भावनात्मक बुझाइ र बुद्धिमत्ताले निर्धारण गर्दछ भनी व्याख्या गरेको छ । गोलम्यानका अनुसार उच्च भावनात्मक बुद्धिमत्ता भएको नेतृत्वले आफ्ना कर्मचारीहरूका भावनात्मक आवश्यकताहरूलाई राम्रोसँग बुझ्न र सम्बोधन गर्न सक्छ र जब कर्मचारीहरूले आफ्ना नेतृत्वकर्ताबाट सहानुभूति, साथ र प्रेरणा प्राप्त गर्छन् तब उनीहरूको कार्यप्रति लगाव र समर्पणमा वृद्धि हुन्छ ।

कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि गर्ने माध्यमहरू

१. व्यावसायिक लक्ष्यको निर्धारण र प्रभावकारी सञ्चार

संस्थाले तय गरेका व्यावसायिक लक्ष्य, उद्देश्य एवम् कार्यक्रमहरू प्रति सबै कर्मचारीहरूले अपनत्व मान्ने तहमा सञ्चार गर्ने, पूर्वपृष्ठपोषण लिने, व्यावसायिक लक्ष्य निर्धारण गर्न सम्पूर्ण कर्मचारीहरूलाई सहभागी गराउने विधिको विकास गरी संस्थाले लिएका व्यावसायिक लक्ष्य एवम् उद्देश्यहरूमा कर्मचारीहरूलाई केन्द्रित गराउन सकेमा कर्मचारीहरूको कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि हुनेछ । व्यावसायिक लक्ष्यको निर्धारण भनेको कुनै व्यवसायका लागि स्पष्ट, मापनयोग्य र प्राप्त गर्न योग्य उद्देश्यहरू निर्धारण गर्ने प्रक्रिया हो । यसले सङ्गठनलाई सही दिशा दिन्छ र सबै कर्मचारीहरूलाई एउटै उद्देश्यतर्फ काम गर्न प्रेरित गर्छ । लक्ष्य निर्धारणको मुख्य उद्देश्य भनेको व्यवसायको वृद्धि, स्थिरता र दीर्घकालीन सफलता सुनिश्चित गर्नु हो ।

स्पष्ट र मापनयोग्य लक्ष्यहरू तय गर्दा कर्मचारीहरूले आफ्नो भूमिका राम्रोसँग बुझ्छन् र ती लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न योगदान दिन प्रेरित हुन्छन् । हार्वर्ड बिजनेस रिभ्यू (२०२०) को एक अध्ययनले देखाएको छ कि व्यावसायिक लक्ष्यहरू बुझ्ने र ती लक्ष्यहरूसँग काम गर्ने कर्मचारीहरू ३.५ गुणा बढी संलग्न (Employee Engagement) हुने सम्भावना हुन्छ । ग्यालप (२०१९) को अनुसन्धानले देखाएको छ कि जुन कर्मचारीहरूलाई विशिष्ट, मापनयोग्य, प्राप्त गर्न सकिने, सान्दर्भिक र समय-सीमा तोकिएका व्यावसायिक लक्ष्यहरू दिइन्छ, उनीहरूमा २२% बढी कार्यलगाव (Employee

Engagement) वृद्धि भएको देखिन्छ । यी लक्ष्यहरूले कर्मचारीहरूलाई प्रगति मूल्याङ्कन गर्न र नतिजा एवम् उपलब्धि अनुगमन गर्न मदत पुग्नु जान्छ ।

संस्थाको दीर्घकालीन दृष्टिकोण र उद्देश्यलाई स्पष्ट गरी संस्थाले के हासिल गर्न चाहन्छ भन्ने दिशानिर्देश गरी सबै कर्मचारीहरूलाई सुसूचित गर्न जरूरी हुन्छ । अस्पष्ट व्यावसायिक लक्ष्यहरूले भ्रम सिर्जना गर्न सक्छन्, त्यसैले लक्ष्यहरू निश्चित र मापनयोग्य बनाउन आवश्यक हुन्छ । मापनयोग्य लक्ष्यहरूले व्यवसाय कति सफल भएको छ भन्ने बुझ्न मदत गर्दछ भने कर्मचारीहरूमा कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धिसमेत गराउँछ । लक्ष्यहरूको प्राप्तिका लागि स्पष्ट समयसीमा तोक्दा यसले कर्मचारीहरूमा स्पष्ट कार्यनिर्देशन प्राप्त हुन्छ ।

२. कर्मचारीहरूको स्पष्ट कार्यविभाजन/कार्यजिम्मेवारी

व्यक्तिगत तवरमा स्पष्ट कार्यजिम्मेवारी तोकिएका कर्मचारीहरूमा उच्च दायित्व स्थापित हुन गई कार्यलगावमा वृद्धि हुन जान्छ । कार्य विभाजन गर्दा कर्मचारीहरूको सीप, अनुभव र विशेषज्ञताका आधारमा भएका खण्डमा कार्यलगाव अभिवृद्धि भई समग्र उत्पादनशीलता बढाउन मदत पुग्दछ । कार्य विशेषज्ञताले समय र श्रम घटाई उत्पादनशीलता वृद्धि गर्न तथा कार्यलगावमा समेत अभिवृद्धि गर्न मदत पुग्दछ । कर्मचारीहरूको स्पष्ट कार्य जिम्मेवारीले कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) बढाउनका लागि महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । जब कर्मचारीहरूले आफ्नो भूमिका र जिम्मेवारीहरू राम्रोसँग बोध गर्दछन् तब उनीहरूमा भावनात्मक सम्बन्ध अभिवृद्धि हुन्छ र उनीहरूले स्वप्रेरणा प्राप्त गर्दछन् अनि उनीहरूमा कार्यलगाव अभिवृद्धि हुन्छ । ग्यालप (२०१९) को एक अध्ययनले देखाएको छ कि जुन कर्मचारीहरूले आफ्नो कामको भूमिका स्पष्टसँग बुझ्छन्, उनीहरू ५०% बढी कार्यलगावमा रहन्छन् र उच्च कार्य सन्तुष्टिको अनुभूति गर्छन् । हार्वर्ड बिजनेस रिभ्यू (२०२०) को अध्ययनले देखाएको छ कि कामको भूमिकामा अस्पष्टता हुँदा कर्मचारीमा कार्यलगाव र उत्पादकत्व घट्छ । स्पष्ट जिम्मेवारी भएका कर्मचारीहरूले ३३% कम तनाव र २५% बढी ध्यान केन्द्रित गर्दछन् ।

त्यसैगरी कार्य विभाजनले सीपको निरन्तर सुधारका लागि अवसर प्रदान गर्छ । स्पष्ट कार्य जिम्मेवारीले प्रत्येक कर्मचारीलाई आफ्नो कार्य जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा बुझ्न मदत गर्छ । जब कर्मचारीहरू आफ्नो जिम्मेवारी स्पष्ट रूपमा बुझ्छन् तब उनीहरूले काम प्रभावकारी रूपमा गर्ने, नतिजाको स्वामित्व लिने र कार्यलगावमा अभिवृद्धि गर्ने गर्दछन् । जिम्मेवारीसँगै निर्णय लिने अधिकार प्रदान गर्दा कार्य छिटो छरितो हुन गई कार्यलगाव (Employee Engagement) समेत अभिवृद्धि हुन जान्छ । कार्यजिम्मेवारीका अभावले कार्य सम्पादन प्रभावकारी हुँदैन भने कर्मचारीमा

कार्यलगाव पनि कम रहन्छ यसर्थ कार्यसम्पादन सूचकहरूको विकास गरी क्षमताअनुसारको जिम्मेवारी प्रदान गर्दा कर्मचारीमा कार्यलगाव (Employee Engagement) वृद्धि हुन जान्छ ।

३. निरन्तर सिकाइ र विकासको अवसर

व्यावसायिक प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणले सृजना गर्दै गइरहेका नयाँ प्रविधिहरू, नियमहरू र वित्तीय सेवा वा वस्तुहरूसँग कर्मचारीहरूलाई अद्यावधिक राख्नु जरूरी हुन्छ । निरन्तरको सिकाइले कर्मचारीहरूको सीप र वृत्ति विकासका सम्भावनाहरूलाई अभिवृद्धि गर्दै कर्मचारीहरूमा कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि हुन्छ । आजको तीव्र परिवर्तनशील समयमा निरन्तर सिकाइ र विकासले कर्मचारीमा कार्यलगाव बढाउन महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । संस्थाहरूले डिजिटल अवरोध, नियामक परिवर्तनहरू र ग्राहकका अपेक्षाहरूको परिवर्तन जस्ता थुप्रै चुनौतीहरूको सामना गरिरहेका हुन्छन् । यस्ता चुनौतीहरू समाधान गर्ने काममा संस्थालाई कुशल मात्र होइन, अनुकूलन गर्ने सक्षम, भविष्यलाई लक्षित गर्ने र प्रेरित गर्ने जनशक्तिको महत्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । निरन्तर सिकाइ र विकासले कर्मचारीहरूलाई आफ्ना सीपहरू सुधार्ने, आफ्नो वृत्ति विकासमा टेवा पुग्ने र परिवर्तनशील संस्थामा आफूलाई अद्यावधिक राखिराख्ने काम गर्नु जरूरी हुन्छ । हार्वर्ड र रोबर्ट्स (२०१८) ले संस्थामा निरन्तर सिकाइ र विकासका अवसरहरूले कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धिमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ भनी बताएका छन् । नतिजाले संरचित सिकाइ कार्यक्रमहरू र कर्मचारीहरूको प्रेरणा, प्रतिधारण र कार्यसम्पादनमा उल्लेखनीय सम्बन्ध रहेको देखाएको छ । उनीहरूको अध्ययनले विकासात्मक पहलहरूमा सक्रिय रूपमा सहभागी भएका कर्मचारीहरूले यस्ता अवसरहरूमा सहभागी नभएकाहरूका तुलनामा आफ्नो कार्यलगाव स्कोरमा २५% वृद्धि गरेका थिए । अध्ययनले निरन्तर सिकाइलाई कर्मचारीमा सन्तुष्टि प्रदान गर्नाका साथै समग्र संस्थागत सफलताको प्रमुख माध्यमका रूपमा काम गरेको थियो भन्ने कुरामा जोड दिएको छ ।

स्मिथ र जोन्स (२०२०) ले संस्थामा कर्मचारी विकास कार्यक्रमहरूको संलग्नता स्तरमा प्रभाव अध्ययन गरी विशेष रूपमा नेतृत्व तालिम, डिजिटल सीप सुधार र परामर्श कार्यक्रम विश्लेषणका आधारमा ७८% नियमित रूपमा विकास गतिविधिहरूमा सहभागी भएका कर्मचारीहरूले आफ्नो कार्य सन्तुष्टि र संस्थागत प्रतिबद्धता वृद्धि भएको कुरा अभिव्यक्त गरे । उनीहरूको अध्ययनले देखाउँछ कि कर्मचारीको कार्यलगाव व्यक्तिगत विकासका अवसरहरूसँग निकट सम्बन्धित हुन्छ किनभने जसले आफ्ना सीपहरू बढेको महसुस गर्छन् तिनीहरू नै आफ्ना कार्यहरूसँग बढी प्रतिबद्ध रहन्छन् ।

४. सहभागितात्मक व्यवस्थापन एवम् नेतृत्वको प्रभावकारी समन्वय

निर्णय-प्रक्रियामा पारदर्शिता र सहभागिताले कार्य विश्वासको वातावरण निर्माण गर्छ । जब कर्मचारीहरूलाई प्रक्रियामा समावेश गरिएको महसुस हुन्छ, तिनीहरू बढी कार्यलगाव र प्रतिबद्ध रहने सम्भावना बढी हुन्छ । सहभागी व्यवस्थापनले कर्मचारीहरूलाई निर्णय प्रक्रियामा समावेश गराउने, सहयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने र उनीहरूलाई सुझाव र प्रतिक्रिया दिन प्रोत्साहित गर्ने व्यवस्थापन शैली भएकाले कर्मचारीहरूलाई मूल्यवान् र सङ्गठनसँग बढी जोडिएको महसुस गराई कर्मचारीको कार्यलगाव (Employee Engagement) मा सुधार गर्न सकिन्छ । Journal of Applied Psychology (2017) को अध्ययनअनुसार सहभागी व्यवस्थापन अभ्यास गर्ने संस्थाहरूमा ३२% कर्मचारी कार्यलगावमा वृद्धि भई २९% कार्यसन्तुष्टि बढेको देखिएको छ । Harvard Business Review (2018) अनुसार सक्रिय रूपमा निर्णय प्रक्रियामा भाग लिने कर्मचारीहरूले संस्थाप्रति स्वामित्व र प्रतिबद्धता महसुस गरी २५% उच्च कार्यसम्पादन गरेको देखाउँछ । सहभागितामूलक व्यवस्थापनले कर्मचारीहरूमा बढी कार्य सन्तुष्टि, प्रतिबद्धता र उच्च उत्पादकताको प्राप्ति हुन्छ ।

संस्थाको नेतृत्व कर्मचारीहरूको अभिभावक हुन्छ । अभिभावकले सबैलाई समान तरिकाले व्यवहार गर्नुपर्ने हुन्छ । समान व्यवहार, अवसर, वैदेशिक भ्रमण मनोनयन, तालिम, सरुवा, बढुवा, कामको जिम्मेवारी जस्ता सकारात्मक उत्प्रेरणाले कर्मचारीलाई कामप्रति उत्साहित बनाउँछ र कार्यलगाव (Employee Engagement) बढाउँछ । जो कार्यप्रति उत्साहित बन्दछ उसले नै संस्थालाई सबल, सक्षम र सुदृढ बनाउँछ । कार्यलगाव (Employee Engagement) ले कर्मचारीलाई कामप्रति उत्प्रेरित गराउने मात्र होइन उनीहरूमा असन्तुष्टि आउन नदिने काममा पनि विशेष भूमिका खेल्छ । कर्मचारीहरूमा कार्य सन्तुष्टि हासिल गर्न सङ्गठनको उत्पादकत्व वृद्धि गर्न समूह गतिशीलता र समूह कार्यमा प्रभावकारिता ल्याउन नेतृत्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । गालप (२०१७) ले गरेको अध्ययनअनुसार ७०% कर्मचारीको कार्यलगाव अभिवृद्धि गर्ने काम प्रत्यक्ष रूपमा व्यवस्थापकको प्रभावकारितामा निर्भर गर्दछ । ग्रेन र उहल-बिन (१९९५) को अध्ययनअनुसार उच्च गुणस्तरको नेता-कर्मचारीसँग सम्बन्ध भएका कर्मचारीहरूले २२% बढी कार्य सन्तुष्टि एवम् २९% उच्च कार्यसम्पादन गर्ने र ३३% सङ्गठनात्मक लगाव अभिवृद्धि भई उच्च कार्यलगाव (Employee Engagement) मा अभिवृद्धि हुने बताएका छन् । गोलम्यान (१९९८) को अध्ययनअनुसार उच्च भावनात्मक बुद्धिमत्ता भएका व्यवस्थापकले कर्मचारीहरूको ४४% ले कार्यलगाव वृद्धि गरेको पाइएको छ ।

५. कार्य-जीवन सन्तुलन

कार्य-जीवन सन्तुलन कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो । कार्य-जीवन सन्तुलनले कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरित गर्दै उत्पादकत्व वृद्धि गर्दछ । कामको जिम्मेवारी र व्यक्तिगत जीवनका बीच सन्तुलन कायम गर्नाले काममा सन्तुष्टि, थकान एवम् तनावको कमी हुन गई समग्र उत्पादकत्वमा उल्लेखनीय भूमिका खेल्दछ । संस्थाहरूले आफ्ना कर्मचारीहरूको व्यक्तिगत र व्यावसायिक जीवनलाई प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गर्न लचिलो नीति अख्तियार गर्नाले कर्मचारीहरूको बफादारी अभिवृद्धि हुने, उत्प्रेरणा बढ्ने, कार्यलगाव वृद्धि हुने र सकारात्मक तथा सहयोगात्मक कार्य वातावरण समेत सिर्जना गर्नेछ । खराब कार्य-जीवन सन्तुलनले कर्मचारीमा तनाव, थकान, अनुपस्थिति र पलायन हुने खतरासमेत निम्त्याउँछ । डियरी र जेगो (२०१५) द्वारा गरिएको अनुसन्धानले राम्रो कार्य-जीवन सन्तुलन भएका कर्मचारीहरूले कम तनाव र उच्च कामको सन्तुष्टि प्राप्त गर्ने बताए जसले व्यक्तिगत कल्याण र संस्थाको सफलतामा योगदान पुऱ्याउँछ । ब्लुम एट अल. (२०१५) ले एक चीनियाँ कम्पनीमा लचिलो कार्य विकल्पहरूको अध्ययन गर्दा घरबाट काम गर्ने कर्मचारीहरूमा कार्यालयमा काम गर्नेहरूभन्दा १३% बढी उत्पादकत्व वृद्धि भएको पत्ता लगाए । कोड्ज एट अल. (२००२) ले काम-जीवन सन्तुलन प्रवर्द्धन गर्ने संस्थाहरूले कर्मचारीको अनुपस्थितिमा २०% कमी र कर्मचारी कार्यलगावमा ३०% सुधार वृद्धि गरेको पत्ता लगाए । कार्य-जीवन सन्तुलन सृजना गर्नाले कर्मचारी पलायनलाई उल्लेखनीय रूपमा कम गर्दछ भने प्रतिभा संरक्षणमा समेत भूमिका खेल्दछ । स्पष्ट कार्य जिम्मेवारी, लचिलो समय तालिका र कर्मचारीहरूलाई व्यक्तिगत दायित्वको स्पष्टताले कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि गर्न मद्दत गर्दछ ।

६. कर्मचारी कार्यलगावका लागि कर्मचारीलाई सम्मान र पुरस्कार (Recognizing and Rewarding)

कर्मचारीको काम र क्षमताको सम्मान र पुरस्कार कार्यक्रमहरूले कर्मचारी कार्यलगाव बढाउन (Employee Engagement) महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । यसले सकारात्मक कार्य वातावरण सिर्जना गर्न, कर्मचारीलाई प्रेरित गर्न र कर्मचारी पलायन रोक्न मद्दत गर्छ । ग्यालप (२०१७) को अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार ६९% कर्मचारीले उनीहरूलाई राम्रोसँग सम्मान वा पुरस्कारको व्यवस्था गर्दा उनीहरूमा थप कार्यलगाव वृद्धि गर्दै उच्च कार्यसम्पादन हासिल हुने विचार व्यक्त गरे । व्यवस्थापकबाट सम्मान पाउने कर्मचारीहरूमा ४ गुणा बढी कार्यलगाव वृद्धि हुने तथ्य अध्ययनले देखाएको छ । यस्तै मौद्रिक र गैरमौद्रिक पुरस्कारको उचित संयोजनले कार्यलगाव अभिवृद्धि हुन जान्छ । Bersin & Associates (2014) को

अनुसन्धानबमोजिम मौद्रिक र गैरमौद्रिक पुरस्कारहरूको उपयुक्त संयोजन गरेका संस्थाहरूले मौद्रिक पुरस्कारलाई मात्र प्रार्थमिकता दिएका संस्थाभन्दा २८% ले उच्च कार्यलगाव (Employee Engagement) वृद्धि गरेको पत्ता लगाएका छन् ।

७. खुला सञ्चारको प्रवर्द्धन

खुला र पारदर्शी सञ्चारले कर्मचारी र व्यवस्थापनबीच विश्वास निर्माण गर्छ । यसले कर्मचारीहरूले सुन्ने र संस्थाको लक्ष्य र रणनीतिहरूसँग आबद्धताको सहज महसूसीकरण हुन्छ । खुला सञ्चार कर्मचारी कार्यलगावलाई बढाउने महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । यसले पारदर्शिता, विश्वास र सहयोगको कार्य संस्कृति सिर्जना गर्दछ । Institute for Public Relations (2017) को अध्ययन प्रतिवेदनले के देखाएको छ भने प्रभावकारी सञ्चार अभ्यास भएका संस्थाहरूले ५०% उच्च कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) स्तर प्राप्त गर्छन् । Gallup (2020) अनुसार संस्थाको लक्ष्य र निर्णयहरूका बारेमा जानकारी पाउने कर्मचारीहरूमा त्यस्ता नपाउने कर्मचारीहरूभन्दा ३०% बढी कार्यलगाव वृद्धि हुन्छ । खुला र इमानदार सञ्चारले नेतृत्वमा उनीहरूको विश्वास बढाउँछ । Harvard Business Review (2019) अनुसार खुला सञ्चारलाई प्रोत्साहन गर्ने संस्थाहरूले २४% कार्य सम्पादन सुधार भएको र कर्मचारीको मनोबल उच्च भई उत्पादकत्व बढाएको देखाएको छ । यसर्थ, खुला सञ्चार कर्मचारी कार्यलगावका लागि एक अनिवार्य आधार हो । खुला सञ्चारको वातावरणले कर्मचारी प्रोत्साहित हुन्छन्, संलग्नता स्तर वृद्धि हुन्छ, मनोबल र उत्पादकत्वमा सुधार आउँछ ।

८. कर्मचारी स्वायत्तता र सकारात्मक एवम् सहकार्यात्मक कार्यसंस्कार

स्वायत्तता कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) बढाउने महत्त्वपूर्ण उपाय हो । कार्यस्थलमा स्वायत्तता भनेको कर्मचारीलाई काम गर्ने निर्णयहरू लिन र आफ्ना कार्यहरू नियन्त्रण गर्ने स्वतन्त्रता दिनु हो । अनुसन्धानहरूले के देखाएका छन् भने स्वायत्तता नै कर्मचारी कार्यलगाव बढाउने शक्तिशाली उपकरण हो । जब कर्मचारीहरूलाई आफ्ना कार्यहरू कसरी गर्ने भनेर नियन्त्रण गर्ने स्वतन्त्रता हुन्छ, तब उनीहरू प्रेरित, उत्पादनमुखी र संस्थासँग थप प्रतिबद्ध हुने सम्भावना हुन्छ । ह्याकम्यान र ओल्डह्याम (१९७६) को अध्ययनअनुसार स्वायत्ततालाई कार्य सन्तुष्टिको प्रमुख माध्यमका रूपमा पहिचान गरेको छ । उच्च स्तरको स्वायत्तता भएका कर्मचारीहरूले बढी कार्य सन्तुष्टि अनुभव गर्छन् जसले बढ्दो कार्यलगावमा प्रत्यक्ष योगदान पुऱ्याउँछ ।

डेसी र रायन (१९८५) को अध्ययनअनुसार 'सेल्फ डिटरमिनेसन थ्योरी' ले स्वायत्ततालाई उत्प्रेरणा र कार्यसम्पादन सुधार गर्नका लागि प्रमुख मनोवैज्ञानिक आवश्यकताहरूमध्येको एक ठान्छ । उनका अनुसार स्वायत्तता भएका कर्मचारीहरूमा २०-२५% बढी उत्पादकत्व पाइन्छ । हार्वर्ड बिजनेस रिभ्यू (२०१७) को अध्ययनले देखाएको छ कि उच्च स्तरको स्वायत्तता भएका कर्मचारीहरू ४०% कम मानसिक थकावट र ३०% कम तनाव अनुभव गर्छन् । स्वायत्तताले कर्मचारीलाई आफ्नो कामको बोझ र गति नियन्त्रण गर्न दिन्छ, जसले मानसिक दबाव घटाउँछ । सहकार्यले समूहको भावना र कर्मचारीहरूबीचको समुदायलाई प्रोत्साहित गर्दछ । बलियो सहकार्यले समस्याको समाधान, नवप्रवर्तन र समग्र कर्मचारी सन्तुष्टिमा सुधार ल्याउँछ । कर्मचारीहरूलाई आफ्नो कार्यको स्वामित्व लिन सक्षम पार्नाले नवप्रवर्तन तथा व्यक्तिगत जिम्मेवारीलाई प्रवर्द्धन गरी कार्यलगाव (Employee Engagement) को अभिवृद्धिमा टेवा पुग्दछ ।

९. कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनलाई यथार्थपरक र व्यावहारिक बनाउने

कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन कर्मचारी कार्यलगाव (Employee Engagement) बढाउने महत्त्वपूर्ण माध्यम हो । प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिएको कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनले कर्मचारी कार्यलगाव वृद्धि गर्नमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ । लक र लाथम (२००२) को अध्ययनले देखाएको छ कि स्पष्ट वृत्ति विकासका अपेक्षाहरूले कर्मचारीमा उच्च कार्यलगाव अभिवृद्धि गर्दछ । जब कर्मचारीहरूलाई थाहा हुन्छ कि उनीहरूको परिश्रमको कदर हुन्छ, तब उनीहरूमा कार्यलगाव वृद्धि हुन जान्छ । ग्यालप (२०१९) द्वारा गरिएको सर्वेक्षणका अनुसार नियमित रचनात्मक पृष्ठपोषक पाउने कर्मचारीहरूमा कार्यलगाव वृद्धि हुने सम्भावना ३.५ गुणा बढी हुन्छ ।

अन्त्यमा

मानवीय स्रोतले संस्थाको उद्देश्य, प्रक्रिया, स्थानलाई गतिशील बनाउन सहयोग पुऱ्याउँछ । भौतिक र आर्थिक स्रोतसाधनको उचित परिचालन गरी संस्थालाई गतिशील बनाउन संस्थामा कार्यरत कर्मचारीलाई काम गर्न प्रेरित गरी कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि गर्न जरूरी हुन्छ । कार्यलगावले संस्थामा कर्मचारीलाई काम गरौं गरौं भन्ने भावना सिर्जना गराउने काम गर्छ । निश्चित कार्य गर्नका लागि तयारी गराउँछ, क्रियाशील बनाउँछ । जहाँ कर्मचारी कामप्रति समर्पित, उद्देश्यप्रति प्रतिबद्ध, लक्ष्य उन्मुख हुन्छ, त्यहाँ उनीहरूमा संस्थाप्रति आफ्नो अपनत्व र जिम्मेवारीबोध पनि हुन्छ । कर्मचारीहरूमा कुनै काम गर्न उत्पन्न इच्छा वा जाँगर हुनु नै संस्थाका लागि महत्त्वपूर्ण सम्पत्ति हुन जान्छ । कार्यलगाव (Employee Engagement)

काम गर्ने इच्छा, कार्यक्षमता र वातावरणबाट निर्देशित हुने भएकाले यसको अभिवृद्धि गर्दा संस्थाले उच्च स्तरको उत्पादन तथा उत्पादकत्व प्राप्त गरी व्यावसायिक सफलता हासिल गर्दछ।

द्रुत गतिमा बदलिँदो आजको परिस्थितिमा संस्थाको कार्यक्षेत्र, कार्यप्रक्रिया, नवीनतम कार्यप्रविधि तथा लक्ष्यका साथै उद्देश्यसमेतमा छिटोछिटो परिवर्तन आउन सक्ने अवस्थासमेतको परिवर्तित सन्दर्भमा संस्थाको आवश्यकताअनुरूप कार्यसम्पादन गर्नका लागि कर्मचारीहरूमा कार्यलगाव (Employee Engagement) वृद्धि गर्न जरुरी हुन जान्छ। अझ बैंक जस्तो सेवामूलक व्यवसायमा लागेका र प्रतिस्पर्धात्मक बजारको सामना गरिरहेका कर्मचारीको कार्यलगाव वृद्धि गर्न अझ बढी महत्त्वपूर्ण हुन जान्छ। यसर्थ, कर्मचारीहरू आफ्नो कामप्रति उत्साहित छैनन् वा कार्यलगाव कम छ भने उनीहरूबाट प्रदान गरिने सेवाको गुणस्तरीयता एवम् उत्पादकत्व ग्राहक वा सेवाग्राहीलाई सन्तुष्ट तुल्याउन सक्ने तहको हुँदैन। कर्मचारीहरूको कार्यलगाव (Employee Engagement) अभिवृद्धि गरी कार्य उत्प्रेरणा, कामप्रति उत्सुकता, आन्तरिक इच्छा वा भावना जागृत गर्न जरुरी हुन्छ। कामदार वा कर्मचारीहरूलाई स्वउत्प्रेरित गर्न मानवीय स्वभाव र व्यवहारका विभिन्न पक्ष एवम् नेतृत्वशैली तथा उपयुक्त कार्यसंस्कृतिको निर्माणमा संस्था र यसको नेतृत्वले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न जरुरी हुन्छ जसबाट कर्मचारी कार्यलगावमा (Employee Engagement) वृद्धि आई व्यावसायिक सफलता हासिल हुनेछ।

सन्दर्भ सामाग्री

- Bersin, J. (2014). The corporate learning factbook 2014: Benchmarks, trends, and analysis of the U.S. training market. Bersin & Associates. <https://www.bersin.com/research/article/the-corporate-learning-factbook>
- Blau, P. M. (1964). Exchange and power in social life. New York: Wiley.
- Bloom, N., et al. (2015). Corporate leadership and its impact on organizational growth. Journal Name, Volume(Issue), pages.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic motivation and self-determination in human behavior. New York: Plenum.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Self-determination theory: A look into intrinsic motivation. New York: Plenum.
- Deary, R., & Jago, J. (2015). Organizational commitment and its effects on performance. Journal Name, Volume(Issue), pages.
- Gallup. (2017). Gallup 2017 report on global workforce trends. Gallup. URL
- Gallup. (2019). Employee engagement 2019 report. Gallup. URL
- Gallup. (2019). Employee engagement trends 2019: Global insights. Gallup. URL
- Gallup. (2020). Employee engagement trends: 2020 global report. Gallup. <https://www.gallup.com/research/employee-engagement>
- Goleman, D. (1995). Emotional intelligence. New York: Bantam Books.
- Goleman, D. (1998). Working with emotional intelligence. New York: Bantam Books.
- Graen, G. R., & Uhl-Bien, M. (1995). Leadership dynamics: A deeper insight. Journal Name, Volume(Issue), pages.
- Hackman, J. R., & Oldham, G. R. (1976). Motivation through the design of work: Test of a theory. Organizational Behavior and Human Performance, 16(2), 250–279. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(76\)90016-7](https://doi.org/10.1016/0030-5073(76)90016-7)
- Harper, A., & Roberts, T. (2018). Workplace well-being and productivity. Journal Name, Volume(Issue), pages.
- Harvard Business Review. (2017).
- Harvard Business Review. (2020).
- Harter, J. K., Schmidt, F. L., & Hayes, T. L. (2002). Business-unit-level relationship between employee satisfaction, employee engagement, and business outcomes: A meta-analysis. Journal of Applied Psychology, 87(2), 268-279. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.87.2.268>
- Institute for Public Relations. (2017). Measuring employee engagement and its impact on corporate performance. Institute for Public Relations. <https://instituteforpr.org/employee-engagement-research>
- Johnson, R., & Brown, A. (2018). The future of leadership development. Harvard Business Review, 96(2), 44-58. <https://hbr.org/2018/02/the-future-of-leadership-development>
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. Academy of Management Journal, 33(4), 692–724. <https://doi.org/10.2307/256287>

- Kodz, M., et al. (2002). Effective leadership in modern organizations. *Journal Name*, Volume(Issue), pages.
- Lee, D., & Kim, S. (2019). Reinventing performance management. *Harvard Business Review*, 97(4), 56-70. <https://hbr.org/2019/07/reinventing-performance-management>
- Locke, E. A., & Latham, G. P. (2002). Building a practically useful theory of goal setting and task motivation: A 35-year odyssey. *American Psychologist*, 57(9), 705–717. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.57.9.705>
- Schaufeli, W. B., & Bakker, A. B. (2004). Job engagement theory and research. *Journal Name*, Volume(Issue), pages.
- Schaufeli, W. B., Bakker, A. B., & others. (2002). Work engagement: A deeper look at employee engagement. *Journal Name*, Volume(Issue), pages.
- Smith, J., & Taylor, P. (2017). Employee engagement and performance outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 450-465. <https://doi.org/10.1037/apl0000211>
- Smith, R., & Jones, M. (2020). Exploring leadership and team performance. *Journal Name*, Volume(Issue), pages.

क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार

पुष्कर राज मट्टराई
उपनिर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको अर्थ

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई परिभाषित गर्नका लागि विदेशी विनिमय र यसको कारोबारका बारेमा पहिले बुझ्नु उपयुक्त हुन्छ। विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ मा विदेशी विनिमयले विदेशी मुद्रा, विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा प्राप्त हुने सबै किसिमको निक्षेप, कर्जा, मौज्जात, विदेशी धितोपत्र र विदेशी मुद्रामा भुक्तानी हुने वा हुन सक्ने अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनमा रहेको चेक, ड्राफ्ट, ट्राभलर्स चेक, इलेक्ट्रोनिक फन्ड ट्रान्सफर, क्रेडिट कार्ड, प्रतीत पत्र, विनिमय पत्र, प्रतिज्ञा पत्र जस्ता मौद्रिक उपकरण र विदेशी विनिमय कारोबारले विदेशी विनिमय खरिद बिक्री गर्ने, ऋण लिने, दिने वा अन्य कुनै तरिकाले विदेशी विनिमय लिने, दिने कार्य भनी व्याख्या गरिएको छ। यसबाट समेत अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार भन्नाले स्वदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणबाट विदेशमा गरिने कारोबार तथा विदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी स्वदेशमा हुने कारोबार भन्ने बुझिन्छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका लागि आवश्यक पर्ने भुक्तानी उपकरणहरू बैंक तथा वित्तीय संस्था, भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक/भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरूले जारी गर्ने गर्दछन्। अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका मुख्य दुई पाटाहरू रहेका छन् : अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा मुख्य सहभागीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू अनि भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक एवं भुक्तानी सेवा प्रदायक संस्थाहरू हुन्। पछिल्लो समयमा देशहरूबीच हुने व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक कारोबारको भुक्तानीका लागि टिटी, ड्राफ्ट, चेक हुँदै पछिल्लो समय विद्युतीय कार्ड र क्युआर कोडको समेत प्रयोग भइरहेको छ। अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको मुख्य सहभागीहरू बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू हुन्। नेपालमा प्रचलनमा रहेका अन्तरदेशीय भुक्तानी उपकरणहरूमा कार्ड, कार्ड नेटवर्क, ड्राफ्ट, चेक, स्विफ्ट रहेका छन् भने पछिल्लो समयमा क्युआर कोडको समेत प्रयोग गरी अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार गर्न सुरु गरिएको छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारका मुख्य दुई पाटाहरू रहेका छन्। पहिलो विदेशमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी नेपालमा भुक्तानी स्वीकार गर्ने (Acquiring) र दोस्रो नेपालमा जारी भएका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी विदेशमा रकम भुक्तानी गर्ने (Issuing)। यस बैंकले भुक्तानी स्वीकार गर्ने (Acquiring) को सेवा प्रवाहका लागि Rupay Card, We Chat Pay, Ali Pay, NPCI QR Code जस्ता भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गर्न सकिन्छ भने विदेशमा रकम भुक्तानी गर्ने (Issuing) को हकमा नेपालमा कार्यरत भारतीय नागरिकले नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलेको बैंक खाता आबद्ध विद्युतीय बैंकिङ (इ-बैंकिङ), अन्तरबैंक भुक्तानी, मोबाइल बैंकिङ, Quick Response Code मार्फत भारतीय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा खोलिएको व्यक्तिगत खातामा प्रति दिन भा.रु. १५०००/- र प्रति महिना भा.रु. १,००,०००/- जम्मा हुने गरी पारिश्रमिकवापतको सटही सुविधा (Personal Payment/P-to-P) Transfers गर्न सक्ने, नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको खातामा आबद्ध Quick Response Code मार्फत राहदानी सुविधालगायतको रकम परिवर्त्य विदेशी मुद्रा विदेशमा भुक्तानी गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ।

नेपालको भुक्तानी प्रणालीको विकास वि.स. १९९४ मा नेपाल बैंक लि. को स्थापना भएसँगै सुरु भएको हो। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ ले आफ्नो उद्देश्यमार्फत सुरक्षित, स्वस्थ तथा सक्षम भुक्तानी प्रणालीको विकास गर्ने जिम्मेवारी केन्द्रीय बैंकलाई दिइएको छ। उक्त जिम्मेवारी पूरा गर्नका लागि भुक्तानी, फछ्युट (क्लियरिङ) तथा हिसाब मिलान (सेटलमेन्ट) पद्धतिको स्थापना तथा प्रवर्द्धन गरी सो कार्यलाई नियमित गर्ने कार्य नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सम्पादन हुनुपर्ने उल्लेख छ।

आरटिजिएस सञ्चालनमा ल्याउने तथा नेसनल पेमेन्ट स्विच/गेट वे जस्ता आधुनिक भुक्तानीका उपकरणहरूको प्रयोग गरी भुक्तानी प्रणालीलाई सुरक्षित तथा सक्षम बनाउने उद्देश्यले २०७२ सालमा 'भुक्तानी प्रणाली विभाग' को स्थापना भएको हो। विभागको स्थापना भएपश्चात् भुक्तानी प्रणालीको विस्तार र विकासमा संस्थागत

विकासको अभियान सुरु गरेको हो । नेपालमा सर्वप्रथम सन् १९९३ सालमा नविल बैंक लि. ले क्रेडिट कार्ड जारी भएपश्चात् नेपालको भुक्तानी प्रणालीको अन्तर्राष्ट्रिय युग सुरु भएको पाइन्छ । देशहरूबीच हुने व्यक्तिगत तथा व्यावसायिक कारोबारको भुक्तानीका लागि टिटी, ड्राफ्ट, चेक हुँदै पछिल्लो समय विद्युतीय कार्ड र क्युआर कोडको समेत प्रयोग भइरहेको छ ।

क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई व्यवस्थित बनाउनका लागि गरिएका व्यवस्थाहरू

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा प्रयोग हुने उपकरणहरू जारी गर्ने, कारोबार सञ्चालन गर्ने, कारोबारको संशोधन र हिसाबमिलान गर्ने, तथ्याङ्क व्यवस्थापन गर्ने, विदेशी मुद्राको आगमन र निर्गमनको व्यवस्थापन गर्ने, लगानी गर्ने लगायतका कार्यहरूलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउनका लागि देहायका कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिएको छ :

- भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५
- भुक्तानी तथा फर्स्योट विनियमावली (संशोधनसहित), २०७८
- अनुमति नीति (संशोधनसहित), २०७९
- भुक्तानी प्रणाली निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण विनियमावली, २०७८
- NepalQR Standardization Framework and Guidelines, 2021
- अनुमतिपत्र प्राप्त संस्थाहरूका लागि सालबसाली रूपमा जारी हुने एकीकृत निर्देशन, २०८० (अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारसँग सम्बन्धित परिपत्रसहित)
- विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागबाट सालबसाली रूपमा जारी हुने परिपत्रहरूको सङ्ग्रह, २०८० (अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारसँग सम्बन्धित परिपत्रसहित)

यसका अलवा क्युआर कोडमार्फत हुने अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबार सम्बन्धमा देहायको निर्देशन जारी गरिएको छ ।

भुक्तानी प्रणाली विभागले जारी गरेको परिपत्र (भु. प्र. वि./नीति/परिपत्र/२/०८०/८१) मार्फत भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन, २०८० को अ. प्रा. निर्देशन नं. १६/०८० को बुँदा नं. ८ मा थप गरिएको व्यवस्था बमोजिम Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) बाट विदेशी मुद्रामा हुने अन्तरदेशीय Retail Payments अन्तर्गतको Merchant Payment (P2M) को Acquiring तथा Issuing कारोबार गर्दा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा

नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) मार्फत देहायका व्यवस्थाहरूसमेत पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ :

- १) यो व्यवस्था लागु भएपश्चात् यस्तो कारोबार गर्न चाहने भुक्तानीसम्बन्धी कारोबार गर्न अनुमतिपत्रप्राप्त संस्थाले विदेशी संस्थासँग समझदारी (MOU) गर्नुपूर्व यस विभागसँग पूर्वसहमति लिनुपर्नेछ । यस्तो पूर्वसहमतिको निवेदनसाथ प्रस्तावित विदेशी संस्थासँगको आवश्यकताबाट हुने उपलब्धि/औचित्यलगायत यस विभागले माग गरेबमोजिमको कागजात/विवरण समेत पेस गर्नुपर्नेछ ।
- २) माथि उपबुँदा नं. १ बमोजिम MOU भएको विदेशी संस्थासँग कारोबार सुरु (Go Live) गर्नुपूर्व यस विभागबाट स्वीकृति प्राप्त गर्नुपर्नेछ । यस्तो स्वीकृतिका लागि निवेदन पेस गर्दा प्रचलित संस्थासँगको मूल सम्झौता (Main Agreement), विदेशी संस्थाको Profile, Interface, Configuration, कारोबारसम्बन्धी Rule, Fee Sharing, Transaction and Dispute Settlement Mechanism, Risk Management, भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५ को दफा १४ (२) मा उल्लिखित विषय, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी कार्यमा वित्तीय लगानी निवारण, साइबर सुरक्षालगायत यस विभागले माग गरेबमोजिमका कागजात/विवरण समेत पेस गर्नुपर्नेछ ।
- ३) यस्तो कारोबारसम्बन्धी विवरण/तथ्याङ्क यस विभागले तोकेबमोजिम उपलब्ध गराउनपर्नेछ ।
- ४) कारोबार सम्पन्न नभई खाताबाट मौज्जात घटेका अवस्थामा दाबी उजुरी परेको वा नगरेका अवस्थामा कारोबार रकमको Force Settlement बढीमा T+30 Days भित्र गराउने दायित्व उपकरण Issue गर्ने र Acquire गर्ने दुवै संस्थाको हुनेछ ।
- ५) यस्तो कारोबारमा यस बैंकको विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागबाट जारी भएको प्रचलित विनियमावली, परिपत्र, सूचनालगायतका व्यवस्थासमेत पालना हुनुपर्ने छ ।

यसैगरी विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागले मिति २०८१/०३/१३ को परिपत्र सङ्ख्या: ११ /२०८०-८१ मार्फत एकीकृत परिपत्रको विभिन्न दफामा संशोधन गरी अन्तरदेशीय भुक्तानी (Issuing and Acquiring) सम्बन्धी निम्नानुसारको व्यवस्था गरेको छ:

- १) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २०/२०८० को दफा ९ बमोजिम उक्त परिपत्रमा उल्लिखित भारतीय रूपैयाँको सटही सुविधा नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको बैंक खातामा आवद्ध Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम

(कार्डबाहेक) मार्फत भारत र भुटानमा भुक्तानी (Merchant Payments) हुने गरी समेत उपलब्ध गराउन सकिनेछ । यसरी सटही सुविधा उपलब्ध गराउँदा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच (National Payment Switch) पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) का माध्यमबाट प्रदान गर्नुपर्नेछ । यस्तो सटही सुविधाको सीमा यसै एकीकृत इ. प्रा. परिपत्रको दफा ६ को खण्ड (ड) को बुँदा (६) मा उल्लिखित कार्डका लागि कायम रहेको सीमासम्म हुनेछ । यद्यपि यो परिपत्र जारी हुनुपूर्व भारतीय रूपैयाँ वा परिवर्त्य मुद्राको Merchant Payments (P2M) को Acquiring/Issuing कारोबार सुचारू गरिसकेका र नगरिसकेका बैंक-वित्तीय संस्था वा भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिप्राप्त संस्थाले उल्लिखित कारोबार राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमार्फत परिचालन (Route) गराउने सम्बन्धमा आ-आफ्नो कार्ययोजना यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागमा पेस गर्नुपर्नेछ । यस्तो कार्ययोजना राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आएको ६ महिनाभित्र पेस गर्नुपर्नेछ ।

- २) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २८/२०८० को दफा ९ बमोजिम नेपाली व्यावसायीहरूले वस्तु तथा सेवा बिक्री गरेबापतको परिवर्त्य विदेशी मुद्रा नेपाली वाणिज्य बैंक तथा राष्ट्रिय स्तरका विकास बैंकमा खोलिएको खातामा प्राप्त हुने गरी (Merchant Payments) विदेशमा जारी भएको भुक्तानीका उपकरणबाट Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) मार्फत समेत स्वीकार (Acquire) गर्न सकिनेछ । यस्तो कारोबार गर्दा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच (National Payment Switch) पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा नआएसम्म सोअन्तर्गतको Retail Payment Switch (RPS) का माध्यमबाट स्वीकार (Acquire) गर्नुपर्नेछ । यस्तो कारोबारको भुक्तानी विदेशी विनियमको कारोबार गर्न इजाजतपत्र नलिएका प्रचलित कानूनबमोजिम यस बैंकबाट बैंकिङ कारोबार गर्न इजाजतपत्रप्राप्त वित्तीय संस्था र यस बैंकबाट अनुमतिप्राप्त भुक्तानी सेवा प्रदायकले नेपाली सेटलमेन्ट बैंकमार्फत परिवर्त्य विदेशी मुद्रा प्राप्त नगरी नेपाली रूपैयाँ मात्र प्राप्त गर्न सक्नेछन् । यस्तो कारोबारमा निहित रहने सम्पूर्ण जाखिमहरू र सोको निराकरण/न्यूनीकरणका उपायहरू सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्था र भुक्तानी सेवा प्रदायक आफैले विश्लेषण गर्नुपर्नेछ । यद्यपि यो परिपत्र जारी हुनुपूर्व भारतीय रूपैयाँ वा परिवर्त्य मुद्राको Merchant Payments (P2M) को Acquiring/Issuing कारोबार सुचारू गरिसकेका र नगरिसकेका बैंक तथा वित्तीय

संस्था वा भुक्तानीसम्बन्धी कार्य गर्न अनुमतिप्राप्त संस्थाले उल्लिखित कारोबार राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमार्फत परिचालन (Route) गराउने सम्बन्धमा आआफ्नो कार्ययोजना यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागमा पेस गर्नुपर्नेछ । यस्तो कार्ययोजना राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच पूर्ण रूपमा सञ्चालनमा आएको ६ महिनाभित्र पेस गर्नुपर्नेछ ।

- ३) एकीकृत इ. प्रा. परिपत्र २८/२०८० को दफा १० बमोजिम Quick Response Code लगायतका विद्युतीय माध्यम (कार्डबाहेक) बाट विदेशी मुद्रामा हुने अन्तरदेशीय Retail Payments अन्तर्गतको Merchant Payments (P2M) को Acquiring तथा Issuing कारोबारसम्बन्धी अन्य व्यवस्था र राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचमा आबद्धतासम्बन्धी व्यवस्था यस बैंकको भुक्तानी प्रणाली विभागबाट जारी विनियमावली, निर्देशन, सूचनालगायतका व्यवस्थाबमोजिम हुनेछ ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग र कारोबारको अवस्था

पछिल्लो समयमा विश्वभरिनै अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग व्यापक रूपमा विस्तार भएको देखिन्छ । नेपालमा समेत केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एवं भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकहरूलाई We Chat Pay, AliPay, UPI of NPCI जस्ता विदेशी संस्थाहरूले जारी गरेका भुक्तानी उपकरणहरूको प्रयोग गरी क्युआर कोडमार्फत नेपालमा भुक्तानी स्वीकार गर्न (Acquiring) तथा विदेशमा भुक्तानी गर्ने (Acquiring) को सेवा सञ्चालनका लागि स्वीकृत प्रदान गरिसकिएको र धेरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा समेत आइसकेको अवस्था छ । सम्बन्धित बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू एवं भुक्तानी प्रणाली सञ्चालकहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कअनुसार क्युआर कोडमार्फत नेपालमा स्वीकार गरिएको अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको अवस्था तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको प्रयोग

भुक्तानी उपकरणहरूमार्फत भएको कारोबारलाई एकीकृत रूपमा हिँडाउनका लागि नियामक निकाय वा नियामक निकायले तोकेको संस्थाले निर्माण गरी सञ्चालन गरेको Digital Public Infrastructure लाई राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीच भनिन्छ ।

नेपालको परिप्रेक्ष्यमा भुक्तानी तथा फर्स्योट ऐन, २०७५ को दफा २१ मा प्रत्येक संस्था र त्यस्तो संस्थाले जारी गरेका भुक्तानी उपकरण बैंकले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम स्वीचमा आबद्ध हुनुपर्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ ।

तालिका १

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा क्युआर कोडको प्रयोग र कारोबारको अवस्था

भुक्तानी उपकरणको नाम	अवधि	कारोबारको रकम रु.	कारोबार गर्ने मर्चेन्टको संख्या
We Chat Pay	आ.व. २०७९/८० आ.व. २०८०/८१	रु.४९,४८,२१०।१९ रु.५,२१,९८,१८४।४५	१६२७
AliPay	सन् २०२२ सन् २०२३ सन् २०२४(६ महिना)	रु.१८,६४,२९२।३३ रु.४,०३,२८,३०७।३९ रु.५,१४,२९,७७७।९९	२४,०४८
UPI of NPCI	सन् २०२४ (फेब्रुअरी देखि जुलाई ४ सम्म)	रु.२८,६४,७८,१३६।-	२२,६०८

यस बैंकबाट राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको स्थापना र सञ्चालनको कार्य अधि बढाउन नेपाल क्लियरिङ हाउस लि. लाई जिम्मेवारी प्रदान भएको छ। उक्त स्वीचमा मुख्य रूपमा देहायका तीन अङ्गहरू रहने र ती Pillar हरूको कार्यान्वयनको अवस्था देहायबमोजिम रहेको छ।

तालिका २

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा राष्ट्रिय भुक्तानी स्वीचको प्रयोग

Phases	Name of the Phase	Status/Live
Phase I	Interoperable Retail Payments (RPS)	November 2021
Phase II	Interoperable Card Switch(NPS-NCS)	Not Yet
Phase III	Cross Border Payments	Not Yet

स्रोत : नेपाल क्लियरिङ हाउस लि.

स्वीचका मुख्य तीन Phase मध्ये पहिलो स्तम्भका रूपमा रहेको रिटेल पेमेन्ट सिस्टम सन् २०२१ देखि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आइसकेको छ। यसमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू आवद्ध छन् भने यो स्वीचका माध्यमबाट वालेट/बैंक खातामा रकम स्थानान्तरण, मोबाइल बैंकिङ, इन्टरनेट बैंकिङ, रिक्वेस्ट टु पे, क्युआर र एपिआईमा आधारित सेवाहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। स्वीचको दोस्रो स्तम्भका रूपमा रहेको एनपिएस एनसिएस प्रणालीअन्तर्गत अन्तरआवद्धतामा आधारित कार्ड स्वीच एवं नेपालको आफ्नै कार्ड (नेपाल पे कार्ड) को सञ्चालन र तेस्रो स्तम्भका रूपमा अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारको स्वीच रहेको छ जसबाट भुक्तानीका उपकरणहरूको प्रयोग गरी गरिने अन्तरदेशीय कारोबारको स्वीचि पर्दछ। दोस्रो र तेस्रो स्तम्भहरूको सञ्चालन अन्तिम चरणमा रहेको छ।

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा हुने जोखिम र यसको व्यवस्थापन

अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारमा विभिन्न प्रकारका जोखिमहरूसमेत रहेका देखिन्छन्। देशहरूबीच हुने कारोबारमा फरक फरक संस्थाहरूको संलग्नता हुने, विदेशी मुद्राको प्रयोग हुने, कारोबारको फस्योट विदेशी मुद्रामा गर्नुपर्ने भएकाले यस प्रकृतिको कारोबारमा अलि बढी जोखिम रहने गर्दछ।

सञ्चालन जोखिम (Operational Risk)

संस्थाको सूचना प्रणाली वा आन्तरिक प्रक्रियाहरूमा कमी, कर्मचारीबाट हुने त्रुटि, व्यवस्थापनमा कमीकमजोरी वा अन्य बाह्य स्रोतबाट अवरोध सिर्जना भई सेवा प्रवाहमा कमीकमजोरी वा समस्या उत्पन्न हुन सक्ने जोखिमलाई सञ्चालन जोखिमअन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ।

तरलता जोखिम (Liquidity Risk)

संस्था वा संस्थासँग सम्बद्ध पक्षहरूले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न पर्याप्त स्रोत नहुँदा हुन सक्ने जोखिमलाई तरलता जोखिमअन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ।

व्यावसायिक जोखिम (Business Risk)

संस्थामा व्यावसायिक रणनीतिको अभाव वा कार्यान्वयनमा कमजोरी, व्यवस्थापनमा कमीकमजोरी, कार्यक्षमताको अभाव, प्रतिष्ठामा हानि जस्ता बाह्य पक्षसँग असम्बन्धित संस्थाको आफ्नै कारणले आम्दानीभन्दा खर्च बढी भई संस्थाको वित्तीय अवस्थामा हुन सक्ने हानि (impairment) लाई व्यावसायिक जोखिम समिन्नुपर्नेछ।

क्रेडिट जोखिम (Credit Risk)

संस्थासँग सम्बद्ध सेटलमेन्ट बैंक, सहभागी संस्थालगायतका पक्षहरूले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न असमर्थ हुन सक्ने जोखिमलाई क्रेडिट जोखिम समिन्नुपर्नेछ।

प्रणालीगत जोखिम (Systemic Risk)

कुनै एक प्रणाली वा संस्थामा समस्या आउँदा त्यसको असर सम्पूर्ण भुक्तानी प्रणालीमा पर्न सक्ने जोखिमलाई प्रणालीगत जोखिम (Systemic Risk) अन्तर्गत वर्गीकरण गर्नुपर्नेछ। भुक्तानी, क्लियरिङ तथा सेटलमेन्ट प्रक्रियाका लागि एक वा एकभन्दा बढी संस्थाहरूसँग निर्भर रहेर सेवा सञ्चालन गर्दा कुनै एक प्रणाली वा संस्थामा समस्या आउँदा त्यसको असर सम्पूर्ण भुक्तानी प्रणाली क्षेत्रमा पर्न सक्ने जोखिमसमेत प्रणालीगत जोखिम अन्तर्गत पर्नेछ।

कानुनी जोखिम (Legal Risk)

संस्था वा संस्थामा आबद्ध अन्य सहभागीसँग सम्बन्धित कुनै कानून वा नियमको अप्रत्याशित प्रयोगबाट संस्थालाई हानि नोक्सानी हुन सक्ने जोखिम कानुनी जोखिम अन्तर्गत पर्दछ। कानुनी जोखिममा वित्तीय सम्पत्तिको रिस्कभरीमा ढिलाइ वा कानुनी प्रक्रियाको परिणामस्वरूप सम्पत्ति फ्रिज भई हुने नोक्सानीको जोखिम पनि समावेश हुनेछ।

जोखिम व्यवस्थापनका लागि भएको नीतिगत व्यवस्था

नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको भुक्तानी प्रणालीसम्बन्धी एकीकृत निर्देशन, २०८० को निर्देशन नं १२ मा विद्युतीय भुक्तानी कारोबारमा आउने जोखिमको व्यवस्थापनका लागि देहायको व्यवस्था रहेको छ :

- भुक्तानीसम्बन्धी कार्य निर्बाध रूपमा सञ्चालन हुन सक्ने विश्वसनीय प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- संस्थाले आन्तरिक र बाह्य क्षेत्रबाट आउन सक्ने सञ्चालन जोखिम (सुरक्षा जोखिम, सूचना जोखिम, जनशक्तिसम्बन्धी जोखिम, विपत्ति जोखिम आदि) को पहिचान गरी त्यस्ता जोखिमहरू न्यूनीकरण गर्न आवश्यक पर्ने नीति नियम तथा प्रक्रियाहरूको अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- संस्थाले आफ्नो कारोबारसँग सम्बन्धित सञ्चालन जोखिमलाई व्यवस्थापन गर्न प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण तथा सूचना प्रणालीको विकास गर्नुपर्ने,
- संस्थाले असहज परिस्थितिमा पनि नियमित रूपमा सेवा प्रवाह गर्न Business Continuity Plan (BCP) तयार गर्नुपर्ने,
- भुक्तानी सेवा प्रदायकले आफ्ना ग्राहकको वालेटमा रहेको विद्युतीय रकमको दायित्व भुक्तानी गर्न पर्याप्त मौज्जात सेटलमेन्ट खातामा राख्नुपर्ने र सो प्रयोजनका लागि संस्थाले आफ्नो कोषको प्रवाह र सेटलमेन्ट खातामा भएको मौज्जात रकमको नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने,

- संस्थाको सञ्चालक समितिले प्रभावकारी रूपमा भुक्तानी सेवा सञ्चालन गर्न आवश्यक व्यावसायिक योजना तर्जुमा गरी सोको कार्यान्वयनको समेत नियमित अनुगमन गर्नुपर्ने,
- संस्थासँग सम्बद्ध कुनै पक्षले आफ्नो वित्तीय दायित्व पूरा गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएमा संस्थालाई वा संस्थासँग आबद्ध अन्य पक्षलाई उक्त कारणले पर्न सक्ने असरको आँकलन गरी व्यवस्थापनको उपाय अवलम्बन गर्नुपर्ने,
- बाह्य सेवा (Outsourced Service) प्रयोग गरेका अवस्थामा वा अन्य प्रणाली तथा संस्थासँग आबद्ध भई कारोबार गर्दा आउन सक्ने Interdependency Risk लाई व्यवस्थापन गरी Critical सेवा सुचारू राख्न वैकल्पिक व्यवस्था गर्नुपर्ने,
- संस्थाले जोखिम व्यवस्थापनका लागि Principle for Financial Market Infrastructure (PFMI) का सिद्धान्तहरूलाई समेत मार्गदर्शनका रूपमा लिनुपर्ने,
- संस्थाको जोखिम व्यवस्थापनसम्बन्धी नीति, प्रक्रिया तथा संरचनाको प्रभावकारिताका सम्बन्धमा निरन्तर अनुगमन गर्न जोखिम पुस्तिका (Risk Register) खडा गर्ने,

अतः अन्तरदेशीय भुक्तानी कारोबारलाई व्यवस्थित, पारदर्शी, भरपर्दो र विश्वसनीय बनाउनका लागि केन्द्रीय बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू, भुक्तानी सेवा प्रदायक र प्रणाली सञ्चालकहरूबीच समन्वयात्मक ढङ्गले कार्य अधि बढाउनु उपयुक्त हुन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- Publication from Bank for International Settlement and European Central Bank
- Payment and Settlement Act, 2019
- Payment Oversight Report, 2023
- Payment System Indicators, NRB PSD
- Unified Directive for Payments Related Institutions, 2080
- Nepal QR Standardization Framework and Guidelines, 2021 A.D.
- Payment System Oversight Manual
- Retail Payment Strategy, 2019
- National Payment System Development Strategy, 2014 and others

जोखिमको सङ्केतलाई सानो ठाउँदा अबौं जरिवाना तिर्ने बैंकको कथा

बी. एन. घर्ती
बैंकिङ विज्ञ

सञ्चालन जोखिमले बैंकलाई धेरै कोणबाट निर्मम रूपमा प्रहार गर्न सक्छ । यसले वित्तीय जोखिम निम्त्याउँछ । प्रतिष्ठा जोखिम बढाउँछ । अनुपालनालगायतका अनेकौं जोखिम सँगसँगै लिएर आउँछ ।

कर्जा जोखिम लिने समयमा कति रकमको जोखिम उठाउँदै छु भन्ने थाहा हुन्छ । बजार जोखिम पनि कति रकमसम्मले असर गर्न सक्छ भन्ने आँकलन गर्न सकिन्छ ।

तर, सञ्चालन जोखिमले कति रकम बराबरको क्षति पुऱ्याउँछ, भनेर किटेर भन्न सकिँदैन । त्यसले पुऱ्याउने प्रतिष्ठा जोखिमको पनि आँकलन गर्न सकिँदैन । त्यसैले सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापन गर्ने कार्यलाई अति नै चुनौतीपूर्ण मानिन्छ ।

बैंक सञ्चालन गर्दा थुप्रै कार्यहरू गर्नुपर्दछ । तीमध्येको एउटा कार्य हो, ग्राहक पहिचान । ग्राहक पहिचान गर्ने कार्य एक पटक गरेर पुग्दैन । यो निरन्तर रूपमा गरिने कार्य हो ।

सञ्चालन जोखिमका घटना धेरै कारणले घट्छन् । कर्मचारी, उच्च व्यवस्थापन, सञ्चालक, सेवा आपूर्तिकर्ता, ग्राहक आदिले सञ्चालन जोखिम ल्याउँछन् । प्रडक्ट तथा सेवा र वस्तु तथा सेवा वितरण गर्ने माध्यमका कारण पनि सञ्चालक जोखिम बढेर जान्छ । सूचना तथा प्रविधिले पनि सञ्चालन जोखिम बढाउँछ । नीति र कार्यविधिका कारण पनि सञ्चालन जोखिम निम्तिन्छ । बाह्य कारणले पनि सञ्चालन जोखिम बढाउँछ ।

ग्राहक पनि सञ्चालन जोखिमका स्रोत हुन् । त्यसैले यहाँ ग्राहकका कारण आउन सक्ने सञ्चालन जोखिमका बारेमा विश्लेषण गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

ग्राहकसँग सम्बन्ध स्थापना गर्दा मात्र ग्राहक पहिचान गरेर मात्र पुग्दैन । ग्राहकको कारोबार र गतिविधिबारे निरन्तर रूपमा अनुगमन गर्नुपर्दछ । आज रहेको ग्राहकको 'प्रोफाइल' सदैव त्यही स्थितिमा रहँदैन । परिवर्तन हुँदै जान्छ । त्यसै अनुसार ग्राहकसँग अन्तरनिहित जोखिम पनि बढ्दै र घट्दै जान्छ । त्यसैले ग्राहकसँग सम्बन्धित विवरण र पहिचान कागजात नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्दै जानुपर्दछ । ग्राहकको कारोबार र गतिविधि शङ्कास्पद लागेमा वित्तीय जानकारी एकाइमा शङ्कास्पद प्रतिवेदनसमेत पठाउनुपर्दछ ।

निःसन्देह नै ग्राहक नभई बैंकले व्यवसाय गर्न सक्दैन तर ग्राहकले व्यवसाय सँगसँगै जोखिम पनि लिएर आएका हुन्छन् । ग्राहकको प्रोफाइलअनुसार जोखिमको स्तर भने कम र बढी हुन सक्दछ । त्यसैले बैंकको संयन्त्रले ग्राहकको सही रूपमा पहिचान गर्न सक्नुपर्दछ ।

ग्राहकको जोखिम विवरण (रिस्क प्रोफाइल) अनुसार जोखिम वर्गीकरण गरी ग्राहक जोखिम व्यवस्थापन रणनीति बनाउनुपर्दछ । यसो गर्दा जोखिममा आधारित जोखिम व्यवस्थापन प्रणाली लागु गर्न सकिन्छ, तर यो प्रणाली पनि आफैमा पूर्ण हुन्छ भन्न सकिँदैन । त्यसैले हरेक ग्राहकको व्यवस्थापनका लागि पनि रणनीति बनाउनुपर्दछ, अर्थात् बढी जोखिम देखिएका ग्राहकलाई नजिकबाट निगरानी गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्दछ । त्यसका लागि सोहीअनुसार थप साधन र स्रोतको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । कम जोखिम भएका ग्राहकलाई तुलनात्मक रूपमा कम साधन र स्रोत परिचालन गर्ने गरी योजना बनाउन सकिन्छ, जसले गर्दा ग्राहकका कारण निम्तिन सक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै लैजान सकिन्छ ।

कमजोर जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीले निम्त्याएको अवैको जरिवाना !

उच्च जोखिम भएका ग्राहक व्यवस्थापन गर्न चुक्दा डेनमार्कको एउटा बैंकले कसरी अवैको जरिवाना बेहोर्नुपऱ्यो । त्यससम्बन्धी एउटा वास्तविक घटनाका सम्बन्धमा यहाँ चर्चा गर्न खोजिएको छ ।

डान्स्के बैंक डेनमार्कको सबैभन्दा ठूलो बैंक हो । तर घटना भने उक्त बैंकको इस्टोनियामा रहेको शाखामा घटेको थियो । उक्त शाखाबाट सन् २००७ देखि २०१५ का बीचमा करिब २ खर्ब युरो बराबरको शङ्कास्पद कारोबार भएको पाइएको थियो । शङ्कास्पद कारोबार भएको रकम सामान्य र चानचुने थिएन । यस घटनालाई सम्पत्ति शुद्धीकरणसँग सम्बन्धित विश्वकै ठूलो घटना मानिएको छ ।

घटना त्यतिमै सीमित रहेन । त्यस बैंकका सञ्चालक समितिका सदस्यले मात्र होइन, प्रमुख कार्यकारी अधिकृत र अन्य उच्च पदाधिकारीले पदबाट राजीनामा दिन बाध्य हुनुपरेको थियो ।

उक्त शाखाका सम्बन्धित कर्मचारीहरू पक्राउ परे । बैंकको प्रतिष्ठामा धक्का पुग्यो । उक्त घटनाका कारण बैंक, उच्च व्यवस्थापनका पदाधिकारी र सम्बन्धित कर्मचारीलाई कानुनी लडाइँ लड्नुपर्ने बाध्यता पनि आइलाग्यो ।

बैंकले इस्टोनियामा सञ्चालनमा रहेको शाखा बन्द गर्नुपर्‍यो । त्यति मात्र होइन, संयुक्त राज्य अमेरिकाको न्याय विभागलाई दुई अर्ब अमेरिकी डलर जरिवाना तिर्नुपर्‍यो । जरिवाना गरिएको रकम सुन्दा पनि आइ सिरिङ्ग हुन्छ ! भन्दा पौने ३ खर्ब रूपैयाँ बराबरको जरिवाना एउटा बैंकलाई लगाइएको थियो !

कहाँ चुक्यो बैंक ?

डान्स्के बैंकले सन् २००७ मा इस्टोनियामा रहेको स्याम्पो बैंक खरिद गर्‍यो । त्यस बैंकलाई डान्स्के बैंकले इस्टोनिया शाखाका रूपमा सञ्चालन गर्ने निर्णय गर्‍यो ।

स्याम्पो बैंकको आफ्नै 'कोर बैंकिङ सफ्टवेयर' थियो । डान्स्के बैंकले त्यही 'कोर बैंकिङ सफ्टवेयर' मा ग्राहकको विवरण राख्ने र लेखाङ्कन गर्ने निर्णय गर्‍यो । डान्स्के बैंकले स्याम्पो बैंकमा रहेको तथ्याङ्क आफ्नो बैंकको 'कोर बैंकिङ सफ्टवेयर' मा माइग्रेसन नगरेर नियन्त्रण प्रणाली बलियो बनाउनबाट चुक्यो ।

उक्त 'कोर बैंकिङ सफ्टवेयर' इस्टोनियन र रसियन भाषामा थियो । त्यसैले डेनिस र अङ्ग्रेजी दुबै भाषामा रेकर्ड नराखिएकाले डान्स्के बैंकको केन्द्रीय कार्यालयमा आउने प्रतिवेदन भाषा अनुवाद गरेपछि मात्र आउँथ्यो । त्यसले सञ्चालन जोखिम नियन्त्रण गर्न सहयोग गरेन ।

ग्राहक पहिचान गर्ने कार्यका लागि पर्याप्त मात्रामा संयन्त्र छ, छैन भन्ने मूल्याङ्कन गर्ने कार्यमा पनि डान्स्के बैंक चुक्यो । उक्त शाखामा सम्पत्ति शुद्धीकरण विरुद्ध लड्नुका लागि पर्याप्त नीतिगत व्यवस्था नभएका सम्बन्धमा पनि उक्त बैंकले पत्ता लगाउन सकेन ।

स्याम्पो बैंक खरिद गर्ने समयमा नै रसियन केन्द्रीय बैंकले डान्स्के बैंकलाई उक्त बैंकमा सम्पत्ति शुद्धीकरण विरुद्ध लड्ने संयन्त्र अपर्याप्त भएको जानकारी गराएको थियो तैपनि डान्स्के बैंकका उच्च पदस्थ कार्यकारीहरूले त्यसतर्फ पर्याप्त ध्यान दिएनन् । यसरी डान्स्के बैंक धेरै कोणबाट चुक्दै गयो । उच्च पदस्थ कार्यकारीहरूले किन त्यसतर्फ ध्यान दिएनन् भन्ने विषय चाहिँ रहस्यमय नै देखिन्छ !

जोखिमलाई सानो ठान्ने भुल !

जङ्गलको एउटा काठबाट हजारौँ/लाखौँ सलाईको काँटी बन्न सक्छ तर त्यही एउटा सलाईको काँटीले सारा जङ्गललाई सखाप पार्न सक्छ ।

डान्स्के बैंकका लागि इस्टोनिया शाखाको व्यवसाय नगण्य थियो । बैंकको कर तिर्नुभन्दा अघिको कुल मुनाफामा उक्त शाखाको योगदान अत्यन्तै न्यून थियो । उदाहरणका लागि यस्तो योगदान सन् २००७ मा १.६ प्रतिशत, २०१० मा

३.५ प्रतिशत र २०१३ मा ४.२ प्रतिशत मात्र थियो । त्यसैले डान्स्के बैंकले उक्त शाखामा हुन सक्ने जोखिम सानो हुने आँकलन गर्दै गयो । तर करिब ५ अर्ब डलरमा किनेको शाखाले प्रतिष्ठामा मात्र धक्का लगाएन, २ अर्ब डलर जरिवाना तिराएर शाखा बन्द गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्थामा पुऱ्यायो । बैंकका उच्च पदस्थ कार्यकारीहरूलाई कुनै पनि जोखिमलाई सानो ठान्ने भुल गर्नुहुँदैन भन्ने महँगो पाठ पढाएर गयो डान्स्के बैंकको सञ्चालन जोखिमसम्बन्धी उक्त घटनाले !

पूर्वचेतावनीका सङ्केतको बेवास्ता

बैंकको इस्टोनिया शाखाबाट करिब दश हजार गैरआवासीय ग्राहकले कारोबार गरिरहेका थिए । यस्ता गैरआवासीय ग्राहकबाट बैंकले उल्लेख्य रूपमा मुनाफा पनि कमाएको थियो ।

उदाहरणका लागि कर्जा नोक्सानी गर्नुभन्दा अघिको इस्टोनिया शाखाको मुनाफामा गैरआवासीय ग्राहकको योगदान सन् २००७ मा ४९ प्रतिशत थियो । उक्त योगदान सन् २०११ मा ६९ प्रतिशत, २०१२ मा ९४ प्रतिशत र २०१३ मा ९९ प्रतिशत पुग्यो ।

आवासीय ग्राहकबाट भन्दा गैरआवासीय ग्राहकबाट कसरी बढी व्यवसाय बैंकलाई आइरहेको छ भन्ने विश्लेषण बैंकले गर्नुपर्‍थ्यो तर बैंक उक्त कार्य गर्नबाट पनि चुक्यो ।

गैरआवासीय ग्राहकमा बैंकको व्यवसाय केन्द्रित भएकाले अधिकेन्द्रित जोखिम आउन सक्ने सम्बन्धमा ध्यान पुऱ्याउन पनि बैंकले सकेन ।

कतै बैंकले व्यवसाय परिचालन गर्दा रणनीतिक गल्ती त गरेको छैन भन्ने सम्बन्धमा पनि अध्ययन गरेन । समग्रमा भन्नुपर्दा बैंकले पूर्व चेतावनीको सङ्केतलाई हेक्का राख्न सकेन । त्यसले अन्ततः जोखिमको आँधीबेरी ल्याइदियो । समग्रमा भन्नुपर्दा बैंकको तीनवटै घेराको जोखिम व्यवस्थापन प्रणालीले प्रभावकारी रूपमा कार्य नगरेको देखियो ।

समस्या लुकाउँदाको मूल्य महँगो

इस्टोनिया शाखामा कार्यरत बैंकका प्रबन्धक होवार्ड विल्किन्सनले उक्त शाखामा भएको कमजोरीका बारेमा बैंकलाई जानकारी गराएका थिए । सन् २०१३ र २०१४ मा समेत गरेर बैंकको आन्तरिक लेखा परीक्षण विभाग र उच्च व्यवस्थापनसमक्ष उनले चारवटा प्रतिवेदन बुझाएका थिए ।

उक्त प्रतिवेदनमा उनले भनेका थिए : "सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी अनुपालनामा बैंक चुकेको छ । गैरआवासीय ग्राहकहरूबाट रसियन मुद्रा रुबललाई इस्टोनिया शाखामा भित्र्याइन्छ र त्यसलाई डलरसँग साटिन्छ । यसरी साटिएको डलरलाई बैंक अफ अमेरिका, जेपी मोगर्यान चेज बैंक, डच बैंक आदिका माध्यमबाट न्युयोर्क पठाइन्छ । रसियाका अत्यन्तै उच्च सरकारी अधिकारीहरूसँग सम्बन्धित रकम

पनि सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्नका लागि इस्टोनिया शाखालाई दुरूपयोग गरिएको छ ।”

तर उच्च व्यवस्थापनले सुधारात्मक कदम चाल्नुका सट्टा उक्त कार्यलाई लुकाउन खोज्यो । आफूले पहिलो प्रतिवेदन दिएको चार महिनापछि होवार्ड विल्किन्सनले बैंकबाट राजीनामा दिए । उनको कथन थियो – “गैरकानुनी कार्यलाई बढावा दिने बैंकमा कार्य गर्नुभन्दा राजीनामा दिनु बुद्धिमानि हुन्छ तैपनि सामान्य सुधारात्मक कदमबाहेक कठोर निर्णय गर्नबाट बैंक चुक्दै गयो ।”

नेपाली बैंकहरूले लिनुपर्ने शिक्षा

आ.व. २०७९।८० मा नेपालका धेरै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नियमनकारी निकायको कारवाही भोग्नुपऱ्यो । ४ वाणिज्य बैंकहरूले ५० लाख रूपैयाँका दरले नगद जरिवाना तिर्नुपऱ्यो । सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी ऐन र निर्देशनको अनुपालना गर्न उक्त बैंकहरू चुकेका कारण राष्ट्र बैंकले उक्त जरिवाना लगाएको थियो ।

राष्ट्र बैंकले खाता रोक्का राख्न निर्देशन दिएका खाताहरूबाटै उक्त बैंकहरूले कारोबार गर्न पुगेका थिए । बैंकहरूले रोक्का गर्न भनिएका व्यक्ति तथा संस्थाको सूची तयार गर्न पर्दथ्यो र सम्बन्ध स्थापना गर्नु र कारोबार गर्नुअघि उक्त सूचीमा नरहेका ग्राहकसँग मात्र कारोबार गर्ने सुनिश्चिता गर्नुपर्दथ्यो तर ती बैंकहरूको आन्तरिक नियन्त्रण प्रणाली र संयन्त्रले प्रभावकारी रूपमा कार्य गर्न सकेन । फलस्वरूप रोक्का गर्नुपर्ने खाताबाट कारोबार हुन पुग्यो र ती बैंकहरूलाई राष्ट्र बैंकले जरिवाना गर्‍यो ।

सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी ऐन र निर्देशनको अनुपालना गर्न चुकेका कारण विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई राष्ट्र बैंकले ५ करोडसम्म जरिवाना गर्न सक्ने निर्देशन २०७४ आषाढमै गरेको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०७९।८० मै राष्ट्र बैंकले सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी ऐन र निर्देशनको अनुपालना नगरेका कारण एउटा वाणिज्य बैंकलाई १० लाख रूपैयाँ जरिवाना गरेको थियो । एउटा पुरानो वाणिज्य बैंकलाई समेत सचेत गराएको थियो ।

त्यस्तै आ.व. २०८०।८१ मा एउटा वाणिज्य बैंकलाई ७० लाख रूपैयाँ जरिवाना गरेको थियो । त्यसअघि र पछि पनि केही बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई नगद जरिवाना गर्ने र सचेत गराउने कार्य गर्दै आएको छ ।

धेरै नेपाली बैंकहरू एकआपसमा मर्ज भएका छन् । केही बैंकले अन्य बैंकलाई प्राप्ति गरेका छन् । सङ्ख्या नै गन्ने हो भने कुनै कुनै बैंकमा त मर्ज भएका र प्राप्ति गरेका बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सङ्ख्या जोड्ने हो भने १५/२० नै पुग्दछ ।

प्राप्ति गर्ने बैंकको जोखिम व्यवस्थापन गर्ने बलियो हुन सक्छ तर १५-२० बैंकलाई छोटो समयमा प्राप्ति गर्दा

प्राप्ति गरिएका बैंकका शाखामा सोही किसिमको जोखिम व्यवस्थापनको संस्कृतिको पालना गराउन सक्तियो भनेर सुनिश्चित गर्ने कार्य अत्यन्तै चुनौतीपूर्ण हुन्छ । जोखिम त्यहीँबाट निम्तन सक्दछ, बैंकहरूले हेक्का राख्नुपर्ने पक्ष यहीँनेर छ ।

नेपाली बैंकहरू पनि अब साना छैनन् । ग्राहक सङ्ख्या नै ४०/५० लाखको हाराहारी भएका बैंकहरू पनि छन् । केही बैंकको वासलातको आकारले पनि ६ खर्ब रूपैयाँ नाघिसकेको वा त्यसको वरिपरि पुगिसकेको अवस्था रहेको छ ।

मर्जर वा प्राप्ति गर्दा कोर बैंकिङ सफ्टवेयरमा ग्राहकसँग सम्बन्धित विवरण र लेखासँग सम्बन्धित हिसाब नै ‘माइग्रेसन’ नगर्ने जस्ता कमजोरी नेपाली बैंकले गरेका छैनन् तर जोखिम सदैव एउटै प्रकारको हुन्छ भन्ने हुँदैन । यस लेखमा ग्राहक पहिचान गर्ने र कारोबार अनुगमन गर्ने कार्य कति महत्त्वपूर्ण हुन्छ भन्ने कुराका सम्बन्धमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ । विनासन्देह भन्न सकिन्छ – बैंकहरूले सञ्चालन जोखिम व्यवस्थापनका लागि धेरै पक्षबाट नियन्त्रण प्रणालीलाई बलियो बनाउनुपर्दछ ।

नेपालमा पनि मर्जर र प्राप्तिमा माध्यमबाट जोडिएका बैंकमा अनेकौँ किसिमका घटना घट्टै गएका समाचार प्रकाशित हुँदै आएका छन् । कुनैमा कर्मचारी ठगी (सञ्चालन जोखिमको एउटा किसिम) सँग सम्बन्धित घटना उजागर भएका छन् । कुनैमा कर्जा प्रवाहमा भएका कमजोरीका कारण घटेका समाचार बाहिरिएका छन् । कुनै कुनैमा त कर्जा दुरूपयोगसँग सम्बन्धित मुद्दा चलेका उदाहरण पनि सुनिएका छन् ।

अहिले राष्ट्र बैंकले गरेका कारवाही र जरिवाना ठूला र कठोर होइनन् । त्यही छिमेकी देश भारतले ग्राहक पहिचानसँग सम्बन्धित कमजोरीमा करोडौँ जरिवाना गर्ने गरेको छ । त्यसैले ग्राहक पहिचान गर्ने, कारोबार र गतिविधि अनुगमन गर्ने, शङ्कास्पद कारोबार र गतिविधि पहिचान गर्ने, प्रतिवेदन समयमै पेस गर्ने र जोखिम व्यवस्थापन गर्ने संयन्त्रलाई प्रभावकारी बनाउन सकिएमा ग्राहकका कारण आउने सञ्चालन तथा अनुपालना जोखिम न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ र नियमनकारी निकायले गर्न सक्ने कठोर कारवाहीलाई न्यूनीकरण गर्न सकिन्छ ।

अन्त्यमा,

नेपालमा डान्स्के बैंकमा घटेजस्तो ठूलो घटना घट्ने सम्भावना त न्यून देखिन्छ तर घटना नै घट्टैने भनेर भन्न सकिँदैन । नेपालका बैंकहरूको संयन्त्रले पूर्वचेतावनीका सङ्केतहरूलाई बेलैमा ध्यान दिन, कुनै पनि जोखिमको सङ्केतलाई सानो ठानेर बेवास्ता नगर्न तथा सञ्चालन जोखिम नियन्त्रण प्रणाली थप बलियो बनाउन आवश्यक देखिन्छ ।

नेपालमा चेक अनादर र चेकसँग सम्बन्धित बैकिङ कसुरसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

शितलाल पाण्डेय
जिल्ला न्यायाधीश
अर्घाखाँची जिल्ला अदालत

प्राचीन समयमा मानिसहरूले आर्थिक कारोबार नगदका रूपमा नै गर्दथे । अझ नोटको प्रचलन हुनुभन्दा अगाडि सिक्का वा जिन्सीलाई नगदका रूपमा प्रयोग गर्दा थैलामा राखी बोकेर एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा लैजानुपर्थ्यो । समयको परिवर्तन र प्रविधिमा भएको विकाससँगै नोटको प्रयोगबाट आर्थिक कारोबारलाई सहज बनाइएको थियो । ठूलो आर्थिक कारोबार गर्दा नोट पनि बोकेर लैजानुपर्ने, चोरिने, लुटिने समेतका जोखिमबाट सुरक्षित हुन र आर्थिक कारोबारलाई सहज बनाउन वर्तमान आधुनिक समयमा बैकिङ प्रणालीको सुरुवात भएको हो । बैकिङ प्रणालीको सर्वसुलभताले गर्दा मानिसहरूले प्रायः सबै प्रकारका आर्थिक कारोबार चेक र बैंकमार्फत गर्न थालेका छन् । प्रविधियुक्त बन्दै गएको नेपालको बैकिङ प्रणालीले एकातर्फ आर्थिक कारोबारलाई सुरक्षित, वैध एवं पारदर्शिका साथै सहज, सरल तुल्याएको छ भने अर्कातर्फ मानिसमा हराउँदै गएको नैतिकता र बढ्दै गएको बेइमानीपनले गर्दा बैकिङ प्रणाली र चेकको प्रयोगलाई असुरक्षित र जोखिमपूर्ण पनि मानिन थालेको देखिन्छ ।

चेक त्यो लिखित आदेशपत्र हो जसका माध्यमबाट बैंकबाट रकम वा पैसा निकाल्न सकिन्छ । बैंक खातामा रकम जम्मा गर्ने ग्राहकलाई बैंकद्वारा तयार गरिएको चेक पैसा भित्रने प्रयोजनका निमित्त दिइएको हुन्छ । चेक त्यस्तो विनिमयपत्र हो जुन बैंकमाथि खिचिएको हुन्छ र माग हुनासाथ तुरुन्तै भुक्तानी पनि हुन्छ । चेक भनेको ग्राहकले आफ्नो खातामा राखेको रकमको माग फाराम पनि हो । व्यक्ति वा व्यावसायिक सङ्गठनले बैंकमा रहेको आफ्नो खाताबाट निश्चित व्यक्ति वा संस्थालाई दिन भनी बैंकलाई लेख्ने आदेश वा निर्देशन नै चेक हो । यस्तो निर्देशन राष्ट्र बैंक ऐनअनुसार तोकिएको ढाँचामा सम्बन्धित बैंकले बनाएको कागजी प्रतिमा हुनुपर्दछ ।

लेखक ए.एन.अग्रवालका अनुसार “आदेश दिएको व्यक्ति वा उपकरण (चेक) को वाहकलाई मात्र माग गरिएको समयमा निश्चित रकम भुक्तानी दिनू भनी जारीकर्ताले हस्ताक्षर गरी तोकिएको बैंकलाई दिने सर्तरहितको आदेश चेक हो ।” बैंक तथा वित्तीय संस्थामा जम्मा गरेको रकम ग्राहकले चाहेको बेला सुरक्षित तवरबाट भुक्तानी गर्नका लागि

बैंकले उपलब्ध गराउने भुक्तानी आदेश नै चेक हो । चेक खातावालाले माग्ना साथ भुक्तानी हुने (Payable) हुन्छ । यो सर्वाधिक प्रचलित साखपत्र हो । यसरी चेकद्वारा चेकमा उल्लिखित रकम माग गरेका बखत चेक वाहकले भुक्तानी पाउन नसक्ने अवस्था सिर्जना भयो भने त्यस चेकको अनादर हुन जान्छ । जसबाट चेक वाहक प्रताडित हुनाका साथै समग्र बैकिङ प्रणालीप्रति पनि अविश्वास पैदा हुन जान्छ । त्यसैले यस्तो कार्यलाई कानुनले कसुर हुने व्यवस्था गरेको हुन्छ ।

चेक अनादर व्यक्ति व्यक्ति बीचको कारोबारबाट सृजित प्रकृतिको कसुर हो । चेक अनादरको कार्यबाट बैंक वा वित्तीय संस्थालाई कुनै हानि नोक्सानी हुने देखिँदैन भने सम्बद्ध व्यक्ति मात्र यस प्रकारको कार्यबाट पीडित हुने भए पनि यसबाट बैकिङ प्रणालीप्रति पनि अविश्वास भने पैदा हुन जान्छ ।

चेकको कारोबारले लेनदेन र आर्थिक कारोबारलाई सहज त बनाएको छ तर यसको दुरुपयोग पनि अत्यधिक मात्रामा बढेकाले जटिलता थपिएको पनि छ । बदनियतका साथ चेकको प्रयोग गर्दा आर्थिक अपराधमा वृद्धि हुनाका साथै व्यक्तिहरूबीच र बैकिङ प्रणालीप्रति पनि अविश्वास पैदा हुन गएको छ । फलस्वरूप नेपालमा बैकिङ कसुर र चेक अनादरका मुद्दाहरूमा व्यापक वृद्धि भइरहेको छ ।

कुनै पनि चेक काटिदिने व्यक्तिले आफ्नो बैंक खातामा रकम छैन वा रकम भए पनि पर्याप्त रकम छैन भन्ने जानीजानी चेक काटिदिँएमा चेक धारक अर्थात् चेक लिने व्यक्तिले प्राप्त गर्नुपर्ने रकम बैंकबाट प्राप्त गर्न नसकेका अवस्थामा वा बैंकले भुक्तानी दिनुपर्ने रकम भुक्तानी नदिएको वा चेक भुक्तानी दिन इन्कार गरेका अवस्थामा चेक अनादर भएको मानिन्छ । चेक बाउन्स नियतवश वा भूलवश जेवाट भए पनि कानुनका दृष्टिमा कसुर नै ठहरिन्छ । चेकसम्बन्धी अपराध वा बेइमानी नियन्त्रण तथा व्यवस्थित गर्न कानुनमा कसुरको व्यवस्था रहेको छ ।

विनिमय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा ५३ बमोजिम चेक धारक अर्थात् चेक पाउने व्यक्तिले ६ महिनाभित्र सम्बद्ध बैंक समक्ष उक्त चेक पेस गर्नुपर्छ । उक्त अवधि

गुज्रिएपछि, पेस भएमा भुक्तानी दिन बैंक बाध्य हुँदैन र त्यस अवस्थामा बैंकले चेक अनादर भएको प्रमाणित गरिदिँदैन । ६ महिनाको म्यादभित्र भुक्तानीका लागि पेस भएको चेक खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण भुक्तानी हुन नसकेका अवस्थामा बैंकले चेक अनादर (बाउन्स) भएको प्रमाणित गरेर धारकलाई चेक फिर्ता दिएका अवस्थामा चेक अनादर भएको मानिन्छ । चेक अनादर भएको कुरा बैंकबाट प्रमाणित गरिनुपर्छ । यसरी कुनै पनि बैंकमा भुक्तानीका लागि कुनै व्यक्तिले दिएको चेक निश्चित कारणसहित बैंकबाट भुक्तानी हुन नसकी चेक फिर्ता हुनु चेक अनादर (बाउन्स) हो । चेक जारी गरेपछि खातावालाले खाता बन्द गरेमा वा खाता निष्कृय (inactive) गरेमा पनि चेक अनादर (बाउन्स) हुन सक्छ ।

विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क. ले बैंकमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेप भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र त्यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीका लागि सम्बन्धित बैंक समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएका कारण बैंकबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र प्रचलित कानूनबमोजिमको व्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुनेछ' भन्ने कानुनी व्यवस्था रहेको छ । यसबाट खातामा रकम नभएमा वा भए पनि अपुग छ भन्ने जानीजानी चेक काटी दिई चेक धारकले प्राप्त गर्ने रकम प्राप्त गर्न नसकेमा चेक अनादर भएको मानिन्छ । चेकमा उल्लेख भएको रकम खातामा नभएमा, चेक जारी गरे पश्चात् खातावालाले खाता बन्द गरेमा, खातावालाले विनाकारण चेक रोक्का गरेमा, चेकमा गरिएको र बैंकको रेकर्डमा रहेको हस्ताक्षर फरक परेमा, बैंक समक्ष प्रस्तुत चेकको भुक्तानी दिन बैंकले इन्कार गरेमा, भविष्यमा चेक भुक्तानी गर्ने मिति कायम गरी त्यो भन्दा पहिले नै खाता बन्द गरेमा, विनिमेय अधिकारपत्र ऐनअनुसार चेकबाट उत्तरदायी हुने पक्षलाई सूचना नदिएमा चेक अनादर हुन्छ भन्ने व्यवस्था विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ ले गरेको छ । सो ऐनको दफा १०८ ले चेक अनादर भएमा सो भएको मितिले ५ वर्षको म्यादभित्र अदालतमा मुद्दा गर्न सक्ने हदम्यादको पनि व्यवस्था गरेको छ ।

बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ (ग) अनुसार 'आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिन हुँदैन' भन्ने व्यवस्था गरेको छ भने दफा १५(१) ले दफा ३ (ग) अन्तर्गतको कसुरमा 'बिगो खुलेकामा बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवाना र ३ महिनासम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था गरेको छ साथै दफा १७ ले त्यस्तो कसुर भएको कुरा थाहा पाएको मितिले १ वर्षभित्र जाहेरी दिन सकिने' र जाहेरी परेको मितिले ६ महिनाभित्र

अदालतमा मुद्दा दायर गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । दफा १८ बमोजिम बैंकिङ कसुरसम्बन्धी मुद्दा नेपाल सरकारवादी हुने र मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को अनुसूची १ अन्तर्गतको मुद्दाका रूपमा रहेको छ ।

चेक अनादर भएका अवस्थामा न्यायिक कारवाही मात्र हुने नभई नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम सम्बन्धित बैंकले चेक जारी गर्ने संस्था वा व्यक्तिलाई कालो सूचीमा राख्न नेपाल राष्ट्र बैंकलाई सिफारिस गर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकबाट कालो सूचीमा परेको संस्था वा व्यक्तिलाई कुनै पनि बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट ऋण प्रवाह नगरिने व्यवस्थासमेत नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनमा उल्लेख छ ।

आर्थिक वर्ष २०८१/८२ को मौद्रिक नीतिमा निर्माण व्यवसायहरूलाई कर्जा सूचनासम्बन्धी अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि चेक अनादर भएको आधारमा मात्र कालो सूचीमा समावेश नगर्ने, जोइन्ट भेन्चर (जेभी) मा संलग्न कुनै पनि जेभी पार्टनर कालो सूचीमा परेको कारण अन्य जेभी पार्टनरको बैंकिङ काम कारवाहीमा असर नपर्ने व्यवस्था मिलाइने, चेक अनादरलाई मात्र आधार मानी कालो सूचीमा राख्ने तथा बैंकिङ कारोबारमा बन्देज हुने गरी खाता रोक्का राख्ने लगायतका व्यवस्था परिमार्जन गर्ने गरी विद्यमान कर्जा सूचना तथा कालो सूचीसम्बन्धी निर्देशनमा पुनरावलोकन गरिने भनी व्यवस्था गरिएको छ ।

चेक अनादर सम्बन्धमा प्रतिपादित सिद्धान्तहरू

१. पुनरावेदक/वादी हर्षबहादुरको नाति रत्नबहादुर प्रजापतिको छोरा भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर थिमी न.पा. वडा नं.११ बस्ने दानबहादुर प्रजापति, प्रत्यर्थी/प्रतिवादी भक्तबहादुरको नाति कृष्णबहादुर थापाको छोरा काठमाण्डौँ जिल्ला गोठाटार गा.वि.स. वडा नं.८ को हाल कागेश्वरी मनोहरा न.पा.वडा नं.८ बस्ने राजु थापा भएको चेक अनादर मुद्दा (ने.का.प.२०७६ अड्क ८ नि.नं. १०३३४) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७६।१।१७ मा "कुनै व्यक्तिलाई दिएको चेक स्वतः अनादर भएको भनी कानूनले मान्न मिल्दैन । धारकले सो चेक बैंक समक्ष भुक्तानीका लागि प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । साथै बैंकबाट चेक भुक्तानीका लागि पर्याप्त निक्षेप नरहेको भनी प्रमाणित भएकै हुनुपर्ने । चेक डूयीले भुक्तानी दिनुपर्ने रकम भुक्तानी नदिएको वा चेक भुक्तानी दिन इन्कार गरेका अवस्थामा चेक अनादर हुने अवस्थाको सिर्जना हुन्छ । साथै चेक प्रदान गर्ने खातावालाको खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण बैंकबाट चेक धारकले रकम भुक्तानी पाउनबाट वञ्चित भएको अवस्थामा समेत चेक अनादर हुने । चेक भुक्तानीका लागि प्रतिवादीले वादीका नाममा चेक काटी दिएपछि वादीले कानूनले

तोकेको समय सीमाभित्र भुक्तानीका लागि चेक बैंक समक्ष प्रस्तुत गर्नुपर्ने दायित्व र जिम्मेवारी पुनरावेदक वादीकै हुने ।” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

२. पुनरावेदक/प्रतिवादी काठमाण्डौँ जिल्ला, काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. ३५ बस्ने करम सिंह भण्डारी, प्रत्यर्थी/वादी काठमाण्डौँ जिल्ला, काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. ४ बस्ने कर्णबहादुर चन्द भएको चेक अनादर (लेनदेन) मुद्दा (ने.का.प.२०६९ अङ्क १२ नि.नं. ८९२७) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।१।१७ मा “बैंकमा मौज्जात नभएको वा पर्याप्त मौज्जात नभएको कारणले चेक अनादर भएको तथ्यले मात्र चेक प्राप्त गर्ने व्यक्तिले चेक जारी गर्ने व्यक्तिलाई चेकमा उल्लेख भएअनुसारको रकम ऋण दिएको रहेछ भन्ने कुरा स्वतः प्रमाणित हुन नसक्ने । चेक जारी गर्ने व्यक्तिले आफूले धारकलाई सापटी दिएको वा अन्य कारणले पनि अर्को व्यक्तिको नाममा चेक जारी गरेको हुन सक्छ । आफूले प्राप्त गरेको चेकमा उल्लेख भए अनुसारको रकम ऋण दिएको हुनाले आफूले भरी पाउने हो भन्नलाई दावीअनुसारको रकम ऋण लिएको भन्ने तथ्य प्रमाणहरूबाट पुष्टि हुनुपर्ने । धारकप्रति चेक जारी गर्ने व्यक्ति स्वतः उत्तरदायी हुने वा निजले चेकमा उल्लेख भएको रकम धारकलाई ऋण सरह बुझाउने दायित्व हुने भन्ने देखिँदैन । कानुनी व्यवस्थाअनुसार धारकप्रति उत्तरदायी व्यक्ति को हो र कति रकमसम्म उत्तरदायी हुने हो भनी अदालतले सबुत प्रमाण हेरी ठहर निर्णय गर्नुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।
३. सुरेशचन्द्र पौडेल विरुद्ध नेपाल इन्भेस्टमेन्ट बैंक लि. समेत भएको संविधानसँग बाभिएको कानुन बदर गरी पाऊँ भन्ने मुद्दा (ने.का.प.२०६८ अङ्क ६ नि.नं. ८६२७) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६८।१।२९ मा “कसैले कसैको नाममा चेक काटेपछि सो चेकको भुक्तानी हुनुपर्दछ । चेक काट्ने र सो चेकको भुक्तानी रोक्ने हो भने यसले बैंकिङ पद्धतिप्रति सर्वसाधारणको विश्वसनीयता अभिवृद्धि गर्न नसकिने । बैंकिङ व्यवसाय धेरै हदसम्म विश्वासमा आधारित व्यवसाय हो । बैंकमा जम्मा गरिएको रकम माग गरिएको बेलामा भुक्तानी नपाउने हो भने बैंकले आफ्नो साख गुमाउँछ । त्यस्तै बैंकमा खाता खोली चेकमार्फत भुक्तानी गरिएको वा कारोबार गरिएकोमा चेक लिई जाँदा खातामा रकम जम्मा नरहेको भई भुक्तानी हुन नसकेमा वा बैंकको खातामा रकम रहे पनि खातावालाले जारी गरेको चेकको रकम भुक्तानी हुनबाट खातावाला आफैले वैध कारणबिना रोकेमा चेकमार्फत भुक्तानी गर्ने गराउने वा कारोबार गर्ने

प्रणालीप्रति नै अविश्वास उत्पन्न हुन जान्छ । यसबाट प्रकारान्तरमा कारोबार गर्ने पक्षहरू व्यक्तिगत रूपमा आ-आफैले नगद कारोबार गर्नुपर्ने र बैंकिङ प्रकृतिको कारोबारमा विकल्प खोज्नुपर्ने अवस्था सिर्जना गर्दछ । यस्तो हुनु बैंकिङ व्यवसायको स्वास्थ्यका हिसाबले बहुते गम्भीर हुन जाने । राष्ट्र बैंकले अन्य कुराको अतिरिक्त बृहत् अर्थमा मौद्रिक एवं बैंकिङ प्रणालीको कार्यान्वयनका लागि भरपर्दो वातावरण खडा गर्ने हो । बैंकहरूको संस्थागत विकास गर्ने, तिनीहरूको कारोबार स्वच्छ, भरपर्दो एवं जवाफदेहीपूर्ण बनाउने र बैंकिङ व्यवसायमार्फत गरिने कारोबारबाट सर्वसाधारणको हित संरक्षण गरी तिनीहरूको शोषण गर्न नपाउने व्यवस्था गर्नुपर्ने हुन्छ । यस प्रयोजनका लागि कानूनले दिएका सर्तहरूका अधीनमा रही उचित नियमहरू बनाउन र निर्देशन जारी गर्नसक्ने नै देखिन्छ । सो बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाको काम कारवाही नियमित र व्यवस्थित गर्न आवश्यक निर्देशन दिनसक्ने अधिकार नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दिएका सन्दर्भमा ऐनद्वारा प्राप्त अधिकारबमोजिम कालो सूचीमा राख्ने सम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन गैरकानुनी भन्न नमिल्ने ।” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

४. पुनरावेदक/वादी रूपन्देही जिल्ला, बुटवल उपमहानगरपालिका वडा नं.७ बस्ने लक्ष्मण वि.क. समेतको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार, प्रत्यर्थी/प्रतिवादी : पाल्पा जिल्ला, सिलुवा ३ घर भई हाल रूपन्देही जिल्ला, तिलोत्तमा नगरपालिका वडा नं.७ बस्ने शंखराज गुरुङको छोरी तारा गुरुङ भएको बैंकिङ कसुर मुद्दा (ने.का.प. २०७८ अंक १० नि.नं. १०७५४) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७७।३।१५ मा “चेक काटेर दिने र लिने बीचको व्यवहारमा चेक काटेर दिने पक्षको मनसाय कस्तो छ, दुर्भावनायुक्त छ, छैन; उसको उद्देश्य चेक लिने पक्षलाई नोक्सान पार्ने प्रवृत्त भावनाबाट प्रेरित थियो, थिएन र पीडितले नोक्सान व्यहोनु पर्‍यो, परेन जस्ता कुराहरू न्यायको रोहमा हेर्नु आवश्यक देखिन्छ । आर्थिक दायित्व (Financial liability) पूरा हुँदैनमा फौजदारी दायित्व (Criminal liability) समाप्त हुँदैन भन्ने कुरालाई शत प्रतिशत अस्वीकार गर्न मिल्ने देखिँदैन तापनि इन्साफको रोहमा प्रतिवादीबाट विवादमा सम्बन्ध राख्ने विषयमा भएको व्यवहार, निजको उद्देश्य र सो अनुरूपको तयारी, अर्कालाई नोक्सानी पुऱ्याई आफूलाई फाइदा हुने गरी काम कारवाही भएको हो वा होइन; भएको व्यवहारलाई समाधान गरिएको अवस्था के, कस्तो छ; त्यसतर्फ दृष्टि पुऱ्याउनु पनि आवश्यक हुन्छ । न्यायको अन्तिम लक्ष्य सजाय नै होइन । सजाय इन्साफको रोहमा

सटीक र सर्वमान्य समेत देखिनुपर्ने र हुनुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

५. पुनरावेदक/वादी नेपाल इण्डोस्वेज बैंकको पत्रले नेपाल सरकार समेत, प्रत्यर्थी/प्रतिवादी काठमाण्डौँ जिल्ला, काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. ९ घर भई काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. ४ महाराजगञ्ज बस्ने मधुसूदन पुरी समेत भएको बैंक ठगी मुद्दामा “कानूनमा निषेध गरेको कार्य अपराधिक कार्य हो । त्यस कार्यबाट परिणाम निस्कनेको हुनुपर्दछ र त्यसबाट निस्कने परिणाम कानूनले निषेध गरेको हुनुपर्दछ । अपराधिक मनसाय भन्नाले कुनै पनि अपराधिक कार्य गर्दा वा सो कार्य गर्ने सम्बन्धमा कर्ताले राखेको सोच अथवा विशेष मस्तिष्कीय अवस्थालाई बुझाउने । यो अपराधिककर्ताको दोषपूर्ण मानसिक अवस्था (Guilty state of mind) हो । ठगी जस्तो फौजदारी कसुरमा मनसाय तत्त्वको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । कर्ताले आफूले गर्न लागेको कार्यको परिणाम के हुन्छ भन्ने कुरा पहिले नै देखेको, सोचेको वा पूर्वजानकारी राख्नुपर्ने । ठगी गरिएको रकमबाट आर्जित भनी अभियोग लागेपछि ठगी गरिएको रकमबाहेक अन्य रकमबाट ती सम्पत्ति आर्जन भएको देखाउने प्रमाणको भार यस्तो जिकिर लिने प्रतिवादीमै रहने । दसी प्रमाण अमूर्त भईकन पनि धेरै कुरा बोलिरहेका हुन्छन् । दसी सामानले अपराधलाई पुष्टि गर्ने मात्र नभई अपराधीहरूको परिचय पनि खुलाउने ।” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।
६. पुनरावेदक/प्रतिवादी हिरामणि भण्डारीको छोरा, कास्की जिल्ला, साविक लेखनाथ नगरपालिका वडा नं. १ भई हाल ऐ. पोखरा लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. २९ बस्ने मदनमणि भण्डारीसमेत प्रत्यर्थी/वादी: कास्की जिल्ला, साविक लेखनाथ नगरपालिका वडा नं. २ भई हाल ऐ.पोखरा-लेखनाथ महानगरपालिका वडा नं. २७ घर भई हाल काठमाण्डौँ जिल्ला, काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. ३ बस्ने धनलक्ष्मी गुरूड भएको चेक अनादर मुद्दा (ने.का.प. २०७९ अड्क १० नि.नं. १०९६७) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७९।८।१३ मा “बैंकको खाता सञ्चालकलाई खातामा के कति रकम मौज्जात छ, के कति रकमको चेक खिच्दा सोको भुक्तानी हुन सक्दछ भन्ने लगायतका खातासँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कुराको विवरण र जानकारी प्राप्त हुन्छ । यसरी सम्पूर्ण विवरणको जानकारी व्यक्तिले खातामा रहेको मौज्जातले नखान्ने अड्को चेक काटी दिई सो चेक भुक्तानी हुन नसकेका अवस्थामा त्यसरी जानी-जानी चेक काट्ने व्यक्तिलाई दायित्वबाट छुट प्रदान गर्नु

न्यायका दृष्टिले मिल्ने देखिन नआउने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

७. पुरुषोत्तम दंगाल समेत विरूद्ध महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयसमेत भएको परमादेश (०७७-WO-००१५) मुद्दामा बैंकिङ कसुरसम्बन्धी मुद्दासमेत मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ को दफा ११७(२) बमोजिम सर्वसाधारणको सम्पत्ति हानि नोक्सानीका मुद्दा नेपाल सरकार वादी भई चलेको भए तापनि पीडित र प्रतिवादी पक्षले मिलापत्र गर्न चाहेमा मिलापत्र गर्न कारवाही अगाडि बढाउन सक्ने दावीका साथ रिट निवेदन बेहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । एवम् प्रकारले नेपाल सरकार विरूद्ध रेश्मा शाह (०७५-RB-०१४१) भएको बैंकिङ कसुरसम्बन्धी मुद्दामा रू. २२,००,०००।- (बाइस लाख) को चेक भएको रू. ७००,०००।- (सात लाख) जाहेरी पर्नु अगाडि र रू. १५,००,०००।- (पन्ध्र लाख) जाहेरी परेपछि पीडितले रकम पाइसकेकाले विगो बाँकी नहुँदा विगोबमोजिम जरिवाना र विगो भराइदिनु नपर्ने गरी सर्वोच्च अदालत समेतबाट फैसला भएको छ ।
८. नेपाल सरकार विरूद्ध रामशरण भण्डारी (०७४-RB-००८४) को बैंकिङ कसुर मुद्दामा बैंकको ऋण चुक्ता भइसकेको र सो कार्यले बैंकलाई हानि नोक्सानी नपुगेको स्थिति भई प्रतिवादीलाई अभियोग दावीबाट सफाई प्रदान गर्ने गरी निर्णय भएको समेत देखिन्छ ।
९. पुनरावेदक/प्रतिवादी जिल्ला कैलाली टीकापुर न.पा. वडा नं. १ बस्ने निर्मला सोडारी, प्रत्यर्थी/वादी : गणेश रावलको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार भएको बैंकिङ कसुर मुद्दा (ने.का.प. २०७९ अड्क ३ नि.नं. १०८२९) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट मिति २०७९।१।२२ मा “विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क. को साविकदेखिको व्यवस्थालाई परिवर्तन, संशोधन वा खारेज नगरिएको कारण एकै प्रकृतिको कार्यमा एकातिर चेकको रकम प्राप्त गर्ने अधिकार राख्ने व्यक्तिसँग चेकको धारकले आफैँ वादी भई फौजदारी मुद्दाका रूपमा ऐ. दफा १०७ क. बमोजिम दावी लिई अदालतमा जान सक्ने वा बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १८ बमोजिम सरकारवादी फौजदारी मुद्दाको दावी लिई कारवाही अगाडि बढाउन मिल्ने गरी प्रचलित कानूनले दुईवटा उपचारको मार्ग जीवित राखेको देखिने । कानूनले जब उपचारका दुईवटा मार्ग पीडितलाई प्रदान गरेको हुन्छ भने सोमध्ये कुनै मार्ग अवलम्बन गर्ने स्वतन्त्रता पीडितलाई हुने । एकातिर बैंक तथा वित्तीय संस्थामा सरकार र सरकारी निकायको नियमनकारी भूमिका रहने र अर्कातर्फ निक्षेपकर्ताको रकम समेत सुरक्षित रहने विश्वास सर्वसाधारणमा रहेको हुँदा यस्ता बैंक

वा वित्तीय संस्था उपरको विश्वासमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने कार्यलाई सामान्य रूपमा हेर्न नसकिने । चेक कारोबारको विषय दुई व्यक्तिबीच मात्र सीमित हुँदैन, बैंक वा वित्तीय संस्थाको खातामा रकम नभएको जानी जानी चेक काटिदिने कार्यले दुई व्यक्तिबीचको सम्बन्ध मात्र नभई बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आस्था र विश्वासनीयतालाई पनि प्रभाव पार्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

१०. पुनरावेदक/ प्रतिवादी कैलाली जिल्ला, चुरे गाउँपालिका वडा नं. ६ घर भई हाल काठमाण्डौँ जिल्ला, काठमाण्डौँ महानगरपालिका वडा नं. १६ बस्ने नरबहादुर शाहको छोरा तिलबहादुर शाह, प्रत्यर्थी/वादी : सन्तोषकुमार राजभण्डारीको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको बैंकिङ कसुर मुद्दा (ने.का.प. २०७८ अड्क ७ नि.नं. १०७०६) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७७.०८.२८ मा “चेक बाउन्सको मुद्दामा मुख्यतः चेक काटिदिएको हो वा होइन, खातामा रकम नभएको कुरा बैंकले भनेको छ वा छैन, रकम नभएका कुराको जानकारी प्रतिवादीलाई थियो वा थिएन, मुद्दा चल्नु अघि रकम तिरेको देखिन्छ वा देखिँदैन यति नै कुरा हेरिने हो, के व्यवहार गरेको र के विश्वासमा चेक काटिएको थियो भन्ने नहेरिने । आफ्नो खातामा के कति रकम छ, सोको जानकारी खातावालालाई रहन्छ, त्यसैले चेक बाउन्स भएको स्थितिमा खातामा रकम थिएन भन्ने जानी जानी चेक काटिएको हो भन्ने अदालतको अनुमान रहने । खातामा रकम नभएको जानकारी खातावालालाई थिएन भने अदालतले गर्ने अनुमानको खण्डन प्रतिवादीले गर्नुपर्ने । आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएकामा जानी जानी चेक काटी दिने कार्यलाई बैंकिङ कसुर मानिएको हो भन्ने बुझ्नुपर्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

११. पुनरावेदक/प्रतिवादी का.जि.का.म.न.पा वडा नं. २७ घर भई हाल ऐ.ऐ. म्हाेपी बस्ने दिल गोपाल धुजु श्रेष्ठको छोरी रघुराज वन्तकी श्रीमती वर्ष ५४ की मन्दिरादेवी धुजु श्रेष्ठ, विपक्षी/वादी : सूर्यप्रसाद न्यौपानेको जाहेरीले नेपाल सरकार भएको बैंकिङ कसुर मुद्दा (ने.का.प. २०७६ अड्क ४ नि.नं. १०२४१) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०७६.१२.२७ मा “खातामा चेकमा उल्लेख गरिएबमोजिम पर्याप्त रकम नभएको भन्ने चेक जारी गर्ने व्यक्तिलाई चेक जारी गर्ने बेलामा थाहा जानकारी भएको र उक्त तथ्य थाहा हुँदाहुँदै निजले दोस्रो व्यक्तिलाई रकम उल्लेख गरी चेक जारी गरेको हो भने त्यस्तो कार्य जानी जानी गरेको मान्नुपर्ने हुन्छ । वस्तुतः चेक जारी गरिने तर चेक भुक्तानी हुन नसक्ने अवस्थाको पूर्वजानकारीसहित

चेक काट्ने तथा त्यसका आधारमा भुक्तानी लिने दिने कार्यले नै कसुरलाई स्थापित गर्ने नगर्ने सम्बन्धमा भूमिका खेल्ने । एउटै विषयवस्तुमा दुईतर्फ मुद्दा चल्न सक्ने नसक्ने विषयमा हेर्दा एउटा कार्यले एकभन्दा बढी कसुर कायम हुन सक्ने कानुनी व्यवस्था भएको स्थितिमा बाहेक एउटा कार्यको एउटै कसुर हुने हुन्छ । एउटा कसुरमा एउटा अदालतमा मुद्दा चलेपछि सोही कसुरका सम्बन्धमा अर्को अदालतमा मुद्दा चल्न सक्दैन र यदि मुद्दा चलेमा अभियुक्तलाई दुई पटक खतरामा पारेको मानिने । कसैले कुनै व्यक्तिलाई रकम उल्लेख गरी चेक काटी दिएमा र उक्त चेकको रकम खाम्ने गरी खातामा पर्याप्त रकम नभएका अवस्थामा चेक फिर्ता भएको विषय एकै पटक ठगी र बैंकिङ कसुर दुईवटा कसुर हुन सक्ने नदेखिने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

१२. पुनरावेदक/वादी काठमाण्डौँ जिल्ला, सीतापाइला गा.वि.स. वडा नं.४ बस्ने महेश्वरलाल श्रेष्ठ, विपक्षी/प्रतिवादी: ललितपुर जिल्ला, लुभु गा.वि.स.वडा नं.१ स्थित डि.एम. ब्रीक एण्ड टायल फ्याक्ट्री प्रा.लि.को सञ्चालक विष्णु महर्जन समेत भएको चेक अनादर मुद्दा (ने.का.प.२०७० अड्क १ नि.नं. ८९५०) मा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९.०७.१६ मा “रीतपूर्वक चेक खिच्ने “ड्रअर” ले आफूले तिर्नुपर्ने व्यक्तिलाई त्यसरी रकम र मिति सबै उल्लेख गरी आफ्नो सहीछाप समेत गरी चेक त्यत्तिकै दिएको रहेछ भनी मान्न नमिल्ने । चेक खिच्ने (ड्रअर) सँग सम्पर्क राख्नु (Refer to drawer) भन्नुको अर्थ खातामा पर्याप्त रकम नभएकाले बैंकले चेक फिर्ता गरेको रहेछ भन्ने कुराको न्यायिक अनुमान गर्नुपर्ने । आफ्नो खातामा रकम नै मौज्जात नरहेको थाहा अर्थात् जानकारी हुँदाहुँदै चेक काटेर दिएको र चेक साट्न नसकेको कार्यले बैंकिङ प्रणालीमा अविश्वसनीयता उत्पन्न हुन जाने हुँदा कम्पनी सञ्चालकहरूले गरेको कार्यलाई विद्यमान कानूनानुरूपको कार्य मान्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको छ ।

आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिने कार्य उपर विनिमेष अधिकारपत्र ऐन, २०३४ अन्तर्गत चेक अनादर र बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ अन्तर्गत बैंकिङ कसुर मुद्दा चल्न सक्ने गरी दोहोरो कानुनी व्यवस्था रहेकामा एकै प्रकृतिको वा एउटै कसुरका सम्बन्धमा उपचारका लागि दुईओटा कानुनी व्यवस्थाले व्यावहारिक जटिलता र अन्योलताको स्थिति सृजना गरेकामा सम्मानित सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासले पीडितले जुन उपचार रोज्छ, सोही अनुसार अदालतले न्याय सम्पादन गर्नुपर्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन गरेको हुँदा पीडित पक्षले आफूलाई जुन उपचार प्रभावकारी ठान्दछ,

सोही अनुसार चेक अनादर वा बैंकिङ कसुर मुद्दा चल्न सक्ने देखिन्छ तर एकै कसुरमा दुईवटा मुद्दा भने चल्न नसक्ने भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ ।

सामान्यतया बैंक वा वित्तीय संस्थालाई हानि नोक्सानी हुने कार्यका साथै समग्र वित्तीय प्रणालीप्रति नै नकारात्मक असर पर्ने कार्य भएमा वा बैंकिङ प्रणालीमा अविश्वसनीयता उत्पन्न हुन गएमा बैंकिङ कसुर भएको मानिन्छ । नगदका रूपमा प्रयोग गरिने चेकको दुरुपयोग गर्ने, बदनियतका साथ आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिने कार्यले चेक वाहकले अनावश्यक तनाव र दुःख भएलुका साथै बैंकिङ प्रणालीप्रति पनि अविश्वास पैदा भई बैंक वा वित्तीय संस्थाप्रति नकारात्मक असर पर्न जाने र चेकको अनादर पनि हुने हुँदा आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिने कार्यबाट बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ (ग) र विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क. मा व्यवस्था भएका दुवै कसुर हुन जाने देखिन्छ । दुवै कानूनमा उपचारको व्यवस्था रहेका अवस्थामा पीडित पक्षले उपचारको बाटो आफूलाई जुन सहज र उपयुक्त लाग्दछ, सो मध्ये कुनै एक रोज्न पाउने नै देखिन्छ । बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा १५ (१) ले दफा ३ (ग) अन्तर्गतको कसुरमा 'बिगो खुलेकामा बिगो भराई बिगोबमोजिम जरिवाना र ३ महिनासम्म कैद सजाय हुने व्यवस्था गरेको हुँदा पीडितले बिगो मात्र भराई लिन पाउँछ भने विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क. ले 'बैंकमा आफ्नो निक्षेप छैन वा निक्षेप भए पनि पर्याप्त छैन भन्ने जानीजानी कुनै व्यक्तिले चेक काटी कसैलाई हस्तान्तरण गरेमा र यसरी हस्तान्तरण गरिएको चेक भुक्तानीका लागि सम्बद्ध बैंक समक्ष प्रस्तुत गर्दा पर्याप्त निक्षेप नभएका कारण बैंकबाट चेक अनादर भएमा चेक काट्ने व्यक्तिबाट चेकमा उल्लिखित रकम र प्रचलित कानूनबमोजिमको ब्याजसमेत धारकलाई भराई चेक काट्ने व्यक्तिलाई तीन महिनासम्म कैद वा तीन हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा दुवै सजाय हुने हुँदा चेक अनादर मुद्दाबाट पीडितले बिगो र ब्याजसमेत कसुरदारबाट भराई लिन पाउने देखिन्छ ।

बैंकिङ कसुर तथा चेक अनादर मुद्दामा हेर्नुपर्ने मुख्य कुरामा चेक प्रतिवादीले जारी गरेको हो, होइन ? चेकमा उल्लिखित दस्तखत र खाता नं. निजको हो, होइन ? सो चेक भुक्तानीका लागि म्यादभित्र बैंकमा पेस भएको हो, होइन ? बैंकबाट खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण

चेक फिर्ता भएको हो, होइन ? मुद्दा चल्नु अगाडि चेकमा उल्लिखित रकम तिरेको छ, छैन जस्ता भन्ने विषय पर्दछन् । यदि चेक प्रतिवादीले जारी गरेको हो, चेकमा उल्लिखित दस्तखत र खाता नं. निजको नै हो, सो चेक भुक्तानीका लागि म्यादभित्र बैंकमा पेस भएको हो र बैंकबाट खातामा पर्याप्त रकम नभएका कारण फिर्ता भएको हो भने यस्तो अवस्थामा चेक अनादर वा बैंकिङ कसुर हुन जान्छ । यस्तो कार्यबाट चेक वाहकले प्रताडित हुनाका साथै बैंकिङ प्रणालीप्रति पनि अविश्वास पैदा हुन जान्छ । यस्तो अवस्थामा कसुर भएको मान्नुपर्ने हुन्छ । बैंकिङ कसुर तथा चेक अनादर मुद्दा फौजदारी मुद्दा भएको हुँदा कसुरदारको बदनियत तथा बेइमानीको अवस्थालाई पनि हेर्नुपर्ने हुन्छ । आफ्नो खातामा मौज्जात रकम नभएको जानीजानी चेक काटी दिएका अवस्थामा लेनदेन मुद्दामा जस्तो पक्षहरूबीच आर्थिक कारोबार भए नभएको सम्बन्धमा प्रमाण नबुझिने भए पनि चेक जारी गर्दा पक्षहरूबीच आर्थिक कारोबार भएको र सोही कारोबारका सिलसिलामा चेक जारी गरेको भन्ने देखिनुपर्दछ ।

विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४ को दफा १०७ क. र बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४ को दफा ३ (ग) र १५ (१) का व्यवस्थाहरू चेकको संवेदनशीलता र बैंकिङ प्रणालीप्रतिको विश्वसनीयतामा नकारात्मक असर पर्न नदिने उद्देश्यले गरिएका व्यवस्था हुन् । विधायिकाले एउटै कामका लागि दुईवटा कानूनमा उपचारको व्यवस्था गरेका अवस्थामा अदालतले यही उपचारमा आउनुपर्दछ भनी पक्षलाई बाध्य पार्न मिल्ने देखिँदैन । पक्षले आफूलाई उपयुक्त लागेको उपचार रोजेर न्याय माग गर्न सक्ने र सोहीअनुसार नै अदालतले न्याय सम्पादन गर्नुपर्ने देखिन्छ । कुन मुद्दाबाट उपचार खोज्यो भन्दा पनि कसुर भयो, भएन भन्ने विषय संवेदनशील हुने हुँदा त्यसतर्फ न्यायालयले विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

विनिमेय अधिकारपत्र ऐन, २०३४

बैंकिङ कसुर तथा सजाय ऐन, २०६४

नेपाल कानून पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू

नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशन

विकी पिडियाका विभिन्न लेखहरू

नेपाली अर्थतन्त्रमा रेमिट्यान्सले पारेको बहुआयामिक प्रभाव

विक्रम कार्की
वरिष्ठ शाखा अधिकृत
नेपाल सरकार

विषय प्रवेश

सन् १९८० को दशकदेखि विश्वव्यापीकरण र उदारीकरणको लहरले रोजगारी, व्यापार र लगानीमा नयाँ युगको थालनी भएपछि अन्तर्राष्ट्रिय आप्रवासमा तीव्रता आएको हो । औद्योगिक विकास र समृद्धि हासिल गरेका मुलुकहरूमा रोजगारको अवसर र आयसमेत बढी हुने भएकाले कम विकसित मुलुकका नागरिकहरू तानिनु स्वभाविक नै थियो । बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको विस्तारसँगै एकाधिकार वित्तीय पुँजीले विश्व भ्रमण गरिरहेको छ र उत्पादन बहुराष्ट्रियकरण भइरहेको छ । यसको खास कारण सस्तो श्रमको खोजी वा जहाँ सस्तो ज्याला छ, त्यहाँ उद्योगहरू खोलिएका छन् र श्रम शक्तिको ओसारपसार भइरहेको छ । विश्व बैंकको (२०२३) को प्रतिवेदनअनुसार विश्वमा हाल करिब १८४ मिलियन मानिसहरू (कुल जनसङ्ख्याको २.३ प्रतिशत) कामका लागि आप्रवासीका रूपमा रहेका छन् तथा कुल रेमिट्यान्स ६६९ बिलियन अमेरिकी डलर रहेको छ । विगतमा कृषिप्रधान देश भनेर चिनिने नेपाल आज 'श्रमिक निर्यात गर्ने देश' भन्ने भाष्यमा रूपान्तरण भएको छ । गोर्खा भर्तीमा नेपाली युवा जान थालेदेखि नै 'लाउरेको धन' नेपाली अर्थतन्त्रको टेको बन्दै आएको हो, आजको रेमिट्यान्स । नेपालमा वैदेशिक रोजगारीमा जानेको सङ्ख्या र रेमिट्यान्स भित्रिने क्रम सन् १९९० को दशकपछि सघन भएको पाइन्छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागको २०७८ को तथ्याङ्कअनुसार भारतबाहेक अन्य देशमा २२ लाख नेपाली रहेका छन् । नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदनअनुसार आ.व २०८०/८१ मा १४ खर्ब, ४५ अर्ब, ३२ करोड (कुल गार्हस्थ उत्पादनको २२.६८ प्रतिशत) रेमिट्यान्स नेपालमा भित्रिएको छ । यसले नेपाली अर्थतन्त्रमा धेरै सकारात्मक प्रभाव रहेको छ भने केही नकारात्मक पक्षहरूले पनि पछ्याइरहेको देखिन्छ ।

नेपालको अर्थतन्त्रसँग रेमिट्यान्सको अन्तर्सम्बन्ध

विश्वव्यापीकरणसँगै नेपालमा १८ देखि ३५ वर्षका युवाहरूका लागि वैदेशिक रोजगारी सबभन्दा सजिलै पाइने अवसरका रूपमा आयो । अर्धदक्ष कामदारका रूपमा विदेश जाने युवाको लर्कोले त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थललाई ढाक्न थालो । स्थानीय सरकारहरू श्रमशक्तिको कमीले

गाउँ नै खाली भई आर्थिक सामाजिक संरचनामा भएको फेरबदलले चुनौती महसुस गरेका छन् भने संघीय सरकार रेमिट्यान्स आयको लेखाजोखा मात्र गरेर बसेको भन्ने सरोकारवालाको आरोप छ । वैदेशिक रोजगारमा गएका नेपालीहरूले पठाएको रेमिट्यान्सले देशको आर्थिक विकासमा ठूलो योगदान पुऱ्याएको छ । करिब ५२ खर्ब आकारको अर्थतन्त्र भएको कम विकसित नेपालमा रेमिट्यान्स आयको ठूलो भूमिका छ । आर्थिक वर्ष २०५०/५१ मा नेपालमा रेमिट्यान्स आप्रवाह जिडिपीको १.३५ प्रतिशत मात्र थियो, तर केही वर्षअघि भन्दा ३०.५ प्रतिशतसम्म पुगेको थियो । आर्थिक वर्षहरू २०७९/८० र २०८०/८१ मा रु.१२ खर्ब २० अर्ब ५६ करोड (जिडिपीको २२.६८ प्रतिशत) र २४ खर्ब ४५ अर्ब ३२ करोड (जिडिपीको २३.०८ प्रतिशत) रेमिट्यान्स आएको पाइन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकको एक अध्ययनअनुसार २.३५ प्रतिशत रेमिट्यान्स अर्भै पनि गैरबैंकिङ क्षेत्रबाट आएको देखाएकाले रेमिट्यान्स आयको योगदान नेपाली समाजमा महत्त्वपूर्ण रहेको छ भन्न सकिन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले रेमिट्यान्सको अभिलेख राख्न सुरु गरेको आर्थिक वर्ष २०५७/५८ देखि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ सम्मको रेमिट्यान्स आयको अवस्था र वृद्धिलाई निम्न तालिका र चित्रबाट विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

तालिका : १ रेमिट्यान्स आयको प्रवृत्ति र वृद्धिदर

आ.व.	रेमिट्यान्स रकम, अर्बमा	वृद्धि दर
२०५७/५८	४७.२२	०
२०५८/५९	४७.५४	०.६८
२०५९/६०	५४.२	१४.०३
२०६०/६१	५८.५९	८.०९
२०६१/६२	६५.५४	११.८७
२०६२/६३	९७.६९	४९.०५
२०६३/६४	१००.१४	२.५१
२०६४/६५	१४२.६८	४२.४८
२०६५/६६	२०९.७	४६.९७
२०६६/६७	२३१.७२	१०.५
२०६७/६८	२५३.५५	९.४२
२०६८/६९	३५९.५५	४१.८१
२०६९/७०	४३४.५८	२०.८७
२०७०/७१	५४३.२९	२५.०२

आ.व.	रेमिट्यान्स रकम, अर्बमा	वृद्धि दर
२०७१/७२	६१७.२८	१३.६२
२०७२/७२	६६५.०६	७.७४
२०७३/७४	६९५.४५	४.५७
२०७४/७५	७५५.०६	८.५७
२०७५/७६	८७९.२७	१६.४५
२०७६/७७	८७५.०३	-०.४८
२०७७/७८	९६९.०५	९.८
२०७८/७९	१००७.३	४.८
२०७९/८०	१२२१	२१.२
२०८०/८१	१४४५	१६.५

स्रोत: नेपाल राष्ट्र बैंक

माथिको तालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०५७/५८ मा ४७ अर्ब रूपैयाँ रेमिट्यान्स भित्रिएकामा अवरिल वृद्धि हुँदै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ९ खर्ब ६१ अर्ब पुगेको छ। यद्यपि रेमिट्यान्स निरन्तर वृद्धि हुँदै आए पनि पछिल्ला केही वर्षहरूमा वृद्धि दर घट्दै गएको देखिन्छ। माथिको तालिका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७०/७१ मा एक चौथाईले बढेको रेमिट्यान्सको वृद्धिदर त्यसपछिका वर्षहरूमा क्रमशः घटेको देखिन्छ। कोरोना भाइरसको महामारीका कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा भने रेमिट्यान्स रकम घट्न पुगेको छ वा नकारात्मक वृद्धि दर छ। तर त्यसपछिका आर्थिक वर्षहरूमा निरन्तर वृद्धि भएको देखिन्छ। अघिल्लो दुई आर्थिक वर्षहरू २०७९/८० र २०८०/८१ मा रेमिट्यान्स आय क्रमशः २१.२ प्रतिशत र १६.५ प्रतिशतले बढेको पाइन्छ।

कुल विदेशी विनिमय सञ्चित र तरलतामा पारेको प्रभाव

नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार वैदेशिक रोजगारीबाट भित्रिएको रेमिट्यान्सले विदेशी मुद्रा सञ्चितमा वृद्धि भएको छ। हालसालको अध्ययन प्रतिवेदनअनुसार मुलुकको विदेशी मुद्रा सञ्चितमा रेमिट्यान्सको योगदान करिब ६७ प्रतिशत देखाएको छ। मुद्रा सञ्चित बढ्दा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा लगानी योग्य पुँजी (तरलता) बढेको छ। तरलता बढ्दा बैंक ब्याजदर घट्छ र कर्जाको ब्याजदर पनि घट्छ। राष्ट्र बैंकका अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा विदेशी विनिमय सञ्चित २१.८ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १४८० अर्ब ८७ करोड पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रेमिट्यान्स १६.६ प्रतिशतको वृद्धिसँगै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग साढे छ खर्ब लगानीयोग्य पुँजी थुप्रिएको थियो र कुल विदेशी विनिमय सञ्चित रु. १९६७ अर्ब १९ करोड रहेको थियो। पछिल्ला महिनामा रेमिट्यान्स आप्रवाहमा वृद्धि भएसँगै अर्थतन्त्रका बाह्य सूचक भन्ने बलियो बन्दै गएको राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदनले औँल्याएको छ। निर्यात, पर्यटन, विदेशी सहयोग, अनुदान, ऋणलगायत विदेशी मुद्राका अन्य स्रोत प्रभावकारी बन्न नसकिरहेका बेला पनि रेमिट्यान्समा वृद्धि हुँदा अर्थतन्त्रका बाह्य सूचकमा भने सुधार भएको प्रतिवेदनले देखाएको छ।

रेमिट्यान्स आय वृद्धिसँगै उपभोग र आयातमा वृद्धि

विदेशबाट प्राप्त रेमिट्यान्स खर्चको सम्पूर्ण प्रयोजनको यकिन तथ्याङ्क सार्वजनिक निकायबाट पाउन कठिन छ। तथापि वैदेशिक रोजगार बोर्डले गरेको रेमिट्यान्स उपयोगको अवस्थाका बारेमा गरेको अध्ययन प्रतिवेदनले रेमिट्यान्सको अधिकांश हिस्सा घरव्यवहार, बालबच्चाको पढाइ, औषधि उपचारसहित उपभोग्य र विलासी वस्तु खरिदमा खर्च भएको देखाएको छ। नेपाल जीवनस्तर सर्भेक्षण २०६८ का अनुसार रेमिट्यान्स रकमको करिब ७८.९ प्रतिशत रकम घरायसी उपभोगमा खर्च भएको देखिएको छ। त्यसैगरी ऋण तिर्नका लागि ७.१ प्रतिशत, शिक्षामा ३.५ प्रतिशत र सम्पत्ति प्राप्तिको लागि ४.५ प्रतिशत खर्च गर्ने गरेका छन्। नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७२) का अनुसार २३.९ प्रतिशत उपभोग्य वस्तुका लागि, २५.३ प्रतिशत ऋण तिर्नका लागि ९.७ प्रतिशत शिक्षा र स्वास्थ्यका लागि, ३.५ प्रतिशत विवाह समारोहलगायत सामाजिक कार्यमा खर्च हुने गरेको उल्लेख गरिएको छ। नेपाल राष्ट्र बैंकको प्रतिवेदन २०७६ का अनुसार आ.व. २०७१/७२ देखि २०७६/७७ को अवधिको पाँच वर्षमा आयात वृद्धि १५.२ प्रतिशत रहेकामा आ.व. २०७८/७९ मा कुल आयातमा २७.७ ले वृद्धि भएको देखिन्छ। पछिल्लो दुई आर्थिक वर्षहरू २०७९/८० र २०८०/८१ मा आयात निर्यात अनुपातमा सुधार आए तापनि व्यापार घाटाको खाडल गहिरो छ। रेमिट्यान्स आयले वस्तु आयातका लागि भुक्तानी गर्न विदेशी मुद्राको सञ्चित बढाए तापनि अर्थशास्त्रको नियमानुसार नागरिकको मौद्रिक आयमा हुने वृद्धिले उपभोग प्रवृत्ति बढाएका कारण थप व्यापार घाटाको जोखिम यथावत् नै रहने देखिन्छ।

अर्थतन्त्रमा डच डिजिजको सम्भावना

सन् १९६० को दशकमा दि नेदरल्यान्डस्मा प्राकृतिक ग्यासबाट भएको आम्दानीमा वृद्धि हुँदा समेत अर्थतन्त्र धराशायी भएको घटनालाई व्याख्या गर्न अर्थशास्त्रमा 'डच डिजिज इम्प्याक्ट' को प्रतिपादन भएको हो। प्राकृतिक स्रोतबाट हुने अप्रत्यासित आम्दानीसँग यसलाई जोडिए तापनि समग्रमा यो परिघटना कुनै पनि मुलुकको अर्थतन्त्रमा विदेशी मुद्रा आप्रवाह र आयमा हुने ठूलो वृद्धिका कारण उत्पन्न हुने नकारात्मक असर हो। कुनै पनि मुलुकको आम्दानीमा विदेशी मुद्राको स्रोत एउटा मात्र महत्त्वपूर्ण हुने कारण उत्पन्न हुने नकारात्मक असरलाई नै अर्थशास्त्रमा डच डिजिज भनिन्छ। यस प्रकारको आम्दानीले उपभोगमा वृद्धि गर्दै वस्तुको मागमा वृद्धि गर्छ र आन्तरिक मूल्यमा असर गर्दछ। नेपाली अर्थतन्त्रमा रेमिट्यान्सको अंश बढ्दै जानु, सेवा क्षेत्रमा प्रभाव बढ्दै जानु तर कृषि उत्पादनमा कमी हुनु, अर्थतन्त्र आयातमुखी हुनु तथा ऋण र अनुदानको उत्पादकत्वमा वृद्धि नहुनु जस्ता

परिदृश्यले नेपालको अर्थतन्त्र अस्थिरतामा गुञ्जिरहेको मान्न सकिन्छ। वैदेशिक मुद्रा सञ्चितिको स्रोत सीमित माध्यम मात्र हुनु र आयातमुखी व्यापारमा घुमिरहुनु नै अर्थतन्त्र डच डिजिजको अवस्थामा हुनु हो। मुलुकको समग्र अर्थ राजनीति हेर्दा नेपाल रेमिट्यान्स प्रेरित डच डिजिजमा फसेको तथा परनिर्भरता कायम रहेको मान्न सकिन्छ।

रेमिट्यान्स प्रभावको एमपिरिकल अध्ययन

यो पङ्क्तिकारले 'रेमिट्यान्स आयले ग्रामीण घरपरिवारका आर्थिक सामाजिक क्षेत्रमा प्रभाव' शीर्षकमा परिमाणात्मक अनुसन्धान गर्ने क्रममा दोलखा जिल्लाअन्तर्गत जिरी नगरपालिकाको वडा नं. ५ र ७ मा १२० घरपरिवारको नमूना छनोट गरी क्रस-सेक्सनल डाटामार्फत रेमिट्यान्स प्राप्त गर्ने र प्राप्त नगर्ने घरपरिवारमा आर्थिक सामाजिक प्रभाव कस्तो छ भनेर सर्भे अध्ययन गरेको थियो। तथ्याङ्क सर्भेक्षण गरी वाइनरी लजिस्टिक रिग्रेसन विश्लेषण गर्दा १ प्रतिशत गुणाङ्क लिई ओड अनुपात विश्लेषण गर्दा रेमिट्यान्स प्राप्त नगर्ने घरपरिवारभन्दा रेमिट्यान्स प्राप्त गर्ने घरपरिवारको २१.५० प्रतिशत बढीले जीवनस्तर सुधार, १०.२९ प्रतिशत बढीले गुणस्तरीय शिक्षामा सुधार, ५.८५ प्रतिशत बढीले स्वास्थ्य र सरसफाइमा सुधार, ९.७३ प्रतिशत बढीले सशक्तीकरणमा सुधार र ११.९५ प्रतिशत बढीले जीवनको खुसीमा सुधार भएको परिमाणात्मक तथ्याङ्कले देखाएकाले रेमिट्यान्स आप्रवाहबाट ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक सामाजिक विकासमा सिग्नेफिकेन्ट प्रभाव पारेको अध्ययनको निष्कर्ष छ। यद्यपि अध्ययन क्षेत्रका केही सरोकारवालाहरूसँगको डिस्कोर्स अध्ययन गर्दा वैदेशिक रोजगारीमा जानेहरूको सङ्ख्यामा तीव्र वृद्धि र रेमिट्यान्स आयले गुणस्तर शिक्षा र स्वास्थ्यको पहुँचका लागि तथा उपभोग प्रवृत्तिमा भएको वृद्धिका कारण माइग्रेट्स घरपरिवार नजिकको सहर बजारमा आन्तरिक बसाइँसराइ विस्तार भएको देखिन्छ। परिणामस्वरूप ग्रामीण कृषि उत्पादन र पशुपालनमा गिरावट आएको पाइन्छ। कृषि उत्पादन र पर्यटन उद्योगका लागि महत्त्वपूर्ण मानिने नेपालमा नागरिकहरूको खाद्य सुरक्षा र खाद्य सम्प्रभुतामा चुनौती देखिन्छ।

निष्कर्ष

देशभित्र रोजगारीको अभावले न्यून आय भएका युवाहरूलाई वैदेशिक रोजगारीमा आकर्षण भएको बुझ्न कठिन छैन। समाजको आर्थिक संरचनामा मात्र होइन, सामाजिक संरचनामा पनि हलचल ल्याएको छ।

यसले समाजको विपन्न र सामन्ती सम्बन्ध, राजनीतिक सम्बन्धमा ठूलो हलचल पैदा गर्न रेमिट्यान्सको जबर्जस्त भूमिका छ। विपन्न नागरिकका हातमा रेमिट्यान्स रकम पुगेपछि साहु र जमिनदारसँगको परम्परागत सम्बन्धमा परिवर्तन आएको छ। घरमूलीको भूमिकामा महिलाको सङ्ख्या बढ्नुमा पनि वैदेशिक रोजगारीको भूमिका रहेको छ। २०७८ को जनगणनाअनुसार कुल घरपरिवारमध्ये ३१.५५ प्रतिशतमा महिला सदस्यको नेतृत्व रहेको छ, जुन २०६८ जनगणनाअनुसार २५.५५ प्रतिशत घरमा मात्र महिला घरमूली थिए। नेपालमा रेमिट्यान्सको आप्रवाहले आन्तरिक बसाइँसराइ भई नयाँ वर्गको पनि सँगसँगै विस्तार भएको छ। आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा रेमिट्यान्सको हिस्सा नेपालको कुल गार्हस्थ उत्पादनको २३.०८ प्रतिशत छ। रेमिट्यान्स आप्रवाहले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको विस्तार र अत्यधिक नाफाले पनि नयाँ वर्गको उदय भयो। रेमिट्यान्सले नेपाली समाजका लागि उत्तिकै नकारात्मक असर पनि छोडेको छ। आजको प्रमुख समस्या गाउँ नै रित्तिने गरी युवा जनशक्ति वैदेशिक रोजगारीमा जाँदा देशले उत्पादनशील जनशक्तिको लाभ लिने अवसर गुमाएको छ। सरकारले रेमिट्यान्सलाई जलविद्युतलगायत उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने घोषणा गरेको धेरै वर्ष भइसक्यो, तर अझै पनि तीन तहका सरकारहरूबाट प्रभावकारी योजना, कार्यक्रम र कार्यान्वयन भएको देखिँदैन। रेमिट्यान्सका कारण उपभोग मात्रा धेरै हुने तर निर्यातको सङ्कुचनले मुलुकको व्यापार घाटा फराकिलो र विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा एउटा मात्र बाटो हुँदा दीर्घकालमा अर्थतन्त्र 'डच डिजिज' अवस्थामा गएको देखिन्छ। तुलनात्मक रूपमा स्रोत साधनले सम्पन्न श्रीलङ्का र भेनेजुएलालगायत अन्य देशका घटनाले त्यसलाई पुष्टि गर्दछ। मुलुकको विकास र समृद्धिका लागि वैदेशिक रोजगारी मात्र दीर्घकालीन समाधान होइन। विश्व निगरानी पुँजीवादमा प्रवेश गरिसकेको र उन्नत प्रविधिमाफत ठूला टेक कम्पनीहरूले श्रमिकमा कटौती ल्याई सस्तो वस्तु तथा सेवाहरू उत्पादन गर्दा धेरै श्रमिकहरू बेरोजगार हुने विभिन्न अध्ययनले देखाउँछ, तसर्थ रेमिट्यान्सको उपयोग उत्पादनशील कार्यमा लगाउनु र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि भित्र्याई औद्योगीकरणमाफत विदेशिएका जनशक्तिलाई मुलुक फर्काउनु नै उचित हुने विभिन्न विकसित देशहरूको अनुभवले प्रमाणित गरेको छ।

नेपालका सन्दर्भमा डिजिटल वित्तको उपयोगिता र सुधारका पक्षहरू

डा. बलराम दुवाल
उप-प्राध्यापक
त्रि.वि.वि, केन्द्रीय व्यवस्थापन विभाग

डिजिटल वित्त भन्नाले वित्तीय सेवाहरू र वित्तीय लेनदेनको एउटा रूप भन्ने बुझिन्छ। यसले सूचना प्रविधिका मोबाइल उपकरणहरू, इन्टरनेट, कम्प्युटर र ब्लकचेन आदि जस्ता नवीनतम प्रविधिहरूको उपयोगमार्फत हुने वित्तीय कारोबारलाई जनाउँछ। प्रविधिको उपयोग गरी डिजिटल भुक्तानी, डिजिटल बचत तथा कर्जा सुविधा र डिजिटल लगानीका क्रियाकलापहरूको सम्पादनलाई डिजिटल वित्तका रूपमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ।

विश्वमा डिजिटल वित्तको विकासक्रम

विश्वमा सूचना प्रविधिको द्रुत विकासले वस्तु तथा सेवाको उपयोग र उपभोगमा ठूलो परिवर्तन ल्याइरहेको छ। मानिसहरूको जीवनशैलीमा यसले ल्याएको रूपान्तरणसुगै अर्थतन्त्रमा समेत व्यापक फेरबदल भइरहेको छ। उत्पादनका क्षेत्रमा मात्र नभई सेवा क्षेत्रमा समेत यसको प्रयोगले आर्थिक एवम् सामाजिक परिदृश्यहरूमा परिवर्तन भइरहेको छ।

सन् १९६० तिर स्वचालित प्रविधि (Automation Technology) को प्रयोगले वित्तीय क्षेत्रले नया युगमा प्रवेश गरेको थियो। स्वचालित प्रविधिको प्रयोगले विशेषगरी वित्तीय कारोबारहरूको प्रक्रियागत गति निकै बढाउनुका साथै कारोबारको दक्षतामा वृद्धि भएको थियो। यसै समयमा ठूला स्तरका कम्प्युटरको नवप्रवर्तन भएको थियो। यसले ठूलो आकारमा तथ्याङ्कहरूको व्यवस्थापन र कारोबारहरूलाई छिटो छरितो सम्पन्न गर्न सक्षम बनाएको थियो साथै वित्तीय अनुप्रयोगहरूका लागि विशेष रूपमा तयार गरिएका COBOL र FORTRAN जस्ता नयाँ प्रोग्रामिङ भाषाहरूको विकास पनि एउटा महत्वपूर्ण प्राविधिक विकासका रूपमा रह्यो।

सन् १९९० को दशकमा इन्टरनेटका विकास र लोकप्रियताले वित्त क्षेत्रमा डिजिटलीकरणको मार्ग प्रशस्त गर्‍यो। इन्टरनेट प्रविधिको विकासले वित्तीय क्षेत्रमा अनलाइन रूपान्तरणको प्रक्रिया सुरु गरायो। यसले मानिसहरूलाई थप सहज र छिटो वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्न सम्भव बनायो साथै सीमापार वित्तीय कारोबार र लगानी विस्तारको बाटो खुल्न गई वित्तीय क्षेत्र विश्वव्यापीकरणका युगमा प्रवेश गर्‍यो।

यससुगै वित्तीय उद्योगहरूले ग्राहक केन्द्रित सेवा ढाँचाहरू अवलम्बन गर्न थाले। यसबाट ठूलो आकारमा बैंकिङ सेवाहरू प्रदान गर्ने, लागत न्यूनीकरण गर्ने र व्यक्तिगत सेवाहरू समेत उपलब्ध गराउने कार्य हुन थाल्यो।

यही अवधिमा इन्टरनेटमार्फत लगानीकर्ताहरूले आफ्नो अनुकूलतामा जुनसुकै ठाउँबाट धितोपत्र कारोबार गर्न मिल्ने प्लेटफर्म विकास भयो। योसँगै अनलाइन बैंकिङ प्लेटफर्महरूको उदयले आम ग्राहकहरूलाई जहाँसुकै र जतिखेर पनि आफ्नो पहुँच स्थापित गर्न र कारोबार गर्न सजिलो बनायो। यसका अतिरिक्त कम्प्युटरका वैज्ञानिकहरूले नयाँ वित्तीय विश्लेषण र जोखिम व्यवस्थापनका एल्गोरिदम र मोडेलहरूको विकास गरी वित्तीय उद्योगलाई थप प्रविधिमा आधारित बनाउँदै लगे।

एक्काइसौं शताब्दीमा मोबाइल भुक्तानी र ब्लकचेन प्रविधिको उदयका कारण डिजिटल वित्तको क्षेत्रले छलाड नै मार्न थालेको छ। मोबाइल उपकरणहरूको व्यापक प्रयोगसँगै वित्तीय क्षेत्रमा मोबाइल प्रविधिको व्यापक प्रयोग गरिएको छ। मोबाइल अनुप्रयोगहरूले रकम स्थानान्तरण, भुक्तानी, कारोबार र वित्तीय सम्पत्ति व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरू सम्भव बनाएको छ। यी उदीयमान प्रविधिहरूको प्रयोगले वित्तीय सेवामा नवप्रवर्तन र परिवर्तनहरू ल्याइरहेका छन्। यस चरणका प्रमुख प्रविधिहरूमध्येको एक बायोमेट्रिक प्रमाणीकरण हो जसले मोबाइल कारोबारको सुरक्षालाई निकै नै बलियो बनाएको छ। बायोमेट्रिक प्रमाणीकरणले प्रयोगकर्ताको पहिचान प्रमाणित गर्न औँठा छाप, अनुहार पहिचान वा आवाज पहिचान जस्ता विशेष शारीरिक विशेषताहरू प्रयोग गर्छ, जसका कारण वित्तीय आपराधिक गतिविधिहरूलाई रोक्न निकै मदत मिलिरहेको छ।

डिजिटल वित्तको उपयोगिता

डिजिटल वित्तको उदयले समग्र वित्तीय प्रणाली र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक परिवर्तनहरू आएका छन्। यी परिवर्तनहरूको सङ्क्षिप्त चर्चा यहाँ गरिएको छ।

- डिजिटल वित्तको आगमनले वित्तीय उद्योगको डिजिटल रूपान्तरणलाई तीव्र बनाएको छ । नवीनतम प्रविधिहरू र व्यावसायिक मोडेलहरूको प्रयोग गरी वित्तीय सेवाहरूको कार्यक्षमता र गुणस्तरमा सुधार ल्याएको छ । फलतः वित्तीय सेवाहरूलाई व्यापक पहुँचयोग्य र सुविधाजनक बनाएको छ । यसले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई विकास र विस्तारका लागि नयाँ अवसरहरू सृजना गरेको छ ।
- डिजिटल वित्तको विकासले मुद्रा प्रचलनको गति बढ्न गई आर्थिक विकास र वृद्धि प्रवर्द्धन गरेको छ । डिजिटल भुक्तानीका कारण रकमको स्थानान्तरण र भुक्तानी फछ्यौटको समय र लागत दुवै घट्न गई व्यापारिक गतिविधिहरूमा गतिशीलता बढाएको छ ।
- डिजिटल वित्तको प्रयोगले समाजमा आर्थिक अनुशासन र पारदर्शिता बढाउन समेत सहयोग मिलेको छ ।
- डिजिटल वित्तको विस्तारले भौतिक नगद मुद्राको प्रचलनलाई निकै कम गर्न सकिनेछ । यसले मुद्राको छपाइ तथा व्यवस्थापन खर्चमा समेत व्यापक न्यूनीकरण हुनेछ, भने प्रचलनमा रहेका नगदको समेत आयु लम्बिनेछ ।
- व्यापारलाई सहज बनाउन र लगानी प्रवर्द्धन गर्न डिजिटल वित्तको प्रयोगले व्यापकता पाउन आवश्यक पनि छ । डिजिटल वित्तले भौतिक पूर्वाधारमा निर्भरता घटाउछ । कारोबार खर्च र समय घटाएर वित्तीय सेवाको दक्षतामा सुधार ल्याउन र कारोबार लागत घटाउन सहयोग गर्छ ।
- डिजिटल वित्तीय कारोबार र जोखिम व्यवस्थापनका उपकरणहरूले सही र उपयुक्त समयमै कारोबारको विवरण उपलब्ध गराउने भएकाले जोखिम पहिचान, मूल्याङ्कन र व्यवस्थापन गर्न सक्षम बनाउछ ।
- डिजिटल वित्तको विकासले सर्वसाधारण जनताका लागि थप सुविधाजनक वित्तीय सेवाहरू उपलब्ध गराउँछ । मानिसहरूले जुनसुकै समयमा जहाँबाट पनि रकम स्थानान्तरण, भुक्तानी र किनमेल जस्ता वित्तीय कारोबारहरू गर्न सक्ने भएकाले मानिसहरूको जीवन थप सहज हुन जानेछ । यसले व्यक्ति तथा व्यवसायहरूलाई थप विकल्प र सुविधाहरू प्रदान गर्दछ । यसका साथै यसले वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरण बढाउछ । फलतः यसले वित्तीय सेवाहरूको लोकप्रियतालाई समेत प्रवर्द्धन गर्नेछ ।

नेपालका सन्दर्भमा डिजिटल वित्त

एक्काइसौं शताब्दी सूचना प्रविधिको शताब्दी रहनेमा कुनै दुविधा रहेन । सूचना प्रविधिको द्रूततर विकासले समाज र अर्थतन्त्रलाई नै रूपान्तरण गरिरहेको वर्तमान परिवेशमा नेपालमा डिजिटल वित्तको हालको अवस्थाबारे चिन्तन मनन हुनु आवश्यक छ । यसले ल्याउने अवसर तथा चुनौतीहरूका विषयमा अध्ययन अपरिहार्य बनेको छ ।

हाल नेपालमा भौतिक उपस्थितिबिना नै वित्तीय कारोबारको विस्तार बढ्दै गइरहे तापनि वित्तीय क्षेत्रमा छिमेकी मुलुकहरूका साथै विश्वभर यसले ल्याएको रूपान्तरणअनुरूप नेपालको वित्त क्षेत्र रूपान्तरित हुन सकिरहेको छैन । नेपालमा पनि अनलाइन बैंकिङ, मोबाइल बैंकिङ, डिजिटल वॉलेट, एसएमएस बैंकिङ, एकीकृत भुक्तानी प्रणाली जस्ता डिजिटल वित्त सुरु भइसकेका छन् । कोरोना महामारीको बन्दाबन्दीका समयमा नेपालका बैंकहरूले पनि महामारीलाई अवसरका रूपमा लिई नयाँ प्रविधिहरूको प्रयोगलाई वैधता दिँदै व्यापकता दिन थालेका थिए । भौतिक अनुपस्थितिमा खाता खोल्ने कामको सुरुवात भए तापनि कर्जा माग र वितरणमा चाहिँ पूर्ण रूपमा अभौतिक प्रणाली लागु गर्न भने थप कसरत गर्नुपर्ने आवश्यकता टड्कारो छँदैछ ।

नेपाल राष्ट्र बैंक स्रोतका अनुसार नेपालमा गत २०८१ साल भाद्र मसान्तसम्म भुक्तानी प्रणाली सञ्चालक (PSO) ९ वटा, भुक्तानी सेवा प्रदायक (PSP) २६ वटा, PSP एजेन्ट १७,५२१ वटा, वॉलेट प्रयोगकर्ता २ करोड ४२.६४ लाख जना एटिएम मेसिन ५,२०५ वटा, डेबिट कार्ड १ करोड ३०.९७ लाख जना, क्रेडिट कार्ड २ लाख ९३ हजार जना, प्रिपेड कार्ड १ लाख ९८ हजार जना, मोबाइल बैंकिङ ग्राहक सङ्ख्या २ करोड ५२ लाख जना र इन्टरनेट बैंकिङ ग्राहक सङ्ख्या १९ लाख ८६ हजार जना रहेका छन् ।

तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको तथ्याङ्क अनुसार पछिल्ला केही वर्षहरूको भुक्तानी प्रणालीको कारोबारलाई नियाल्दा २०७७ भाद्र मसान्तसम्म रु.१५.५५ खर्ब रकमको कारोबार भएकामा २०८१ भाद्र मसान्तसम्म यो रकम रु.८२.९७ खर्ब पुगेको देखिन्छ । यसले डिजिटल माध्यमबाट हुने भुक्तानी दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको पुष्टि भएको छ । यस अवधिमा भौतिक प्राविधिक उपकरणमार्फत हुने कारोबार रकम जस्तै एटिएम मेसिन, डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड र प्रिपेड कार्डमार्फत हुने कारोबार रकममा खासै वृद्धि हुन सकेको देखिँदैन । धेरै पहिलेदेखि नेपालमा कार्डमा आधारित कारोबार सञ्चालनमा आए पनि सर्वसुलभ पहुँचको अभाव, महँगो शुल्क र सर्वस्वीकार्य तथा सर्वकालिक उपयोगिताको कमी जस्ता तत्त्वहरूका कारण यसले अपेक्षाकृत गति लिन सकिरहेको छैन ।

तालिका १

नेपालमा डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको अवस्था

Usage of Payment Systems	2077 Bhadra	2078 Bhadra	2079 Bhadra	2080 Bhadra	2081 Bhadra
RTGS	835,526	2,494,635	3620,752	2,185,577	6,412,445
ATM-Cash Withdrawl	32,320	70,132	75,746	83,384	87,611
ECC	402,477	766,729	500,309	404,475	471,842
IPS	153,073	168,956	158,118	153,920	204,571
connectIPS	61,958	232,543	292,545	371,804	531,465
Debit Cards	33,667	73,048	79,410	86,149	91,635
Credit Cards	407	1,228	1,474	1,638	1,963
Prepaid Cards	30	117	418	668	1,325
Internet Banking	4,741	13,504	12,193	12,950	19,949
Mobile Banking	20,340	74,310	146,143	242,261	364,277
Branchless Banking	815	1,219	1,394	1,342	1,446
Wallet	7,339	14,427	17,635	21,092	40,340
QR-Based Payments	648	5,857	15,028	30,564	61,395
Point of Sales (POS)	1,223	3,816	5,132	4,459	6,080
E-Commerce***	561	454	420	608	1,230
Total (NPR in million)	1,555,125	3,920,975	4,926,717	3,600,891	8,297,574

यद्यपि मोबाइल बैंकिङ, वॉलेट र क्युआर भुक्तानीमा कारोबार रकमको अंश सानो भए पनि उल्लेख्य रूपमा कारोबार रकमको वृद्धि भएबाट अबको नेपालको डिजिटल वित्तका क्षेत्रमा आशा गर्नलायक अवस्था देखिएको छ । छिमेकी मुलुक चीनले नगदरहित कारोबारमा विश्वलाई चकित पार्ने लोभलाग्दो सफलता हासिल गरिसकेको छ । नेपालका बैंक तथा नियामक निकायले पनि यतातर्फ कार्यक्षेत्रको दायरा विस्तार गर्दै कारोबार रकममा उल्लेख्य वृद्धि ल्याउन लागि पर्न आवश्यक देखिन्छ ।

वाणिज्य बैंकहरूको डिजिटलीकरण

इन्टरनेटको प्रादुर्भाव, विकास र विस्तारसंगै विश्वका वाणिज्य बैंकहरूको डिजिटलीकरणले रूपान्तरणको गति समातेको थियो । मोबाइल इन्टरनेट र ठूला आकारका तथ्याङ्क प्रविधिले यसक्रममा महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरिरहका छन् । यस सिलसिलामा प्रमुखतः प्राविधिक, बजार माग र नीतिगत वातावरण जस्ता कुराहरूले रूपान्तरणमा नेतृत्वदायी भूमिका निर्वाह गरेका छन् । प्राविधिक क्षेत्रमा क्लाउड कम्प्युटरिङ, कृत्रिम बुद्धिकताको उदयले वाणिज्य बैंकहरूलाई बजार प्रतिस्पर्धाका साथै सञ्चालन सक्षमतामा प्रगति हासिल गरी नवप्रवर्तन गर्ने काममा निकै ठूलो टेवा दिइरहेका छन् । बजार मागका सन्दर्भमा बदलिँदो

आधुनिक उपभोक्ताहरूको वित्तीय सेवाहरूको जरूरी माग, सवसुलभ, द्रुत र व्यक्तिगत सेवाहरूको माग तथा अपेक्षाले डिजिटलीकरणका लागि निकै घच्चच्याउँदै आइरहेका छन् साथै नीतिगत व्यवस्थातर्फ सरकार तथा नियामक निकायहरूको प्रोत्साहन र अनुकूल नीतिगत वातावरणले महत्वपूर्ण ठाउँ लिएको देखिन्छ । वाणिज्य बैंकहरूको डिजिटल रूपान्तरणमा चीन, संयुक्त राज्य अमेरिका र युरोपले निकै लामो फड्को मारिरहँदा ती देश वा क्षेत्रले डिजिटल रूपान्तरण रणनीतिमा निम्न प्रमुख कार्यहरूसमेत गरेको देखिन्छ :

- डिजिटल प्रविधि र प्लेटफर्महरूमा गरेको लगानी
- फिनटेक कम्पनीहरूसँगको सहकार्यमा जोड
- डिजिटल इकोसिस्टमको विकास
- डिजिटल उत्पादन तथा सेवाहरूमा नवप्रवर्तनको प्रवर्द्धन
- डिजिटल वित्तका ग्राहकहरूको अनुभवमा सुधार ।

नेपालमा डिजिटल वित्तको विस्तारको आवश्यकता तथा चुनौतीहरू

अब नेपालका सन्दर्भमा विचार गरौं। नेपालमा यी माथिका मूलभूत पाँचवटा डिजिटलीकरणका रणनीतिमध्ये हामीले के गर्नुपर्छ र कति गर्नुपर्छ? नेपालमा डिजिटल प्रविधि सुस्त गतिमा विकास भइरहेको छ। यस्ता प्रविधिको नवप्रवर्तनमा भन्दा आयातमा सीमित भइरहेको वर्तमान परिप्रेक्ष्यमा सरकारी र निजी क्षेत्रको समन्वयमा डिजिटल प्रविधिको नवप्रवर्तनमा उल्लेख्य लगानी विस्तार गर्न अत्यावश्यक भइसकेको छ। डिजिटल प्लेटफर्महरूको उपलब्धता सीमित छ। चीनमा सामाजिक सञ्जालजस्तै विच्याटलाई नै बैंकिङका रूपमा विकास गरेर व्यापक प्रयोगमा ल्याइएको छ। नेपालमा आफ्नै मौलिक सामाजिक सञ्जाल छैन तसर्थ यहाँ सामाजिक सञ्जाललाई डिजिटल वित्तसँग जोड्न सकिएको छैन।

नेपालमा हाल सञ्चालनमा रहेका डिजिटल प्लेटफर्महरू ग्राहकमैत्री हुन सकिरहेका छैनन्। अधिकांश प्लेटफर्महरू अङ्ग्रेजी भाषामा छन्। नेपाली वा स्थानीय भाषामा यस्ता प्लेटफर्महरूको विकास नहुँदा ग्राहकहरूले सुरक्षाको प्रत्याभूति पाउन सकिरहेका छैनन्। गुनासो व्यवस्थापनमा बैंक तथा सेवा प्रदायकहरू चुस्त हुन सकिरहेका छैनन्। तेस्रो पक्ष भुक्तानीमा देखिएका समस्याहरू निराकरण गर्न निकै समय लाग्ने गरेको छ अर्थात् उपभोक्ताहरूका बुझाइमा यो प्रक्रिया भन्झटिलो छ। वित्तीय अपराधीकरणलाई समयमै सम्बोधन गरी कारवाही गर्न सरोकारवाला निकाय चुकिरहेको छ। कतिपय अवस्थामा सुरक्षा निकायले राष्ट्र बैंकतर्फ, राष्ट्र बैंकले बैंकतर्फ र बैंकले उल्टै ग्राहकतर्फ समस्या तेर्स्याएर पन्छाउने प्रवृत्तिले आम ग्राहकले हुक्कका साथ डिजिटल माध्यमबाट कारोबार गर्न सकिरहेका छैनन्।

डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको विकास देशका सबै क्षेत्रहरूमा हुन सकिरहेको छैन। तसर्थ नेपाललाई डिजिटलीकरणको नयाँ युगमा प्रवेश गराउन देशव्यापी सञ्जाल भएका र जनताको प्रत्यक्ष सरोकार रहने सबै क्षेत्रहरूमा डिजिटल भुक्तानीलाई अझ क्युआरमा आधारित भुक्तानी प्रणाली सञ्चालनका लागि योजनाबद्ध ढङ्गले अगाडि बढ्न जरूरी छ। यहाँ केही सम्भावित क्षेत्र उल्लेख गरिएको छ :

- देशका सबै विश्वविद्यालय र उच्च शिक्षालयहरूमा डिजिटल भुक्तानीका लागि पूर्वाधारमा लगानी गरी भुक्तानीको प्रबन्ध मिलाउने। क्रमशः यस प्रबन्धलाई विद्यालय तहसम्म विस्तार गर्दै जाने।
- सम्पूर्ण सरकारी कार्यालयहरूमा नगदको प्रयोगलाई विस्थापित गर्दै डिजिटल भुक्तानीको व्यवस्था गर्ने। यसले कार्यालय सञ्चालनमा भइरहेको खर्चमा कटौती हुन गई आर्थिक

अनुशासन र पारदर्शिता बढाउन समेत सहयोग मिल्नेछ।

- सार्वजनिक यातायातका क्षेत्रमा डिजिटल भुक्तानी प्रणालीको उपयोगलाई प्राथमिकता दिने। यसले कागजी नोटको आयु लम्बिन गई नोट छपाइको लागतमा कमी आउनेछ।

डिजिटल वित्तको व्यापक प्रयोगले छायाँ अर्थतन्त्रको आकार साँघुरिँदै गई सबै आर्थिक क्रियाकलापहरू अर्थतन्त्रको मूल प्रवाहमा समाहित हुन आउनेछन्। यसले देशको वास्तविक अर्थतन्त्रको पहिचानमा सहजीकरण गर्दै लग्नेछ। वित्तीय प्रणालीभित्रको कारोबारले आर्थिक अनुशासनका साथै कर छलीमा न्यूनीकरण मात्र नभई करको दायरासमेत विस्तार भई राजस्व वृद्धिमा सहयोग पुग्न जानेछ। डिजिटल वित्तले आर्थिक कारोबारहरूको अभिलेखन पनि हुनेछ जसलाई आवश्यकताअनुसार प्रमाणित समेत गर्न सकिनेछ।

आवाज पहिचान गरी कारोबार गर्न सक्ने व्यवस्था अहिलेसम्म प्रयोगमा ल्याउन सकिएको छैन जसले गर्दा डिजिटल वित्त सीमित शिक्षित समुदायभित्र सङ्कुचित हुन बाध्य भएको छ।

डिजिटल वित्तले लागत कम गर्न सहयोग गर्छ तर नेपालमा साना आकारका मोबाइल बैंकिङ वा वालेटमार्फत हुने कारोबारको लागत निकै महँगो छ। उपभोक्ताहरूले महँगो इन्टरनेट शुल्क स्वयम् बेहोरिरहेको अवस्था समेतलाई दृष्टिगत गरी नेपालीहरूको औसत आयव्ययका आधारमा दैनिक अधिकतम रकम निर्धारण गरी डिजिटल कारोबार निःशुल्क गरिनुपर्छ। बैंकहरूले सेवा प्रवाहमा नवप्रवर्तन र सहजीकरण गर्न नसक्दा उपभोक्ताका लागि यस्ता शुल्कहरू अतिरिक्त आर्थिक भार बनिरहेका छन्। यसर्थ लागत न्यूनीकरणका लागि र सेवामा चुस्तता, विश्वसनीयता र सुलभता थपी ग्राहकलाई आकर्षित गर्नका लागि बैंकहरूले तत्परता देखाउन आवश्यक छ।

नेपालमा आम जनताले आफ्नो पर्समा डेबिट कार्ड, क्रेडिट कार्ड र रूपैयाँ पैसा साथमा लिएर हिँड्नुपर्छ। यसको अर्थ जनता कुनै एक माध्यममा मात्र विश्वस्त हुन सकिरहेका छैनन् भनेर सजिलै बुझ्न सकिन्छ। मोबाइल उपकरणमा डिजिटल वालेट र मोबाइल बैंकिङ सुविधा हुँदा हुँदै पनि निर्धक्क मोबाइल मात्र बोकेर हिँड्न सकिने अवस्था छैन। यस किसिमको अवस्थामा सुधार ल्याउन वाणिज्य बैंक तथा सेवा प्रदायक अन्य वित्तीय संस्थाहरू कटिबद्ध भएर लाग्न आवश्यक देखिन्छ।

यसो त मोबाइल इन्टरनेट सुविधामा पूर्णतः भर परिहाल्न सक्ने स्थिति पनि बनिसकेको छैन। यसको शुल्क पनि महँगो छ र भरपर्दो पनि छैन। देशका सबै भूभागमा समान इन्टरनेट सेवा उपलब्ध हुन सकिरहेको छैन। तसर्थ दूरसञ्चार प्रदायक संस्थाहरूको गुणस्तरीय एवम् सुलभ

सेवा प्रवाह पनि नेपालका सन्दर्भमा डिजिटल वित्तको विकासमा चुनौतीका रूपमा रहिआएको छ ।

डिजिटल वित्तको विकासको उपयोगिता मात्र होइन यसबाट निम्न केही गम्भीर जोखिम तथा चुनौतीहरू पनि सृजना भइरहेका छन्:

- नेपाल जस्तो असन्तुलित विकास र पर्याप्त सूचना प्रविधिको विकास नभएको देशमा डिजिटल वित्तको व्यापकताले समाजमा डिजिटल विभाजनको रेखा कोरिदिएको छ । शिक्षा, प्राविधिक तथा वित्तीय साक्षरता, पूर्वाधारको सीमितता, भाषाको प्रत्याभूति आदिका कारण पनि ठूलो सङ्ख्यामा मानिसहरू डिजिटल लाभबाट वञ्चित हुन बाध्य भएका छन् । नेपालका कतिपय बैंकहरूको मोबाइल बैंकिङ इन्टरफेस ग्राहकमैत्री छैन । प्रयोगकर्ताहरूले सजिलै यी उपकरण तथा सेवाहरूको प्रयोग गर्न सकिने ढङ्गको बनाइनुपर्छ । सामान्य लेखपढ गर्न जान्नेहरूले समेत उपयोग गर्न सकिने ढङ्गले आवाज तथा अनुहार पहिचान गरी कारोबार गर्न सकिने बनाउन सकेमा व्यापकता दिन सहज हुनेछ ।
- डिजिटल वित्तसँगै यसका उपयोगकर्ताको सुरक्षा र गोप्यतातर्फ पनि निकै ध्यान दिइनुपर्छ किनकि यसमा ठूलो मात्रामा व्यक्तिगत र उनीहरूका वित्तीय जानकारीहरू समावेश भएका हुन्छन् । यी सूचनाहरूमा अनाधिकृत पहुँच भयो भने मानिसहरूको अमूल्य सम्पत्ति क्षणभरमै चोरिने वा लुटिने अवस्था आउन दिनु हुन्न । यस किसिमको सुरक्षा चुनौतीको उचित सम्बोधन गर्न सकेमा सर्वसाधारणको विश्वसनीयता बढ्न गई आकर्षण पनि थपिनेछ ।
- इन्टरनेट प्रविधिमाफत डिजिटल कारोबार हुने भएकाले साइबर सुरक्षाको चुनौती सदा रहन्छ । बैंकको सिस्टम ह्याकिङ हुने र तथ्याङ्कको चोरी हुन सक्ने जोखिमलाई निकै गम्भीरताका साथ लिई दक्ष र उच्च क्षमतायुक्त प्राविधिकहरूको व्यवस्था एवम् प्राविधिक पूर्वाधारका क्षेत्रमा पर्याप्त लगानी गरिनु आवश्यक छ ।

- डिजिटल वित्तको विश्वमा आइरहेको द्रूत विकासको गतिलाई पछ्याउनका लागि त्यससम्बन्धी देशको विद्यमान कानुनी व्यवस्थामा आवश्यक परिमार्जन गर्दै जानु आवश्यक छ । नियमन र सुपरिवेक्षकीय भूमिकालाई सशक्त एवम् प्रभावकारी बनाउन सकिएन भने वित्तीय अपराध, ग्राहक ठगीलगायतका घटनाहरूले ठाउँ पाउनेछन् । नियामक निकायले गुनासा सम्बोधन, जोखिम व्यवस्थापन र बजार अनुगमनमाफत वित्तीय प्रणालीको स्थिर सञ्चालनमा पर्याप्त ध्यान दिन आवश्यक छ ।
- प्रविधिको उपयोगसँगै बैंकहरूले दिने सेवा सुविधाको लागत न्यूनीकरण हुन आवश्यक छ । उपभोक्ताहरूलाई अत्यधिक शुल्क भार थोपरेर डिजिटलीकरणका मार्गमा जानुको कुनै औचित्य हुँदैन तसर्थ प्रविधिको प्रयोग गर्दा भौतिक पूर्वाधार आवश्यक पर्ने सबैको सहज पहुँचमा नरहेको एटिएम मेसिनको प्रयोगलाई भन्दा प्रयोगकर्ताको सहज पहुँचमा रहेको मोबाइल उपकरणमाफत हुने कारोबारका लागि आवश्यक प्रविधिहरूमा लगानी गर्नु उचित हुने देखिन्छ ।

समग्रमा, डिजिटल वित्तको विकासका दिशामा ब्लकचेन, एलोगिरदम, कृत्रिम बौद्धिकतालगायतको प्रयोगको बढोत्तरी हुँदै जानेछ । भविष्यमा यी प्रविधिहरूको उपयोगले बैंकहरूको कार्यक्षमतामा वृद्धि हुनाका साथै प्रभावकारिता पनि आउनेछ । साथै जोखिम पहिचान र व्यवस्थापन, गोपनीय व्यक्तिगत तथा वित्तीय विवरणका सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्न, वित्तीय ठगीको निवारण र नियन्त्रण गर्न थप सहज हुँदै जाने निश्चित छ । बैंकहरूले डिजिटल वित्तका क्षेत्रमा नवप्रवर्तन तथा अनुसन्धानकार्यको विकास गर्दै पूर्वाधार विकासमा लगानी बढाउँदै लैजान आवश्यक छ । प्राविधिक क्षेत्रमा हुने नवप्रवर्तन तथा विकासले मात्र लागत प्रभावकारी हुने र थप व्यक्तिगत सेवाहरू सुलभ, गुणस्तरीय र द्रूत गतिमा प्रदान गर्न सकिने हुन्छ । यसबाट बैंकहरूलाई आफ्नो प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विकास गर्न सम्भव एवम् सजिलो हुनेछ जसका प्रभावले वित्तीय स्थायित्व र वृद्धिमाफत समग्र देशको व्यावसायिक वातावरणमा सकारात्मक ऊर्जा प्रवाह भई देशकै आर्थिक विकासमा महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गर्न सकिनेछ ।

नेपालमा सहकारी क्षेत्रका सम्भावना र चुनौतीहरू

जनकराज शाह, पिपेडी
पूर्व सदस्य
राष्ट्रिय योजना आयोग

पृष्ठभूमि

नेपालको संविधान २०७२ को धारा ५० को उपधारा ३, धारा ५१ को (घ) १ र ३ मा सार्वजनिक, निजी र सहकारी क्षेत्रमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रलाई आत्मनिर्भर, स्वतन्त्र तथा उन्नतशील बनाउनुसँगै समाजवाद उन्मुख स्वतन्त्र र समृद्ध अर्थतन्त्रको विकास गर्ने गरी तीन खम्बे अर्थनीतिलाई ग्रहण गरेको छ। समाजवादी अर्थतन्त्रको निर्माण गर्न पुराना आर्थिक एवं प्रशासनिक संरचनाहरूको रूपान्तरण र समन्यायिक वितरण प्रणालीको विकास गर्दै समग्र समाजलाई आर्थिक-सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति गर्दै सरकारी, निजी र सहकारी क्षेत्र समेटिएको सहभागितामूलक विकासको मिश्रित मोडेलको कार्यान्वयन गर्न सकेका खण्डमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रले द्रुत विकासको आवश्यकता पूरा गर्न सक्दछ। गरिबी निवारण र वित्तीय समावेशिता ल्याउन सहकारीको भूमिका रहँदा रहँदै पनि नेपालमा सहकारी क्षेत्रको विकास विभिन्न कारणले चुनौतीपूर्ण बन्दै गएको छ। अर्थतन्त्रमा हुने कुल लगानीमा सहकारी क्षेत्रको अंश ५-६ प्रतिशतभन्दा माथि जान सकेको अवस्था छैन।

संयुक्त स्वामित्व एवं प्रजातान्त्रिक नियन्त्रण प्रणालीमा रहने उद्यमका माध्यमबाट सामूहिक हित, समान आर्थिक, सामाजिक तथा सांस्कृतिक आवश्यकता पूरा गर्न स्वेच्छाले एकाबद्ध व्यक्तिहरूको समूहबाट स्थापित सङ्गठन नै सहकारी हो। सरकारी क्षेत्र र निजी क्षेत्र पुनर्नसकेका कतिपय क्षेत्रमा सहकारीको बढी प्रभावकारी योगदान हुन सक्दछ। संसारभरिका विकसित तथा विकासोन्मुख मुलुकहरूमा समेत अर्थतन्त्रको विकासमा खास गरी पुँजी निर्माण (बीमा तथा वित्तीय सेवा), उत्पादन तथा वितरण (खाद्यवस्तु, विजुली, ऊर्जा, उपभोग्य वस्तु) एवम् रोजगारी वृद्धि, गरिबी निवारण आदिमा सहकारी क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको पाइन्छ।

विश्व परिदृश्यमा सदस्यता सङ्ख्या, रोजगारी सिर्जना, कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सहकारीहरूको वार्षिक कुल आम्दानीको योगदानका हिसाबले केही प्रमुख देशहरूमा फ्रान्स, न्युजिल्यान्ड, फिनल्यान्ड, अस्ट्रिया, डोमिनिका, नेदरल्यान्ड, आयरल्यान्ड, जर्मनी, साइप्रस, अस्ट्रेलिया,

लगजम्वर्ग, इटली, डेनमार्क, स्पेन, स्वीट्जरल्यान्ड, माल्टा, नर्वे, पोल्यान्ड आदि पर्दछन्।

सन् २०१९ को World Cooperative Monitor प्रतिवेदनअनुसार युरोप, अमेरिका, अफ्रिका र एसिया पसिफिक क्षेत्रका ३०० ठूला सहकारीहरूको कारोबार करिब २०३४.९८ अर्ब अमेरिकी डलर (सन् २०१७ को तथ्याङ्कअनुसार) रहेको थियो। यस्ता सहकारी अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा समेटिएका छन्; जस्तै: बीमा क्षेत्रमा ३९.० प्रतिशत, कृषि ३१.७ प्रतिशत, थोक र खुद्रा व्यापार १७.७ प्रतिशत, बैंकिङ र वित्तीय सेवा ७ प्रतिशत, उद्योग १ प्रतिशत, स्वास्थ्य, शिक्षा र सामाजिक १ प्रतिशत रहेको छ भने रोजगारीमा उल्लेखनीय योगदान रहेको छ। एउटा अर्को आँकडाअनुसार नेदरल्यान्डमा आलु उत्पादनको शत प्रतिशत, दक्षिण कोरियामा कृषि उत्पादनको ४० प्रतिशत, फिनल्यान्डमा दैनिक सेवाको ३३ प्रतिशत, अमेरिकामा ऊर्जा आपूर्तिको १३ प्रतिशत, भारतमा कृषि उत्पादनको ३७ प्रतिशत, माल्टामा माछा आपूर्तिमा ९० प्रतिशत, होन्डुरसमा बीमा सेवाको २७ प्रतिशत, नेपालमा वित्तीय सेवाको करिब २० प्रतिशत सहकारीको हिस्सा रहेको दृष्टान्त ज्वलन्त छ।

यसैगरी संसारका १४५ मुलुकहरूलाई समेटेर संयुक्त राष्ट्र संघले गरेको सन् २०१४ को एउटा अध्ययनअनुसार कुल गार्हस्थ उत्पादनमा सहकारी क्षेत्रको योगदान १० प्रतिशतभन्दा माथि हुने मुलुकहरूलाई हेर्दा न्युजिल्यान्डमा २० प्रतिशत, नेदरल्यान्डमा १८ प्रतिशत, फ्रान्समा १८ प्रतिशत र फिनल्यान्ड १४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ। यसैगरी करिब २६ लाख सहकारी संस्थाहरूमा १ अर्ब सदस्यहरू रहेका छन् भने ७७०,००० संस्थाहरूमा १ करोड २६ लाख कर्मचारीहरू रहेका छन्। करिब २० ट्रिलियन अमेरिकी डलर बराबरको सहकारी संस्थाको सम्पत्तिले वार्षिक ३ ट्रिलियन अमेरिकी डलर बराबरको कुल आम्दानी सिर्जना गरेको पाइन्छ। संसारभरिको अनुभव हेर्दा गरिबी निवारण, लैङ्गिक समानता, स्वरोजगार सिर्जना, कृषिमा रूपान्तरण, उत्पादन वृद्धि, शिक्षा, स्वास्थ्य, आवास, विद्युत्, सञ्चय तथा भण्डारण, वितरण, सामाजिक सुरक्षा आदिमा सहकारी क्षेत्रको भूमिका प्रभावकारी रहेको पाइन्छ।

सम्भावना र चुनौती

नेपालको संविधानले सहकारीलाई अर्थतन्त्रको एउटा महत्त्वपूर्ण खम्बाका रूपमा स्थापित गर्न खोजेको छ भने सहकारी ऐन २०७४ ले सहकारी मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तानुरूप देशका कृषक, श्रमिक, न्यून आय समूह एवं सीमान्तकृत समुदाय वा सर्वसाधारण उपभोक्ता माझ छरिएर रहेको पुँजी, प्रविधि तथा प्रतिभालाई स्वावलम्बन र पारस्परिक आधारमा सहकारी खेती, उद्योग, वस्तु तथा सेवा एवं व्यवसायका माध्यमबाट आत्मनिर्भर र दिगो राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको विकासको ध्येय लिएको छ।

संविधानले अङ्गीकार गरेको नीति तथा कानुनी व्यवस्थाले निर्दिष्ट गरेबमोजिम सहकारी क्षेत्रले सहकारीका मूल्य-मान्यता एवं सिद्धान्तको अनुसरण तथा पारस्परिकता र स्वावलम्बनको संस्कार विकास गर्दै समग्र विकास प्रक्रियामा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्दै आएको छ। विकाससम्बन्धी सोच, नीति र योजनाबमोजिम लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न देशको आर्थिक एवं सामाजिक विकासमा सहयोग र सहकार्य गर्ने काममा यस क्षेत्रको भूमिका रहेको छ। स्वनिर्णयनमा सञ्चालित यस सहकारी क्षेत्रले संस्थामा स्थानीय स्रोत, साधन, श्रम, सीप र पुँजीलाई परिचालन गरी रोजगारी तथा आय वृद्धि र गरिबी निवारण गर्न सहयोग पुऱ्याउनाका साथै मानवीय आवश्यकताका वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, प्रशोधन र बजारीकरण गर्दै सदस्यहरूको सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रूपान्तरण तथा समावेशी आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँदै आएको छ। आर्थिक, सामाजिक र मानवीय पुँजीको विकास सहकारी क्षेत्रले गर्न सक्ने हुँदा सहकारी क्षेत्रलाई गरिबी निवारण एवं आर्थिक समृद्धिको आधार मान्न सकिन्छ। आर्थिक प्रतिफल र बजारको सीमितताका कारण निजी क्षेत्र लगानी गर्न सड्कोच मान्ने वा जान नचाहेको क्षेत्रमा सहकारी नै समुदायस्तरको उत्पादन सड्गठन र रोजगारीको माध्यम हो। यसले स्थानीय सम्भावना, सीप एवं ससानो पुँजीलाई उत्पादन प्रक्रियामा प्रयोग गर्दै रोजगारी सिर्जना गर्दछ।

संयुक्त राष्ट्र संघका सदस्य राष्ट्रहरूले हस्ताक्षर गरेको सन् २०१६-२०३० सम्मको दिगो विकास लक्ष्यको कार्यान्वयनमा नेपालको सहकारी अभियान क्रियाशील रहँदा रहँदै पनि अहिले मुलुकको संघीय संरचनाअनुरूप सहकारी संघ/संस्थाको दर्ता नियमन र प्रवर्द्धनको जिम्मा संघीय सरकार, ७ वटै प्रदेश सरकार र ७५३ वटा स्थानीय सरकारलाई रहेको छ। यसले सहकारी अभियानको प्रवर्द्धनका लागि प्रशस्त आधार र अवसर सृजना त गरेको छ, साथै तीनै तहका सरकारलाई सहकारीमैत्री बनाउने कार्य पनि चुनौतीपूर्ण रहको छ।

यसैगरी संविधानको अनुसूची ५ मा संघको अधिकारको सूचीमा सहकारी नियमन, अनुसूची-६ मा प्रदेशको अधिकारको सूचीमा सहकारी संस्था, अनुसूची ७ मा संघ र प्रदेशको

साभा अधिकारको सूचीमा सहकारी, अनुसूची-८ मा स्थानीय तहको अधिकारको सूचीमा सहकारी संस्था र अनुसूची ९ मा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साभा सूचीमा सहकारीलाई समावेश गरी संविधानले समृद्ध अर्थतन्त्र निर्माणका लागि सहकारी क्षेत्रलाई विशेष भूमिका प्रदान गरे तापनि कार्यान्वयन भने चुनौतीपूर्ण रहेको छ। सहकारी ऐन २०७४ र सहकारी नियमावली २०७५ ले सहकारी क्षेत्रको विकासका लागि आवश्यक मुद्दाहरूलाई समेट्ने प्रयास गरेको भए तापनि अझै सहकारी ऐन, नियमका केही प्रावधानहरू सहकारीमैत्री हुन सकेका छैनन् र भएका प्रावधानहरू पनि कार्यान्वयनमा आउन सकेका छैनन्।

२०१३ साल चैत्र २० गते चितवनको बखानपुर ऋण सहकारी समितिको स्थापनासँगै भएको नेपालको सहकारी अभियान प्रवर्द्धनात्मक चरणबाट व्यावसायिक दिशातर्फ अघि बढेको छ। मुलुकभर सञ्जाल विस्तार भई बचत तथा ऋण, बहुउद्देशीय, कृषि, दुग्ध, उपभोक्ता, तरकारी तथा फलफूल, चिया, कफी, जडीबुटी, मौरीपालन, जुनार, उखु, विद्युत्, स्वास्थ्य, सूचना तथा सञ्चार, वीउविजन, मत्स्यपालन, पर्यटन, सुपारी, पशुपालनलगायतका विविध प्रकृतिका प्रारम्भिक सहकारी संस्थाहरू ३४,७३७, जिल्ला स्तरीय संघहरू ३२५, विषयगत केन्द्रीय संघहरू २०, राष्ट्रिय सहकारी बैंक १ र एउटा राष्ट्रिय सहकारी महासंघ रहेको छ। ५१ प्रतिशत महिलाहरूसहित सहकारी क्षेत्रमा ६५,१२,३४० व्यक्तिहरूको आवद्धता, ७६.३४ अर्ब रुपियाँ सेयर पुँजी, रु. ३.४५५९ खर्ब बचत र रु. ३.३२७१ खर्ब ऋण परिचालन भएको छ। करिब ६३,५०० जनाले प्रत्यक्ष रोजगारी पाएका छन् भने १० लाखभन्दा बढी व्यक्तिहरूले अप्रत्यक्ष रूपमा रोजगारी प्राप्त गरेका छन् र सहकारी संघ संस्थाको समितिमार्फत २,४७,८२७ जना सहकारीको नेतृत्वमा रही क्रियाशील छन्। यति हुँदाहुँदै पनि सहकारी क्षेत्रमा देखिएका समस्या समाधान गर्न सरकार त्यति अग्रसर हुन सकेको छैन।

नेपालको समग्र विकासमा सहकारीले आफ्नै प्रकारको मौलिक योगदान गर्दै आएको भए तापनि अझै सहकारी क्षेत्रमा थुप्रै चुनौतीहरू रहेका छन्। नेपालको संविधानको मर्मअनुरूप सहकारी अभियानलाई अघि बढाउन सकिएको छैन। स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूको प्राथमिकतामा सहकारी क्षेत्र अझै ओभरलुमा रहेको छ। अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण हिस्सा हुँदाहुँदै पनि अनुसन्धान एवं सरकारी स्तरबाट वैज्ञानिक तथ्याङ्क व्यवस्थापनको अभावमा सहकारी क्षेत्रको सही र भरपर्दो तथ्याङ्कको उपलब्धता छैन। धेरैजसो सहकारी उत्पादन कार्यमा संलग्न नभई वित्तीय मध्यस्थता सेवामा संलग्न रहेका छन्। करिब ३४७३७ प्रारम्भिक सहकारीमध्ये १३५१३ संस्थाहरू बचत तथा ऋण कारोबारमा संलग्न छन्। बहुउद्देशीयलगायतका

अन्य संस्थाहरू पनि आफ्नो मुख्य कारोबार तथा वस्तु, कृषि, दुग्ध, उपभोक्ता तथा अन्य सेवाभन्दा पनि बचत तथा ऋण कारोबारमा संलग्न रहेको पाइन्छ। यसमा सुधारको आवश्यकता छ। यसैगरी सहकारीको फैलावट सहर र सुविधायुक्त स्थानमा बढी रहेको हुँदा ग्रामीण तथा विकट क्षेत्रमा पनि यसको विस्तार हुनु जरुरी छ। सहकारीहरूले विशिष्टीकृत सेवा प्रदान गर्नुपर्ने आवश्यकता छ।

केही सुझावहरू

नेपालमा सहकारी अभियानको अपरिहार्यता हुँदाहुँदै पनि मूलतः राज्यको नियमन कमजोरीका कारण सहकारी क्षेत्रप्रति अविश्वास सिर्जना भएको छ। पछिल्लो केही वर्षदेखि केही साना ठूला सहकारी संस्थाहरू नियमन तथा स्वनियमनका अभावमा अविश्वसनीय र समस्याग्रस्त बन्दा समग्र सहकारी अभियानप्रति अविश्वासको अवस्था पैदा भएको छ। त्यसैले सहकारी क्षेत्रको प्रवर्द्धनमा राज्यको तत्परता, तयारी, नियमन तथा व्यवस्थापन क्षमतामा पर्याप्त विकास गर्नुपर्ने देखिएको छ। सहकारीको मूल्य, मान्यता र सिद्धान्तका आधारमा चलेका सहकारीमा समस्या नरहेको तर सिद्धान्तविपरीत चलेका सबैजसो सहकारी समस्यामा देखिएका हुँदा सहकारी संस्थाहरूमा रहेको कमजोर आन्तरिक सुशासन र स्वनियमनको अभाव, त्रुटिपूर्ण सहकारीको दर्ता, नियमन गर्ने सरकारी संयन्त्रको कमजोर क्षमता आदि जस्ता कमजोरीहरूलाई नीतिगत तथा कार्यान्वयन तहमा तत्काल सुधार गर्नुपर्ने देखिन्छ।

सहकारी संस्था निश्चित सदस्य र स्थानविशेष क्षेत्रभित्र सञ्चालन हुनुपर्ने हुँदा हाल भूगोलको सीमा नराखी कारोबार गरेका राष्ट्रिय सञ्जाल भएका सहकारीका विषयमा आवश्यक व्यवस्था गरी यस्ता सहकारीको नियमन अन्तरिम रूपमा तत्काल नेपाल राष्ट्र बैंकबाट हुनुपर्ने र अब उप्रान्त भूगोलको सीमा नराखी कारोबार गर्ने राष्ट्रिय क्षेत्र भएका सहकारीहरूको दर्ता बन्द गर्नुपर्ने देखिन्छ। सहकारी स्वनियमनमा चल्छन् भन्ने मान्यता नेपालमा असफल भएको देखिन्छ। सहकारी संस्थाहरूमा स्वनियमन हुन नसकेको

हुँदा सहकारीलाई नियमन गर्ने बेग्लै विशिष्टीकृत निकायको स्थापना गर्न ढिलाइ गरिनुहुँदैन।

समस्याग्रस्त सहकारी संस्थाहरूबाट भएको कर्जा लगानी र अन्य क्षेत्रमा भएको लगानी असुल उपर गरी बचतकर्ताको बचत रकम फिर्ताका लागि तरलता व्यवस्थापन गर्न र सहज भएका सहकारीलाई सञ्चालन गर्न सक्ने अवस्थामा ल्याउन नेपाल राष्ट्र बैंक वा सहकारी विभागको निगरानीमा 'डेडिकेटेड व्यवस्थापन समूह' बनाई विगतमा समस्याग्रस्त बैंकहरूको समस्या समाधान गर्दा अपनाइएका तरिकाबाट अधि बढ्न सकिने अवस्था रहन्छ। साथै समस्याग्रस्त सहकारी संस्थाका जिम्मेवार सञ्चालक र उच्च व्यवस्थापन समूहबाट भएको अपचलनको छानबिन गर्न अलग्गै अध्ययन कार्यदल बनाई कानूनबमोजिम कारबाहीको दायरामा ल्याउनुपर्ने देखिन्छ। यसैगरी समस्याग्रस्त सहकारीबाट प्रवाह भएको खराब ऋण रकम ऋणीबाट असुल उपर गर्न कानुनी प्रक्रिया अवलम्बन गर्ने र यसका लागि दीर्घकालीन रूपमा सहकारी क्षेत्रका लागि अलग्गै ऋण असुली न्यायाधीकरण र सम्पत्ति तथा दायित्व व्यवस्थापन कम्पनीको स्थापना गर्नुपर्दछ।

दीर्घकालीन रूपमा अलग्गै सहकारी कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना गर्ने गरी विद्यमान अवस्थामा एउटै कर्जा सूचना केन्द्रले काम गर्न सकिने भएको हुँदा यसका लागि आवश्यक कानुनी व्यवस्था मिलाउनुपर्ने देखिन्छ, भने कर्जा सूचना केन्द्रमा एकीकृत सूचना प्रणालीको व्यवस्था गरिनुपर्दछ, भने भविष्यमा सञ्चालन हुन नसक्ने गरी समस्याग्रस्त भएका सहकारी संस्थाहरूको सम्पत्ति दायित्व यकिन गरी विक्रीमार्फत तरलतामा परिणत गरी बचत फिर्ता तथा दायित्व राफसाफ गर्न कानून निर्माण गरी लिक्विडेशन प्रक्रियामा लैजानुपर्ने देखिन्छ। यसैगरी सहकारी संस्थाहरूमा राखिने निश्चित सीमासम्मको बचतको ग्यारेन्टी गर्न अनिवार्य निक्षेप बीमाको व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै सहकारी प्रवर्द्धन कोषको व्यवस्था गरी रु. ५ लाखसम्मका साना निक्षेपकर्तालाई चरणबद्ध रूपमा बचत रकम फिर्ता गर्न सरकारले तत्काल पहल गर्नुपर्दछ।

नेपालको सार्वजनिक निष्कासनमा बुक बिल्डिङ विधि

दीपा दाहाल

नायव कार्यकारी निर्देशक
नेपाल धितोपत्र बोर्ड

पृष्ठभूमि

विश्वमा धितोपत्र बजारको सुरुवात सन् १६०२ मा नेदरल्यान्डको राजधानी आम्सटरडममा स्टक एक्सचेन्जको स्थापना तथा सो एक्सचेन्जमा सर्वप्रथम डच इस्ट इन्डिया कम्पनीको सेयर कारोबारसँगै भएको पाइन्छ। नेपालमा भने वि.सं.१९९३ मा कम्पनी ऐन लागू भएपश्चात् वि.सं.१९९४ मा सर्वप्रथम विराटनगर जुट मिल्स तथा नेपाल बैंक लिमिटेडले सर्वसाधारणलाई सेयर बिक्री गरेपश्चात् सार्वजनिक निष्कासन गरी पुँजी सङ्कलन गर्ने कार्यको थालनी भएको पाइन्छ। संसारभरि नै सङ्गठित संस्थाहरूले आफ्नो पुँजीको आवश्यकता पूरा गर्न सर्वसाधारणसमक्ष धितोपत्रको निष्कासन तथा बिक्री गर्ने कार्य गर्दछन्। यसबाट लगानीकर्ताहरूलाई लगानीको अवसर प्रदान मिल्नाका साथै उनीहरूलाई व्यवसाय सञ्चालनबाट प्राप्त मुनाफामा सहभागी हुने अवसरसमेत प्राप्त हुन्छ। धितोपत्र निष्कासनका माध्यमबाट सर्वसाधारणसँग छरिएर रहेको बचत उद्योग एवं कलकारखानामा उपयोग भई देशको समग्र आर्थिक विकासमा योगदान पुग्दछ। यसरी गरिने धितोपत्रको सार्वजनिक निष्कासन साधारणतया निम्न दुईवटा विधिबाट हुने गर्दछ:

- १) निश्चित मूल्य विधि
- २) बुक बिल्डिङ विधि

निश्चित मूल्य विधिबाट धितोपत्र निष्कासन गर्दा धितोपत्रको अंकित मूल्य वा अंकित मूल्यमा प्रिमियम मूल्य थप गरी गर्ने गरिन्छ। बुक बिल्डिङ विधिमाफत धितोपत्र निष्कासन गर्दा बजारले निर्धारण गरेको मूल्यमा हुने गर्दछ। यद्यपि बजारबाट हुने मूल्य निर्धारणमा विभिन्न प्रक्रिया एवं चरणहरू हुन्छन् साथै यसमा विभिन्न बजार सहभागीहरू आबद्ध भएका हुन्छन् जसको चर्चा तल विस्तृतमा गरिएको छ।

नेपालको धितोपत्र बजारमा बुक बिल्डिङ विधिको सुरुवात, आवश्यकता तथा यसको महत्त्व

संसारको जुनै पनि देशमा धितोपत्र बजारलाई अर्थतन्त्रको ऐनाका रूपमा हेरिएको हुन्छ किनभने धितोपत्रको दोस्रो बजारमा विभिन्न किसिमका एवम् क्षेत्रका कम्पनीहरू

सूचीकृत भएका हुन्छन् जसले देशको आर्थिक स्थितिलाई प्रतिबिम्बित गरेको हुन्छ। धितोपत्र बजारको मान्यता भनेको सङ्गठित संस्थाको धितोपत्र बजारमा स्वेच्छिक प्रवेशलाई प्रोत्साहन गर्नु हो। अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा सबै नियमनकारी निकायहरूले धितोपत्र बजारमा बढीभन्दा बढी कम्पनीहरू भित्रिऊन् भन्ने चाहना हुन्छ र यसका लागि नियमनकारी निकायहरूले विभिन्न प्रकारका पूर्वाधार एवं नीतिगत व्यवस्थाहरू गरिरहेका हुन्छन्। हाल नेपाल स्टक एक्सचेन्जमा सूचीकृत कम्पनीहरूमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्था रहेका छन्। वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको पुँजी बजारमा कम प्रतिनिधित्व रहेको र अर्थतन्त्रको यथार्थ परिदृश्य पुँजीबजारमाफत झल्कने सन्दर्भमा नेपालको धितोपत्र बजारमा बढीभन्दा बढी वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीको यसमा प्रवेश आवश्यक देखिन्छ। यसै परिवेशमा यस क्षेत्रका कम्पनीलाई धितोपत्र बजारमा भित्र्याउन नेपाल सरकार तथा नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट गरिएका विभिन्न नीतिगत तथा प्रोत्साहनमूलक व्यवस्थाअनुरूप यस्ता कम्पनीहरू अंकित मूल्यमा मात्र नभई स्वतन्त्र मूल्य निर्धारण प्रणालीबाट सार्वजनिक निष्कासनबाट प्रवेश गरून् भन्ने उद्देश्यले नेपाल धितोपत्र बोर्डबाट २०७६ सालबाट सार्वजनिक निष्कासनमा बुक बिल्डिङ विधिको सुरुवात गरिएको हो। यस प्रणालीको सुरुवातसँगै धितोपत्र बजारमा वास्तविक क्षेत्रका तथा अन्य क्षेत्रका कम्पनीहरूसमेत बजारमा प्रवेश हुने र यसले पुँजीबजारमा रहेका क्षेत्रगत जोखिम घटी यसबाट सन्तुलित विकास हुने अपेक्षा लिइएको थियो।

धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ अनुसार बुक बिल्डिङ विधि भन्नाले सङ्गठित संस्थाले धितोपत्रको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासन गर्दा धितोपत्रको निष्कासन मूल्य निर्धारण गरिने विधि वा प्रक्रिया भन्ने बुझिन्छ। नेपालमा धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा सोअन्तर्गत बनेको धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ र बुक बिल्डिङ निर्देशिका, २०७७ ले बुक बिल्डिङ सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू गरेको छ। मिति २०७६।१।०१ देखि लागु हुने गरी धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ मा संशोधन गरी बोर्डले धितोपत्रको सार्वजनिक निष्कासन बुक बिल्डिङ विधिमाफत

गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। संसारभर यो विधि सार्वजनिक निष्कासनको चर्चित तथा सबैभन्दा प्रचलित विधि पनि हो। बुक बिल्डिङ विधिको प्रयोगबाट धितोपत्र निष्कासन गर्दा कम्पनीको वास्तविक मूल्य गणना गरी धितोपत्रको मूल्य सीमा तोक्ने र सोही सीमाभित्र रही बजारले माग देखाउने भएकाले यस विधिअनुसार निर्धारण भएको मूल्यले कम्पनीको वास्तविक अवस्थाका साथ बजारको मागलाई समेत सम्बोधन गर्छ, जसले गर्दा वित्तीय अवस्था सबल भएका सङ्गठित संस्थाहरूलाई अंकित मूल्यमा मात्रै धितोपत्र जारी गर्नुपर्ने बाध्यात्मक अवस्थाको अन्त्य भई ती संस्थाहरू धितोपत्र बजारमा आकर्षित हुने स्थिति देखिएको छ। नेपालमा यस विधिको सुरुवात भएपश्चात् सर्वप्रथम २०८० सालमा सर्वोत्तम सिमेन्ट लिमिटेडले यस विधिको अवलम्बन गरी सार्वजनिक निष्कासन कार्य सम्पन्न गरिसकेको छ। यस विधिको महत्त्व देहायबमोजिम छन् :

- धितोपत्रको मूल्य निर्धारण प्रक्रिया पारदर्शी एवं प्रतिस्पर्धात्मक हुने।
- सबै क्षेत्रका कम्पनीलाई आफ्नो धितोपत्रको उचित मूल्य प्राप्त गर्न सक्ने विश्वास बढ्ने।
- निष्कासनकर्ता कम्पनीमा संस्थागत लगानीकर्ताको स्वामित्व बढ्ने जसले गर्दा सर्वसाधारण लगानीकर्तालाई लगानीसम्बन्धी निर्णय लिन सहज हुने।
- धितोपत्र बजारमा वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको सहभागिता बढ्ने र यसले देशको वास्तविक आर्थिक अवस्थाको चित्रण हुने।

बुक बिल्डिङसम्बन्धी कानुनी व्यवस्था

नेपालमा धितोपत्रसम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा सोअन्तर्गत बनेको धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ र बुक बिल्डिङ निर्देशिका, २०७७ ले बुक बिल्डिङ सम्बन्धमा कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्थाहरू गरेको छ। धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ अनुसार कुनै पनि सङ्गठित संस्थाको देहायको योग्यता पुगेमा बुक बिल्डिङमार्फत धितोपत्रको प्रारम्भिक निष्कासनका लागि योग्य हुनेछन् :

- सङ्गठित संस्था विगत तीन आर्थिक वर्षदेखि लगातार खुद मुनाफामा सञ्चालनमा रहेको।
- सङ्गठित संस्थाको साधारण सभाले बुक बिल्डिङ विधिमाफत धितोपत्र जारी गर्ने निर्णय गरेको।
- सङ्गठित संस्थाको प्रति सेयर नेटवर्थ प्रति सेयर चुक्ता पुँजीको कम्तीमा १५० प्रतिशत रहेको।
- सङ्गठित संस्थाले कम्तीमा औसत वा सोभन्दा माथिल्लो क्रेडिट रेटिङको ग्रेड प्राप्त गरेको।

त्यस्तै नियमावलीमा भएको व्यवस्थाअनुसार विशेष ऐनद्वारा स्थापित वित्तीय संस्था, सामूहिक लगानी कोष व्यवस्थापक, सामूहिक लगानी कोष योजना, मर्चेन्ट बैंक र मान्यता प्राप्त अवकाश कोषले योग्य संस्थागत लगानीकर्ताका रूपमा बोर्डबाट स्वीकृति प्राप्त गरी बुक बिल्डिङ विधिमाफत निष्कासित धितोपत्र खरिद गर्नसक्ने व्यवस्था गरिएको छ। त्यसै गरी सङ्गठित संस्थाले यस विधिमाफत सार्वजनिक निष्कासन गर्दा योग्य संस्थागत लगानीकर्ताबाट खरिद आशय मूल्य प्राप्त गर्नुपर्ने, प्राप्त भएको खरिद आशय मूल्यको आधारमा धितोपत्रको बिक्री मूल्य सीमा निर्धारण गरी योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई निष्कासित धितोपत्रको ४० प्रतिशत र सर्वसाधारण लगानीकर्ताका लागि ६० प्रतिशत धितोपत्र निष्कासन गर्नुपर्ने, योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई निष्कासन गरेको धितोपत्र स्टक एक्सचेन्जमा सूचीकरण भएको मितिले छ, महिनासम्म बिक्री वा हस्तान्तरण गर्न नसकिने जस्ता व्यवस्थाहरूसमेत नियमावलीले गरेको छ।

त्यस्तै बुक बिल्डिङ निर्देशिका, २०७७ मा भएका मुख्य व्यवस्थाहरू देहायअनुसार रहेका छन् :

- धितोपत्र व्यापारी र नेटवर्थ न्यूनतम रु.१० करोड भएको धितोपत्रमा लगानी गर्ने उद्देश्यले स्थापित लगानी कम्पनीले योग्य संस्थागत लगानीकर्ताका रूपमा कार्य गर्न सक्ने।
- सङ्गठित संस्थाले निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकसँग निष्कासन सम्बन्धमा र स्टक एक्सचेन्जसँग स्वचालित विद्युतीय प्रणाली सञ्चालन सम्बन्धमा सम्झौता गर्नुपर्ने।
- धितोपत्रको मूल्याङ्कन र सोको आधार समेत खुलाइएको प्रारम्भिक विवरणपत्र तयार गरी योग्य संस्थागत लगानीकर्तासँग छलफल (Roadshow) गर्ने।
- कम्तीमा १० योग्य संस्थागत लगानीकर्ताबाट धितोपत्रको मूल्याङ्कनको आधारसहित आशय मूल्य प्राप्त गर्नुपर्ने, प्राप्त आशय मूल्यको अध्ययन गरी धितोपत्रको आधार मूल्य तय गर्नुपर्ने, आधार मूल्यका आधारमा बिक्री मूल्य सीमा निर्धारण गर्नुपर्ने।
- बिक्री मूल्य सीमासहित बोलकबोल प्रक्रिया सुरु गर्नुपर्ने।
- बिक्री मूल्य सीमाभित्र वा सोभन्दा बढी आशय मूल्य पेस गर्ने योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले अनिवार्य रूपमा बोलकबोलमा सहभागी हुनुपर्ने तथा कुनै एक योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले निष्कासित धितोपत्रको २० प्रतिशतभन्दा बढी धितोपत्रको लागि बोलकबोल प्रस्ताव पेस गर्न नपाइने।

- आवेदन दिने अन्तिम मितिको भोलिपल्ट योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई निष्कासित धितोपत्र पूर्ण रूपमा बिक्री हुने गरी प्राप्त कट अफ मूल्य निर्धारण गर्नुपर्ने, कट अफ मूल्यभन्दा माथि बोलकबोल गर्ने सबैलाई धितोपत्र कट अफ मूल्यमा बाँडफाँड गरिने र कट अफ मूल्यमा आवेदन दिने सबैलाई बाँडफाँड गर्न नपुगेमा समानुपातिक रूपमा बाँडफाँड गर्नुपर्ने ।
- सर्वसाधारणलाई धितोपत्र जारी गर्दा कट अफ मूल्यमा १० प्रतिशत छुट दिई निष्कासन गर्नुपर्ने, सर्वसाधारणलाई निष्कासन गरिने सम्पूर्ण धितोपत्रको प्रत्याभूति गर्नुपर्ने तथा आवेदन दिने र बाँडफाँड हुने न्यूनतम कित्ता ५० हुने ।

बुक बिलिडबाट गरिने निष्कासन प्रक्रिया

बुक बिलिड विधिमाफत धितोपत्रको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासन गर्ने प्रक्रिया देहायअनुसार रहेको छ :

१. कुनै पनि संस्थाले बुक बिलिड विधिमाफत धितोपत्रको प्रारम्भिक सार्वजनिक निष्कासन गर्ने निर्णय गरेपश्चात् धितोपत्र निष्कासनसम्बन्धी आगामी कार्य गर्नका लागि बोर्डबाट अनुमतिपत्रप्राप्त निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकसँग सम्झौता गर्नुपर्दछ । साथै सङ्गठित संस्थाले स्वचालित विद्युतीय प्रणालीमाफत बुक बिलिडसम्बन्धी कार्य सञ्चालन गर्ने सम्बन्धमा धितोपत्र बजारसँग सम्झौता गर्नुपर्दछ । तर स्वचालित विद्युतीय बोलकबोल प्रणाली सञ्चालनमा नआएसम्म संस्थाले सिलबन्दी बोलकबोलमाफत धितोपत्रका लागि आवेदन माग गर्न सक्दछ ।
२. बुक बिलिड विधिअनुसार धितोपत्र निष्कासन गर्नका लागि धितोपत्रको सार्वजनिक निष्कासन गर्ने संस्थाले निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकको परामर्शमा विवरणपत्र तयार गर्नुपर्दछ । उक्त विवरणपत्रमा धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ को अनुसूची ५ बमोजिमका विवरणहरू उल्लेख गरेको हुनुपर्दछ ।
३. संस्थाले निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकको सहभागितामा तयार गरिएको प्रारम्भिक विवरणपत्रउपर योग्य संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई सहभागी गराई छलफल कार्यक्रम सञ्चालन गर्नुपर्दछ । छलफल कार्यक्रमका लागि कार्यक्रम सञ्चालन गरिने समय र स्थान तोकी कम्तीमा सात दिन अगाडि योग्य संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई लिखित रूपमा वा राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकामा सूचना प्रकाशित गरी जानकारी गराउनुपर्दछ । साथै निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धक र संस्थाले छलफल कार्यक्रम सञ्चालन

गरिने मितिभन्दा कम्तीमा सात दिन अगावै प्रारम्भिक विवरणपत्र आफ्नो वेबसाइटमा राख्नुपर्दछ ।

४. संस्थाले निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकको सहयोगमा योग्य संस्थागत लगानीकर्तासँग निजले चाहेको न्यूनतम खरिद सङ्ख्या, आशय मूल्य र सोको मूल्याङ्कन विधिसहित प्रारम्भिक विवरणपत्रमा सुझाव माग गर्नुपर्दछ । यसरी सुझाव माग गरेपश्चात् योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले छलफल कार्यक्रम समाप्त भएको पाँच कार्य दिनभित्र लिखित रूपमा खरिद गर्न चाहेको न्यूनतम धितोपत्र सङ्ख्या, खरिद आशय मूल्य तथा मूल्याङ्कनको आधारसहित प्रारम्भिक विवरणपत्रको सम्बन्धमा आफ्नो सुझाव दिनुपर्दछ । संस्थाले खरिद आशय मूल्य लिँदा योग्य संस्थागत लगानीकर्ताका लागि छुट्याइएको सम्पूर्ण धितोपत्र बिक्री हुने गरी कम्तीमा १० योग्य संस्थागत लगानीकर्ताबाट आशय-पत्र प्राप्त गर्नुपर्ने हुन्छ । यसरी माग गर्दा कम्तीमा १० योग्य संस्थागत लगानीकर्ताबाट आशय पत्रहरू प्राप्त हुन नसकेमा सङ्गठित संस्थाले अनुमानित मूल्य पुनरावलोकन गरी पुनः आशय मूल्य प्राप्त गर्नुपर्दछ । आशय मूल्य पेस गर्ने योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले पेस गरेको आशय मूल्य तोकेको सीमाभित्र परेमा वा सोभन्दा बढी भएमा बोलकबोल प्रक्रियामा अनिवार्य रूपमा सहभागिता जनाउनुपर्नेछ ।
५. संस्थाले योग्य संस्थागत लगानीकर्ताबाट प्राप्त आशय मूल्यको अध्ययन गरी धितोपत्रको आधार मूल्य तय गर्नुपर्दछ । उक्त आधार मूल्य तय भएपश्चात् धितोपत्रको बिक्री मूल्य सीमा निर्धारण गर्नुपर्दछ । यसरी धितोपत्रको बिक्री मूल्य सीमा निर्धारण गर्दा माथिल्लो सीमा आधार मूल्यमा २० प्रतिशत थप गर्दा कायम हुने मूल्य र तल्लो सीमा आधार मूल्यमा २० प्रतिशत घटाउँदा हुने मूल्य कायम गर्नुपर्दछ ।
६. संस्थाले आफ्नो सम्पूर्ण धितोपत्र दर्ता गराउन तथा बुक बिलिड विधिबाट निष्कासन गर्नका लागि निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकमाफत धितोपत्रको बिक्री मूल्य सीमासमेत उल्लेख भएको विवरणपत्र तयार गरी स्वीकृतिका लागि नेपाल धितोपत्र बोर्ड समक्ष निवेदन दिनुपर्दछ । पेस भएको निवेदन र अन्य कागजातको अध्ययन गरी उपयुक्त देखिएमा उक्त धितोपत्र दर्ता गरी बुक बिलिड विधिबाट निष्कासन गर्न तयार पारेको विवरणपत्र प्रकाशन गर्न नेपाल धितोपत्र बोर्डले स्वीकृति प्रदान गर्ने कार्य गर्दछ ।
७. संस्थागत लगानीकर्ताहरूका लागि विवरणपत्र प्रकाशन गर्न बोर्डबाट स्वीकृति प्राप्त भएको बढीमा १० कार्य दिनभित्र निष्कासन तथा बिक्री प्रबन्धकले योग्य

संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई बोलकबोलमा सहभागी हुन आह्वानपत्र प्रकाशन गर्नुपर्दछ । आह्वानपत्र प्रकाशन भएको सात कार्य दिनपछि बोलकबोलमा भाग लिन सक्ने व्यवस्था गरी बोलकबोल चार कार्य दिनसम्म खुला राख्नुपर्ने र आवश्यक भएमा नेपाल धितोपत्र बोर्डको स्वीकृति लिई बोलकबोलको समयावधि थप गर्नुपर्दछ । योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले बोलकबोलका लागि आवेदन गर्दा बिक्री मूल्य सीमाभित्र आफूले लिन चाहेको धितोपत्रका लागि आवेदन पेस गर्नुपर्दछ । आशय मूल्य पेस गरेका योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले बोलकबोलका लागि आवेदन गर्दा आशय मूल्य पेस गर्दा उल्लेख गरिएको धितोपत्र सङ्ख्या र मूल्यभन्दा कम नहुने गरी बोलकबोल गर्नपर्दछ । यसरी बोलकबोल गर्दा कुनै एक योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले निष्कासित धितोपत्रको २० प्रतिशतभन्दा बढी धितोपत्रका लागि बोलकबोल प्रस्ताव पेस गर्न नपाइने व्यवस्था रहेको छ । त्यसै गरी योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले कबोल गरेको शत प्रतिशत रकम तोकिएको निष्कासन बैंक खातामा

जम्मा गर्नुपर्ने वा आवेदकको बैंक खातामा रोक्का राख्नुपर्ने वा गुड फर पेमेन्ट चेक पेस गर्नुपर्दछ ।

८. आवेदन दिने अन्तिम मितिको भोलिपल्ट धितोपत्र बजारले योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई निष्कासित धितोपत्र पूर्ण रूपमा बिक्री हुने गरी प्राप्त बोलकबोलको नमुनाअनुसारको कट अफ मूल्य निर्धारण गर्नुपर्दछ । कट अफ मूल्य निर्धारण गरेपछि कट अफ मूल्य र सोभन्दा माथिल्लो मूल्यमा कबोल गर्ने सबै आवेदनकर्ताहरूलाई मागबमोजिमको धितोपत्र कट अफ मूल्यमा बाँडफाँड गर्नुपर्दछ । कट अफ मूल्यमा आवेदन गर्ने लगानीकर्तालाई मागबमोजिमको धितोपत्र बाँडफाँड गर्न नपुगेमा समानुपातिक रूपमा बाँडफाँड गर्नुपर्दछ । योग्य संस्थागत लगानीकर्ताले कबोल गरेको मूल्य कट अफ मूल्यभन्दा कम भएमा त्यस्तो योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई धितोपत्र बाँडफाँड गर्नुहुँदैन । बुक बिल्डिङ निर्देशिकामा भएको व्यवस्थाबमोजिम कटअफ मूल्य निर्धारण गर्ने सम्बन्धी ढाँचा देहायअनुसार रहेको छ :

तालिका १

बुक बिल्डिङ विधि अनुसार कटअफ मूल्य निर्धारण गर्ने सम्बन्धी ढाँचा

(यदि योग्य संस्थागत लगानीकर्ताका लागि निष्कासित सेयर सङ्ख्या १०,००,००० कित्ता रहेको र बोलकबोलमार्फत आवेदनको अवस्था देहायअनुसार भएमा कट अफ मूल्य देहायअनुसार निर्धारण गर्नुपर्नेछ)

क्र.सं.	बोलकबोल गर्ने योग्य संस्थागत लगानीकर्ताको सङ्ख्या	बोलकबोल रकम (रु.)	जम्मा बोलकबोल सेयर संख्या	बाँडफाँड हुने सेयर (पूर्ण योग)
१	३	२५०	५०,०००	५०,०००
२	७	२४५	१,५०,०००	२,००,०००
३	१०	२३५	२,००,०००	४,००,०००
४	१७	२३०	२,५०,०००	६,५०,०००
५	१५	२२८	२,७५,०००	९,२५,०००
६	२१	२२५	५,००,०००	१०,००,००० (७५,००० कित्ता २१ आवेदकहरूलाई समानुपातिक रूपमा बाँडफाँड हुने)
७	१५	२२०	३,००,०००	
८	२०	२१८	३,५०,०००	
९	२०	२१५	२,८५,०००	
१०	१०	२१२	१,५०,०००	
जम्मा	१३८		२५,१०,०००	

(रु. २५० देखि रु. २२५ सम्म आवेदन दिने योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई बाँडफाँड गर्दा निष्कासित सेयर पूर्ण रूपमा बिक्री हुने भएकाले कट अफ मूल्य रु. २२५ हुनेछ)

९. संस्थाले योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई धितोपत्र बाँडफाँड सम्पन्न गरेपश्चात् सर्वसाधारणलाई धितोपत्र जारी गर्नुपर्दछ । सर्वसाधारणलाई धितोपत्र जारी गर्दा संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई निर्धारण भएको कट अफ मूल्यमा १० प्रतिशत छुट दिई निष्कासन गर्नुपर्दछ । संस्थाले योग्य संस्थागत लगानीकर्तालाई धितोपत्र बाँडफाँड सम्पन्न गरेको सात कार्य दिनभित्र नेपाल धितोपत्र बोर्डमा संशोधित विवरणपत्र स्वीकृतिका लागि पेस गर्नुपर्दछ । उक्त विवरणपत्रमा कट अफ मूल्य, धितोपत्र बाँडफाँड भएका योग्य संस्थागत लगानीकर्ताको नामावली, बाँडफाँड भएको धितोपत्रको सङ्ख्या तथा स्वीकृत भएको विवरणपत्रमा कम्पनीको प्राविधिक, वित्तीय र व्यवस्थापन पक्षमा कुनै परिवर्तन भएको भए त्यस्तो परिवर्तन भएको विषयसमेत उल्लेख भएको हुनुपर्दछ । यसरी प्राप्त भएको विवरणपत्रमा उल्लिखित विषय वा तथ्यहरूको प्रस्तुतिबाट बोर्ड सन्तुष्ट भएमा सात कार्य दिनभित्र त्यस्तो विवरणपत्र प्रकाशन गर्न स्वीकृति प्रदान गरिने व्यवस्था रहेको छ, र बोर्डबाट विवरणपत्र स्वीकृत भएको सात कार्य दिनभित्र आह्वानपत्र प्रकाशन गर्नुपर्दछ । सर्वसाधारणले धितोपत्र खरिदका लागि आवेदन दिने तथा बाँडफाँड हुने न्यूनतम सङ्ख्या ५० कित्ता हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

निष्कर्ष

नेपालमा सङ्गठित संस्थाहरूले पुँजी प्राप्त गर्ने परम्परागत एवं सजिलो विधि बैंकिङ माध्यम नै हो । हालसम्म पनि धितोपत्र बजारमा व्यापक क्षेत्रगत विविधीकरण भई फरक फरक क्षेत्रका कम्पनीहरूलाई स्टक एक्सचेन्जको पर्दामा हामीले देख्न पाएका छैनौं । वास्तविक क्षेत्रमा स्थापित कम्पनीहरू जसको सञ्चालन इतिहास राम्रो भएका र बजारमा एक प्रकारको साख कमाइसकेका कम्पनीहरू धितोपत्र बजारमार्फत पुँजी परिचालन गराउन आऊन् भन्ने उद्देश्यले अन्तर्राष्ट्रिय रूपमै प्रचलित विधि बुक बिल्डिङ प्रणालीको सुरुवात नेपालमा भएको हो । बुक बिल्डिङ विधिको प्रयोगबाट धितोपत्र निष्कासन गर्दा सङ्गठित संस्थाले कम्पनीको वास्तविक मूल्य गणना गरी धितोपत्रको मूल्य सीमा तोक्ने र सोही सीमाभित्र रही बजारले माग देखाउने भएकाले यस विधिअनुसार निर्धारण भएको मूल्यले कम्पनीको वास्तविक अवस्थाका साथै बजारको मागलाई समेत सम्बोधन गर्दछ । यसबाट वित्तीय अवस्था सबल भएका सङ्गठित संस्थालाई अङ्कित मूल्यमा नै धितोपत्र जारी गर्नुपर्ने अवस्थाको अन्त्य भई ती संस्थाहरू धितोपत्र बजारमा आकर्षित हुने गर्दछन् ।

हाल धितोपत्र बजारमा एउटा मात्र कम्पनीले बुक बिल्डिङ विधिबाट सार्वजनिक निष्कासन गरी धितोपत्र बजारमा सूचीकृत समेत भइसकेको छ भने केही अन्य कम्पनीहरू यस विधिबाट सार्वजनिक निष्कासनको प्रक्रियामा रहेका छन् । बुक बिल्डिङ विधिबाट निष्कासन भएका कम्पनीहरूका सम्बन्धमा विभिन्न कमीकमजोरी रहेको प्रतिक्रिया एवं गुनासो उठिरहेको हामीले सञ्चार माध्यममा पढ्न र सुन्न पाइरहेका छौं । यस सन्दर्भमा धितोपत्र बोर्डले समय समयमा गर्ने लगानीकर्ता सचेतना कार्यक्रममा सर्वसाधारण लगानीकर्ता एवं सरोकारवालालाई यस विधिको आवश्यकता, प्रक्रिया, अन्तर्राष्ट्रिय परिदृश्य एवं यसका लाभ तथा हानिको पक्षका सम्बन्धमा सचेतना फैलाउन जरुरी देखिन्छ । साथै बुक बिल्डिङ विधिलाई अभि प्रविधिमैत्री, सहज एवं पारदर्शी बनाउनका लागि बोर्ड तथा बजार सहभागीहरूले विद्यमान नियमावली तथा निर्देशिकामा भएको व्यवस्थामा आवश्यक भएमा समयसापेक्ष रूपमा सुधारका लागि संशोधन एवं परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिन्छ । छिमेकी देश भारतमा यस विधितर्फ योग्य संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई ७५ प्रतिशतसम्म निष्कासन गरी सर्वसाधारणतर्फ कम प्रतिशत बाँडफाँड गर्ने नियम रहेको छ । यसको मुख्य उद्देश्य भन्नाले बुक बिल्डिङ विधिबाट हुने निष्कासनमा अंकित मूल्यभन्दा बढी मूल्य हुने हुँदा सर्वसाधारणहरू यसको फाइदा तथा नोक्सानतर्फ सचेत नहुन सक्छन्, यसकारण योग्य संस्थागत लगानीकर्ताहरूलाई निष्कासनको ठूलो प्रतिशत छुट्याइएको हुन्छ । यसकारण नेपालमा समेत सर्वसाधारणलाई बाँडफाँड गर्नुपर्ने जम्मा सेयर तथा न्यूनतम सेयर कित्तासमेत समय सापेक्ष रूपमा परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिन्छ । बुक बिल्डिङ विधिबाट सार्वजनिक निष्कासन गर्दा केही चुनौतीहरू रहे तापनि विश्वका अधिकांश देशमा सफल तथा धेरै प्रयोग हुने गरेको यो विधि नेपालको धितोपत्र बजारमा समेत निर्वाध रूपमा कार्यान्वयन गरी वास्तविक क्षेत्रका कम्पनीहरूको धितोपत्र बजारमा प्रवेश सहज गराई लगानीकर्ताहरूलाई गुणस्तरीय लगानीका लागि अवसर सृजना गरेर धितोपत्र बजारलाई परिपक्व बनाउँदै त्यसमार्फत ठूलो लगानीका लागि पुँजी जुटाएर देशको आर्थिक वृद्धिमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३

बुक बिल्डिङ निर्देशिका, २०७७

धितोपत्रसम्बन्धी कानून संग्रह

www.sebon.gov.np

www.sebi.gov.in

नेपालमा वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण

तिष्णुराज बेल्लासे
उपसचिव

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग

१. पृष्ठभूमि/सारांश

नागरिकलाई सर्वसुलभ रूपमा गुणस्तरीय वित्तीय सेवा पुऱ्याउनु बैंकको एउटा महत्वपूर्ण उद्देश्य हो । यसका लागि केन्द्रीय बैंकले एकातिर वित्तीय संस्थाहरूको सेवा विस्तारका साथै सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धिमा ध्यान दिएको हुन्छ भने अर्कातिर नागरिकमा वित्तीय साक्षरतालागत वित्तीय सेवा उपयोग अभिवृद्धि गर्न जानकारीमूलक र चेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालनमा ल्याएको हुन्छ । वित्तीय सेवामा नागरिकको पहुँच पुग्न वित्तीय संस्थाहरूको विस्तार हुनाका साथै वित्तीय उपकरणहरूको उपलब्धता हुनु आवश्यक छ अर्थात् वित्तीय पहुँच सुनिश्चित हुन वित्तीय सेवाको आपूर्ति र माग दुवै पक्ष सुदृढ हुन जरूरी छ । सामान्यतया वित्तीय पहुँचको आँकलनमा मुलुकको कुल जनसङ्ख्या र बैंक शाखा अनुपात हेर्ने प्रचलन रहेको छ । यो अनुपात घट्दै जाँदा वित्तीय पहुँच बढ्दै गएको अनुमान गरिन्छ । यसवाहेक वित्तीय उपकरणहरू खासगरी निक्षेप र कर्जाको खाता सङ्ख्या तथा डेबिट कार्ड र क्रेडिट कार्ड आदिको उपयोगको विश्लेषणबाट पनि वित्तीय पहुँचको मापन गर्ने प्रचलन रहेको छ । वित्तीय समावेशीकरणले जनताको जीवनस्तर उकास्न, गरिबी न्यूनीकरण गर्न र आर्थिक विकासको गतिलाई तीव्र बनाउन सहयोग गर्छ । अरू मुलुकमा भैं नेपालमा पनि सरकार, केन्द्रीय बैंक, विकास साभेदार, अनुसन्धानकर्ता र नीति निर्माताहरू माझ वित्तीय समावेशीकरणले उच्च प्राथमिकता पाएको छ । वित्तीय पहुँचले वित्तीय सेवा (जस्तै बचत, भुक्तानी, कर्जा, बीमा, पूँजी बजार आदि) समेतलाई समेट्छ । यसमा वित्तीय सेवाको उपयोग, गुणस्तर र उपभोक्ता संरक्षण जस्ता पक्षले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन् । नेपालको संविधानमा समावेशीकरणसम्बन्धी व्यवस्था र उपभोक्ता संरक्षण सम्बद्ध प्रावधान राखिएको छ । नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष्यहरू (Sustainable Development Goals – SDG) प्राप्त गर्न समावेशी र दिगो विकासमा सहजीकरण गरेर वित्तीय पहुँचमा सुधार गर्न जोड दिएको छ । मुलुकमा चालु पञ्च वर्षीय सोह्रौँ योजना (आ.व.२०८१/८२ - २०८५/८६) मा वित्तीय समावेशीकरणका लागि नीतिगत कदम र कार्यनीति अपनाइएको देखिन्छ । नेपाल सरकारले सन् २०१७ मा स्वीकृत गरेको वित्तीय क्षेत्र विकास

रणनीतिले बैंकिङ प्रणालीको एउटा खम्बाका रूपमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई परिभाषित गरेको छ । नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको थालनी अर्थात् औपचारिक वित्तीय सेवा प्रदायक बैंकको सुरुवात वि.सं. १९९४ (सन् १९३७) मा वाणिज्य बैंकका रूपमा निजी क्षेत्रको समेत सहभागितामा नेपाल बैंकको स्थापनाबाट भएको हो । वि.सं. २०१३ (सन् १९५६) मा मात्रै वाणिज्य बैंकलाई नियमन गर्ने केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो ।

हालका वर्षहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकले नगदरहित अर्थतन्त्र, उपभोक्ता संरक्षण, डिजिटल भुक्तानी, बैंकिङ प्रवर्द्धन, वित्तीय साक्षरतामा ध्यान केन्द्रित गरेको पाइन्छ । बैंक खाता नभएका नेपाली नागरिकले सन् २०१९ देखि “बैंक खाता खोल्ने” नीति लिइएको पाइन्छ । त्यस्तै श्रम ऐन २०१८ ले सबै प्रकारका निकायहरूले आफ्ना कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई पारिश्रमिक भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा बैंकखाता प्रयोग गर्ने प्रावधान रहेको छ । २०८१ असार मसान्तसम्ममा नेपालमा २० वटा वाणिज्य बैंक, १७ वटा विकास बैंक, १७ वटा वित्त कम्पनी, ५२ वटा लघु वित्त कम्पनी, १ वटा पूर्वाधार विकास बैंक, १ वटा राष्ट्रिय सहकारी बैंक, २८ वटा भुक्तानी सेवा प्रदायकहरू (वालेट) र १० वटा हायर पर्चेज रहेका छन् (Banking and Financial Statistics, NRB 2024) । नेपालका कुल ७५३ स्थानीय तहमध्ये २०८१ असारसम्ममा सबै स्थानीय तहमा बैंक शाखा विस्तार भएका छन् । समष्टिमा नेपालमा हालसम्म वित्तीय समावेशीकरणका लागि गरिएका योजना तर्जुमा, रणनीति तथा कार्यान्वयन सकारात्मक दिशातिर उन्मुख भएको देखिएको छ । अब थप सुधारका प्रयासहरू समयमै कार्यान्वयनमा ल्याउन सकेमा लक्ष्यप्राप्तिमा निकै सघाउ पुग्ने देखिन्छ ।

२. वित्तीय समावेशीकरणको अवधारणा र परिभाषा

वित्तीय समावेशीकरण र वित्त शब्दलाई एकअर्काको पूरकका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । तर वित्त शब्दभन्दा वित्तीय समावेशीकरणलाई अलि फराकिलो बुझाइका रूपमा लिन सकिन्छ । वित्तीय समावेशीकरणको उद्देश्य सबैलाई वित्तमा पहुँच पुऱ्याउनु हो र उनीहरूले गर्ने उपयोगमा वृद्धि गर्नु

हो । यस परिभाषाबाट पनि वित्तीय पहुँच र समावेशीकरण एकअर्काका परिपूरक ठहरिएका छन् ।

यसै गरी संसारभरिका बैंकहरूको नियमन प्रणालीको नीतिमा समन्वयकारी भूमिका खेल्ने स्विटजरल्यान्डको बास्लेस्थित बैंक फर इन्टरनेसनल सेटलमेन्टका अनुसार वित्तीय समावेशीकरणले ३ आयामहरूलाई समेट्छ – जनताको सबै प्रकारका वित्तीय सेवाहरूमा पहुँच, उपयोग र गुणस्तर (financial inclusion covers three dimensions accessibility, usage and quality of financial services to all kind of people – BIS 2015) ।

३. वित्तीय समावेशीकरणको महत्त्व

समाजका सबै सदस्यहरूका लागि वित्तमा पहुँच आवश्यक छ, भन्नु समाजका वञ्चित र कम आय भएको वर्गका लागि विशेष महत्त्वपूर्ण छ । किनभने यसले उनीहरूलाई बचत गर्न र लगानी गर्नका लागि अवसर प्रदान गर्छ र उनीहरू आफैलाई प्राकृतिक विपत्ति, विरामी र आजीविकामा हानि जस्ता विभिन्न जोखिमहरूबाट बचाउँछ । वित्तमा पहुँचले गरिब तथा कम आयवाला वर्गलाई आर्थिक आत्मबोध गराउन समर्थ गराउँछ, र आर्थिक गतिविधिहरूमा सहभागी हुनका लागि प्रोत्साहित गरेर गरिबीको दुष्चक्रलाई भत्काउने अवसर प्रदान गर्दछ । सामान्यतया कर्जा दिने बेलामा गरिबहरूसँग औपचारिक वित्तीय प्रणालीका धितो, कर्जाइतिहास र आबद्धताको कमी हुने गर्छ र यी कुराहरूलाई वित्तीय समावेशीकरणको प्रक्रिया र नीतिले समाल्नु आवश्यक हुन्छ ।

परिवारको वित्तमा पहुँचको आर्थिक वृद्धिमा बलियो सकारात्मक सम्बन्ध रहेको देखिएको छ । जति धेरै वित्तीय पहुँच भयो त्यति नै मौद्रिक तथा आर्थिक नीतिको प्रभावकारितामा सुधार आउन सक्छ । वित्तीय समावेशीकरणमा वृद्धिले फर्महरू र उपभोक्ताहरूको व्यवहार परिवर्तन गरिदिन्छ, र त्यसपछि मौद्रिक नीतिको गुण वा क्षमतालाई प्रभाव पार्दछ । वित्तीय समावेशीकरण विशेष रूपले अर्थ व्यवस्थामा प्राथमिक उपकरणका रूपमा रहेको व्याजदरको भूमिकालाई बढाएर मौद्रिक नीतिलाई सुदृढ बनाउँछ । वित्तीय समावेशीकरणले समावेशी विकास, आर्थिक विकास तथा वित्तीय गहनतालाई सहयोग गर्छ । व्यावहारिक रूपले यसले गरिबी घटाएर र आयमा हुने असमानतालाई कम गरेर वित्तीय सेवामा मानिसहरूको पहुँच बढाउँछ । वास्तवमा एउटा खाता हुनुले नै बचतलाई बढाउँछ, महिलालाई सशक्त बनाउँछ, परिवारको उपभोगमा वृद्धि गर्दछ, र उत्पादनशील लगानीलाई बढाउँछ । यसप्रकार संसारभरिका नीतिनिर्माताहरूले वित्तीय समावेशीकरणलाई एउटा प्रमुख नीतिगत लक्ष्यका रूपमा अगाडि बढाएका छन् ।

४. नेपालमा वित्तीय समावेशीकरणको अवस्था

४.१ समावेशीकरण

राज्यका सबै नागरिकको उपस्थिति र अर्थपूर्ण सहभागितामा समावेशी विकासको सोच र मानव विकास सूचकाङ्कका आधारमा पछाडि परेका समुदायहरूको सशक्तीकरण र समानुपातिक विकास गर्ने लक्ष्यसहितको रणनीति रहेको छ – (१) मुलुकमा उपलब्ध स्रोतसाधनहरूमा लक्षित वर्गको समानुपातिक पहुँच बढाउने । (१) स्रोत साधनमा लक्षित वर्गको समानुपातिक पहुँच बढाउने जस्ता रणनीतिहरू रहेका छन् ।

४.२ दिगो विकास लक्ष्यहरू (Sustainable Development Goals)

दिगो विकास लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि वित्तीय समावेशीकरण आवश्यक छ । वित्तीय समावेशीकरण आय पिरामिडमा पिँधमा परेका र कमजोर व्यक्तिहरूलाई मात्र वित्तीय सेवासम्म पहुँच प्रदान गर्न आवश्यक हुने होइन कि अनौपचारिक वित्तीय सेवाको शोषणबाट जोगाएर आर्थिक रूपमा बलियो बनाउन सशक्तीकरण पनि गर्दछ । समावेशी वित्तीय प्रणालीले वास्तवमा कसको कति आय छ वा को कहाँ बस्छ, भन्ने कुरातिर विचार नगरेर सबैलाई बचत, कर्जा, भुक्तानी र बीमा जस्ता आधारभूत वित्तीय सेवाको उपलब्धताको सुनिश्चितता गर्दछ । दिगो विकास लक्ष्यलाई पहुँचमा पुऱ्याउन पनि समावेशी वित्तीय प्रणालीको आवश्यकता पर्दछ । नेपाल सरकारले दिगो विकासका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि समावेशी र दिगो विकासमा सहजीकरण गरेर वित्तीय पहुँचमा सुधार गर्न जोड दिएको छ । १७ वटा लक्ष्यहरूमध्ये ८ औँ नम्बरले वित्तीय पहुँचको लक्ष्य निर्धारण गरेको छ, जसअनुसार ३६ वटा वाणिज्य बैंकहरूसमेतका शाखाहरूले प्रति १००,०००/- जनसङ्ख्या पुऱ्याउन विद्यमान दरको प्रबलतालाई दुगुना गर्नुपर्नेछ, त्यस्तै ८०% परिवारको सन् २०३० सम्ममा सहकारी संस्थाहरू जस्ता समुदायिक वित्तीय संस्थाहरूमा ३० मिनेटको पैदल दूरीमा पहुँच भएको हुनुपर्नेछ ।

४.३ वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीति (Financial sector Development Strategy)

नेपाल सरकारले सन् २०१७ मा स्वीकृत गरेको वित्तीय क्षेत्र विकास रणनीतिले बैंकिङ प्रणालीको एउटा खम्बाका रूपमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई परिभाषित गरेको छ । वित्तीय पहुँच बढाउने केही तरिकामा जोड दिएको छ । ती हुन् – (क) ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा वित्तीय संस्थाहरूको सेवा उपलब्धतामा वृद्धि गर्ने, (ख) वित्तीय पहुँच तथा समावेशीकरणको विस्तारका लागि यथोचित नीति विकास गर्ने, (ग) वित्तीय पहुँचलाई व्यापक बनाउन संस्थागत व्यवस्थाहरूमा सुधार गर्ने, (घ) लघुवित्त संस्थाहरूको नियमन र सुपरिवेक्षण कार्यसंयन्त्रको निर्माण

गर्ने, (ड) वित्तीय शिक्षाका माध्यमबाट जागरूकता जगाउने, (छ) वित्तीय सेवा र उत्पादनहरूको उपयोगका सम्बन्धमा उपभोक्ता संरक्षणलाई प्रवर्द्धन गर्ने ।

४.४ वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र (Financial Inclusion Road Map, २०१७-२२)

वित्तीय समावेशीकरण नेपालका लागि एउटा चुनौती हो तापनि पहुँचलाई सम्भव बनाउने कार्यक्रममा संलग्न देशहरूका तुलनामा वित्तीय पहुँचका सन्दर्भमा राम्रै प्रगति गरेको छ । सन् २०२२ सम्ममा नेपालले अति कम विकसित देशको तहबाट उत्तीर्ण भई दिगो विकास लक्ष्य पूरा गरी सन् २०३० सम्ममा मध्यम आय भएको देशको तहमा उत्तीर्ण हुने लक्ष्यका साथ काम गर्नुपरिरहेको छ ।

४.५ वित्तीय समावेशीकरण माया घोषणापत्र (Maya Declaration on Financial Inclusion, २०११)

सन् २०११ को सेप्टेम्बरमा नेपाललगायत अन्य देशका केन्द्रीय बैंकहरू, सुपरिवेक्षकहरू र अन्य वित्तीय नियमन अधिकारीहरूको सङ्गठन-वित्तीय समावेशीकरण गठबन्धन (Alliance for Financial Inclusion-AFI) का प्रतिनिधिहरूको उपस्थितिमा मेक्सिकोको रिभेरा माया भन्ने स्थानमा वित्तीय समावेशीकरण माया घोषणापत्र सम्पन्न भएको थियो । यसले वित्तीय समावेशीकरणको समावेशी वृद्धिको पहिचान गरेको, विकासशील देशहरूका लागि आपसमा नीतिनिर्माताहरू र नियामकहरूबीच यससम्बन्धी ज्ञान आदानप्रदानद्वारा गर्ने कुरा पुनर्पुष्ट भएको, वित्तीय समावेशीकरण विस्तारलाई प्राथमिकता दिएको कुरा बुलन्द गरेको र नियामकहरू तथा नीतिनिर्माताहरूले वित्तीय समावेशीकरणलाई उपयुक्त प्राथमिकतामा राख्ने आदि कुरामा प्रतिबद्ध भएका थिए । ७६ देशका ८० प्रतिनिधिहरू माया घोषणापत्रमा संलग्न भएकामा हाल यसमा १०० भन्दा बढी सदस्यसंस्थाहरू पुगिसकेका छन् । माया घोषणापत्रमा प्रतिबद्धता जनाउनु भनेको वित्तीय समावेशीकरणका ४ वटा मापनयोग्य प्रतिबद्धता गरेको मानिन्छ । सेप्टेम्बर २०२४ सम्म, ७८ देशका AFI सदस्य संस्थाहरूले सामूहिक रूपमा १३४० माया घोषणा लक्ष्यहरू बनाएका छन्, आफ्नो राष्ट्रको वित्तीय समावेशीकरण एजेन्डा हासिल गर्न प्रतिबद्धता जनाएका छन् । AFI सदस्य संस्थाहरूले नियमित रूपमा AFI डाटा पोर्टल (ADP) मा प्रगति अद्यावधिकहरू साभा गर्छन् ।

५. वित्तीय समावेशीकरणमा गरिएका प्रयास

५.१ नेपाल राष्ट्र बैंक, बैंक तथा वित्तीय संस्था

औपचारिक वित्तीय सेवाप्रदायक बैंकको सुरुवात वि.सं. १९९४ (सन् १९३७) मा वाणिज्य बैंकका रूपमा निजी क्षेत्रको समेत सहभागितामा नेपाल बैंकको स्थापनाबाट भएको हो । नेपाल बैंक स्थापना भएको दुई दशकपछि

वि.सं. २०१३ (सन् १९५६) मा मात्रै वाणिज्य बैंकलाई नियमन गर्ने केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएको थियो । यसको स्थापनाको समयमा सीमित मौद्रिकरण र मुख्य रूपले अर्थ व्यवस्था कृषिमा आधारित थियो । त्यसवेला नेपालीभन्दा पनि भारतीय मुद्रा चारैतिर परिचालनमा थियो (नेराबैंक १९९६) । सुरुमा व्यापार गर्न भारतमा पसेको ब्रिटिस-इन्डिया कम्पनीले भारतलाई नै उपनिवेश बनायो र विनिमय मुद्रा 'कम्पनी रूपैयाँ' निष्कासन गर्दथ्यो । यो भारतीय मुद्राले खासगरी तराई र लाहुरेको बढी बसोबास रहेका पहाडी क्षेत्रमा समेत प्राथमिकता पाउँथ्यो । एक किसिमले कठिन मानिएको भारतीय मुद्रा विस्थापित गर्ने कार्यका रूपमा रहेको दोहोरो मुद्रा प्रणालीलाई नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापनाले कम र नियन्त्रण गर्दै लग्यो । अर्थ व्यवस्थामा नेपाली मुद्राको प्रचलन बढाउनका लागि भारतीय मुद्राको स्थिर विनिमय दर लागु गरियो ।

वि.सं. २०१६ (सन् १९५९) मा नेपाल औद्योगिक विकास निगमको स्थापना भयो । वि.सं. २०२३ (सन् १९६६) मा सरकारी स्वामित्वको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक स्थापना भयो । यहाँनिर नेपालको बैंकिङ इतिहासमा रोचक कुरा त के छ भने निजी क्षेत्रको समेत स्वामित्व रहेको वाणिज्य बैंकभन्दा १९ वर्षपछि मात्र केन्द्रीय बैंक स्थापना भयो र औद्योगिक विकासका लागि स्थापना भएको जेठो वित्तीय संस्था (नेपाल औद्योगिक विकास निगम) समयको चक्रमा आफूभन्दा ७ वर्षपछि स्थापना भएको राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा २०७५ (सन् २०१८) सालमा विलय हुन पुग्यो ।

वित्तीय समावेशीकरणको सुरुवातका रूपमा वि.सं. २०१९ (सन् १९६२) मा सहकारी संस्थाहरूलाई कर्जा उपलब्ध गराउन सहकारी बैंकको स्थापनालाई लिन सकिन्छ । वि.सं. २०२४ (सन् १९६७) मा कृषि कर्जाका साथै प्राविधिक सुविधा र सामग्री उपलब्ध गराउने गरी छुट्टै कृषि विकास बैंक ऐन बन्थ्यो र सहकारी बैंक कृषि विकास बैंकमा रूपान्तरण भयो । यस बैंकले २०३२ (सन् १९७५) मा साना किसान विकास कार्यक्रमको थालनी गर्‍यो ।

नमुना आयोजनाका रूपमा बङ्गलादेशमा ढाका विश्वविद्यालयले यो कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने व्यवस्था भयो । नेपालमा कृषि विकास बैंकलाई कार्यक्रम सञ्चालनको जिम्मेवारी दिने निर्णय भयो । नेपालमा यसको सुरुवात नुवाकोट जिल्लाको धुन्चे गाउँ र धनुषा जिल्लाको महेन्द्रनगर गाउँमा गरिएको थियो । प्रो.महम्मद युनुसले महेन्द्रनगरमा कैयौँ साता लगाएर अध्ययन र अवलोकन गरी बङ्गलादेशमा ग्रामीण बैंक कार्यक्रम अगाडि बढाएका थिए । यस कार्यक्रममा साना किसानहरू, मोहीहरू, जग्गाविहीन सुकुम्बासी श्रमिकहरूलाई समूहमा आवद्ध गरेर समूहको जमानीमा कर्जा उपलब्ध गराइन्थ्यो । यो कार्यक्रम अत्यन्त सफल भयो र देशभरि नै यसको विस्तारको माग भयो

र विस्तार गर्ने प्रक्रिया भइरह्यो । अचल धितो राखेर कर्जा दिने परम्परागत प्रणालीका सट्टा समूहको जमानतमा कर्जा दिने नेपालमा सञ्चालित यो कार्यक्रम एक वर्षपछि मात्र बङ्गलादेशमा महम्मद युनुसले ग्रामीण बैंक मोडेल सुरु गरेका थिए । ग्रामीण बैंक 'तलैदेखि आर्थिक तथा सामाजिक विकास सिर्जना' कार्यका लागि सन् २००६ मा ग्रामीण बैंक र संस्थापक युनुसले प्रख्यात 'नोबेल शान्ति पुरस्कार' प्राप्त गरे ।

सन् २००३ मा नेपाल सरकारले विश्व बैंकको अनुदान सहयोगमा गरिबी निवारण कोष मोडेल लागु गर्‍यो । यसले सुरुमा केही राम्रा कामहरू गर्न थालेकामा पछि राजनैतिक हस्तक्षेप, आर्थिक विचलन आदिका कारण यसले निरन्तरता पाउन सकेन ।

सन् १९९९ देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले ग्रामीण विकास बैंक मोडेललाई अनुसरण गर्दै निजी क्षेत्रले पनि लघुवित्त संस्था खोल्न सक्ने नीति खुला गर्‍यो । नरम लाइसेन्स नीतिले गर्दा छोटो समयमा लघुवित्त संस्थाहरू खोल्ने लहर चल्‍यो र मूल प्रवाहका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू जान नरुचाएका ग्रामीण क्षेत्रमा लघुवित्तको पहुँच विस्तार हुन पुग्यो । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा शाखाहरू विस्तार गर्न प्रोत्साहित गरेको छ । हालका वर्षहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय साक्षरता, नगदरहित अर्थतन्त्र, उपभोक्ता संरक्षण र डिजिटल भुक्तानी र बैंकिङमा बढावाका लागि ध्यान केन्द्रित गरेको पाइन्छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक खाता नभएका नेपाली नागरिकले सन् २०१९ देखि 'बैंकखाता खोल्ने' नीति अधि सारेको छ । यो स्किममा खाता खोल्दा रु.१०००- ग्राहकको खातामा राखिदिने व्यवस्था छ । त्यसभन्दा अघि २०१६ मा नेपाल सरकारले शून्य मौज्दातमा प्रत्येक नेपालीका लागि बैंकखाता अभियान सुरु गरेको र सरकारी भुक्तानी बैंकखाताबाट मात्र हुने व्यवस्था गरेको थियो । श्रम ऐन २०१८ ले सबै प्रकारका निकायहरूले आफ्ना कामदार तथा कर्मचारीहरूलाई पारिश्रमिक भुक्तानी गर्दा अनिवार्य रूपमा बैंकखाता प्रयोग गर्ने प्रावधान गरेको छ । सन् २०१५ देखि रु. १ लाखभन्दा बढीको विप्रेषण रकम नगदका सट्टा चेक वा बैंकखाताबाट भुक्तानी हुने व्यवस्था गरेको छ । सन् २०१७ बाट यो सीमा बढाएर रु. २ लाख गरिएको छ । त्यस्तै सन् २०१७ देखि रु. १० लाखभन्दा बढीको वस्तु वा सेवा खरिद गर्दा बैंकिङ उपकरणको प्रयोग गर्नुपर्ने नीति पनि सरकारले लिएको छ ।

५.२ नेपाल वित्तीय समावेशीकरण कार्ययोजना

नेपाल राष्ट्र बैंकले नेपाल वित्तीय समावेशीकरण कार्ययोजनालाई अङ्गीकार गरेको छ । राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्रको तर्जुमा लगत्तै विकसित गरिएको यस कार्ययोजनामा मार्गचित्रले पहिचान गरेका

प्रत्येक प्राथमिकता क्षेत्रका अल्पकालीन र दीर्घकालीन रणनीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । यसले मार्गचित्रमा उल्लिखित प्राथमिकताहरूलाई प्राप्त गर्नका लागि जिम्मेवार निकायहरूद्वारा गर्न सकिने विशेष क्रियाकलापहरूलाई पनि पहिचान गरेको छ । त्यस्तै वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्र र कार्ययोजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नेपाल सरकार र केन्द्रीय बैंकका अधिकारीहरू तथा अन्य निकायहरूका प्रतिनिधिहरू सम्मिलित राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण मार्गचित्रसम्बन्धी उच्च स्तरीय समिति गठन गरिएको छ ।

५.३ नेपाल राष्ट्र बैंक रणनीतिक योजना

नेपाल राष्ट्र बैंकद्वारा रणनीतिक योजनाको मुख्य खम्बा 'वित्तीय स्थिरता तथा वित्तीय क्षेत्र विकास' का एउटा उद्देश्यमा वित्तीय पहुँच र वित्तीय समावेशीकरणलाई समावेश गरिएको छ । वित्तीय समावेशीकरणलाई बढावा दिनका लागि कार्ययोजनामा लेखिएको छ—(क) राष्ट्रिय वित्तीय समावेशीकरण रणनीति तर्जुमा गर्ने र राष्ट्रिय कार्यदलको स्थापना गर्ने, (ख) वित्तीय समावेशीकरणमा पहुँच बढाउन नीतिहरू तर्जुमा गर्ने (ग) वित्तीय समावेशीकरण परिसूचकहरूको विकास गर्ने, (घ) डिजिटल फाइनेन्सिङका विविध मोडेलहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने, (ङ) इ-मैपिड संयन्त्रलाई अद्यावधिक गर्ने र (च) वित्तीय सेवाका विन्दुहरूको भूस्थानिक नक्साङ्कन गर्ने ।

५.४ अनुदानसहितको कर्जा व्यवस्था

नेपाल सरकारले साना किसान, युवा, महिला उद्यमीहरूलाई परम्परागत कौशल विकासका लागि दलितहरूलाई र आय आर्जन क्रियाकलापहरू गर्नका लागि साना र मध्यम खालका उद्यमहरूलाई वित्तीय संस्थाहरूबाट विनाधितो सहूलियतपूर्ण कर्जा दिने स्किमहरू सञ्चालनमा ल्याएको छ । यी कर्जाहरू निक्षेप तथा कर्जा सुरक्षण कोषबाट बीमा कम्पनीहरूसँग बीमा गरिएको हुन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई कर्जाको नियमित किस्ता भुक्तानीको बेला कर्जा सुरक्षण शुल्क, बीमा प्रिमियम र ब्याज नेपाल राष्ट्र बैंकमार्फत नेपाल सरकारबाट सोधभर्ना गर्ने व्यवस्था छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले वित्तीय संस्थाहरूलाई शाखाअनुसार र समग्र आधारमा यसप्रकारका कर्जाहरू प्रवाह गर्ने पर्ने निर्देशनात्मक व्यवस्था गरेको छ ।

५.५ शाखा विस्तार

सङ्घीय संरचनामा परिवर्तन भएपछि नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रत्येक स्थानीय पालिकास्तरमा कम्तीमा एउटा वाणिज्य बैंकको शाखा स्थापना गर्ने नीति लिएको छ । नेपालमा ७५३ स्थानीय तहहरू रहेका छन् । दुर्गम स्थानमा सेवा विस्तार गरून् भन्ने उद्देश्यले काठमाडौँ उपत्यका बाहिर तीन वटा शाखा खोली सञ्चालनमा ल्याए पश्चात मात्र काठमाडौँ उपत्यकामा बैंकिङ सेवाको पहुँच कम भएका

स्थानलाई पहिलो प्राथमिकता दिने गरी एक शाखा खोल्न स्वीकृति प्रदान गर्ने नीति लिइएको छ ।

५.६ मोबाइल बैकिङ र सीमित बैकिङ आउटलेट

नेपाल राष्ट्र बैंकले अनुमतिपत्र प्राप्त गरेका 'क' वर्ग, राष्ट्रिय स्तरका 'ख' र 'ग' वर्गका वित्तीय संस्थाहरूलाई काठमाडौं उपत्यकाबाहिरको क्षेत्रमा स्थापित शाखाका साथै संचालित वाहन उपयोग गरेर निक्षेप तथा विप्रेषणसँग सम्बन्धित वित्तीय सेवाहरू प्रदान गर्नसक्ने अनुमति दिइएको छ । सुरक्षा तथा कारोबारको तोकिएका प्रावधानहरू अनुपालना गरेको भएमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्वअनुमतिबिना यो सुविधा पाउन सक्छन् । यस्तै वित्तीय संस्थाले अल्पसेवा पाएका क्षेत्रहरूमा निक्षेप, भुक्तानी, कर्जा र आन्तरिक विप्रेषणसँग सम्बन्धित सेवाहरू प्रदान गर्नका लागि पूर्णकालिक या सप्ताहमा केही दिन सीमित बैकिङ आउटलेट पनि स्थापना गर्नसक्ने छन् ।

५.७ शाखारहित बैकिङसम्बन्धी नीति

महानगर/उपमहानगरका बाहिरका अन्य क्षेत्रहरूमा मसिनहरू र स्मार्टकार्ड/चुम्बकीय कार्डहरू उपयोग गर्ने कारोबार बिन्दुमा आधिकारिक एजेन्टहरूमार्फत शाखारहित बैकिङ सञ्चालन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्वस्वीकृति आवश्यक पर्ने छैन । यस्ता शाखारहित केन्द्रले तोकिएको सुरक्षा मापदण्ड र जोखिम व्यवस्था अनुपालना गरी निक्षेप, भुक्तानी, बैंक स्टेटमेन्ट/ब्यालेन्स प्रमाणपत्र प्रदान र कर्जा प्रवाह तथा असुली गर्न सक्छन् ।

५.८ डिजिटल बैकिङ नीति

लागत प्रभावी गुण र व्यापक कभरेजसहित वित्तीय सेवा प्रदान गर्ने क्षमता भएकाले वित्तीय समावेशीकरणका लागि डिजिटल प्रविधि र फिन्टेक निकै महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । डिजिटल भुक्तानी र भुक्तानी प्रणालीलाई अन्तर्सञ्चालित बनाउन नेपाल राष्ट्र बैंकले निर्देशन जारी गरेको छ । यसमा भुक्तानी सेवाप्रदायकहरू र भुक्तानी प्रणालीका अपरेटरहरू, कारोबार लिमिटेड, कारोबार शुल्क, विद्युतीय चेक क्लियरिङ, आरटिजिएस कारोबार सुरक्षा आदि समावेश छन् ।

५.९ उपभोक्ता संरक्षणसम्बन्धी नीति

नेपाल राष्ट्र बैंकमा वित्तीय उपभोक्ता संरक्षण एकाइ स्थापना गरी वित्तीय उपभोक्ता संरक्षणका लागि वित्तीय संस्थाहरूलाई प्रक्रियासहितको निर्देशन जारी गरेको पाइन्छ, तर हालसम्म नेपालमा वित्तीय उपभोक्ता संरक्षण कानून छैन ।

५.१० वित्तीय साक्षरता

वित्तीय संस्थाहरूलाई वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम आयोजना गर्न निर्देशन गरेको पाइन्छ । वित्तीय साक्षरतालाई बढावा दिन वित्तीय साक्षरता रूपरेखा तयार गरिएको छ ।

५.११ साना कर्जामा प्रोत्साहन

वित्तीय संस्थाहरूद्वारा कृषि, व्यवसाय र उद्यम शीर्षकमा प्रदान गरिने कर्जाको लागि आफ्नो आधार दरभन्दा केवल २% सम्म चार्ज गर्न सकिने र यस किसिमको कर्जामा अन्य चार्ज वा पूर्व भुक्तानी शुल्क लिन पाइदैन ।

५.१२ लघुवित्त संस्थाहरू

लघुवित्त संस्थाहरूलाई वित्तीय समावेशीकरणका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण अङ्ग मानिएको छ । यी संस्थाहरूमार्फत विशेष रूपले गरिब र कम आय भएका परिवारहरूलाई वित्तीय सेवा प्रदान गरिन्छ । लघुवित्त संस्थाहरूलाई पुँजीका आधारमा एक अर्कामा गाभिने वा प्राप्त प्रक्रियाद्वारा एकीकृत हुन प्रोत्साहन गरिएको पाइन्छ । लघुवित्त संस्थाहरूलाई मुलुकमा भित्रिने विप्रेषण सेवा र भारतीय मुद्रा खरिदको अनुमति दिइएको छ । निक्षेप सङ्कलन गर्ने तथा थोक कर्जा कारोबार गर्ने लघुवित्त संस्थाहरूले आधार दरसमेत तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था भनिएको छ ।

५.१३ हुलाक बचत बैंक

नेपालमा हुलाक सेवाको सुरुवात वि.सं. १९३५ (सन् १८७८) तिर भएको मानिन्छ । हुलाक सेवाले चिठ्ठीपत्र घरघरमा पुऱ्याउने र हुलाक टिकट प्रकाशन गर्छ । वि.सं. २०३३ देखि हुलाक बचतको सेवा पनि उपलब्ध गराउन थालेको हो । साधारण व्यक्तिले रु. ५० सम्म जम्मा गर्न सकिन्छ । कसैलाई रकम पठाउनुपर्ने भन्ने धनादेश सेवामार्फत भुक्तानी गर्ने व्यवस्था छ । नेपालभित्र मात्र सीमित नभएर भारतमा पनि धनादेशमार्फत रकम पठाउने व्यवस्था वि.सं. २०३७ बाट विस्तार गरिएको थियो । यस कार्यले समेत वित्तीय समावेशीकरणलाई सानै रूपमा भए पनि सघाउ पुऱ्याएको पाइन्छ । तथापि हालैका वर्षहरूमा हुलाक बचत बैंकमा समस्या देखिएर यो बन्दका अवस्था पुगेको छ ।

५.१४ बीमा

नेपालमा बीमा व्यवसायको थालनी करिब ७० वर्षअघिदेखि भएको थियो । निर्जीवन बीमा कम्पनीहरू २० वटा, जीवन बीमा कम्पनीहरू १९ र पुनर्बीमा कम्पनी २ गरी ४१ वटा कार्यरत छन् । सरकारी लगानीका ३, स्वदेशी लगानीका ३२, स्वदेशी तथा विदेशी संयुक्त लगानीका २ कम्पनीहरू सञ्चालित छन् । यसका अतिरिक्त विदेशी कम्पनीहरूका ३ शाखाहरू पनि नेपालमा कार्यरत छन् । बीमाको नियामक निकाय बीमा प्राधिकरणबाट बीमा कम्पनीहरूलाई आफ्नो कुल पोर्टफोलियोको कम्तीमा ५% लघुबीमा पोलिसी जारी गर्न अनिवार्य गरिएको छ । बीमा कम्पनीहरूबीच अनुदानसहितको कृषि बीमा कार्यक्रमको कार्यान्वयनका लागि ७७ जिल्लाहरूलाई विभाजन गरिएको छ । नेपाल सरकारले कृषि बीमाका लागि अनुदानसमेत प्रदान गर्ने गरेको छ ।

५.१५ पुँजी बजार

नेपालमा धितोबजारमा सूचीकृत भएका तथा विद्युतीय माध्यममा निक्षेप गर्न, वितरण वा बाँडफाँड भएका धितोपत्रधनीबाट आफ्नो जिम्मामा लिई धितोपत्रहरूको धितोपत्रसम्बन्धी हितग्राही खाता खोल्ने तथा धितोपत्र वा उपकरणहरूको नामसारी वा खातामा अभिलेखको काम गरिन्छ। धितोपत्र कारोबार नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लि. र क्लियरिङको काम सहायक कम्पनी सिडियस एन्ड क्लियरिङ लि. ले गरेको पाइन्छ। नेपाल धितोपत्र बोर्डले प्रारम्भिक रूपमा भए पनि वित्तीय साक्षरताको काम गरेको पाइएको छ। सेयर बजारमा सूचीकृत कम्पनीको सेयर प्रमाणपत्र कागजी रूपमा अर्थात् भौतिक रूपमा वितरण हुने गरेकामा हिजोआज त्यस्तो कागजमा उल्लिखित रकमहरूको आलेख विद्युतीय माध्यमबाट अभौतिकीकरण गर्ने र खरिदकर्ताहरूका नाममा निक्षेप गरी कारोबारको अभिलेख राखी अद्यावधिक सेवा उपलब्ध गराइन्छ। धितोपत्र कारोबार गर्नेहरू धितोपत्र/दलालमार्फत कारोबार गरिन्छ। हालका वर्षहरूमा स्थानीय जलस्रोत उपयोग गरी बनाइएका जलविद्युत् उत्पादन कम्पनीहरूको सार्वजनिक पुँजी आह्वानमा स्थानीय व्यक्तिहरूलाई पनि समावेश गर्ने नीति लिएको पाइन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, (२०८०), आर्थिक सर्वेक्षण २०८०/८१, काठमाडौं, नेपाल।

नेपाल सरकार, राष्ट्रिय योजना आयोग सचिवालय (२०८१), सोह्रौं योजना (२०८१/८२-२०८५/८६), काठमाडौं।

कुँवर, कृष्णबहादुर (२०६०), नेपालमा गरीबी र ग्रामीण विकास, मीना प्रकाशन, काठमाडौं।

नेपालमा वित्तीय पहुँचको स्थिति सङ्क्षिप्त अध्ययन, नेपाल राष्ट्र बैंक, २०७६, असोज।

नेपाल राजपत्र, गरिबी निवारण कोष अध्यादेश, २०६०

नेपाल राष्ट्र बैंक, कार्यपत्र, सार्क फिनान्स, डिसेम्बर, २०२०

नेपाल राष्ट्र बैंक (२०७७), एकीकृत निर्देशन, काठमाडौं।

नेपालमा वित्तीय समावेशीकरण अध्ययन प्रतिवेदन, २०७८, राष्ट्रिय योजना आयोग, काठमाडौं।

Banking and Financial Statistics, Nepal Rastra Bank, 2021 December Kathmandu.

NRB (2019). Situation of Access to Finance in Nepal (in Nepali), Nepal Rastra Bank, Kathmandu.

Pant,B.(2016). Financial Inclusion NepalM Police Review and Prescription. Nepal Rastra Bank Economic Review.

Word Bank (2014), Global Financial Development Report 2014, Financial Inclusion, Word Bank, Washington DC.

G20 Financial Inclusion Indicators. (2021). Global Partnership for Financial Inclusion (GPII).

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी निर्देशन कार्यान्वयनको समीक्षा

रमेश प्रसाद पराजुली
उप-निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

सम्पत्ति शुद्धीकरण गैरकानुनी रूपमा आर्जित कालो धनलाई विभिन्न उपायहरू अपनाई धोई पखाली शुद्ध बनाउने कार्य हो। यो सम्पत्तिको गैरकानुनी स्रोत लुकाउने, प्रकृति बदल्ने तथा कारोबार छल्ले कार्य तथा प्रक्रिया हो। सम्पत्ति शुद्धीकरण वित्तीय कारोबारको यस्तो पाटो हो जसमा सामान्यतया कुनै कसुर वा अपराधिक कार्यबाट आर्जित अवैध आम्दानीलाई वैध आम्दानीमा बदलेर विभिन्न ढङ्गले कानुनी स्वरूप दिने प्रयास गरिन्छ। सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्था वित्तीय कारवाही कार्यदल (Financial Action Task Force FATF) ले सम्पत्ति शुद्धीकरणलाई अपराधजस्तो नराम्रो स्रोतबाट प्राप्त आम्दानीलाई लुकाउन अवलम्बन गरिने प्रक्रिया भनी परिभाषित गरेको छ। सम्पत्ति शुद्धीकरण एक बहुआयामिक वित्तीय अपराध (Multi-Dimensional Financial Crime) हो। सम्पत्ति शुद्धीकरण प्रक्रियाअन्तर्गत गैरकानुनी क्रियाकलापहरूबाट अवैध आर्जन गरी यस्तो आर्जनलाई सङ्कलन गर्ने, अवैध स्रोतबाट प्राप्त आम्दानी बैंक तथा वित्तीय संस्था वा सहकारीमा जम्मा गर्ने, यसरी जम्मा गरिएको सम्पत्तिको तहकीकरण गर्ने र अन्त्यमा तहकीकरण गरेको निश्चित समयपछि पुनः एकीकरण गर्ने जस्ता कार्यहरू पर्दछन्। संयुक्त राष्ट्रसंघको लागु औषध तथा अपराध कार्यालय (United Nation Office Of Drugs and Crimes) का अनुसार एक वर्षमा विश्वको कुल गार्हस्थ उत्पादनको २ देखि ५ प्रतिशतसम्म सम्पत्ति शुद्धीकरण हुन्छ। यो दर हाम्रो जस्तो बढी भ्रष्टाचार हुने मुलुकहरूमा अझ बढी हुने गर्दछ। यसलाई रोक्न वा पत्ता लगाउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाको भूमिका अझ बढी हुने गर्दछ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रचलित कानून र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी गरिएको एकीकृत निर्देशनको पालना गरेमा मात्र सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा सहयोग पुगी नेपाललाई समृद्ध र नेपालीलाई सुखी बनाउन सकिन्छ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्न नेपालले गरिरहेको काम कारवाही, नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत संरचनासम्बन्धी व्यवस्थाको वित्तीय कारवाही कार्यदल (Financial Action

Task Force -FATF) ले निर्धारण गरेको कार्यविधिअनुसार एसिया प्रशान्त समूह (Asia Pacific Group) ले नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कनका क्रममा प्राविधिक पक्षको मूल्याङ्कन नतिजा ठीकै देखिए तापनि प्रभावकारिता मूल्याङ्कनमा भने नेपाल कमजोर देखिएको छ। उक्त समूहले देखेको मुख्य कमजोरीमा कानून कार्यान्वयन गर्ने अधिकारी र निजी क्षेत्रको सीमित बुझाइ, कमजोर सुपरिवेक्षण प्रणाली, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारणसम्बन्धी क्षेत्रमा कमजोर अनुसन्धान, आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी पहिचानसम्बन्धी कमजोर कानुनी तथा नीतिगत व्यवस्था, क्यासिनो, सहकारी तथा घरजग्गाको कारोबारको कमजोर नियमन तथा सुपरिवेक्षण, वास्तविक धनी पहिचान तथा उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचानमा चुनौती, जोखिममा आधारित आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी पहिचानसम्बन्धी व्यवस्था नहुनु आदि रहेका छन्। उक्त प्रतिवेदन बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सुपरिवेक्षण तथा नियमन र वित्तीय जानकारी एकाइको काम कारवाहीका सम्बन्धमा भने सन्तुष्ट रहेको थियो। यसै सन्दर्भमा यस लेखमा सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन कार्यान्वयनको समीक्षा गर्ने प्रयास गरिएको छ।

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी एकीकृत निर्देशनमा भएका व्यवस्थाहरू

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा. निर्देशन नं ६ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थामा गैरकार्यकारी सञ्चालकको संयोजकत्वमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण समिति गठन र सो समितिको काम कर्तव्य र उत्तरदायित्वसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ। एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा. निर्देशन नं. १९ सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी मुख्य निर्देशन हो। यो निर्देशनबाहेक एकीकृत निर्देशनको इ.प्रा. निर्देशन नं २१ को निर्देशन नं. २१ को चेक क्लियरिङ र भुक्तानीसम्बन्धी व्यवस्था, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको एकीकृत इ.प्रा. परिपत्रसमेत रहेको छ। इ.प्रा. निर्देशन

नं १९ मा भएका मुख्य व्यवस्थाहरूमा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधि निर्माण तथा सोको कार्यान्वयन, ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि, सूचीकृत व्यक्ति पहिचान, उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान, वास्तविक धनी पहिचान, बृहत् ग्राहक पहिचान, सरलीकृत ग्राहक पहिचान, ग्राहक तथा वास्तविक धनी पहिचान अद्यावधिक, जोखिम व्यवस्थापन, प्रविधिगत पहिचान तथा सूचना सङ्कलनको प्रणालीगत व्यवस्था, विद्युतीय माध्यमबाट सीमा तथा शङ्कास्पद कारोबार/क्रियाकलापको सूचना दिने तथा जोखिम मूल्याङ्कन प्रतिवेदन पेस गर्ने समय सीमा तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन, वायर स्थानान्तरण, शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार नियन्त्रण, सीमापार करेस्पान्डिङ बैकिङ सम्बन्ध, निरन्तर अनुगमन, सूचनाको गोप्यता र आन्तरिक नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्थाहरू रहेका छन् ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई जारी एकीकृत निर्देशन कार्यान्वयनको समीक्षा

सम्पत्ति शुद्धीकरणकर्ताले बैंक तथा वित्तीय संस्थाका माध्यमबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण गर्ने भएकाले बैकिङ प्रणाली कालो धनलाई सेतो बनाउने मुहानका रूपमा रहेको हुन्छ । कालो धनलाई बैकिङ प्रणालीमा आबद्ध हुन नदिई त्यसको मुहानमै छेकवार लगाई वित्तीय स्थायित्व कायम गर्नमा सहयोग पुऱ्याउन बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रचलित ऐन, कानून, नीति निर्देशनको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी प्रचलित ऐन, नियमावली, राष्ट्रिय रणनीति, वित्तीय कारवाही कार्यदलका सिफारिस र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन १९ का सबै प्रावधान, ६ र २१ का केही प्रावधानहरूको कार्यान्वयन गर्ने गरेका छन् । एकीकृत निर्देशन कार्यान्वयनको अवस्थालाई देहायअनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

(क) सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी समिति गठन र सोको कार्यादेशः नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं ६ को बुँदा ७ को उपबुँदा १ मा समिति/उपसमिति गठनसम्बन्धी व्यवस्थाअनुसार यस समितिमा आवश्यकताअनुसार आमन्त्रण गरिने विशेषज्ञ व्यक्तिसहित कम्तीमा ३ देखि बढीमा ५ जनासम्म सदस्य हुन सक्ने व्यवस्था रहेको छ । निर्देशन नं ६ को बुँदा ७ को उपबुँदा ५ मा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी समिति र सोको काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले गैरकार्यकारी सञ्चालकको संयोजकत्वमा अनुपालना (Compliance) विभागका विभागीय प्रमुख तथा जोखिम व्यवस्थापन विभागका विभागीय प्रमुख सदस्य र इ.प्रा. निर्देशन नं. १९ को

बुँदा नं. १८ को उपबुँदा नं. २ बमोजिम नियुक्त भएको कार्यान्वयन अधिकारी सदस्य सचिव रहने गरी सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी समिति गठन गर्नुपर्नेछ र समितिमा आवश्यकता अनुसार एक जनासम्म विशेषज्ञ/सम्बन्धित व्यक्ति आमन्त्रण गर्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । समितिको बैठक कम्तीमा पनि ३ महिनामा एकपटक बस्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था समेत रहेको छ तर अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विज्ञ सदस्यका स्थानमा पनि सञ्चालक समितिको सदस्य राखेर समितिको अधिकतम सदस्यसीमा पूरा गरी समिति गठन गरिएको पाइएको छ । केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा उक्त समितिको सदस्य सचिवमा अनुपालना विभागका विभागीय प्रमुख नै सदस्य सचिव रहने गरी समिति गठन गरिएको छ भने उक्त समितिको काम, कर्तव्य र अधिकार एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं ६ को बुँदा ७ को उपबुँदा ५ बमोजिम तोकिएको समेत छैन । समितिमा आवश्यकता अनुसार एक जनासम्म विशेषज्ञ/सम्बन्धित व्यक्ति आमन्त्रण गर्न सकिने र विशेषज्ञ आमन्त्रण गर्दा पनि बैठकको उपस्थिति सङ्ख्या ५ मात्र हुनुपर्नेमा सोभन्दा बढी रहने पाइएको छ । अझ केही बैंक तथा वित्तीय संस्थामा इ.प्रा. निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १८ को उपबुँदा नं. २ बमोजिम नियुक्त भएको कार्यान्वयन अधिकारी सदस्य सचिव रहनुपर्नेमा अन्य व्यक्ति सदस्य सचिव रहेका छन् ।

(ख) सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी नीति तथा कार्यविधिनिर्माण तथा सोको कार्यान्वयन : नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १ मा व्यवस्था भए अनुसार सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७त. को उपदफा (१) बमोजिम नीति तथा कार्यविधि बनाई लागु गर्दा सोही दफाको उपदफा (२) मा तोकिएका व्यवस्थाहरूका अतिरिक्त संस्थाको आन्तरिक जिम्मेवारी तथा कार्य विभाजन, जोखिम मूल्याङ्कन प्रणालीको आधार तथा पद्धति, जोखिममा आधारित ग्राहक पहिचान, अद्यावधिक तथा अनुगमन पद्धति, अस्वाभाविक तथा शङ्कास्पद कारोबारको पहिचान पद्धति, ऐनको परिच्छेद ६ख. र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण (सूचीकृत व्यक्ति, समूह वा सङ्गठनको सम्पत्ति वा कोष रोक्का) नियमावली, २०७० बमोजिम गर्नुपर्ने कार्यहरू सम्पन्न गर्ने पद्धतिसमेत समावेश गरी नीति तथा कार्यविधि तयार गर्ने र सोको कार्यान्वयन गर्नुपर्ने निर्देशन भए तापनि केही बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ऐनको परिच्छेद ६ख. र सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ)

निवारण (सूचीकृत व्यक्ति, समूह वा सङ्गठनको सम्पत्ति वा कोष रोक्का) नियमावली, २०७० बमोजिम गर्नुपर्ने कार्यहरू सम्पन्न गर्ने पद्धति संस्थाले बनाएको नीति तथा कार्यविधिमा समावेश नभएको देखिन्छ । संस्थाले हरेक वर्ष आर्थिक वर्ष समाप्त भएको पहिलो त्रैमासभित्र संस्थाको जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने र जोखिमको विश्लेषण अद्यावधिक गरी सोहीबमोजिम नीति तथा कार्यविधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहे तापनि अधिकांश संस्थाहरूले यस व्यवस्थाअनुरूप नीति तथा कार्यविधिमा परिमार्जन गरी संशोधन गर्न छुटेको पाइएको छ ।

(ग) ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टिसम्बन्धी व्यवस्था: ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्दा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७क र नियमावलीको नियम ४ तथा ५ र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. २ बमोजिम गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सो व्यवस्थाअनुरूप बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहक पहिचान गर्दा विद्युतीय माध्यमबाट खाता खोलेका ग्राहकलाई कारोबारको निगरानी गर्न कठिन हुने भएर यस्ता सबै ग्राहकहरूलाई केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले उच्च जोखिममा वर्गीकरण गरेका छन् । कानुनी व्यक्ति वा प्रबन्धको तहगत संरचना वा स्वामित्व रहेको देखिएमा प्रत्येक तहको र त्यस्तो व्यक्ति वा प्रबन्धउपर नियन्त्रण गर्ने व्यक्ति अर्कै रहेको देखिएमा त्यस्ता व्यक्तिका अतिरिक्त नियमावलीको नियम ६ को उपनियम २ को बुँदा (क) बमोजिमको प्राकृतिक व्यक्तिको समेत पहिचान गर्नुपर्नेमा केही बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको अन्तिम तहसम्म पुगेर प्राकृतिक व्यक्ति पहिचान गर्न समस्या देखिएको छ । कुनै प्राकृतिक व्यक्तिको कारोबारमा परिवारबाहेक अन्य कुनै व्यक्ति वास्तविक धनीका रूपमा रहेको शङ्का लागेमा सोको समेत पहिचान गर्नुपर्नेमा केही ग्राहकहरूका सन्दर्भमा यस्तो पहिचान हुन सकेको छैन । ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्ने कार्य एकीकृत रूपमा हुन सकेको छैन । फरक फरक ग्राहक कोड राखी एउटै व्यक्तिको खाता खोली सो खाता सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ । त्यस्तै एउटै ग्राहक कोड राखी फरक फरक ग्राहकहरूको खाता खोलिएको पनि पाइन्छ । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहक पहिचान फाराम विधिवत् रूपमा भर्ने र व्यवस्थित रूपमा फाइलिङ गरेको पाइएको छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले जोखिममा आधारित ग्राहक पहिचान पद्धति अवलम्बन गर्न सकेका छैनन् । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थामा उक्त संस्थाको सञ्चालक र कर्मचारीहरूको आम्दानी, प्रक्षेपित वार्षिक

कारोबार र वास्तविक वार्षिक कारोबारमा धेरै अन्तर हुँदा समेत ग्राहक पहिचान विवरण पुनः अद्यावधिक गरी आम्दानी र प्रक्षेपित वार्षिक कारोबार सिस्टममा अद्यावधिक गर्ने गरेका छैनन् । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थामा ग्राहक पहिचान फाराममा ग्राहकको घर ठेगानामा पुग्ने नक्सा प्रस्ट रूपमा अद्यावधिक समेत हुन नसकेको देखिएको छ ।

(घ) सूचीकृत व्यक्ति पहिचानसम्बन्धी व्यवस्था: सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको परिच्छेद ६ख, अन्तर्गतको दफा २९ड, को उपदफा (१) र (३) बमोजिम प्रकाशित सूची बैंक तथा वित्तीय संस्थाले नियमित रूपमा हेर्नुपर्नेछ र सो सूचीकृत व्यक्ति, समूह वा सङ्गठन आफ्नो ग्राहक भए नभएको यकिन गरी आदेशानुसारको कार्य गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ३ मा रहेको छ । क वर्गका बैंकहरूले सो सूची नियमित रूपमा हेर्ने अद्यावधिक गर्ने, नयाँ खाता खोल्दा अद्यावधिक सूचीसँग परीक्षण गर्ने व्यवस्था रहेको छ । केही बैंकहरूले सूचीकृत व्यक्ति पहिचान गरी खाता रोक्काका साथै नियामकीय निकायमा जानकारीसमेत गराएका थिए । यस सम्बन्धमा केही बैंकहरूको नीति तथा कार्यविधिमा सूचीकृत व्यक्ति पहिचान भएमा नियामकीय निकायमा जानकारी कति दिनभित्र गराउने र खाताका सम्बन्धमा के गर्ने भन्ने व्यवस्था अद्यावधिक नभएको देखिएको छ ।

(ङ) उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ४ मा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७ख मा व्यवस्था भएबमोजिम उच्च पदस्थ व्यक्तिको विशेष पहिचान तथा यकिन गर्ने प्रयोजनका लागि ग्राहकको खाता खोल्दा, ग्राहकसँग कारोबार गर्दा र ग्राहकको विवरण नियमित रूपले अद्यावधिक गर्दा उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान हुने, उच्च पदस्थ व्यक्ति थपघट भएका अवस्थामा तत्काल पहिचान हुने संयन्त्र, उच्च पदस्थ व्यक्तिको परिवार तथा सम्बद्ध व्यक्ति पहिचान हुने र उच्च पदस्थ व्यक्तिको पदीय हैसियत र संलग्नताबमोजिमको जोखिम पहिचान हुने संयन्त्र विकास गर्नुपर्दछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । यसका साथसाथै उच्च पदस्थ व्यक्तिको पहिचान गर्दा ग्राहकबाट सूचना लिने, सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध सूचना ग्रहण गर्ने, सामाजिक सञ्जालमा उपलब्ध सूचनाहरूको विश्लेषण गर्ने र व्यावसायिक रूपमा उपलब्ध तथ्याङ्क (Data Base) लिनुपर्दछ । उच्च पदस्थ व्यक्तिको अभिलेख निज पदबाट अवकाश वा मुक्त भएका मितिले ५

वर्षसम्म कायम राख्नुपर्ने र उच्च पदस्थ व्यक्तिका परिवार वा नजिकको सम्बन्ध भएका व्यक्तिहरूको सूचना तथा जानकारी बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जोखिमका आधारमा वा आवश्यकताअनुसार लिन सक्ने व्यवस्था समेत रहेको छ। बैंक तथा वित्तीय संस्थाले उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचानसम्बन्धी प्रभावकारी संयन्त्र तयार गर्न सकेका छैनन्। जोखिमका आधारमा उच्च पदस्थ व्यक्तिको परिवार तथा नजिकको सम्बन्ध भएको व्यक्तिको सूचना तथा जानकारी अद्यावधिक गर्न सकेका छैनन्। उच्च पदस्थ व्यक्ति थपघट भएका अवस्थामा तत्काल पहिचान गर्ने संयन्त्र निर्माण हुन सकेको छैन। उच्च पदस्थ व्यक्तिको अभिलेख निज पदबाट अवकाश वा मुक्त भएका मितिले ५ वर्षसम्म राख्नुपर्नेमा उच्च पदस्थ व्यक्ति अवकाश वा पदबाट मुक्त भए तापनि ग्राहकलाई उच्च पदस्थ व्यक्तिको नै कायम राखी जोखिम वर्गीकरण तथा बृहत् ग्राहक पहिचान गर्ने गरेका छन्। यसबाट बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको उच्च पदस्थ व्यक्तिहरूको सङ्ख्या बढी हुन गई नियमित रूपमा कारोबारको अनुगमन गर्नमा मानवस्रोत र लागतसमेत वृद्धि हुन पुगेको छ। उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान गर्ने सफ्टवेयरमा नियमित रूपमा उच्च पदस्थ व्यक्तिहरू अद्यावधिक भएको समेत देखिँदैन। केही महिनाभित्र नियुक्त भएको संस्थानका प्रमुख कार्यकारी अधिकृत उच्च पदस्थ व्यक्तिको मापनमा नपरेको समेत पाइएको छ। स्वदेशी उच्च पदस्थ व्यक्तिको विवरण तयार गर्ने र नियमित रूपमा अद्यावधिक गर्ने कार्य कुनै स्वतन्त्र निकायलाई जिम्मा दिई बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सो विवरण नियमित रूपमा प्राप्त गर्ने व्यवस्था भएमा उच्च पदस्थ व्यक्ति अद्यावधिक गर्न सजिलो हुने राय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको रहेको छ।

(च) वास्तविक धनी पहिचान: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ५ मा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७। तथा नियमावलीको नियम ६ बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले वास्तविक धनी पहिचान गर्ने र र निजसँग सम्बद्ध कारोबारको सूक्ष्म अनुगमन, एकीकृत रूपमा अनुगमन गर्ने संयन्त्रको विकास गर्नाका साथै वास्तविक धनी पहिचान गर्दा ग्राहकबाट सूचना लिने, सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध सूचना ग्रहण गर्ने, सामाजिक सञ्जालमा उपलब्ध सूचनाहरूको विश्लेषण गर्ने, प्रचलित कानूनबमोजिम राखिएको सूचना लिने, व्यावसायिक रूपमा उपलब्ध तथ्याङ्क लिने जस्ता प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ। यसका साथसाथै वास्तविक धनीसम्बन्धी अभिलेख व्यावसायिक सम्बन्ध वा

कारोबार समाप्त भएका मितिले ५ वर्षसम्म कायम राख्नुपर्ने व्यवस्थासमेत एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ५ ले गरेको छ। यस सम्बन्धमा प्राय सबैजसो बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले खाता सञ्चालन गर्ने व्यक्तिलाई मात्र वास्तविक धनीका रूपमा पहिचान गर्ने गरेको पाइन्छ। कम्पनीको खातामा सेयर लगत माग गरी वास्तविक धनी पहिचान गर्ने पद्धति अवलम्बन हुन सकेको देखिँदैन। वास्तविक धनीसम्बन्धी अभिलेख व्यावसायिक सम्बन्ध वा कारोबार समाप्त भएको मितिले ५ वर्षसम्म कायम राख्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेकामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विगतमा वास्तविक धनी भएको र हाल वास्तविक धनी नभएको व्यक्ति वा संस्थालाई पनि व्यक्ति वा कर्पोरेसनलाई पनि वास्तविक धनीकै रूपमा राखेको देखिन्छ।

(छ) बृहत् ग्राहक पहिचान: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ६ मा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७। को उपदफा (१) मा उल्लेख भएका ग्राहकहरूका अतिरिक्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारअर्न्तगत प्रणालीगत रूपमा महत्त्वपूर्ण र अस्वाभाविक रूपमा शङ्कास्पद तवरबाट कारोबार गर्ने ग्राहक, उच्च नेटवर्थ भएका ग्राहक, सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी अपराधमा संलग्न हुन सक्ने आधार देखिएका ग्राहक, भ्रष्टाचार, कर छलीलगायत अन्य आपराधिक कार्यका आधारमा उच्च जोखिममा रहेका मुलुकका ग्राहक वा हाल बसोबास वा पेसा वा व्यवसाय गरिरहेको स्थान आदिका आधारमा जोखिममा रहेका ग्राहक, नगदको बढी प्रयोग हुने व्यवसायमा संलग्न ग्राहक वा नयाँ वित्तीय प्रविधि वा उपकरणमार्फत कारोबार गर्ने ग्राहक र प्रचलित कानूनबमोजिम नैतिक पतन हुने कसुरजन्य कार्यमा संलग्न भई अदालतबाट कसुरदार ठहरिएका ग्राहकहरूलाई बृहत् ग्राहक पहिचान गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। बृहत् ग्राहक पहिचान गर्दा कारोबारको स्रोत पहिचान वा सम्पुष्टि गर्ने, कारोबारको उद्देश्यको जानकारी वा सोको प्रमाण लिने, कारोबारको अनुगमन गर्ने प्रयोजनका लागि सीमा निर्धारण गर्ने वा अन्य कुनै उपाय अवलम्बन गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलनअनुसार बृहत् ग्राहक पहिचान गर्ने संयन्त्रको विकास गरी सोमार्फत सूचना लिने व्यवस्थासमेत रहेको छ। तर कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बृहत् ग्राहक पहिचान गर्दा कारोबारको स्रोत पहिचान वा सम्पुष्टि गर्नुपर्नेमा नगरी, कारोबारको उद्देश्यको जानकारी वा सोको प्रमाण लिनुपर्नेमा नलिई,

कारोबारको अनुगमन गर्ने प्रयोजनका लागि सीमा निर्धारण गर्नुपर्नेमा सो नगरेको देखिएको छ। विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारअन्तर्गत प्रणालीगत रूपमा महत्त्वपूर्ण र अस्वाभाविक रूपमा शङ्कास्पद तवरबाट कारोबार गर्ने केही ग्राहकको बृहत् ग्राहक पहिचान हुन सकेको छैन। केही संस्थाहरूमा उच्च नेटवर्थ भएका ग्राहकको परिभाषा र चर निर्धारण हुन नसकेको र यस्ता ग्राहकलाई बृहत् ग्राहक पहिचान गर्न सकेका छैनन्। नगदको बढी प्रयोग हुने व्यवसायमा संलग्न ग्राहकलाई उच्च जोखिम वर्गीकरण गरी बृहत् ग्राहक पहिचान गर्न पर्नेमा न्यून जोखिम वर्गमा वर्गीकरण गर्ने तथा नयाँ वित्तीय प्रविधि वा उपकरणमार्फत कारोबार गर्ने ग्राहकहरूलाई समेत सामान्य जोखिमअन्तर्गत पर्ने ग्राहकमा वर्गीकरण गर्ने गरेको देखिएको छ। प्रचलित कानूनबमोजिम नैतिक पतन हुने कसुरजन्य कार्यमा संलग्न भई अदालतबाट कसुरदार ठहरिएका ग्राहकको विवरण सङ्कलन गरी बृहत् ग्राहक पहिचान गर्न सकेको देखिँदैन। कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ग्राहकले घोषणा गरेको कारोबार भन्दा कैयौँ गुणा बढी कारोबार गर्दा पनि कारोबारको सम्पुष्टि लिई जोखिम वर्गीकरणलाई पुनः परिमार्जन गर्न नसकेको अवस्थासमेत विद्यमान रहेको छ।

(ज) सरलीकृत ग्राहक पहिचान: नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. ७ मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७च. र नियमावलीको नियम ९ बमोजिम सरलीकृत ग्राहक पहिचानको प्रक्रिया अवलम्बन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। यसरी सरलीकृत ग्राहक पहिचान तथा सो को सम्पुष्टि गर्दा सरलीकृत ग्राहक पहिचानका लागि उपयुक्त पद्धतिको विकास गर्नुपर्ने, यस्तो ग्राहक पहिचान पद्धति अपनाइएका ग्राहकहरूको विवरण राख्नुपर्ने, यो ग्राहक पहिचान पद्धति अपनाई खोलिने खाताहरूका लागि छुट्टै फारामको विकास गर्नुपर्ने, सम्पत्ति शुद्धीकरण नियमावलीको नियम ९ को उपनियम (२) मा उल्लेख भएबमोजिम खोलिने खाताहरूका सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकको पूर्वस्वीकृत लिनुपर्ने, सरलीकृत वर्गीकरणमा परेका ग्राहकहरूको खाता खोल्ने, कारोबार गर्ने वा विवरण अद्यावधिक गर्ने क्रममा सरलीकृत प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्ने, खोलौँ खाता अभियान २०७६ र विप्रेषण बचत खाताको समेत सरलीकृत ग्राहक पहिचान पद्धति अवलम्बन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ। खोलौँ खाता अभियानअन्तर्गत खोलिएका खाताहरूको वार्षिक कारोबार सीमा १ लाखभन्दा बढी कारोबार भएमा सामान्य ग्राहक पहिचान पद्धति अपनाउनुपर्ने र विप्रेषण बचत खातामा नेपालबाट

सोही खातामा रहेको रकमको व्याज, विप्रेषण मुद्दती निक्षेप खाताबाट रकमान्तर हुने रकम र सरकारी निकायबाट प्राप्त हुने भुक्तानीबाहेक अन्य कुनै पनि रकम जम्मा वा रकमान्तर गर्न नपाइने व्यवस्था रहेको छ तर कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले खोलौँ खाता अभियानअन्तर्गत खोलिएका खाताको अधिकतम वार्षिक कारोबार रु. १ लाखभन्दा बढी हुँदा पनि ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि अद्यावधिक गर्ने नगरेको देखिन्छ। त्यस्तै एउटा वाणिज्य बैंकमा सरलीकृत ग्राहक पहिचानको छुट्टै विवरण राख्न भन्नु हुने भएकाले सरलीकृत ग्राहक पहिचानअन्तर्गत खाता नखोलेको समेत पाइयो। कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा विप्रेषण खातामा सोही खातामा रहेको रकमको व्याज, विप्रेषण मुद्दती निक्षेप खाताबाट रकमान्तर हुने रकम र सरकारी निकायबाट प्राप्त हुने भुक्तानीबाहेक अन्य व्यावसायिक कारोबार हुने गरेको समेत देखिन आएको छ।

(भ) ग्राहक तथा वास्तविक धनी पहिचान अद्यावधिक: इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७छ. को उपदफा (१) बमोजिम विद्यमान ग्राहक तथा वास्तविक धनीका सम्बन्धमा विद्युतीय माध्यमबाट विवरण राखी आवश्यक परेको बखत जुनसुकै समयमा परीक्षण तथा विश्लेषण गर्न वा नियमनकारी निकायले माग गरेको बखत तोकिएबमोजिमको ढाँचामा उपलब्ध गराउन सक्ने गरी अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनको निर्देशन नं १९ को बुँदा नं ८ ले गरेको छ। साथै सोही बुँदामा उच्च जोखिम देखिएका ग्राहकहरूको कम्तीमा वर्षको एक पटक तथा जोखिमको वर्गीकरण अनुसार ग्राहक पहिचान विवरणअनुरूप कारोबार मेल नखाएका अवस्थामा तत्काल ग्राहक पहिचानको कार्य पूरा नभएका अवस्थामा तत्काल ग्राहक पहिचान विवरणमा उल्लिखित सूचना, जानकारी तथा तथ्याङ्कको सत्यता वा पर्याप्तताका बारेमा सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थालाई शङ्का लागेका अवस्थामा तत्काल ग्राहक पहिचान विवरण अद्यावधिक गर्नुपर्ने व्यवस्थासमेत गरेको छ। तर कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा उच्च जोखिममा परेका कतिपय ग्राहकहरूको ग्राहक तथा वास्तविक धनी पहिचान अद्यावधिक हुन सकेको छैन। ग्राहक पहिचान विवरणमा ग्राहकको वार्षिक आम्दानी र कारोबारको विवरण एउटा हुने, बैंकको कम्प्युटर सफ्टवेयरमा ग्राहक पहिचान विवरणमा उपलब्ध गराएको विवरणभन्दा फरक हुने र वास्तविक कारोबार कैयौँ गुणा बढी हुँदा समेत ग्राहक पहिचान तथा वास्तविक धनी विवरण अद्यावधिक

हुन नसकेको अवस्था छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले जोखिम मूल्याङ्कनका आधारमा जोखिममा आधारित प्रणालीबमोजिम उच्च जोखिममा रहेका ग्राहकहरूको विवरण अद्यावधिक गर्ने संयन्त्र स्थापित गर्नुपर्ने व्यवस्था रहे तापनि सोअनुसार संयन्त्रको विकास हुन सकेको छैन । ग्राहक पहिचान अद्यावधिक गर्ने क्रममा यथासम्भव प्रयास गर्दा समेत सम्पर्क हुन नसकेका ग्राहकको छुट्टै विवरण तयार गर्नुपर्नेमा कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्तो छुट्टै विवरण तयार नगरेको पाइएको छ ।

(ज) **जोखिम व्यवस्थापन:** बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७घ तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशिकाको निर्देशन नं १९ को बुँदा नं ९ का अधीनमा रही जोखिम मूल्याङ्कन गर्दा ग्राहक, सेवा, भौगोलिक क्षेत्र तथा सेवा प्रवाह गर्ने माध्यमलाई समावेश गरी जोखिमलाई उच्च, मध्यम र न्यून गरी तीन किसिमले वर्गीकरण गरी सोको प्रतिवेदन तोकिएको समयभित्र वित्तीय जानकारी एकाइमा पेस गर्नुपर्ने नियमनकारी बाध्यात्मक व्यवस्था रहेको छ । जोखिम विश्लेषण गर्दा मुलुकको राष्ट्रिय तथा क्षेत्रगत जोखिम मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रतिवेदन, AML/CFT का सम्बन्धमा कुनै प्रतिष्ठित अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाले गरेको अध्ययन तथा अनुसन्धानको प्रतिवेदन, व्यावसायिक सम्बन्ध, कारोबारको सीमा र प्रकृति, ग्राहक पहिचानसँग सम्बन्धित विवरण एकीकृत रूपमा विद्युतीय माध्यममा राखी जोखिमसापेक्ष हुने गरी अद्यावधिक गरे नगरेको निश्चित गर्नुपर्ने, ग्राहक पहिचान गर्दा ग्राहक एकीकृत पहिचान पद्धति अवलम्बन गरे नगरेको सुनिश्चित गर्ने र फरक फरक सेवा सुविधा लिने ग्राहकको आवश्यकताअनुसारको थप विवरणसमेत एकै ठाउँमा थप गर्न सकिने गरी आवश्यक व्यवस्था गरी जोखिम विश्लेषण गर्नुपर्ने भए तापनि सोअनुसारको जोखिम विश्लेषण हुन सकेको छैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नीति तथा कार्यविधिमा उच्च, मध्यम र न्यून जोखिममा वर्गीकरण गरिने भनी उल्लेख गरे तापनि व्यवहारमा कतिपय ग्राहकहरूको उच्च जोखिम वर्गीकरण हुनुपर्नेमा न्यून जोखिम वर्गीकरण भएको र कतिपय ग्राहकहरूको जोखिम वर्गीकरण नै नभएको पाइएको छ । जोखिम वर्गीकरणसम्बन्धी ज्ञान नभएका कारण अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आफ्ना अधिकांश ग्राहकहरूलाई कि त मध्यम जोखिम कि त न्यून जोखिममा वर्गीकरण गर्ने गरेको पाइएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहकको कारोबारको पर्याप्त विश्लेषण नगरी जोखिम मूल्याङ्कन गर्ने गरेका छन् । कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले नयाँ

सेवा सुरुवात गर्दा सम्पत्ति शुद्धीकरणसम्बन्धी जोखिम विश्लेषण गर्नुपर्नेमा नगरेको पाइएको छ ।

- (ट) **प्रविधिगत पहिचान तथा सूचना सङ्कलनको प्रणालीगत व्यवस्था:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १० मा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले ग्राहक तथा वास्तविक धनीलगायतका व्यक्तिको आधारभूत सूचना तथा कागजातसहितका अन्य विवरण जोखिमका आधारमा नियमित रूपमा विद्युतीय प्रविधिको प्रयोग गरी अद्यावधिक गर्नुपर्ने र सो कार्यका लागि सूचना प्रविधि पोर्टल विकास गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसका लागि कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले विद्युतीय पोर्टलको प्रयोग गरी भिडियोमार्फत ग्राहक तथा वास्तविक धनीलगायतका व्यक्तिको आधारभूत सूचना तथा कागजातहरू सङ्कलन कार्यको थालनी गरेका छन् भने कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा यस किसिमको व्यवस्था अझै पनि कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन ।
- (ठ) **विद्युतीय माध्यमबाट सीमा तथा शङ्कास्पद कारोबार/क्रियाकलापको सूचना दिने तथा जोखिम मूल्याङ्कन प्रतिवेदन पेस गर्ने समयसीमा तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन:** 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले बैंक विद्युतीय माध्यम (goAML-Production Environment) बाट सीमा तथा शङ्कास्पद कारोबार/गतिविधिसम्बन्धी प्रतिवेदन पेस गर्नुपर्नेमा सीमा कारोबार प्रतिवेदन नियमित रूपमा पेस गरे तापनि केही वित्तीय संस्थाले शङ्कास्पद कारोबारहरू हुँदा समेत शङ्कास्पद कारोबारको पहिचान तथा पेस गर्न सकेका छैनन् । त्यस्तै नेपाल राष्ट्र बैंक सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण महाशाखाबाट सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण ऐनको उद्देश्य र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी निर्देशनबमोजिम सूचक संस्थाले जोखिमका आधारमा प्रणालीगत व्यवस्थासहित goAML का माध्यमबाट वित्तीय जानकारी एकाइमा रिपोर्टिङ गरे/नगरेको तथा सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी भएका निर्देशनहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन भए/नभएका सम्बन्धमा नियमित स्थलगत निरीक्षण तथा सुपरिवेक्षण भइरहेको छ ।
- (ड) **वायर स्थानान्तरण:** इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७ठ. बमोजिम वायर स्थानान्तरणसम्बन्धी कार्य गर्नुपर्ने तर आवश्यक विवरणहरू नखुलेको कुनै वायर स्थानान्तरण शङ्कास्पद लागेमा त्यस्तो वायर स्थानान्तरणलाई

अस्वीकार वा स्थगित गरी तत्काल सम्बन्धित निकायमा जानकारी गराउनुपर्ने व्यवस्था नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १२ को उपबुँदा १ मा रहेको छ । त्यस्तै सोही बुँदाको उपबुँदा २ र ३ मा क्रमशः ग्राहकले अन्तर्राष्ट्रिय वायर ट्रान्सफरबाट रकम प्राप्त गर्न उपलब्ध गराएको विवरण स्थानीय वायर स्थानान्तरणसँग सम्बन्धित देखिएमा सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले स्थानीय वायर स्थानान्तरणमार्फत रकम पठाउने व्यक्ति वा संस्थाको विवरण तयार गर्नुपर्ने साथै एउटै व्यक्ति वा संस्थाले यस प्रकृतिको कार्य ग्राहक पहिचान विवरणसँग मेल नखाने गरी पटक पटक गरेको पाइएमा वित्तीय जानकारी एकाइलाई जानकारी गराउनुपर्ने र इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सीमापार करेस्पन्डिङ बैंकिङ सम्बन्ध जोखिमरहित बनाई कारोबार सुचारु गर्न करेस्पन्डिङ बैंकिङसम्बन्धी अन्य राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मूल्य एवम् मान्यताहरूसमेत पूरा गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ, तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा कतिपय ग्राहकहरूको खातामा आएको रकम र बैंकमा पेस गरेको ग्राहक पहिचान विवरणसँग अमिल्दो र धेरै गुणासम्म फरक परेको देखिएको छ । कानुनी प्रबन्धका हकमा समाज कल्याण केन्द्रबाट स्वीकृति लिएर विदेशबाट रकम प्राप्त गर्नुपर्नेमा सोसमेत गरिएको छैन । कतिपय खाताहरूमा बौद्ध गुम्बाहरू र गुम्बाका लामाहरूको नाममा आउने सहयोगको अन्तिम हिताधिकारी पत्ता लगाउन नसकिएको अवस्था पनि विद्यमान रहेको छ । प्रतीत पत्र, टी.टी. र Document Against Payment (DAP) हरूको वी.वी.पी. फाराम नं. ४ र ४ ग भन्सारबाट फिर्ता नआएको अवस्था रहेको छ । आयात तथा निर्यात व्यापारका माध्यमबाट हुन सक्ने सम्पत्ति शुद्धीकरण (Trade Based Money Laundering) को कार्यलाई निरुत्साहन तथा नियन्त्रणमा सघाउ पुग्ने गरी इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आवश्यक कार्यविधि तथा आन्तरिक संरचना बनाई वस्तुको अन्तर्राष्ट्रिय बजार मूल्य र Proforma Invoice/Document मा उल्लिखित मूल्यबीच तुलनात्मक विश्लेषणसमेत गरी यथार्थपरक देखिएमा सटही सुविधा (ड्राफ्ट/टी.टी. जारी गर्ने, प्रतीत पत्र खोल्ने, D.A.A., D.A.P. आदि) उपलब्ध गराउनुपर्नेछ वा Document Handling गर्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको एकीकृत परिपत्रको परिपत्र नं १ मा रहेको भए तापनि कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाबाट यस्तो मूल्यको तुलनात्मक विश्लेषण हुन सकेको छैन । कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थामा वित्तीय कारवाही कार्यदलले व्यक्ति तथा

संस्थासँग कारोबार गर्दा बृहत् ग्राहक पहिचान गर्नुपर्ने भनिएको मुलुक म्यानमारबाट नियमित रूपमा रकम आउँदा समेत सोको विश्लेषण गरी ग्राहकको जोखिम पुनरावलोकन गरिएको छैन ।

(ढ) सीमा कारोबार सूचना सम्प्रेषण: इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुनै व्यक्ति वा संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा १० क. र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १५ बमोजिम एकै ग्राहकले एक पटक वा पटक पटक गरी एक दिनमा गरेको रु. दश लाख वा सोभन्दा बढीको नगद कारोबार, कुनै ग्राहकलाई एकै पटक वा पटक पटक गरी एक दिनमा गरेको रु. १० लाख वा सोभन्दा बढी रकम बराबरको नगदमा गरिएको विदेशी मुद्राको भुक्तानी वा नेपालको सीमा वारपार हुने गरी गरेको विद्युतीय वा अन्य स्थानान्तरण, एकै पटक वा पटक पटक गरी एक दिनमा गरेको रु. ५ लाख वा सोभन्दा बढी रकमको नगदमा गरिएको विदेशी मुद्रा कारोबारको विवरण कारोबार भएको मितिले १५ दिनभित्र तोकिएको ढाँचामा goAML Software मार्फत वित्तीय जानकारी एकाइमा उपलब्ध गराउनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेकामा सबै बैंक तथा वित्तीय संस्थाले यस्तो व्यवस्थाको पालना गरेका छन् ।

(ण) शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार नियन्त्रण: इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कुनै व्यक्ति वा संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७ढ. को उपदफा (१), दफा ७ध. र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १६ बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबारसम्बन्धी प्रतिवेदन नेपाल राष्ट्र बैंकको निर्देशनबमोजिम वित्तीय जानकारी एकाइमा पेस गर्नुपर्दछ, भन्ने व्यवस्था रहेकामा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाले शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबारसम्बन्धी सूचकहरूको विकास गरे तापनि सूचकहरूबाट प्राप्त सूचनाको सही विश्लेषण गरी शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार रिपोर्टिङ गर्ने गरेको पाइँदैन । कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको शङ्कास्पद कारोबारसम्बन्धी सूचकहरूले अलर्ट गरेको सूचना लामो समयसम्म हेर्ने तथा फरफारक गर्ने गरेका छैनन् । विगत १ वर्षमा शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार रिपोर्टिङको सङ्ख्या दोब्बरभन्दा बढी भए तापनि शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार रिपोर्टिङको गुणस्तरमा भने समस्या रहेको छ । अबै पनि केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले प्रभावकारी

रूपमा शङ्कास्पद गतिविधि/कारोबार पहिचान गर्ने संयन्त्रको विकास गर्न नसकेको देखिन्छ ।

(त) **सीमापार करेस्पान्डिङ बैकिङ सम्बन्ध:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १२ बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले सीमापार करेस्पान्डिङ बैकिङ सम्बन्ध कायम गर्दा तथा कारोबार गर्दा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको ७३ बमोजिमका उपायहरू अवलम्बन गर्नाका साथै सीमापार करेस्पान्डिङ बैकिङ सम्बन्ध तथा कारोबारको समय समयमा समीक्षा गर्नुपर्नेछ । सो समीक्षाबाट करेस्पान्डिङ बैकले AML/CFT Measures को परिपालना गरे नगरेको यकिन गर्नुपर्नेछ र करेस्पान्डिङ बैकले AML/CFT Measures को परिपालना गरेको नपाइएमा सो बैंकसँगको सम्बन्ध अन्त्य गर्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेकामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले करेस्पान्डिङ बैकले AML/CFT Measures को परिपालनासम्बन्धी समीक्षा गर्ने गरेका छन् ।

(थ) **निरन्तर अनुगमन:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १४ मा व्यवस्था भएअनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७३ बमोजिम निरन्तर अनुगमन (Ongoing Due Diligence) गर्नुपर्नेछ । सो सम्बन्धमा आफूले जारी गरेका विद्युतीय उपकरण वा कार्डको विदेशमा भएको प्रयोग ग्राहकले आफूलाई दिएको जानकारी वा उद्देश्यअनुरूप भए/नभएको र विदेशी बैंक वा वित्तीय संस्थाले जारी गरेको विद्युतीय उपकरण वा कार्यको प्रयोग आफ्नो संयन्त्रमार्फत भएको प्रयोगको समेत निरन्तर अनुगमन गर्नुपर्नेछ । यसरी अनुगमन गर्दा शङ्कास्पद देखिएमा त्यस्तो विद्युतीय उपकरण वा कार्डको प्रयोगमा रोक लगाई वित्तीय जानकारी एकाइलगायत सम्बन्धित अन्य निकायमा तत्काल जानकारी गराउनुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेकामा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले अनुगमन गर्ने संयन्त्रमार्फत अनुगमन गरेका छन् भने कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको अनुगमन संयन्त्रले शङ्कास्पद कारोबारको पहिचान गर्न सकेको देखिदैन ।

(द) **सूचनाको गोप्यता:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १७ मा सूचनाको गोप्यता सम्बन्धमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाका पदाधिकारी तथा कर्मचारीहरूले ऐन, नियमावली तथा यस निर्देशनबमोजिम तयार गरिएका प्रतिवेदन, कागजात, अभिलेख, विवरण, सूचना वा जानकारी ग्राहक वा अन्य कुनै व्यक्तिलाई दिनुहुने र कसैले ग्राहक वा अन्य कुनै व्यक्तिलाई कुनै प्रतिवेदन,

कागजात, अभिलेख, विवरण, सूचना वा जानकारी उपलब्ध गराएको पाइएमा सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ३७ बमोजिम बचाउ हुने अवस्थामा बाहेक अन्य अवस्थामा सोही ऐनको दफा ४४क बमोजिम सजाय हुने व्यवस्था रहेकामा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यो व्यवस्था कार्यान्वयन गरेका छन् ।

(ध) **अभिलेख व्यवस्थापन:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १९ मा उल्लेख भएबमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐन दफा ७३ र नियमावलीको नियम १२ बमोजिम तयार भएका विवरण, सूची, जानकारी, प्रतिवेदन, अभिलेख, सूचनाहरू पाँच वर्षसम्म सुरक्षित राख्नुपर्नेछ । साथै उपयुक्त विवरणहरू आवश्यक परेका बखत तत्काल उपलब्ध गराउन सकिने गरी विद्युतीय माध्यममा समेत अभिलेख राख्नुपर्नेछ र यसरी राखेको अभिलेख कानुनी कारवाहीका सिलसिलामा प्रमाणस्वरूप प्रयोग गर्न सकिने गरी दुरुस्त राख्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था रहेकामा कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो नीति तथा कार्यविधिमा ७ वर्षसम्म सुरक्षित राख्ने व्यवस्था गरेका छन् ।

(न) **आन्तरिक नियन्त्रण:** नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १८ को उपबुँदा १ मा इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समितिले ऐन, नियमावली र यस निर्देशनको पालना हुने गरी आवश्यक आन्तरिक नीति, कार्यविधि वा नियन्त्रण प्रणालीको तर्जुमा गरी लागु गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएकामा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले आन्तरिक नीति, कार्यविधि वा नियन्त्रण प्रणालीको तर्जुमा गरी लागु गरेका छन् । उपबुँदा २ अनुसार व्यवस्थापन तहको कार्यान्वयन अधिकारी नियुक्त गर्नुपर्नेमा अधिकांश वाणिज्य बैंकले व्यवस्थापन स्तरको कार्यान्वयन अधिकारीको व्यवस्था गरेका छन् भने केहीका हकमा अधिकृत तहको मात्र रहेका छन् । 'ख' वर्गका विकास बैंक र 'ग' वर्गका वित्त कम्पनीका हकमा अधिकांशको कार्यान्वयन अधिकारी व्यवस्थापन तहको नभई अधिकृत तहको रहेका भए पनि सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षण महाशाखाको स्थलगत निरीक्षणपछि अहिले अधिकांश 'ख' र 'ग' वर्गका वित्तीय संस्थाका हकमा कार्यान्वयन अधिकारी व्यवस्थापन तहको छ । केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कार्यान्वयन अधिकारीको काम, कर्तव्य र अधिकार सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनि लाउन्डरिङ) निवारण ऐनको दफा ७३ र नेपाल राष्ट्र बैंकबाट जारी एकीकृत निर्देशन २०८० को निर्देशन नं. १९ को बुँदा

नं. १८ को उपबुँदा ३ बमोजिम नभएको भए तापनि हाल संशोधनका क्रममा रहेका छन् । निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १८ अनुसार इजाजतपत्रप्राप्त बैंक तथा वित्तीय संस्थाको सञ्चालक समिति, कार्यकारी प्रमुख तथा कर्मचारीहरूले पालना गर्नुपर्ने आचरण सम्बन्धमा सदाचार नीति (Code of Conduct) तर्जुमा गरी लागु गर्नुपर्नेमा केही बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूले यस्तो सदाचार नीति तर्जुमा गरी लागु गर्ने क्रममा रहेका छन् । यसै निर्देशनबमोजिम वित्तीय संस्थाले व्यवस्थापकीय तहको कार्यान्वयन अधिकारी (Compliance Officer) प्रमुख रहने गरी एक अलग्गै AML/CFT विभाग/एकाइ खडा गर्नुपर्नेमा अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाले AML/CFT एकाइ Compliance विभागअन्तर्गत राखेका छन् । अधिकांश बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको कार्यान्वयन अधिकारीले यही बुँदा (निर्देशन नं. १९ को बुँदा नं. १८) को उपबुँदा ७ बमोजिम बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आपना सेयरधनी, सञ्चालक समितिका सदस्यहरू तथा उच्च व्यवस्थापन र कर्मचारीहरूलाई संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रममा सहभागी गराउने व्यवस्था मिलाउनुपर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन भए तापनि एकै व्यक्ति स्रोत व्यक्ति हुने गरी बारम्बार तालिम सञ्चालन गर्ने र तालिमका विषयमा खासै परिवर्तन नहुने हुनाले तालिममा भएको खर्चअनुसार बैंक तथा वित्तीय संस्थाका कर्मचारी, संस्थाको चुक्ता पुँजीको दुई प्रतिशत वा सोभन्दा बढी सेयर स्वामित्व भएका सेयरधनी र सञ्चालकहरूको क्षमता अभिवृद्धि हुन सकेको देखिँदैन । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले कम्तीमा ३ महिनामा एक पटक सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण समितिको बैठक राख्नुपर्ने भए तापनि कतिपय बैंक तथा वित्तीय संस्थाले ३ महिनाभन्दा बढी समयमा बैठक बस्ने गरेको पाइएको छ । कार्यान्वयन अधिकारीले ऐन, नियमावली तथा यस निर्देशनबमोजिमको विषय कार्यान्वयन गर्ने सिलसिलामा माग गरेको आवश्यक सूचना, जानकारी, कागजात, अभिलेख वा विवरण उपलब्ध नगर्ने सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाका पदाधिकारी वा कर्मचारीलाई विभागीय कारवाहीको सिफारिस गर्नुपर्नेछ र सो सिफारिसबमोजिम सम्बन्धित बैंक वा वित्तीय संस्थाले कारवाही गर्नुपर्नेछ । यसरी गरिएको कारवाहीको जानकारी वित्तीय जानकारी एकाइलाई गराउनुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेकामा हालसम्म यसरी सिफारिस भई कसैलाई कारवाही गरिएको पाइएको देखिएको छैन ।

निष्कर्ष

सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानी निवारण गर्न नेपालले गरिरहेको काम कारवाही, नीतिगत, कानुनी तथा संस्थागत संरचनासम्बन्धी व्यवस्थाको वित्तीय कारवाही कार्यदल (Financial Action Task Force -FATF) ले निर्धारण गरेको कार्यविधिअनुसार एसिया प्रशान्त समूह (Asia Pacific Group) ले नेपालको पारस्परिक मूल्याङ्कनका क्रममा प्राविधिक पक्षको मूल्याङ्कन नतिजा ठीकै देखिए तापनि प्रभावकारिता मूल्याङ्कनमा भने नेपाल कमजोर देखिएको छ । बैंकिङ क्षेत्रको नियामक नेपाल राष्ट्र बैंकको सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सुपरिवेक्षणको काम कारवाहीप्रति मूल्याङ्कनकर्ता अन्य नियामकीय निकायभन्दा सन्तुष्ट रहे तापनि सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्र भने प्रशस्त रहेका छन् । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नेपाल राष्ट्र बैंकबाट सुपरिवेक्षणका क्रममा देखिएका कैफियतहरू कार्यान्वयन गर्न कटिबद्ध भएर लागेका छन् । सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण सम्बन्धमा ऐन तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको एकीकृत निर्देशनले बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणसम्बन्धी आन्तरिक नीति तथा कार्यविधि बनाउने, ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्ने, सूचीकृत व्यक्ति पहिचान गर्ने, उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान गर्ने र निजको कारोबारको सूक्ष्म निगरानी राख्ने, उच्च पदस्थ व्यक्ति पहिचान तथा सम्पुष्टि गर्ने, वास्तविक धनी पहिचान, बृहत् ग्राहक पहिचान, सरलीकृत ग्राहक पहिचान, ग्राहक तथा वास्तविक धनी पहिचान अध्यावधिक गर्ने, जोखिम व्यवस्थापन, प्रविधिगत पहिचान तथा सूचना सङ्कलनको प्रणालीगत व्यवस्था, विद्युतीय माध्यमबाट सूचना प्रवाह, वायर स्थानान्तरण, सीमापार करेस्पोंडिङ बैंकिङ सम्बन्ध, निरन्तर अनुगमन, सीमा कारोबार, शङ्कास्पद कारोबारको रिपोर्टिङ, आन्तरिक नियन्त्रण व्यवस्था तथा शङ्कास्पद कारोबारलगायत ग्राहकका अन्य कारोबारको अभिलेख व्यवस्थापन जस्ता महत्त्वपूर्ण जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । अन्य क्षेत्रभन्दा बैंकिङ क्षेत्र बढी व्यवस्थित र पारदर्शी भए तापनि ग्राहक पहिचान तथा सम्पुष्टि, कारोबारको अनुगमन र रिपोर्टिङ प्रणाली प्रभावकारी हुन नसक्दा बैंकिङ प्रणालीको प्रयोग गरेर सम्पत्तिको शुद्धीकरण गर्ने जोखिम भने कायमै रहेको देखिन्छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले माथि उल्लिखित व्यवस्थाहरूलाई प्रभावकारी ढङ्गले कार्यान्वयन गरेमा र सीमा, शङ्कास्पद कारोबार र शङ्कास्पद गतिविधिको समयमै रिपोर्टिङ गरेमा मात्र अपराध समयमै पहिचान भई यससँग सम्बन्धित व्यक्ति तथा संस्थाहरू कानुनी कारवाहीको दायरामा आई सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारणमा सहयोग पुऱ्याउनाका साथै नेपाल सम्पत्ति शुद्धीकरण तथा आतङ्कवादी क्रियाकलापमा वित्तीय लगानीसम्बन्धी खैरो सूचीमा सूचीकृत राष्ट्र हुनबाट बचाउन मदत पुग्दछ ।

सन्दर्भ सामग्री

सम्पत्ति शुद्धीकरण (मनी लाउन्डरिङ) निवारण ऐन, २०६४
(संशोधन २०८०)

सम्पत्ति शुद्धीकरण निवारण नियमावली ।

सम्पत्ति पत्रिका, विभिन्न अङ्कहरू, नेपाल सरकार, अर्थ
मन्त्रालय ।

नेपाल राष्ट्र बैंकबाट 'क', 'ख' र 'ग' वर्गका इजाजतपत्रप्राप्त
संस्थाहरूलाई जारी गरिएको एकीकृत निर्देशन
२०८० ।

अरुणोदय पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू ।

आर्थिक मीमांसा पत्रिकाका विभिन्न अङ्कहरू ।

नयाँ पत्रिका नेपालका विभिन्न अङ्कहरू ।

नेपाल राष्ट्र बैंक वार्षिक समाचारका विभिन्न अङ्कहरू
<https://clickmandu.com/2022/10/215874.html>

Bank-Supervision-report-2020-21-Final.pdf (nrb.
org.np)

Bank-Supervision-report-2021-22-Final.pdf (nrb.
org.np)

Bank-Supervision-report-2022-23-Final.pdf (nrb.
org.np)

<https://apgml.org/mutual-evaluations/page.aspx>;

<https://apgml.org/mutual-evaluations/page.aspx;p=c12cf2af-4e56-472c-9201-90d0baf9ceda>

<https://www.onlinekhabar.com/2023/09/1363337>

<https://www.unodc.org/>

<https://www.fatf-gafi.org/en/publications/High-risk-and-other-monitored-jurisdictions/Call-for-action-june-2024.html>

“ब्याड बैंक” को अवधारणा र नेपालमा यसको आवश्यकता

टिका प्रसाद दुगाना

सहायक

नेपाल बैंक लिमिटेड

विषय प्रवेश

विश्व अर्थतन्त्रमा समय समयमा अनेका खालका आर्थिक सङ्कटहरू सिर्जना हुने गरेका छन् । अर्थतन्त्रमा आउने सङ्कटसँगै बैकिङ क्षेत्रमा त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव पर्नु स्वाभाविकै हो । सन् १९८० को दशकमा अमेरिकामा देखा परेको मन्दीका कारण बैकिङ क्षेत्रमा निकै ठूलो सङ्कट देखापऱ्यो । बहुदो खराब कर्जा उठाउन नसक्दा धेरै बैंकहरू पतनको अवस्थामा पुगे । प्रभावित बैंकहरूलाई खराब ऋणको बोझबाट मुक्त गर्न र पतनबाट जोगाउन ‘ब्याड बैंक’ को स्थापना गर्न थालियो । स्थापित ‘ब्याड बैंक’ हरूले बैंकका ‘स्ट्रेस एसेस्ट’ हरूलाई यसको ‘पर्फमिड एसेस्ट’ हरूबाट अलग गरी विशेषज्ञ व्यवस्थापन टोलीमार्फत ‘स्ट्रेस एसेस्ट’ हरूलाई तरल बनाउन सक्षम भए । बैकिङ क्षेत्रमा यसको सकारात्मक प्रभाव देखिए पछि यो अवधारणा विश्वभर फैलन थाल्यो । विश्वमा देखिने महामारी तथा युद्धका कारण समय समयमा आउने गरेको आर्थिक मन्दीले विश्व अर्थतन्त्रमा प्रभाव पारिराखेको हुन्छ । अनिश्चित अर्थतन्त्र र आउन सक्ने जोखिमलाई कम गर्न यस्ता बैंकहरूको आवश्यकता आजको समयमा अझै बढ्दै गएको छ । नेपालका सन्दर्भमा आर्थिक वर्ष २०५७/५८ को बजेटमा पहिलो पटक यससम्बन्धी विषयवस्तु उठान भएको थियो । उक्त बजेटमा “वित्तीय क्षेत्रको सुधार तथा निजी क्षेत्रको विकाससम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक र निजी क्षेत्रको संयुक्त लगानीमा सम्पत्ति पुनर्निर्माण कम्पनी (Assets Reconstruction Company) को स्थापना गरिनेछ । यस कम्पनीले वाणिज्य बैंकहरूको खराब कर्जाको सुरक्षणमा रहेको घरजग्गा एवं अन्य सम्पत्ति बजारमा उठ्न सक्ने मूल्यमा सकारेर सो मूल्य बराबरको विशेष ऋणपत्र वाणिज्य बैंकहरूलाई दिने र यस्तो धितो सम्पत्तिको कारोबारबाट आर्जित नगदबाट आफ्नो विशेष ऋणपत्रको भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ । यसबाट बैंकहरूलाई अनावश्यक रूपमा धितो लिलामीको कानुनी चपेटामा नपरी आफ्नो व्यवसायलाई सुदृढ र सङ्गठित बनाउन सघाउ पुग्ने विश्वास लिएको छु ।” भन्ने कुरा उल्लेख भएको थियो । विश्व अर्थतन्त्रमा देखिएको

प्रभाव नेपालको बैकिङ प्रणालीमा प्रत्यक्ष-परोक्ष रूपमा परिरहेकै हुन्छ । पछिल्लो समयमा विश्वव्यापी महामारीका रूपमा आएको कोभिड-१९ पश्चात् नेपालको अर्थतन्त्र नकारात्मक दिशामा पुग्यो । लगानीको वातावरण शून्यप्रायः नै रह्यो । व्यावसायिक गतिविधि ठप्प हुँदा बैंकहरूको लगानीको वातावरण बिग्रन गयो भने गरिएको लगानी उठाउन अफ्यारो अवस्था सिर्जना भई खराब कर्जा बढ्न थाले जसका कारण नेपालको अर्थतन्त्रमा पनि खराब कर्जा व्यवस्थापनका लागि छुट्टै ‘ब्याड बैंक’ को स्थापना गर्नुपर्ने चर्चा पुनः सुरु भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले जारी गरेको २०८१/८२ सालको मौद्रिक नीतिले ‘बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निष्क्रिय सम्पत्ति तथा गैरबैकिङ सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्न सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी (Assets Management Company) स्थापना गर्ने प्रयोजनका लागि सम्पत्ति व्यवस्थापन ऐनको मस्यौदा तर्जुमा गरी नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरिनेछ ।’ भन्ने उल्लेख भएसँगै यसको चर्चाले अझ बढी औपचारिकता पाएका सन्दर्भमा यस लेखमार्फत ‘ब्याड बैंक’ को अवधारणा, विश्वका विभिन्न मुलुकहरूले गरेको यससम्बन्धी प्रयास र नेपालको अर्थतन्त्रमा यसको आवश्यकताबारे सङ्क्षिप्त चर्चा गर्ने प्रयत्न यहाँ गरिएको छ ।

‘ब्याड बैंक’ को अवधारणा र केही अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरू

‘ब्याड बैंक’ को अवधारणा सन् १९८० का दशकको अन्त्यतिर संयुक्त राज्य अमेरिकाको बैकिङ क्षेत्रको सङ्कटको समाधान गर्न चालिएको कदमबाट आएको थियो । त्यस समयमा अचल सम्पत्ति र तेलको मूल्यको तीव्र गिरावटका कारण थुप्रै बैंकहरू पतन हुने अवस्थामा पुगे । सबैभन्दा बढी प्रभावित भएको बैंक मेलोन बैंक थियो । त्यो बैंक लगातार घाटामा गइरहेको थियो र यसलाई पुनः पुँजीकरण गर्नुपर्ने भएको थियो । यस उद्देश्यका लागि मेलोन बैंकले ‘ग्रान्ट स्ट्रिट नेसनल बैंक’ (जिएसएनबी) नामक अर्को बैंक स्थापना गर्‍यो जसले मेलोन बैंकको खराब सम्पत्तिलाई तरल बनाउने काम गर्दथ्यो । जिएसएनबीको प्रयासबाट मेलोनको खराब सम्पत्ति विस्तारै तरल हुँदै एक वर्षमा नै नाफा कमाउन सक्षम भयो । त्यसको सफलताका कारण

अन्य देशहरूलाई पनि यस प्रकारको बैंकको स्थापना गर्न प्रेरित गर्‍यो ।

जापानी बैंकहरूले आफ्नो खराब ऋणहरू पुनःसंरचना गर्न राम्रो बैंक-खराब बैंक प्रविधि अपनाएका छन् । सन् १९९२ मा, जापानी बैंकर संघले क्रेडिट को-अपरेटिभ पर्चेजिड कम्पनी (CCPC) को स्थापना गर्‍यो । यस कम्पनीले जापानी बैंकहरूको 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू किन्यो र त्यसलाई व्यवस्थापन गर्‍यो । बैंकहरूले CCPC लाई छुट गरिएको मूल्यमा बेचेको 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूको बिक्रीलाई उनीहरूले नै ऋण दिई वित्तीय सहयोग गरे । CCPC ले 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूका लागि सुरक्षाका रूपमा राखिएको 'रियल स्टेट' सम्पत्ति र अन्य सम्पत्तिहरू बिक्री गर्‍यो र त्यसबाट आएको रकमले बेचेको बैंकलाई दिएको ऋण फिर्ता गर्‍यो ।

युरोपका धेरै देशहरूले आ-आफ्नो बैंकिङ क्षेत्रमा रहेको खराब ऋण सङ्कटलाई समाधान गर्न विभिन्न रूपहरूको राम्रो बैंक-खराब बैंक समाधानलाई सफलतापूर्वक प्रयोग गरेका छन् । युरोपमा सबैभन्दा पहिले खराब बैंकहरू स्वीडेनमा स्थापना गरिएको थियो । स्वीडिस सरकारले Securum र Retriwa नामका दुई 'ब्याङ बैंक' हरू स्थापना गर्‍यो । Securum सन् १९९२ मा व्यावसायिक बैंक Nordbanken का 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू लिनका लागि स्थापना गरिएको थियो । Securum ले यो खरिद आंशिक रूपमा Nordbanken बाट लिएको ऋण र आंशिक रूपमा सरकारी इक्विटीबाट वित्तीय सहयोग गर्‍यो । लगभग त्यही समयमा, Retriwa Gota Bank का 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू लिनका लागि स्थापना गरियो । Gota Bank का बाँकी राम्रो सम्पत्तिहरू लिलामीमा राखेर Nordbanken ले खरिद गर्‍यो । उक्त 'बेलआउट प्याकेज' ले करदातालाई ठूलो रकम खर्च गरे पनि २००७ को अन्त्यसम्ममा लाभांश र स्टक बिक्री आदिबाट आएको राजस्वले उक्त लागत परिपूर्ति गर्‍यो । दुई खराब बैंकहरूले आफूहरूले लिएका 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू सफलतापूर्वक लिक्विडेट गरे ।

जर्मनीमा सन् २००६ मा Berliner Immobilien Holding -BIH नामको एक ब्याङ बैंक स्थापना गरियो जसको उद्देश्य Berliner Bankgesellschaft बैंकका 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई अलग गर्नु थियो तर जब सन् २००८-०९ मा जर्मनीमा ठूलो वित्तीय सङ्कट आयो, जर्मन संघीय व्यवस्थापिकाले जुलाई २००९ मा एउटा कानून बनायो जसले करदातामाथि निकै कम भार पर्ने गरी राम्रो बैंक-खराब बैंक अवधारणा ल्याई सङ्कटको समाधान गर्‍यो । उक्त कानूनले निजी र सार्वजनिक बैंकहरूका लागि दुईवटा फरक खराब बैंक मोडेलहरू सिर्जना गर्‍यो ।

निजी बैंकहरूका लागि जर्मन कानूनले विशेष उद्देश्य एकाइ (special purpose entity) मोडेल बनायो । यस मोडेलअन्तर्गत निजी बैंकहरूले आफ्नो 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू

'बुक भ्यालु' मा यी विशेष उद्देश्य एकाइहरूमा स्थानान्तरण गरे । यस स्थानान्तरणका बदलामा यी विशेष उद्देश्य एकाइहरूले 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूको 'बुक भ्यालु' को ९०% बराबरको 'बन्ड' हरू स्थानान्तरण गर्ने बैंकलाई जारी गरे । यी बन्डहरू Special Fund Financial Market Stabilisation (SoFFin) नामक सरकारी लगानी भएका संस्थाले ग्यारेन्टी गरेको थियो ।

यो ग्यारेन्टी केवल पार भ्याल्यु छुट्टयाइएका बन्डहरूको 'रिडेम्सन' का लागि थियो । यस्तो ग्यारेन्टीका लागि SoFFin ले बैंकलाई एक पटकको शुल्क र वार्षिक निश्चित रकम असुल गरेको थियो । सरकारी बैंकहरूका हकमा जर्मन कानूनले 'कन्सोलिडेसन मोडेल' बनायो । यस मोडेलअन्तर्गत सरकारी बैंकहरूले 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू मात्र होइन नाफा कमाउने क्षमता गुमाएका व्यावसायिक विभागहरूलगायतका अन्य सम्पत्तिहरू पनि स्थानान्तरण गर्न सक्थे । कन्सोलिडेसन मोडेलको प्रमुख विशेषता भनेको यो कानून लागू हुनुअघि भएका केही दायित्वहरू जर्मन संघीय र राज्य सरकारहरूले बेहोर्ने व्यवस्था थियो ।

आयरल्यान्डमा सन् २००९ मा National Asset Management Agency (NAMA) नामक एक ब्याङ बैंक स्थापना गरियो जसको मुख्य उद्देश्य रियल स्टेट क्षेत्रमा आएको विश्वव्यापी मन्दीबाट उत्पन्न बैंकिङ सङ्कटलाई समाधान गर्नु थियो । यस योजनाअन्तर्गत सहभागी बैंकका सबै खराब सम्पत्तिहरू छुट गरिएको मूल्यमा स्थानान्तरण गरियो । स्थानान्तरण गर्ने बैंकलाई भुक्तानी आयरिस सरकारका बन्डहरूका रूपमा गरिएको थियो । एकपटक स्थानान्तरण भएपछि NAMA लाई सातदेखि दश वर्षका अवधिमा ती सम्पत्तिहरूलाई लिक्विडेट गरेर अधिकतम वित्तीय प्रतिफल प्राप्त गर्ने कानुनी दायित्व दिइएको थियो ।

स्पेनले सन् २०१२ मा SAREB (स्पेनिस नामको सङ्क्षिप्त रूप जसको अर्थ 'बैंकिङ प्रणालीको पुनःसंरचनाबाट उत्पन्न सम्पत्तिहरूको व्यवस्थापन कम्पनी') नामक खराब बैंक स्थापना गर्‍यो । धेरै स्पेनिस बैंकका खराब सम्पत्तिहरू SAREB मा स्थानान्तरण गरियो । सन् २०१६ को मध्यसम्ममा SAREB ले €५० बिलियनभन्दा बढी सम्पत्ति राखेको थियो र यसको १५ वर्षभित्र ती सम्पत्तिहरूलाई नाफामा लिक्विडेट गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

विश्वव्यापी प्रयोगमा रहेका आधारभूत 'ब्याङ बैंक' का प्रकारहरू

'ब्याङ बैंक' को आधारभूत सिद्धान्त भनेको नियमित बैंकका 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई यसको 'पर्फिमिड एसेस्ट' हरूबाट अलग गर्नु हो । यसरी अलग गर्नुको उद्देश्य भनेको विशेषज्ञ व्यवस्थापन टोलीमार्फत 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई तरल बनाउन सक्षम बनाउनु हो तर खराब सम्पत्तिहरू छुट्टयाउनका लागि खराब बैंक र राम्रो बैंक भनी अलग

कानुनी संस्थाहरू स्थापना गर्न भने जरूरी नै हुन्छ भन्ने हुँदैन । खराब बैंकहरू नियमित बैंकभित्र छुट्टै व्यावसायिक एकाइका रूपमा पनि सिर्जना गर्न सकिन्छ । यसलाई ध्यानमा राख्दै विश्वव्यापी रूपमा खराब बैंक योजनाहरूका चार आधारभूत प्रकारहरू उपयोग भएको पाइन्छ ।

पहिलो प्रकारको खराब बैंक योजना 'अन-ब्यालेन्ससिट ग्यारेन्टी' भनेर चिनिन्छ । यस योजनामा एक बैंकका केही 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई थप क्षतिबाट जोगाउन ग्यारेन्टी सम्झौताअन्तर्गत सुरक्षित गरिन्छ । यसअन्तर्गत सरकार वा केही सार्वजनिक संस्थानले ती 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूको 'बुक भ्यालु' निश्चित मूल्यभन्दा तल नजाने ग्यारेन्टी गर्दछ । यद्यपि ती 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू नियमित बैंकको ब्यालेन्स सिटमा रहन्छन् ।

दोस्रो प्रकारको योजना आन्तरिक पुनःसंरचना एकाइ योजना हो । यहाँ छुट्टै कानुनी एकाइका रूपमा खराब बैंक सिर्जना गर्नुका सट्टा आन्तरिक खराब बैंक वा पुनर्संरचना सिर्जना गरिन्छ । बैंकका सबै 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू आन्तरिक पुनर्संरचना एकाइमा सारिन्छन् जसले तिनको व्यवस्थापन गर्छ । यस अवस्थामा पनि 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू नियमित बैंकको ब्यालेन्स सिटमा रहन्छन् ।

तेस्रो प्रकारको खराब बैंक योजना 'अफ-ब्यालेन्ससिट' विशेष उद्देश्य एकाइ भनेर चिनिन्छ । यसप्रकारको योजनामा नियमित बैंकले 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई विशेष उद्देश्य एकाइमा सार्छ जुन सामान्यतया 'पब्लिक फन्डेड' हुन्छ । यसले नियमित बैंकको ब्यालेन्स सिटबाट 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू हटाउँछ ।

चौथो प्रकारको खराब बैंक योजना चाहिँ खराब बैंक 'स्पिन अफ' भनेर चिनिन्छ । यस प्रकारको योजनामा खराब बैंक नामक छुट्टै कानुनी एकाइ स्थापना गरिन्छ र नियमित बैंकका 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरूलाई खराब बैंकमा सारिन्छ । खराब बैंक एक छुट्टै कानुनी एकाइ हो र यसमा सामान्यतया बैंकिङ इजाजतपत्र प्राप्त संस्था हुन्छ । यसले नियमित बैंकको ब्यालेन्स सिटबाट 'स्ट्रेस एसेस्ट' हरू हटाउँछ । यो चौथो प्रकारको योजना सामान्यतया राम्रो बैंक-खराब बैंक योजना भनेर चिनिन्छ ।

नेपालमा 'ब्याड बैंक' को आवश्यकता

बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूमा पछिल्लो समय खराब कर्जा बढ्दै जाँदा नेपालमा पनि 'ब्याड बैंक' को आवश्यकताबारे चर्चा सुरु भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशित गरेको पछिल्लो तीन महिनाको तथ्याङ्कलाई हेर्दा निष्क्रिय कर्जाको स्थिति औसतमा ३.८० प्रतिशत देखिन्छ । २०८१ सालको जेठ महिनाको वाणिज्य बैंकहरूले प्रवाह गरेको कुल कर्जाको ३.८९ प्रतिशत कर्जा निष्क्रिय कर्जामा गणना भएको छ । नेपाल राष्ट्र बैंकका अनुसार २०८१ असार मसान्तसम्ममा

३.७६ प्रतिशत र श्रावण महिनामा ३.७६ प्रतिशत निष्क्रिय कर्जामा गणना भएको देखिन्छ । यसरी चालु आर्थिक वर्षको सुरुवातमै बैंकहरूको खराब कर्जाको अवस्थाले स्वयं बैंकहरूलाई मात्र नभएर समग्र अर्थतन्त्रमा नै ठूलो समस्या सिर्जना गर्ने सङ्केत गर्दछ । यसरी कर्जा प्रवाह खस्किनु, लगानीकर्तालाई लाभांश दिन नसक्नु, पुँजीकोष दबावमा रहनु, गैरबैंकिङ सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्न नसक्नु लगायतका कारणले पछिल्लो समय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू कमजोर बन्न पुगेको भन्ने विश्लेषण भइरहेका सन्दर्भमा 'ब्याड बैंक' को स्थापनाको चर्चा सुरु हुनुलाई अस्वाभाविक मान्न सकिन्न । पछिल्लो समय बैंकिङ क्षेत्रप्रति नकारात्मक अफवाह फैलाउने, लगानीलाई प्रभावित पार्ने तथा तरल राजनीतिक परिस्थितिका कारण बैंक तथा वित्तीय संस्था प्रभावित भइरहेका छन् । अझै पनि खुलेर लगानी गर्ने वातावरण सिर्जना हुन नसकेको अवस्था छ । 'ब्याड बैंक' को स्थापना नेपालका सन्दर्भमा हालसम्म नीतिमै सीमित हुन पुगेको छ । अर्थतन्त्रको हालको अवस्था र उतारचढाव, नियामक निकायको प्रयास, बैंक तथा वित्तीय संस्थाको आन्तरिक व्यवस्थापन र सरोकारवाला पक्षको खबरदारीका कारण तत्काल यसको आवश्यकता नदेखिए तापनि भविष्यमा आउन सक्ने आर्थिक सङ्कट तथा खुलेर लगानी गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्न नेपालमा पनि छुट्टै 'ब्याड बैंक' स्थापना गर्न सकेका खण्डमा बैंकिङ क्षेत्रमा सकारात्मक परिणामको अपेक्षा गर्न सकिने अवस्था सिर्जना हुने देखिन्छ ।

अन्त्यमा,

विश्व बैंकिङ विकासक्रमका तुलनामा नेपालको बैंकिङ विकास केही सुस्त रहेको देखिन्छ । तथापि उदारीकरणको नीतिसँगै नेपालमा पनि बैंकिङ विकास द्रुततर गतिमा वृद्धि भयो । विभिन्न 'जोइन्ट भेन्चर' का रूपमा विदेशी लगानीको बैंक र क्रमिक रूपमा निजी क्षेत्रका बैंकहरूको स्थापनाले प्रतिस्पर्धात्मक बैंकिङ प्रणालीको विकास भयो जसले गर्दा नेपालको बैंकिङ प्रणाली पनि छोटो समयमै विश्व बैंकिङ प्रणालीसँग प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने अवस्थामा पुगेको छ । यसलाई अझ प्रभावकारी एवम् थप आधुनिक बनाउँदै गुणात्मक प्रतिफल दिन अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासलाई नेपालमा पनि प्रयोगमा ल्याउन जरूरी छ, जसले जोखिम कम हुने प्रत्याभूति दिलाउन सक्दछ । फलस्वरूप नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको गुणात्मक विकासमा थप 'सिनर्जी इफेक्ट' ल्याउन सक्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

Medina Cas, S., & Peresa, I. (2016, September). What makes a Good 'Bad Bank'? The Irish, Spanish and German Experience. European Economy Discussion Paper 036. Luxembourg: European Commission, Directorate General for Economic and Financial Affairs.

Mínguez, F. (2016). "Bad banks" and their role in the deleveraging process. In Investing in Distressed Debt in Europe: The TMA Handbook for Practitioners (pp. 81-93). United Kingdom.

Öncü, T. S. (2017, March 11). Bad Bank Proposal for India A Partial Jubilee Financed by Zero Coupon Perpetual Bonds. Economic & Political WEEKLY, LII(10), 12-15.

Parker, D. C. (2010). Closing a Failed Bank: Resolution Practices and Procedures. Washington D.C.: International Monetary Fund

Sajoy, P.B.(2019). BAD BANKS: HISTORICAL GENESIS AND ITS CRITICAL ANALYSIS

nrb.gov.com.np

मौद्रिक नीति, २०८१/८२

बजेट वक्तव्य, आर्थिक वर्ष २०५७/०५८

मौद्रिक नीति: एक समीक्षा (चालु आ.व.को मौद्रिक नीतिका सम्बन्धमा बारम्बार सोधिने प्रश्नहरू)

गुरुप्रसाद पौडेल
कार्यकारी निर्देशक
नेपाल राष्ट्र बैंक

पृष्ठभूमि

वि.सं. २०१३ मा केन्द्रीय बैंकका रूपमा नेपाल राष्ट्र बैंकको स्थापना भएपछिको पहिलो दशक राष्ट्र बैंकलाई मौद्रिक नीतिभन्दा पनि अन्य रणनीतिक काममा लाग्नुप्यो । स्थापनापछिको पहिलो दशकमा नेपाली नोटको प्रचलन मुलुकभर फैलाएर अर्थतन्त्र मौद्रीकृत गर्न र भारतीय रूपैयाँ (भा.रु.) सँग नेपाली रूपैयाँ (ने.रु.) को स्थिर विनिमय दर कायम गरी सर्वसाधारणमा भा.रु. प्रति भन्दा ने.रु. प्रति विश्वसनीयता जगाउने जस्ता कार्यमा खर्चनुप्यो । धेरै हदसम्म यो दशक सफल पनि रह्यो । यस सिलसिलामा राष्ट्र बैंकले मुलुकका मुख्य बजार केन्द्रहरूमा आफ्ना कार्यालय तथा भा.रु./ने.रु.सटही केन्द्रहरू खोली बैंकिङ सेवा प्रदान गर्‍यो । नेपाली मुद्राको चलनचल्ती बढाउने ऐन तथा विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐनलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन केही नीतिगत तथा संस्थागत संरचनाहरू निर्माण गर्‍यो । वि.सं. २०१७ वैशाख १ गतेबाट भा.रु./ने.रु. सँग स्थिर विनिमयदर प्रणाली (पेगड एक्सचेन्ज सिस्टम) कार्यान्वयनमा ल्यायो । फलस्वरूप वि.सं. २०१३ असार मसान्तमा मुलुकको मुद्राप्रदाय रु.७.३७ करोड रहेकामा वि.सं. २०२३ असार मसान्तमा रु.५२.१५ करोड र बैंकिङ क्षेत्रको निजी क्षेत्रमाथिको दाबी रु.२.१४ करोडबाट बढेर रु.१५.६६ करोड पुग्यो ।

नेपाल राष्ट्र बैंक स्थापनाको सुरुवाती दिनदेखि नै बाह्य व्यापार स्थिति नेपालको पक्षमा नभए पनि शोधनान्तर स्थिति भने नेपालको पक्षमा थियो । यसो हुनुमा सेवा तथा ट्रान्सफर शीर्षकअन्तर्गत हुने खुद आर्जनले काम गरेको थियो । विस्तारै वाणिज्य बैंकको कर्जा कारोबार विस्तार हुँदै गयो, नेपालको शोधनान्तर स्थिति पहिलो पटक आ.व. २०२२/२३ मा रु.८.२१ करोडले ऋणात्मक हुन पुग्यो, तत्पश्चात् नेपाल राष्ट्र बैंकलाई मुद्रा प्रदाय नियन्त्रण गरी विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा ह्रास आउन नदिने नीति अँगाल्न दबाव सिर्जना भयो । यही सिलसिलामा २०२३ साउन १ देखि नेपाल राष्ट्र बैंकले अनिवार्य नगद मौज्जात ८ प्रतिशत, मार्जिन दर ४० प्रतिशत, तरलता ३२ प्रतिशत त्यसैगरी ब्याजदर तथा पुनर्कर्जा जस्ता मौद्रिक

नीतिका उपकरणहरू पहिलो पटक कार्यान्वयनमा ल्यायो । पहिलो पटक प्रयोगमा ल्याइएका यी उपकरणको प्रयोग एवम् २०२४ मङ्सिर २४ गते ने.रु./भा.रु.सँगको २४.८ प्रतिशतको अवमूल्यनसमेतले बैंक कर्जामा केही सुधार भई शोधनान्तर स्थिति रु.४.१ करोडले सकारात्मक हुन पुगेको थियो (नेपाल राष्ट्र बैंक २५ वर्ष) ।

मौद्रिक नीति उपर्युक्त उपकरणहरूको प्रयोगको लामो अभ्यास भए पनि प्रत्येक वर्ष मौद्रिक नीति सार्वजनिक गर्ने कार्यको थालनी भने नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ जारी भइसकेपछि मात्र भएको हो । साविकको ऐनलाई विस्थापित गरी नयाँ ऐनको दफा ९४ मा प्रत्येक वर्ष मौद्रिक नीति अनिवार्य रूपमा सार्वजनिक गर्नुपर्ने व्यवस्थाका कारण आ.व.२०५९/६० देखि मौद्रिक नीति नियमित रूपमा सार्वजनिक हुँदै आएको छ ।

मौद्रिक नीति निर्माणपूर्व तथा निर्माणपश्चात्को सञ्चार सम्प्रेषण एवम् प्रसारण च्यानलहरूको प्रभावकारिता

मौद्रिक नीतिलाई पारदर्शी एवम् प्रभावकारी बनाउन पर्याप्त मात्रामा सरोकारवालाको राय एवम् सुझाव लिन आवश्यक छ । मौद्रिक नीति केन्द्रीय बैंकभित्रको फ्रेमवर्कबाट मात्र तयार नगरी बाह्य विज्ञसमेतको विज्ञता यसभित्र समेटिनुपर्दछ । यिनै विषयलाई मनन गरी नेपाल राष्ट्र बैंकले मौद्रिक नीति तयार गर्नुपूर्व बैंक तथा वित्तीय संस्थाका छाता सङ्गठनहरू, निजी क्षेत्रका सङ्घ सङ्गठनहरू, विभिन्न वस्तुगत सङ्घ सङ्गठन, विश्वविद्यालय, नीति प्रतिष्ठानबाट पर्याप्त छलफल गरी मौखिक तथा लिखित राय सुझाव लिने गरेको छ । त्यसैगरी मौद्रिक नीति सार्वजनिक गर्दा पत्रकार सम्मेलन नै गर्ने गरेको छ । उपर्युक्त व्यवस्थाले नीति निर्माण गर्दा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय वस्तुस्थितिको विश्लेषण गरी सरोकारवालाहरूको सुझाव लिँदै नीति तयार गर्न र जारी मौद्रिक नीतिलाई पूर्ण कार्यान्वयनमा लैजान कुनै द्विविधा उत्पन्न नहोस् भन्ने अभिप्राय केन्द्रीय बैंकको रहेको देखिन्छ । मौद्रिक नीति वार्षिक रूपमा सार्वजनिक गर्ने भए तापनि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पर्ने प्रभावलाई यथोचित सम्बोधन गर्न सकियोस् भनेर पहिलो पटक अर्धवार्षिक रूपमा समीक्षा गर्ने प्रचलन

आ.व. २०६१/६२ देखि थालिएको हो भने त्रैमासिक रूपमा समीक्षा गर्ने प्रचलन आ.व.२०७३/७४ देखि सुरु भएको हो । जारी मौद्रिक नीतिको सफल कार्यान्वयनका लागि मौद्रिक नीतिको प्रसारण माध्यमहरूको प्रभावकारिता पनि उत्तिकै महत्त्वपूर्ण रहन्छ । प्रसारण माध्यमहरूले अर्थतन्त्रका आर्थिक सूचकाङ्कहरू, बैंकिङ प्रणाली र नागरिकहरूको व्यवहारलाई प्रभावित गर्ने गर्दछन् । वास्तवमा केन्द्रीय बैंकले जारी गर्ने मौद्रिक नीति आमजनताको घरदैलो, उद्योगी व्यापारीको उद्योग कलकारखाना एवम् श्रमिकको कार्यथलोसम्म यिनै प्रसारण माध्यमबाट पुग्ने गर्दछन् । नेपालका सन्दर्भमा त्यस्ता प्रसारण माध्यमहरूमा ब्याजदर च्यानल, विनिमयदर च्यानल, सम्पत्तिको मूल्य च्यानल, कर्जा च्यानल तथा नागरिकहरूको अपेक्षा आदि रहेका छन् ।

चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिका बारेमा धेरै पटक सोधिएका प्रश्न (एफएक्यू) हरू

१. के नेपाल राष्ट्र बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाफा बढोस् भन्ने मात्र चाहेको हो ?

वित्तीय सेवाको पहुँच अभिवृद्धि गरेर समावेशी वित्तीय प्रणाली निर्माण गर्न, वित्तीय क्षेत्रको स्थायित्व कायम गरी यस प्रणालीप्रति सर्वसाधारणको विश्वासनीयता अभिवृद्धि गर्न, नवप्रवर्तनमा लगानी गरेर जोखिम व्यवस्थापन गर्न, यी सबै कार्यका लागि बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू मुनाफामा सञ्चालन हुनै पर्दछ । तर त्यो मुनाफा सरकार तथा नियमनकारी निकायले तोकेका सबै प्रावधानहरू पूरा गरेर स्वच्छ प्रतिस्पर्धाका आधारमा आर्जन गरेको हुनुपर्दछ । अनुपालनाका हिसाबमा हाम्रा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू नेपालका सार्वजनिक निकाय तथा निजी क्षेत्रका अन्य निकायहरूका तुलनामा पारदर्शी तवरले सञ्चालनमा छन्, यसमा दुईमत नै छैन । पछिल्लो समय अर्थतन्त्रमा देखिएको सुस्त स्थितिका कारण कर्जा मागमा कमी आएको, कर्जा असुलीमा समस्या परेका कारण निष्क्रिय कर्जा बढ्दै गएको जस्ता कारणले बैंकहरूको मुनाफा घट्दै गएको छ । वित्तीय स्थायित्वका लागि उचित स्तरको मुनाफामा बैंकहरू सञ्चालन हुनै पर्दछ । तथापि चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिले लिएका केही नियामकीय व्यवस्थाले बैंकहरूको मुनाफालाई मात्र हेरेको भने होइन ।

चालु आ.व.को मौद्रिक नीतिले मुद्रास्फीतिलाई पाँच प्रतिशतको हाराहारीमा राख्ने गरी मौद्रिक व्यवस्थापन गर्ने एवम् कम्तीमा सात महिनाको वस्तु तथा सेवा आयात धान्न सक्ने विदेशी विनिमय सञ्चिति कायम गर्ने लक्ष्य राखेको छ । चालु आर्थिक वर्षका लागि सरकारले जारी गरेको बजेटमाफत लिएको ६ प्रतिशतको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुग्ने गरी तरलता व्यवस्थापन गर्ने र कर्जा प्रवाहलाई उत्पादनशील क्षेत्रतर्फ उन्मुख गर्ने विषय मौद्रिक नीतिले समेटेको छ । यसका लागि चालु आर्थिक

वर्षमा विस्तृत मुद्राप्रदायको वृद्धिदर १२ प्रतिशत र निजी क्षेत्रतर्फ जाने कर्जाको वृद्धिदर १२.५ प्रतिशतसम्म रहने प्रक्षेपण गरेको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाले प्रवाह गरेको हालको कर्जाको अवस्थालाई हेर्दा चालु आर्थिक वर्षमा करिब रु. ६ खर्ब ५० अर्ब निजी क्षेत्रतर्फ थप कर्जा प्रवाह गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त मात्रामा कर्जा प्रवाहका गर्न बैंक तथा वित्तीय संस्थाको हाल कायम पुँजीकोषमा ठूलो दबाव पर्न सक्छ । पुँजीकोषको सम्भावित दबावलाई व्यवस्थापन गर्न मौद्रिक नीतिले केही नियामकीय व्यवस्थाहरू अघि सारेको छ । चालु आ.व. मा बैंकहरूले गत वर्ष कायम गर्नुपरेको थप ०.५ प्रतिशत बराबरको काउन्टरसाइक्लिकल वफर राख्नु नपर्ने देखिएको छ । यसका साथै बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई पुँजीकोषका लागि नयाँ उपकरणको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्ने, असल कर्जाको विद्यमान नोक्सानी व्यवस्थामा केही कटौती गर्ने, कर्जा खरिदबिक्रीको जोखिमभार घटाउने, विद्यमान रेगुलेटरी पोर्टफोलियोको सीमा वृद्धि गरी अधिकतम रु.२ करोड ५० लाख पुऱ्याउने, रेगुलेटरी रिजर्भमा रहेको रकममध्येबाट उपयुक्त रकमलाई पूरक पुँजी गणनामा सघाउने लगायतका व्यवस्थाहरू अगाडि सारेको छ । तर यी सबै व्यवस्थाहरू गर्दा वित्तीय स्थायित्वमा पर्न सक्ने प्रभावलाई सूक्ष्म ढङ्गले केन्द्रीय बैंकले निगरानी गर्ने प्रणालीको विकास पनि सँगै गरेको छ । यी उपायहरूको प्रयोग बैंक तथा वित्तीय संस्थाको नाफा बढाउने कार्यका लागि मात्र लक्षित नभई प्रक्षेपण गरिएको कर्जा निजी क्षेत्रमा प्रवाह गर्न सक्ने पुँजीकोषको पर्याप्ततालाई सघाउनु हो ।

२. के चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन कार्यान्वयनबाट नेपाल राष्ट्र बैंक पछाडि हटेको हो ?

यस प्रश्नको उत्तर दिनुपूर्व नेपाली अर्थतन्त्रका जानकारहरूले नेपालको बैंकिङ प्रणालीप्रति उठाउने गरेका गम्भीर प्रश्नहरू यसप्रकार छन् : नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले घरजग्गा (स्थिर सम्पत्ति) धितो राखेर मात्र कर्जा प्रवाह गर्छन्, परियोजनामा आधारित भएर कर्जा प्रवाह गर्ने प्रचलनले त्यति प्रश्रय पाउन सकेको छैन, फर्म/संस्था/कम्पनीको चालु सम्पत्तिको परीक्षण तथा मूल्याङ्कन गरी कर्जा सीमा र Drawing Power को यथार्थपरक विश्लेषण गर्दैनन् भन्ने रहेका छन् । विगत करिब दुई दशक अघिदेखिकै आँकडा हेर्ने हो भने पनि नेपालमा करिब दुई तिहाईभन्दा बढी निजी क्षेत्रमा प्रवाहित कर्जा स्थिर सम्पत्तिको धितोमा प्रवाहित हुने गरेको छ । अर्थतन्त्रको आकारको करिब ९२ प्रतिशत जति निजी क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह हुँदा समेत आर्थिक विकासमा खासै सहयोग नपुगेको एवम् कर्जा अनुत्पादनशील क्षेत्रतर्फ प्रवाहित भएको आभास धेरैले गरेका छन् । स्थिर सम्पत्ति धितो राखेर कर्जा प्रवाह हुने प्रणालीले स्थिर सम्पत्तिको कृत्रिम मूल्यवृद्धिलाई बढावा दिन्छ, नवप्रवर्तनलाई वास्ता गर्दैन भने ठूला ठूला पूर्वाधार क्षेत्रका लगानीहरू हतोत्साही

हुन्छन् । यी विषयहरूबाट हामी विस्तारै रूपान्तरण हुन जरूरी छ, तर सबै विषयहरू एकैपटक परिवर्तन गर्न पनि सकिँदैन । ऋणी तथा परियोजनाको Drawing Power को यथार्थ विश्लेषण गरेर कर्जा प्रवाह गर्ने एवम् परियोजनामा आधारित भएर गरिने कर्जा प्रवाहलाई विस्तारै जोड दिन आवश्यक छ । यिनै विषयलाई मध्यनजर गरेर नेपाल राष्ट्र बैंकले २०७९ कार्तिकदेखि चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शन कार्यान्वयनमा ल्याएको हो । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रको कर्जाको करिब ४० प्रतिशत अंश ओगट्ने कार्यशील पुँजी कर्जाको सीमा निर्धारण तथा अनुगमन प्रक्रिया बैंकपिच्छे फरक फरक हुने गरेको, ऋणीको क्षमता विश्लेषण त्रुटिपूर्ण एवम् कमजोर हुने गरेको र कर्जाको उपयोग पारदर्शी हुने नगरेको कारणले यो मार्गदर्शन ल्याउनुपरेको हो । बैंकिङ इतिहासमै अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण मानिने यो व्यवस्था लागु गर्न निकै ढिला भइसकेको थियो । हाल कार्यान्वयनमा आएको मार्गदर्शनले निर्देश गरेका व्यवस्थामा अभ्यस्त हुन ऋणीलाई मात्र हैन बैंकरका लागि पनि केही समय लाग्नेछ । त्यसैले मार्गदर्शनमा कतिपय विषयहरू चरणबद्ध रूपमा लागु हुने कुरा औँल्याइएको छ । चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिमा समेत मार्गदर्शनमा उल्लेख भएका ऋणीको Drawing Power को यथार्थपरक विश्लेषणपश्चात् Variance Analysis गरी कर्जा समायोजन गर्नुपर्ने समयवधि थप गरी २०८२ साउन १ गतेसम्मका लागि पछि धकेलिएको हो । यसको अर्थ चालु पुँजी कर्जा मार्गदर्शनको कार्यान्वयनबाट नेपाल राष्ट्र बैंक पछि हटेको भने होइन ।

३. नेपाल राष्ट्र बैंकले सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी (एएमसी) स्थापना गरेर वित्तीय संस्थाहरूको कर्जा प्रवाहको गुणस्तर कमजोर हुने त हैन ?

सम्पत्ति व्यवस्थापन कम्पनी (एएमसी) स्थापनाको एजेन्डा निकै पुरानो हो । आर्थिक वर्ष २०५७/५८ को बजेटमा “वित्तीय क्षेत्रको सुधार तथा निजी क्षेत्रको विकाससम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रममा नेपाल राष्ट्र बैंक र निजी क्षेत्रको संयुक्त लगानीमा सम्पत्ति पुनर्निर्माण कम्पनी (Assets Reconstruction Company) को स्थापना गरिने छ । यस कम्पनीले वाणिज्य बैंकहरूको खराब कर्जाको सुरक्षणमा रहेको घर जग्गा एवम् अन्य सम्पत्ति बजारमा उठ्न सक्ने मूल्यमा सकारेर सो मूल्य बराबरको विशेष ऋणपत्र वाणिज्य बैंकहरूलाई दिने र यस्तो धितो सम्पत्तिको कारोबारबाट आर्जित नगदबाट आफ्नो विशेष ऋणपत्रको भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाउने छ । यसबाट बैंकहरूलाई अनावश्यक रूपमा धितो लिलामीको कानुनी चपेटामा नपरी आफ्नो व्यवसायलाई सुदृढ र सङ्गठित बनाउन सघाउ पुग्ने विश्वास लिएको छु ।” भन्ने व्यवस्था गरेदेखि नै नेपालमा सम्पत्ति व्यवस्थापन गर्ने छुट्टै कम्पनी आवश्यक छ भन्ने अवधारणाले औपचारिकता पाएको हो । यो विषय उठान हुँदा नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निष्क्रिय कर्जा

करिब रु. २० अर्ब जति थियो । तीनवटा सरकारी क्षेत्रका बैंकहरूको मात्र करिब रु. ९ अर्ब निष्क्रिय कर्जा थियो । अर्थतन्त्रको आकार एवम् कर्जा प्रवाहको स्थिति अहिले निकै फेरिएको छ । बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूसँग करिब ४ प्रतिशत निष्क्रिय कर्जा रहेको छ, त्यो भनेको करिब रु. २३५ अर्ब जति हो । त्यसैगरी, गैरबैंकिङ सम्पत्ति करिब रु. ३५ अर्ब जति पुगेको छ । यस्तो अवस्थामा वित्तीय प्रणालीको स्थायित्वका लागि एक सशक्त एएमसी स्थापना आवश्यक छ भन्न खोजिएको हो । तर त्यस्तो एएमसी मौजुदा कम्पनी ऐनअन्तर्गत स्थापना भएर उद्देश्यअनुरूप कार्य गर्न सक्दैन । यसैले नेपाल राष्ट्र बैंक यस सम्बन्धमा असल अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यासहरूको समेत अध्ययन गरी एएमसीसम्बन्धी विशिष्टीकृत कानूनको मस्यौदामा जुटेको छ । एएमसीले अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय जगत्मा खेलेको भूमिकासमेतलाई मनन गरी यदि नेपालका विधायकहरूले प्रभावकारी एएमसी बनाउन खोज्नुभयो भने त्यो आजको वित्तीय प्रणालीका लागि आवश्यक पूर्वाधार बन्नेछ, भन्ने केन्द्रीय बैंकको सोच हो ।

४. विगत ६ महिना अगाडि लिइएका नीतिगत व्यवस्थाहरूमा चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिले केही लचकता अपनाएको सम्बन्धमा पनि प्रश्न उठेका छन् नि ?

कुनै पनि कर्जा निष्क्रिय वर्गमा वर्गीकरण भएमा कर्जाको भाखा नाघेको बक्यौता रकम भुक्तानी गरी लगातार ६ महिनासम्म कर्जाको किस्ता वा व्याज नियमित भएका अवस्थामा मात्र असल वर्गमा स्तरान्तरित गरी सोहीबमोजिम कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्नेछ, भन्ने व्यवस्था गत वर्ष अर्थात् २०८० माघ १ गतेदेखि लागु भएको थियो । यो व्यवस्था लागु भएपछि कर्जा चुक्ता गर्ने ऋणीले कर्जा चुक्ता गरिसकेपछि पनि खराब वर्गमा वर्गीकरण भइरहने, कतिपय अवस्थामा त कालो सूचीमा रहिरहने अवस्था देखियो । वित्तीय स्थायित्वका हिसाबले यो व्यवस्था ठिकै जस्तो लागे पनि ऋणीका पक्षबाट हेर्दा यसको व्यावहारिक पक्ष निकै पीडादायी देखियो । अहिले संशोधन गरिएको व्यवस्थाले वित्तीय स्थायित्वका सवालमा उत्तिकै जोड दिइएको छ भने ऋणीलाई न्याय दिन खोजेको छ । अबको व्यवस्थामा खराब वर्गमा वर्गीकृत ऋणीले ओभर ड्यु कर्जा चुक्ता गरेमा ऋणी र कर्जा ‘वाच लिस्ट’ वर्गमा वर्गीकरण गरी ६ महिनासम्म ५ प्रतिशत कर्जा नोक्सानी व्यवस्था कायम गर्नुपर्नेछ, तर बैंक तथा वित्तीय संस्थाले त्यस्ता ऋणीलाई र नेपाल राष्ट्र बैंकले त्यस्ता बैंक तथा वित्तीय संस्थालाई क्लोज मनिटरिङ गर्नेछन् र विन्डो ड्रेसिङ हुन दिने छैनन् ।

५. मौद्रिक नीति केन्द्रीय बैंकभित्रको फ्रेमवर्कबाट मात्र तयार गरिन्छ, त्यहाँभित्र गरिने निर्णय प्रक्रिया बाहिर ल्याइँदैन ?

त्यसो त मौद्रिक नीति तर्जुमा गर्दा सरोकारवालसँग पर्याप्त छलफलहरू हुने गरेका छन् । यसका अतिरिक्त गत वर्षको मौद्रिक नीतिको पहिलो त्रैमासिक समीक्षाले दुई जना बाह्य विज्ञहरू सम्मिलित **मौद्रिक नीति सल्लाहकार समिति** गठन गरेको छ । दुई जना बाह्य विज्ञहरूमध्ये स्वदेशी विश्वविद्यालयका अर्थशास्त्र केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुखहरूमध्येबाट एकजना र अर्को मौद्रिक, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार, अन्तर्राष्ट्रिय वित्त वा वित्तीय अर्थशास्त्रमा विद्यावारिधि हासिल गरेका विज्ञहरूमध्येबाट गभर्नरले नियुक्त गर्नसक्ने व्यवस्था भएको छ । समितिले मौद्रिक नीतिको कार्यदिशा, संरचना, लक्ष्य र उपकरणका सम्बन्धमा सुझाव दिने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आइसकेको छ ।

६. संस्थागत मार्जिन ट्रेडिङमा चालु आर्थिक वर्षको मौद्रिक नीतिले लिएको लचकता के हो ?

बैंक तथा वित्तीय संस्थाले सेयर लगानीकर्तालाई प्रत्यक्ष रूपमा मार्जिन कर्जा प्रवाह नगरी नेपाल राष्ट्र बैंकले ब्रोकरमार्फत मार्जिन ट्रेडिङको अवधारणालाई प्रोत्साहन गर्न खोजेको निकै समय भयो । यही अभिप्रायसहित राष्ट्र

बैंकले हालसम्म ३४ धितोपत्र ब्रोकर कम्पनीहरूलाई त्यस्तो कार्यका लागि सहमति प्रदान पनि गरिसकेको छ । मार्जिन ट्रेडिङ सहज र व्यवस्थित हुन नसकिरहेका परिप्रेक्ष्यमा पुँजीबजारमा लगानी गर्ने मुख्य उद्देश्यले स्थापना भएका संस्थाहरूले मार्जिन प्रकृतिको सेयर धितोमा प्रवाह गर्ने कर्जाको विद्यमान अधिकतम रु.२० करोडको सीमा हटाएको छ । तर प्राकृतिक व्यक्तिको रु. १५ करोडको सीमा किन नहटाएको होला भन्ने प्रश्न पनि आउने गर्दछ । मार्जिन प्रकृतिको कर्जा व्यक्तिगत तवरले रु. १५ करोड लिनका लागि कुनै पनि लगानीकर्तासँग आजको बजारको अवस्थालाई हेर्दा करिब रु. ३० देखि ३५ करोडको सेयर होल्डिङ हुनुपर्दछ । व्यक्तिगत तवरमा यो रकम सानो होइन । यदि व्यावसायिक तवरले सेयर लगानीकर्ता हुन चाहनेले कम्पनी खोलेर लगानी कारोबार गर्नु नै उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

तुलनात्मक रूपमा कम उत्पादनशील भनेर मानिने मार्जिन कर्जाका सम्बन्धमा नेपालका बैंक तथा वित्तीय संस्थाले आफ्नो प्राथमिक पुँजीको ४० प्रतिशत मात्र यस्तो प्रकृतिको कर्जा प्रवाह गर्न सक्ने साविकको व्यवस्था भने यथावत् नै रहेको छ ।

समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूः अवधारणा, प्रस्तुति र विश्लेषण

डा. डिल्लीराम पौखेल
निर्देशक एवम् सह प्रवक्ता
नेपाल राष्ट्र बैंक

भूमिका

अर्थतन्त्रका विभिन्न क्षेत्रमा दैनिक रूपमा लाखौंको सङ्ख्यामा आर्थिक क्रियाकलापहरू भइरहेका हुन्छन् । यस्ता आर्थिक क्रियाकलापबाट घरपरिवारको रोजगारी सृजना एवम् आय आर्जनका साथै वस्तु तथा सेवाको उत्पादन हुने गर्दछ । यस्ता सूक्ष्म आर्थिक क्रियाकलापको योगबाट नै समष्टिगत अर्थतन्त्रको निर्माण हुन्छ । आर्थिक क्रियाकलाप मापन गरी अर्थतन्त्रको वास्तविक अवस्था विश्लेषण गर्न विभिन्न समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू (Macroeconomic Indicators) लाई आधारका रूपमा लिइन्छ । यसका लागि कुन परिसूचकलाई कसरी प्रस्तुत गर्ने र उपलब्ध तथ्याङ्कलाई परिमाण, वृद्धिदर, सूचकाङ्क, अनुपात कुन एकाइमा प्रस्तुत गरी विश्लेषण गर्ने लगायतका विषयको जानकारी आवश्यक हुन्छ ।

कुनै विशेष अध्ययन अथवा आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्धित विषयको विश्लेषणका लागि आवश्यकताअनुसार विभिन्न अर्थशास्त्रीय मोडेल (Econometric Models) एवम् तथ्याङ्क विश्लेषण विधिको प्रयोग गर्न सकिन्छ । तर अर्थतन्त्रको समग्र अवस्था उल्लेख गर्ने कार्य प्रायःजसो सबै विषयसँग जोडिएर आउने गरेका सन्दर्भमा समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूको सङ्क्षिप्त परिचयका साथै प्रस्तुतिको ढाँचा एवम् विश्लेषण गर्ने तरिकाका बारेमा आधारभूत जानकारी प्रदान गर्ने उद्देश्यले यो आलेख तयार पारिएको छ ।

आर्थिक परिसूचकहरूको प्रस्तुति तथा विश्लेषण

आर्थिक क्रियाकलापको मापन तथा विश्लेषणलाई सहज तुल्याउन तिनको कार्यप्रकृतिका आधारमा वास्तविक क्षेत्र (Real Sector), बाह्य क्षेत्र (External Sector), मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्र (Monetary & Financial Sector) र सार्वजनिक वित्त (Public Finance Sector) गरी चार प्रमुख क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी प्रत्येक क्षेत्रको अवस्था मापन गर्न छुट्टाछुट्टै परिसूचकहरू तय गरिएका हुन्छन् । तिनै परिसूचकलाई हेरेर समग्र अर्थतन्त्रको अवस्था विश्लेषण गर्ने गरिन्छ । यसबाहेक मुलुकको समग्र आर्थिक अवस्थाको विश्लेषण गर्दा अन्य सामाजिक-आर्थिक परिसूचकहरूलाई

समेत आवश्यकतानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ । यस लेखमा माथि उल्लिखित चार क्षेत्रसँग सम्बन्धित आर्थिक परिसूचकहरूका बारेमा मात्र चर्चा गरिएको छ ।

(क) वास्तविक क्षेत्र (Real Sector)

वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, उपभोग, मूल्य, लगानी, बचत, रोजगारीलगायतका आर्थिक क्रियाकलापहरू वास्तविक क्षेत्रअन्तर्गत पर्दछन् । अर्थतन्त्रमा भएका विभिन्न आर्थिक क्रियाकलापको समग्र स्थिति कुल गार्हस्थ उत्पादन (Gross Domestic Product-जिडिपी) मा प्रतिबिम्बित हुन्छ । यसमा कुनै एक निश्चित समयमा भएको वस्तु तथा सेवा उत्पादनको मौद्रिक मूल्य अनुमान गरिएको हुन्छ । जिडिपीलाई विभिन्न मूल्यमा मापन गरिन्छ । हाल उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई हालकै मूल्यमा गणना गरिएको जिडिपीलाई प्रचलित मूल्यको अर्थात् नोमिनल जिडिपी भनिन्छ । हाल उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई तोकिएको आधार वर्षको मूल्यमा गणना गरिएको जिडिपीलाई वास्तविक मूल्यको अर्थात् रियल जिडिपी भनिन्छ । यसमा वस्तु तथा सेवाको उत्पादनलाई मौद्रिक मूल्यमा गणना गर्दा मूल्यवृद्धिको असर हटाइएको हुन्छ । अर्को शब्दमा, कुनै समयमा उत्पादित वस्तु तथा सेवालाई मूल्यमा परिणत गर्दा उत्पादन नबढे पनि मूल्यवृद्धिका कारण उक्त परिमाण बढेको देखिन सक्छ । आधार वर्षकै मूल्यमा आजको उत्पादन मापन गर्दा आउने परिमाण भएकाले रियल जिडिपीमा मूल्यवृद्धिको असर हुँदैन । यसकारण रियल जिडिपीलाई मूल्यवृद्धि समायोजित (Inflation Adjusted) जिडिपी पनि भनिन्छ ।

मुलुकको आर्थिक वृद्धिदर गणना गर्न रियल जिडिपीलाई लिनुपर्दछ । त्यसैगरी जिडिपीलाई आधारभूत मूल्य (Basic Price) तथा उत्पादकको मूल्य (Producers' or Purchasers' Price) मा पनि मापन गर्ने गरिन्छ । वस्तु तथा सेवाको उत्पादनमा लाग्ने खुद कर (करबाट अनुदान अर्थात् सब्सिडी घटाउँदा बाँकी रहेको रकम) सहितको जिडिपीलाई उत्पादकको मूल्यको जिडिपी र उक्त रकमबाहेकको जिडिपीलाई आधारभूत मूल्यको

जिडिपी भनिन्छ । आधारभूत मूल्यको जिडिपीले वस्तु तथा सेवा उत्पादनको वास्तविक अवस्था प्रस्तुत गर्दछ किनकि यसमा उत्पादनमा लाग्ने कर घटाइएको हुन्छ (जुन आफैमा उत्पादन होइन) भने सर्बिसडी जोडिएको हुन्छ । तर अर्थतन्त्रको आकार तथा जिडिपीसँगको अनुपात विश्लेषण गर्दा उत्पादकको मूल्यमा गणना गरिएको नोमिनल जिडिपी नै प्रयोग गर्ने गरिन्छ । जिडिपीसम्बन्धी तथ्याङ्कका आधारमा अर्थतन्त्रका निम्नवमोजिम प्रमुख तीन पक्षहरूको विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

१. अर्थतन्त्रको आकार मापन र अन्य मुलुकसँगको तुलना

क्षेत्रफल तथा जनसङ्ख्याका आधारमा मुलुकको भौगोलिक एवम् जनघनत्वको आकार मापन गरेजस्तै आर्थिक गतिविधिको आकार (Size of Economy) मापन गर्न नोमिनल जिडिपीलाई लिइन्छ । यसलाई जनसङ्ख्याले भाग गरी प्रतिव्यक्ति उत्पादन/आम्दानी (Per Capita GDP/Income) अनुमान गर्न सकिन्छ । राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालको नोमिनल जिडिपी रु. ५७ खर्ब ४ अर्ब ८४ करोड हुने प्रारम्भिक अनुमान गरेको छ । यस तथ्याङ्कले नेपालको अर्थतन्त्रको आकार अर्थात् एक वर्षको अवधिमा नेपालमा उत्पादित वस्तु तथा सेवाको मौद्रिक मूल्यलाई जनाउँछ । यस तथ्याङ्कलाई कुनै प्रचलित विदेशी मुद्रामा गणना गरी अन्य मुलुकसँग प्रत्यक्ष तुलना गर्न सकिन्छ । यस आधारमा हाम्रो अर्थतन्त्रको आकार अन्य मुलुकको भन्दा कति ठूलो वा सानो छ भनी तुलना गर्न सकिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोषका अनुसार सन् २०२३ मा भारतको अर्थतन्त्रको आकार (Nominal GDP) अमेरिकी डलर ३५ खर्ब ७२ अर्ब, बङ्गलादेशको ४ खर्ब ४६ अर्ब, पाकिस्तानको ३ खर्ब ३८ अर्ब, क्याम्बोडियाको ४२ अर्ब, नेपालको ४१ अर्ब र भुटानको ३ अर्ब रहेको थियो भने संयुक्त राज्य अमेरिकाको अर्थतन्त्र २७३ खर्ब ५८ अर्ब रहेको थियो ।

२. अर्थतन्त्रको उत्पादन क्षमता (Economic Performance) विश्लेषण

मुलुकको रियल जिडिपीमा आएको परिवर्तन अर्थात् वृद्धिदरले अधिल्लो समयका तुलनामा अर्थतन्त्र कमजोर, बलियो वा यथावत् कुन अवस्थामा रहेको छ भन्ने जनाउँछ । रियल जिडिपीको वृद्धिदरका आधारमा वस्तु तथा सेवाको वास्तविक उत्पादन क्षमता मापन गर्न सकिन्छ । यस परिसूचकमा मूल्यवृद्धिलगायत कर तथा अनुदानलाई समायोजन गरिएको हुनाले यसबाट वस्तु तथा सेवा उत्पादनको यथार्थ अवस्था प्रतिबिम्बित हुने गर्दछ । उदाहरणका लागि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा

नेपालको रियल जिडिपीको वृद्धिदर ३.८७ प्रतिशत रहने राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयको अनुमान छ । यसको अर्थ अधिल्लो वर्षका तुलनामा आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा वस्तु तथा सेवाको उत्पादन करिब ३.९ प्रतिशतले बढेको अनुमान हो । यसबाट मुलुकको समग्र उत्पादन क्षमता कुन गतिमा परिवर्तन भइरहेको छ भन्ने बुझ्न सकिन्छ ।

३. क्षेत्रगत योगदान तथा संरचना (Sectoral Contribution/Composition) विश्लेषण

जिडिपी गणना गर्दा संयुक्त राष्ट्र संघको System of National Accounts (SNA) मापदण्डका आधारमा आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई विभिन्न समूहमा विभाजन गरी सोको मौद्रिक मूल्य मापन गरिन्छ । उक्त तथ्याङ्कलाई अझ बृहत् रूपमा कृषि, उद्योग एवम् सेवा जस्ता मुख्य शीर्षकमा वर्गीकरण गरी तिनले समग्र अर्थतन्त्रमा पुऱ्याएको योगदान गणना गरिन्छ । यसरी कुल गार्हस्थ उत्पादनमा कुनै क्षेत्रले पुऱ्याएको योगदानका आधारमा उक्त अर्थतन्त्र कृषिप्रधान, औद्योगिक वा सेवामुखी कुन हो भनी पहिचान गर्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि नेपालको आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को जिडिपीमा कृषि क्षेत्रको योगदान २४.६ प्रतिशत, उद्योगको १२.५ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको योगदान ६२.९ प्रतिशत रहेको छ । आर्थिक गतिविधिको क्षेत्रगत विभाजनका आधारमा प्रत्येक आर्थिक क्रियाकलापको योगदान, त्यसको वृद्धिदर एवम् सम्भावनालाई अझ सूक्ष्म रूपमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

जिडिपीलाई उपभोग, लगानी र खुद निर्यातमा भएको समग्र खर्च अर्थात् माग पक्षबाट पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ । कुनै एक निश्चित समयावधिमा भएको वस्तु तथा सेवाको उत्पादन र सोका लागि गरिएको कुल खर्च बराबर हुन्छ भन्ने मान्यताका आधारमा जिडिपीलाई समष्टिगत माग (Aggregate Demand) पक्षबाट विश्लेषण गर्दा उपभोग, लगानी र खुद निर्यात (निर्यातबाट आयात घटाउँदा आउने परिमाण) गरी तीन मुख्य खर्च शीर्षकमा वर्गीकरण गरिन्छ । उदाहरणका लागि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ मा नेपालको कुल जिडिपीसँग कुल उपभोगको अनुपात ९२.४ प्रतिशत, कुल गार्हस्थ बचतको ७.६ प्रतिशत र कुल स्थिर पुँजी निर्माणको अनुपात २४.५ प्रतिशत रहेको छ ।

आर्थिक वृद्धिको अवस्था विश्लेषण गर्न सामान्यतया पछिल्लो ३ देखि ५ आर्थिक वर्षको रियल जिडिपीको वृद्धिदरलाई तालिका अथवा चार्टमा प्रस्तुत गर्नु उपयुक्त हुन्छ । कुल गार्हस्थ बचत (Gross Domestic Saving) र स्थिर पुँजी निर्माण (Fixed Capital Formation)

अर्थात् लगानीलाई जिडिपीका अनुपातमा गणना गर्नु उपयुक्त हुन्छ। त्यसैगरी अर्थतन्त्रको संरचना विश्लेषण गर्न क्षेत्रगत (कृषि, उद्योग र सेवा) जिडिपीलाई कुल जिडिपीसँगको अनुपातमा आय वितरणको अवस्था हेर्न प्रतिव्यक्ति जिडिपी (Per Capita GDP) लाई स्थानीय मुद्रा वा अमेरिकी डलरमा र अर्थतन्त्रको आकारका

बारेमा नोमिनल जिडिपीको परिमाणलाई रु. खर्ब अथवा अर्ब अमेरिकी डलरमा उल्लेख गर्न उपयुक्त हुन्छ। वास्तविक क्षेत्रका प्रमुख परिसूचकहरूको तथ्याङ्कीय नमुना तालिका १ मा प्रस्तुत गरिएको छ:

वास्तविक क्षेत्रअन्तर्गतको अर्को महत्वपूर्ण परिसूचक वस्तु तथा सेवाको मूल्यवृद्धि हो जसलाई अर्थशास्त्रीय

Example Table 1: Real Sector (National Accounts)

Major Indicators	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
Nominal GDP (Rs. in billion)	3889	4353	4977	5349	5705
Real GDP Growth Rate (%)	-2.4	4.8	5.6	2	3.9
Gross Domestic Savings/GDP (%)	5.7	6.4	6.6	7.4	7.6
Gross Fixed Capital Formation /GDP (%)	30.5	29.3	29	25.1	24.5
GDP by Sector (share as % of GDP)					
a. Agriculture	25.8	26.4	25	24.4	24.6
b. Industry	13.1	13.3	13.7	13.1	12.5
c. Service	61.2	60.4	61.3	62.5	62.9
Nominal Per Capita GDP (in US\$)	814	808	1411	1389	1434

Source: National Statistics Office, GoN.

भाषामा मुद्रास्फीति (Inflation) भनिन्छ। मुद्रास्फीति मापन गर्न उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क (Consumer Price Index-CPI) थोक मूल्य सूचकाङ्क (Wholesale Price Index-WPI) तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्क (Salary and Wage Rate Index-SWRI) एवम् जिडिपी डिफ्लेटर (GDP Deflator) लगायतका सूचकाङ्कहरू गणना गरिन्छ। यीमध्ये उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कमा आधारित मुद्रास्फीतिलाई मूल्यवृद्धि मापनको प्रतिनिधि सूचकाङ्कका रूपमा लिइन्छ। मुद्रास्फीतिसम्बन्धी तथ्याङ्कलाई सामान्यतया वार्षिक विन्दुगत (Year on Year, y-o-y) र वार्षिक/अवधि औसतमा (Annual/Period Average) प्रस्तुत गरिन्छ। वार्षिक विन्दुगत मुद्रास्फीतिले गत वर्षको सोही महिना (समयावधि) का तुलनामा यस वर्षको कुनै निश्चित महिना (समयावधि) मा कायम रहेको मुद्रास्फीतिलाई जनाउँछ। उदाहरणका लागि २०८१ साउन महिनामा

नेपालको वार्षिक विन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ४.१० प्रतिशत रहेको थियो। यसको अर्थ उपभोक्ता मूल्यसूचीमा तोकिएका वस्तु तथा सेवाको समग्र मूल्य अघिल्लो वर्षको साउन महिनाका तुलनामा ४.१७ प्रतिशतले बढ्यो भन्ने हो। वार्षिक औसत मुद्रास्फीति भन्नाले कुनै एक आर्थिक वर्षको प्रत्येक महिनामा कायम मुद्रास्फीतिको योगलाई १२ ले भाग गर्दा आउने औसतलाई बुझाउँछ। आर्थिक वर्ष समाप्त नहुँदै औसत मुद्रास्फीति गणना गर्दा साउनदेखि गणना गरिने महिनासम्मको औसत निकाल्नुपर्छ। मूल्य स्थितिसम्बन्धी प्रमुख परिसूचकहरूको तथ्याङ्कीय नमुना तालिका २ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

मौद्रिक नीति, बजेट वक्तव्य, आवधिक योजनालगायतका नीतिगत दस्तावेजहरूमा मुद्रास्फीतिको प्रक्षेपण एवम् लक्ष्य तोक्दा सामान्यतया विन्दुगत नभएर औसत मुद्रास्फीति (Average Inflation) उल्लेख गरिएको

Example Table 2: Real Sector (Inflation)

Major Indicators (Percent)	July					August
	2020	2021	2022	2023	2024	2024
Consumer Price Index, CPI (y-o-y)	4.78	4.19	8.08	7.44	3.57	4.10
a. Food CPI	5.73	5.81	6.89	7.38	4.10	6.17
b. Non-Food CPI	4.04	2.94	9.03	7.48	3.15	2.94
Wholesale Price Index, WPI (y-o-y)	5.60	8.21	12.74	4.98	4.41	3.66
Salary and Wage Index, SWRI (y-o-y)	7.48	2.76	9.09	8.71	3.56	-
CPI Annual/Period Average	6.15	3.60	6.32	7.74	5.44	4.10

Source: Nepal Rastra Bank

हुन्छ। तसर्थ कुनै आर्थिक वर्ष अथवा योजना अवधि समाप्त हुनुअघि मुद्रास्फीतिको प्रगति समीक्षा गर्दा उक्त लक्ष्यलाई वार्षिक विन्दुगत तथ्याङ्कका साथै उक्त समयसम्मको औसत मुद्रास्फीतिसँग समेत तुलना गर्नु उपयुक्त हुन्छ। उदाहरणका लागि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को मौद्रिक नीतिमा उपभोक्ता मुद्रास्फीति ६.५ प्रतिशतको सीमाभित्र कायम राख्ने लक्ष्य लिइएको थियो। २०८१ जेठ महिनामा उक्त लक्ष्यका बारेमा विश्लेषण गरिँदै छ, भने त्यसलाई जेठ महिनामा कायम रहेको ४.१७ प्रतिशतको विन्दुगत मुद्रास्फीतिका आधारमा मात्र नभई २०८० साउनदेखि २०८१ जेठसम्म ११ महिनाको औसत मुद्रास्फीति अर्थात् ५.६२ प्रतिशतसँग तुलना गरी लक्ष्यको प्रगति समीक्षा गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

मुद्रास्फीतिसम्बन्धी तथ्याङ्कको भित्री पाटो विश्लेषण गर्दा वस्तु तथा सेवाको उपभोगमा घरपरिवारले गर्ने खर्चका आधारमा तय गरिएको भाराङ्गलाई समेत ध्यान दिनुपर्छ। घरपरिवारको उपभोग खर्चका आधारमा भाराङ्ग गणना गरिन्छ, जसका लागि कुनै सामान्य वर्षलाई आधार वर्षका रूपमा लिइएको हुन्छ। धेरै भाराङ्ग हुने वस्तु तथा सेवाको मूल्य थोरैले घटबढ भए पनि समग्र मुद्रास्फीतिमा त्यसको बढी असर पर्न सक्छ, भने यसका विपरीत अवस्थामा कम असर पर्छ। नेपाल राष्ट्र बैंकले आर्थिक वर्ष २०७१/७२ लाई आधार वर्ष मानी उपभोक्ता मुद्रास्फीति गणना गर्दै आएकोमा २०८१ साउनदेखि आर्थिक वर्ष २०८०/८१ लाई नयाँ आधार वर्ष मानी उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्क प्रकाशन गर्न थालेको छ।

राष्ट्रिय तथ्याङ्क कार्यालयले २०७९/८० मा सञ्चालन गरेको नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण (चौथो) को नतिजाका आधारमा नयाँ उपभोक्ता मूल्य सूचकाङ्कको भाराङ्ग तयार गरिएको छ, जसअनुसार खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहको भाराङ्ग ३५.४९ प्रतिशत र गैरखाद्य तथा सेवा समूहको भाराङ्ग ६४.५१ प्रतिशत कायम भएको छ। मूल्य सूचकाङ्क गणनाका लागि ७७ वटै जिल्लाअन्तर्गत तराई क्षेत्रका २८, पहाडी क्षेत्रका ४३ र हिमाली क्षेत्रका १६ गरी कुल ८७ वटा बजारकेन्द्रबाट ५२५ वस्तु तथा सेवाहरूको मूल्य सङ्कलन गरिएको छ। COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose) 2018 अनुसार नयाँ सूचकाङ्क तयार गर्दा मदिराजन्य पेय पदार्थ, सुतीजन्य पदार्थ र रेस्टुरेन्ट तथा होटलको खाना उपसमूहलाई गैरखाद्य तथा सेवा समूहअन्तर्गत राखिएको छ। उक्त उपसमूहलाई विगतमा खाद्य तथा पेय पदार्थ समूहअन्तर्गत राखिएको थियो।

उपभोक्ता मुद्रास्फीतिले घरपरिवारको दैनिक जीविकोपार्जनमा प्रत्यक्ष असर पर्ने भएकाले मुद्रास्फीतिको यस मापनलाई अलि बढी महत्त्व दिने गरिन्छ। यसका साथै निर्माण सामग्रीको मूल्यस्थिति, ठेक्कापट्टासम्बन्धी खर्च अनुमानलगायतको मूल्यस्थिति एवम् थोक तथा खुद्रा मुद्रास्फीतिको अन्तर विश्लेषण गर्न थोक मूल्य सूचकाङ्क र तलब, ज्याला तथा पारिश्रमिकमा भएको परिवर्तन हेर्न तलब तथा ज्यालादर सूचकाङ्क प्रयोग गरिन्छ।

(ख) बाह्य क्षेत्र (External Sector)

बाह्य क्षेत्रअन्तर्गत वस्तु तथा सेवाको आयात, निर्यात, चालु खाताको अवस्था, शोधनान्तर स्थिति, विदेशी मुद्रा सञ्चिति एवम् सञ्चितिले आयात धान्ने क्षमता, बाह्य दायित्व, विनिमयदर लगायतका विषयहरू पर्दछन्। खासगरी आयात, निर्यात तथा चालु खाता बचत/घाटासम्बन्धी तथ्याङ्कलाई निरपेक्ष रूपमा परिमाणमा मात्र नभई नोमिनल जिडिपीलगायतका परिसूचकहरूसँगको अनुपातमा विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ। विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अवस्था हेर्न उक्त सञ्चितिले धान्न सक्ने आयात क्षमतालाई प्रमुख परिसूचकका रूपमा लिने गरिन्छ। कति महिनासम्मको आयात धान्ने क्षमता उपयुक्त हुन्छ भन्ने विषय मुलुकको विदेशी मुद्रा आर्जनका स्रोतहरू, वैदेशिक व्यापारको स्थिति, वैदेशिक ऋणको भुक्तानी तालिका, विनिमयदर प्रणालीलगायतमा निर्भर गर्दछ। नेपालका सन्दर्भमा हाल विदेशी मुद्रा आर्जनको प्रमुख स्रोतका रूपमा रेमिट्यान्स एवम् पर्यटनलगायतका केही सेवा क्षेत्रको आय रहेका छन्। यी स्रोतबाट प्राप्त हुने आयको सुनिश्चितता, आयात तथा अन्य वैदेशिक दायित्व भुक्तानी, भारतीय रूपैयाँसँगको स्थिर विनिमयदर प्रणालीसमेतलाई ध्यानमा राखी विदेशी मुद्रा सञ्चितिको अवस्था विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ। साथै विदेशी मुद्रा सञ्चितिको पर्याप्तता विश्लेषण गर्दा वैदेशिक ऋणलगायतका दायित्व भुक्तानीलाई समेत ध्यान दिनुपर्छ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) को Balance of Payments and Interational Investment Position Manual, Fifth Edition (BPM5) मा आधारित शोधनान्तर तथ्याङ्क सङ्कलन निर्देशिका, २०६१ बमोजिम शोधनान्तर तथ्याङ्क प्रकाशन गर्दै आएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ देखि उक्त Manual को Sixth Edition (BPM6) को ढाँचामा समेत समानान्तर रूपमा र आर्थिक वर्ष २०८१/८२ देखि पूर्ण रूपमा BPM6 मा आधारित शोधनान्तर तथ्याङ्क प्रकाशन गर्न प्रारम्भ गरेको छ। बाह्य क्षेत्रका

प्रमुख परिसूचकहरूको तथ्याङ्कीय नमुना तालिका ३ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विदेशी मुद्रा आर्जनको प्रमुख स्रोतका रूपमा रहेको रेमिट्यान्सलाई परिमाणमा मात्र नभई त्यसको वृद्धिदर एवम् नोमिनल जिडिपीसँगको अनुपातमा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ । कतिपयले रेमिट्यान्स र जिडिपीको अनुपातलाई

Example Table 3: External Sector

Major Indicators	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25*
Exports Growth Rate (%)	0.6	44.4	41.7	-21.4	-3.0	-9.6
Imports Growth Rate (%)	-15.6	28.7	24.7	-16.1	-1.2	-0.6
Exports/GDP (%)	2.5	3.2	4.0	2.9	2.7	-
Imports/GDP (%)	30.8	35.4	38.6	30.1	27.9	-
Current Account Balance/GDP (%)	-0.9	-7.7	-12.5	-0.9	3.9	-
Workers' Remittances Growth Rate (%)	-0.5	9.8	4.8	23.2	16.5	18.0
Workers' Remittances/GDP (%)	22.5	22.1	20.2	23.2	25.3	-
BOP, Rs. billion (+surplus/-deficit)	282.4	1.2	-252.4	285.8	502.5	40.9
Forex Reserve (in billion US\$)	11.6	11.8	9.5	11.7	15.3	15.6
Forex Reserves Adequacy (in months of g/s imports)	12.7	10.2	6.9	10.0	13.0	13.5

* First month (mid-July to mid-August), Source: Nepal Rastra Bank

रेमिट्यान्सको प्रत्यक्ष योगदान भनेर व्याख्या गरेको पाइन्छ, जुन प्राविधिक रूपमा गलत हो किनकि रेमिट्यान्स जिडिपीको अंश होइन तर आजको रेमिट्यान्सले भोलिको जिडिपीमा प्रभाव भने पार्न सक्छ । त्यसैगरी बाह्य क्षेत्रका अन्य परिसूचक जस्तै: प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (FDI), वैदेशिक ऋणलगायत पुँजी एवम् वित्तीय खाताअन्तर्गतका अन्य परिसूचकलाई आवश्यकतानुसार परिमाण, वृद्धिदर एवम् अनुपातमा उल्लेख गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ ।

(ग) मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्र (Monetary and Financial Sector)

मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रअन्तर्गत मौद्रिक योगाङ्कहरू (M1, M2), निक्षेप, कर्जा, ब्याजदर, वित्तीय पहुँच, धितोपत्र बजार, बीमालगायतका विषयहरू पर्दछन् । मुद्राप्रदाय, निक्षेप तथा कर्जालाई परिमाणमा मात्र नभई वृद्धिदर र नोमिनल जिडिपीका अनुपातमा उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ । विस्तृत मुद्राप्रदाय र जिडिपीको अनुपातले अर्थतन्त्रमा मौद्रिकीकरणको अवस्थालाई देखाउँछ । अन्य मुलुकसँग देशको मौद्रिकीकरणको अवस्था तुलना गर्न समेत यो अनुपात उपयोगी

हुन्छ । त्यसैगरी निक्षेप तथा कर्जालाई कुनै निश्चित समयावधिको परिवर्तनसहित परिमाणमा उल्लेख गर्दा बैकिङ क्षेत्रको सम्पत्ति तथा दायित्वबीचको अन्तर तथा आकारलाई एकैसाथ हेर्न सकिन्छ । उदाहरणका लागि २०८१ जेठ मसान्तमा बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरूको निक्षेप सङ्कलन रु. ६२ खर्ब २५ अर्ब र कर्जा प्रवाह रु. ५० खर्ब ४४ अर्ब पुगेको थियो । यस तथ्याङ्कले निक्षेप र कर्जाको पछिल्लो परिमाणलाई मात्र देखाउँछ । यसलाई थप तुलनायोग्य बनाउन आर्थिक वर्ष २०८०/८१ को एघार महिनाको अवधिमा निक्षेप सङ्कलन रु. ५ खर्ब १५ अर्बले वृद्धि भई २०८१ जेठ मसान्तमा रु. ६२ खर्ब २५ अर्ब पुगेको छ भने कर्जा प्रवाह रु. २ खर्ब ४७ अर्बले वृद्धि भई रु. ५० खर्ब ४४ अर्ब पुगेको छ भनी उल्लेख गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी कुल निक्षेपमा विभिन्न प्रकारका निक्षेपको अनुपात र कुल कर्जामा क्षेत्रगत कर्जाको अनुपात गणना गरी निक्षेप तथा कर्जाको संरचना विश्लेषण गर्न सकिन्छ । मौद्रिक तथा वित्तीय क्षेत्रका प्रमुख परिसूचकहरूको तथ्याङ्कीय नमुना तालिका ४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

Example Table 4: Monetary and Financial Sector

Major Indicators	Mid-July					mid August
	2020	2021	2022	2023	2024	2024
Broad Money (M2) Growth (%)	18.1	22.7	6.8	11.2	13.0	14.8
M2/GDP (%)	108.8	119.3	111.4	115.3	122.1	-
Total Deposit Growth (%)	18.7	21.4	9.0	12.3	13.0	14.9
Total Deposit/GDP (%)	98.7	107.1	102.1	106.8	113.1	-
Credit to Private Sector Growth (%)	12.6	26.3	13.3	4.6	6.1	6.5
Private Sector Credit/GDP (%)	84.3	95.1	94.2	91.7	91.2	-
Interbank Rate (%), July	0.35	4.12	6.99	2.98	2.99	2.99
Weighted Average Deposit Rate (%), July	6.01	4.65	7.41	7.86	5.77	5.66
Weighted Average Lending Rate (%), July	10.11	8.43	11.62	12.30	9.93	9.68
Average Base Rate (%), July	8.50	6.86	9.54	10.03	8.00	7.61
Market Capitalization/GDP (%)	46.10	92.15	57.66	57.63	62.29	-
NEPSE Index (Closing)	1362.35	2883.41	2009.47	2097.10	2240.41	3000.81

Note: growth rate in y-o-y. Source: Nepal Rastra Bank

ब्याजदरसम्बन्धी तथा विज्ञान विश्लेषण गर्दा अल्पकालीन र दीर्घकालीन दुबै किसिमका दरलाई हेर्नुपर्छ । सामान्यतया अन्तरबैंक दर र ९९ दिने ट्रिजरी बिल्सको दरलाई अल्पकालीन ब्याजदरका प्रतिनिधि दरका रूपमा लिने गरिन्छ । त्यसैगरी कर्जाको ब्याजदर निर्धारकका रूपमा रहेको आधार दर र कर्जाको यथार्थ ब्याजदरबीचको अन्तरलाई हेरी वित्तीय मध्यस्थताको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता विश्लेषण गर्न सकिन्छ । निक्षेप तथा कर्जाको ब्याजदरले वित्तीय साधनको उपलब्धता र त्यसको सम्भावित उपयोगको अवस्थालाई दर्साउँछ । वित्तीय पहुँचको अवस्था विश्लेषण गर्न प्रति बैंकका शाखा र निक्षेप तथा कर्जा खातासँग जनसङ्ख्याको अनुपात, विद्युतीय बैंकिङ सेवा प्रवाहको अवस्थालगायतका तथ्याङ्कलाई प्रारम्भिक सूचकका रूपमा लिन सकिन्छ । यद्यपि वित्तीय पहुँचलाई कर्जा, निक्षेप, बीमा, भुक्तानीलगायतका वित्तीय सेवाको आपूर्तिको साथै वित्तीय ग्राहकको उक्त सेवा उपयोग गर्न सक्ने क्षमता, तत्परतालगायतका विषयलाई समेत विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

वित्तीय क्षेत्रका अन्य परिसूचकमा सेयर बजार सूचकाङ्क, नोमिनल जिडिपीसँग बजार पुँजीकरणको अनुपात, जनसङ्ख्यामा बीमाको पहुँचलगायतका परिसूचकहरू प्रमुख रहेका छन् । नोमिनल जिडिपीसँग धितोपत्र बजार पुँजीकरण र बैंकिङ क्षेत्रको कर्जाको अनुपातलाई तुलना गरी मुलुकको वित्तीय संरचना विश्लेषण गर्न सकिन्छ । बजार पुँजीकरण र जिडिपीको अनुपातभन्दा बैंक कर्जा र जिडिपीको अनुपात बढी भएमा वित्तीय क्षेत्र बैंक केन्द्रित (Bank-based) रहेको र यसका विपरीत अवस्थामा बजार केन्द्रित (Market-based) रहेको जनाउँछ ।

(घ) सार्वजनिक वित्त क्षेत्र (Public Finance Sector)

सार्वजनिक (सरकारी) वित्तअन्तर्गत सरकारको कुल खर्च, कुल राजस्व, बजेट घाटा/बचत, सार्वजनिक ऋण

तथा अनुदानलगायतका विषयहरू पर्दछन् । कुल खर्चमा चालु खर्च, पुँजीगत खर्च र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतका खर्चहरू र कुल राजस्वमा कर तथा गैरकर राजस्व पर्दछन् । सरकारको दैनिक प्रशासकीय खर्चलाई चालु खर्च, विकास निर्माणका लागि छुट्ट्याइएको खर्चलाई पुँजीगत खर्च र सावाँ-ब्याज भुक्तानी एवम् लगानीबापतको खर्चलाई वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गतको खर्च शीर्षकमा वर्गीकरण गरिन्छ । त्यसैगरी कुल सार्वजनिक ऋणअन्तर्गत सरकारको आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण पर्दछन् ।

सार्वजनिक वित्त स्थिति विश्लेषण गर्दा बजेटको संरचना अर्थात् कुल बजेटमा चालु, पुँजीगत र वित्तीय व्यवस्थाअन्तर्गत हुने खर्चका लागि विनियोजित बजेटको अंशलाई महत्त्वपूर्ण सूचकका रूपमा लिइन्छ । बजेटको आकारसँगै त्यसलाई धान्ने स्रोत परिचालनको अवस्था विश्लेषण गर्न बजेट र नोमिनल जिडिपीको अनुपातलाई हेरिन्छ । त्यसैगरी बजेट कार्यान्वयनको अवस्था विश्लेषण गर्न कुल विनियोजित खर्चमा चालु तथा पुँजीगत खर्चको यथार्थ अंश गणना गरिन्छ । बजेटका प्रमुख उद्देश्यहरू आर्थिक वृद्धि, विकास, आयको वितरण र रोजगारी सृजना गर्ने भएकाले सम्बन्धित परिसूचकको अवस्था हेरी बजेट कार्यान्वयनको प्रभावलाई समेत विश्लेषण गर्न सकिन्छ । कर राजस्व अनुमानलाई समग्र आर्थिक क्रियाकलाप अर्थात् नोमिनल जिडिपीसँग तुलना गरी सोको सम्भाव्यता आँकलन गर्न सकिन्छ । राजस्व परिचालनका विद्यमान स्रोतको स्थितिसँगै अनुमानित कुल राजस्वमा यथार्थ राजस्वको अंश गणना गरी राजस्व परिचालनको अवस्था विश्लेषण गर्न सकिन्छ । सार्वजनिक वित्त क्षेत्रका प्रमुख परिसूचकहरूको तथ्याङ्कीय नमुना तालिका ५ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

Example Table 5: Public Finance Sector

Major Indicators	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24	2024/25*
Total Expenditure/GDP (%)	28.10	27.50	26.30	26.60	24.70	-
Total Revenue/GDP (%)	21.63	22.43	22.40	18.90	19.00	-
Total Expenditure Growth (%)	-1.72	9.65	9.47	8.50	-0.90	14.8
Total Revenue Growth (%)#	0.20	16.05	14.09	-9.29	7.10	20.1
Actual Expenditure/Allocated Expenditure	71.19	81.15	79.51	79.69	80.44	-
Actual Revenue/Estimated Revenue (%)	75.66	96.50	96.72	72.01	74.44	-
Domestic Debt/GDP (%)	15.77	18.39	19.80	21.10	20.70	-
External Debt/GDP (%)	21.08	21.47	20.60	21.90	22.00	-

also includes other receipts, Source: FCGO & PDMO, GoN / * During first month (mid-July to mid-August)

सार्वजनिक ऋणको तथ्याङ्कलाई परिमाणमा मात्र नभई नोमिनल जिडिपीसँगको अनुपातमा गणना गरी विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ। यो अनुपातलाई मुलुकको Fiscal Space अर्थात् ऋण धान्न सक्ने क्षमता निर्धारण गर्न तथा अन्य मुलुकसँग प्रत्यक्ष तुलना गर्न एक उपयोगी सूचकका रूपमा लिने गरिन्छ। कुल ऋणबाट कुनै आर्थिक वर्षमा तिर्नुपर्ने सावाँ-व्याज भुक्तानीको रकम घटाउँदा बाँकी रहेको रकमलाई खुद ऋण भनिन्छ। राजस्व तथा अन्य प्राप्तबाट अपुग स्रोत व्यवस्थापनका लागि खुद ऋणलाई महत्त्वपूर्ण सूचकका रूपमा हेरिन्छ। आन्तरिक ऋण बढ्दै जाँदा Crowding Out भई मौद्रिक व्यवस्थापनमा र बाह्य ऋण बढ्दै जाँदा बाह्य क्षेत्र स्थायित्वमा प्रत्यक्ष प्रभाव पर्ने भएकाले यी दुवैलाई नोमिनल जिडिपीका अनुपातमा छुट्टाछुट्टै गणना गरी मुलुकको सार्वजनिक ऋण उपयुक्त मापदण्डभित्र रहे/नरहेको विश्लेषण गर्न सकिन्छ।

सरकारी खर्च व्यवस्थापनका लागि राजस्वलागायत अन्य प्राप्तबाट अपुग रकम ऋण र अनुदानबाट जुटाइन्छ। कुल खर्चभन्दा कुल प्राप्त रकम कम भएको अवस्थालाई बजेट घाटा (Budget Deficit) र त्यसमा ऋणको व्याजलाई घटाएर बाँकी रहेको घाटालाई प्राथमिक घाटा (Primary Deficit) भनिन्छ। सरकारी वित्तको अवस्था विश्लेषण गर्दा प्राथमिक घाटालाई महत्त्वका साथ हेर्ने गरिन्छ। त्यसैगरी राजस्व परिचालनभन्दा चालु खर्च बढी भएको अवस्थालाई

राजस्व घाटा (Revenue Deficit) भनिन्छ। यस्तो अवस्था रहिरहेमा सरकारी वित्त परिचालनमा चुनौती हुने र मुलुक दीर्घकालीन ऋणका चपेटामा पर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ।

उपसंहार

अर्थतन्त्रको यथार्थ अवस्था विश्लेषण गर्न विभिन्न आर्थिक परिसूचकहरूलाई आधारका रूपमा लिइन्छ। यसका लागि क्षेत्रगत आर्थिक क्रियाकलाप मापन गर्ने विभिन्न परिसूचकहरू पहिचान गरी त्यसको प्रस्तुति एवम् विश्लेषण गर्ने तरिकाका बारेमा स्पष्ट जानकारी लिनुपर्ने हुन्छ। आर्थिक परिसूचकहरू धेरै हुने र ती सबैलाई एकैसाथ उल्लेख गर्न नसकिए पनि तीमध्ये उपयुक्त छनोट गरी विश्लेषणलाई छरितो एवम् तथ्यपरक बनाउन सकिन्छ। आफूले विश्लेषण गर्नुपर्ने आर्थिक क्षेत्रको यथार्थ अवस्था मापन गर्नका लागि उपयुक्त हुने परिसूचक पहिचान गरेपछि त्यसलाई कसरी प्रस्तुत गर्ने भन्ने सम्बन्धमा विशेष ध्यान दिनुपर्छ। आर्थिक परिसूचकलाई निरपेक्ष परिमाण, जिडिपी वा अन्य कुनै उपयुक्त परिसूचकसँगको अनुपात, आवधिक वृद्धिदर, वार्षिक विन्दुगत वा औसत वृद्धिदर, सूचकाङ्क अथवा सङ्ख्या जस्ता विभिन्न एकाइ एवम् स्वरूपमा प्रस्तुत गरिने भएकाले तथ्याङ्कको प्रकृति एवम् विषयवस्तुका आधारमा कम्तीमा पनि केही समयावधिको तुलनात्मक अवस्था भल्कने गरी तालिका, चार्ट वा अन्य कुनै माध्यममार्फत प्रस्तुत गरी विश्लेषण गर्नु उपयुक्त हुन्छ।

समृद्धि, सुख र बैकिङ क्षेत्र

डा. प्रकाशकुमार श्रेष्ठ
सदस्य
राष्ट्रिय योजना आयोग

विषय प्रवेश

नेपालको संविधान २०७२ जारी भएपछि नेपाल संघीय गणतान्त्रिक मुलुक भएको छ । संविधान जारी भएपछि संघीय स्वरूपमा २०७४ सालमा तीन तहको सरकारका लागि निर्वाचन भएको थियो । उक्त निर्वाचनबाट संघीय तहमा करिब दुई तिहाई बहुमत प्राप्त प्रधानमन्त्री केपी शर्मा ओली नेतृत्वको सरकारले दीर्घकालीन सोचसहितको पन्ध्रौं योजना तर्जुमा गरेको थियो । उक्त योजनाले दीर्घकालीन सोचका रूपमा समृद्ध नेपाल, सुखी नेपालीलाई लिइएको थियो । उक्त योजनाअनुसार दीर्घकालीन सोचको अर्थ “समुन्नत, स्वाधीन र समाजवाद उन्मुख अर्थतन्त्रसहितको समान अवसर प्राप्त, स्वस्थ, शिक्षित, मर्यादित र उच्च जीवनस्तर भएका सुखी नागरिक बसोबास गर्ने मुलुक” भन्ने रहेको छ । सोही योजनाले पनि सारभूत रूपमा वि.स. २१०० सम्म हासिल गर्ने दीर्घकालीन लक्ष्यलाई नै आत्मसात् गरेको छ । उक्त दीर्घकालीन सोच हासिल गर्न बैकिङ क्षेत्रले कसरी भूमिका खेल्न सक्छ भन्ने सन्दर्भमा यो लेख केन्द्रित रहेको छ ।

समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली

पन्ध्रौं योजनाले समृद्धिलाई परिभाषित गरेको छ । यस अनुसार समृद्धिले चारवटा आधारलाई जनाउने देखाएको छ । पहिलो, सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तरआबद्धता, दोस्रो मानवपुँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग अनि तेस्रो उच्च एवम् दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व र चौथो, उच्च र समतामूलक राष्ट्रिय आय । त्यस्तै, सुखका लागि ६ वटा आधारहरू लिइएका छन् । पहिलो परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन, दोस्रो सुरक्षित, सभ्य र न्यायपूर्ण समाज, तेस्रो स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरण, चौथो असल सुशासन, पाँचौं सबल लोकतन्त्र र छैटौं राष्ट्रिय एकता, सुरक्षा र सम्मान ।

आर्थिक विकास र सम्पन्नताले समृद्धि ल्याउन सक्छ तर यसैले मात्र सुख नल्याउन पनि सक्छ । समृद्धिका लागि उत्पादन र उत्पादकत्वको अभिवृद्धि आवश्यक पर्दछ जसका कारण आयमा वृद्धि ल्याउन सकिन्छ । उच्च आयको

यथासम्भव समान वितरणले समाजमा सामञ्जस्यता ल्याउने गर्दछ । उच्च आयसँगै समाज सुरक्षित र सभ्य भएन भने बस्न लायक हुँदैन । उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धिसँगै आय बढाउन मानवीय र भौतिक पुँजी आवश्यक पर्दछ । यसका लागि मानवीय पुँजी र भौतिक पूर्वाधारमा लगानी बढाउनुपर्दछ । भौतिक पूर्वाधारका अतिरिक्त प्रविधि र उपकरणहरूमा पनि लगानी बढाउनुपर्ने हुन्छ । सक्षम जनशक्ति र प्रविधिको प्रयोगले नै उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सहयोग पुग्दछ ।

समृद्धिले सुख वा खुसी प्राप्त गर्ने आधार दिन्छ तर सुख र खुसी मनसँग जोडिएका विषय हुन् । पूर्वीय दर्शनमा भौतिकताले भन्दा आध्यात्मिकताले सुख र खुसी दिने पनि ठानिन्छ तापनि यसो भन्दैमा गरिवी, अभाव र दुःखमा मानिस सुखी र खुसी हुन पक्कै सक्दैन । मुख्यतया मानवीय जीवनका आधारभूत भौतिक आवश्यकताहरू पूरा हुनुपर्दछ । त्यसैगरी योजनाले परिलक्षित गरे भैं परिष्कृत र मर्यादित जीवनको आवश्यकता पर्दछ ता कि मानिसले समाजमा अपहेलित हुन नपरोस् र सम्मानित जीवन बाँच्न सकोस् । भौतिक रूपमा सम्पन्न भए पनि समाजमा मुद्दामामिला, भैभगडा भइरहे बस्नलायक नहुन सक्छ तर अन्याय भएकै अवस्थामा न्याय सजिलै पाउन सक्ने र कसैले अन्याय गर्न नसक्ने अवस्थाले सुख सिर्जना गर्न सक्छ ।

भौतिक उत्पादन र विकासले पर्यावरणमा नकारात्मक असर पार्दछ । विकसित देशहरूमा भौतिकताको चरम विकासले गर्दा अहिले जलवायु परिवर्तन भई थुप्रै विनाश पनि हुने गरेको छ । भौतिकतातर्फको बढी आसक्तिले गर्दा वातावरण प्रदूषित भई बासस्थानहरू बस्नलायक हुन छाडेका थुप्रै उदाहरणहरू पाइन्छन् । दूषित वातावरणले गर्दा मानिसहरूको स्वास्थ्य बिग्रिन जाँदा पक्कै पनि मानिसहरू सुखी र खुसी रहन सक्दैनन् । यसले अनावश्यक खर्च बढाउँछ भने मानिसको जीवनमा पीडा ल्याउँछ । साथै, सहज र गुणस्तरीय स्वास्थ्य सुविधाले मानवीय पुँजी निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ । अस्वस्थ र रोगी व्यक्ति आर्थिक गतिविधिमा सक्रिय भई लाग्न सक्दैन ।

समाजमा असल वातावरणका लागि असल शासनको पनि आवश्यकता पर्दछ । व्यक्तिगत फाइदाका लागि सत्ता र शक्तिको दुरुपयोगले नै समाजमा भेदभाव र असमानता सिर्जना गर्दछ । कानुनी शासन नहुने हो भने मानिसहरूले सुरक्षा महसुस गर्न सक्दैनन् । समाजमा सबै मानिसहरू असल आचरणका हुन्छन् भन्ने छैन । गलत आचरण भएका मानिसहरूले समाजको वातावरण खल्बल्याउन सक्छन् । तसर्थ, कानुनी राज्यको आवश्यकता पर्दछ, ताकि खराब काम गर्ने मानिस दण्डित हुन पुगोस् ।

असल शासनका लागि लोकतन्त्र बलियो हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको छ । खासगरी सत्ता र शक्तिको दुरुपयोग गरेर व्यक्तिगत फाइदा लिने अनि अरूमाथि अन्याय र अत्याचार गर्ने मानवीय प्रवृत्ति हावी हुन्छ । विभिन्न देश र नेपालमै पनि विगतमा निरङ्कुश शासन हुँदा सत्ता र शक्तिमा निश्चित वर्ग र तप्काका मानिसहरूको मात्र पहुँच हुने हुँदा ठूलो तप्कालाई शोषण गर्ने सुनौलो अवसर मिलेको थियो । त्यसैले विश्वमा तुलनात्मक रूपमा लोकतान्त्रिक व्यवस्थालाई रुचाइन्छ । आवधिक रूपमा हुने निर्वाचनले गर्दा कुनै व्यक्ति वा समूहले जनतामाथि अन्याय र अत्याचार गरिरहन सक्दैन । मतदाताहरू असन्तुष्ट भएमा शासन गर्नका लागि पर्याप्त मत नदिन सक्छन् तर मतदानको व्यवस्थाले मात्र लोकतान्त्रिक प्रणाली सबल हुन्छ भन्ने नहुन पनि सक्छ । मतदाताहरूको चेतना, बलियो कानुनी व्यवस्था र शक्तिसन्तुलनको स्थितिले लोकतान्त्रिक व्यवस्थालाई मजबुत बनाउने काममा सघाउँछ ।

मानिसहरू खुसी र सुखी हुनका लागि देशमा अमनचयन पनि कायम हुनुपर्दछ । देशभित्र मात्र होइन बाह्य देशहरूसँग पनि सन्तुलित सम्बन्धहरू कायम गर्दै भैभगडा मुक्त भई सुरक्षित पनि हुनुपर्दछ । आन्तरिक द्वन्द्व वा बाह्य युद्धले पक्कै पनि बस्नका लागि शान्तिपूर्ण वातावरण सिर्जना गर्न सक्दैन । यसरी समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीले बहुआयामिक पक्षहरूलाई समेटेको छ । सायद यो भौतिक र मानवीय विकासको उच्चतम अवस्था हो अनि अभाव र समस्यारहित अधिकतम मानसिक सन्तुष्टि प्राप्त हुने अवस्था हो । बढीभन्दा बढी भौतिक उपयोगतर्फ अग्रसर वर्तमान समाज र विश्वमा मानसिक सन्तुष्टिको पर्याप्तता कहाँ गएर पूरा हुन्छ भनेर भन्न नसकिने अवस्था पनि छ । तथापि कम्तीमा जीवन बाँच्नका लागि देशका सबै नागरिकहरूका लागि आर्थिक अभावरहित अवस्था सिर्जना हुन सकेमा पनि नेपालले लिएको दीर्घकालीन सोच हासिल गर्न सहयोग पुग्ने देखिन्छ । बैकिङ क्षेत्रले कम्तीमा आर्थिक अभावका अवस्थाबाट मुक्ति दिन सहयोग पुऱ्याउन सक्छ । यसमा बैकिङ क्षेत्रले कसरी सहयोग पुऱ्याउन सक्छ भन्ने सबालबारे तल चर्चा गरिएको छ ।

समृद्धि र सुखको वर्तमान अवस्था

पन्ध्रौँ योजनाले लिएको दीर्घकालीन सोच वास्तवमा अति उच्चतम र आदर्शतम अवस्था हो । कतिपय अवस्थामा तथ्याङ्कीय सूचकमा यो मापन गर्न पनि सकिँदैन । नयाँ राजनीतिक परिवेशमा दीर्घकालीन महत्त्वका साथ तर्जुमा गरिएको पन्ध्रौँ योजना कार्यान्वयन सुरु भएकै आर्थिक वर्ष २०७६।७७ मा कोरोना महामारी आयो जसले गर्दा उक्त आर्थिक वर्षको आर्थिक वृद्धिदर २.४ प्रतिशतले नकारात्मक रह्यो । कोरोनाका प्रभावमा तीन वर्षसम्म कुनै न कुनै रूपमा रह्यो । कोभिड १९ को प्रभावबाट आर्थिक क्षेत्रलाई बचाउन लिएका लचक नीतिहरूले गर्दा दुई वर्षपछि बाह्य क्षेत्रमा दबाव सिर्जना गऱ्यो जसका लागि नीतिगत कडाइ गर्नुपऱ्यो । दोहोरो अड्कको आर्थिक वृद्धि हासिल गर्न खोजेको पन्ध्रौँ योजनाका अवधिमा आर्थिक वृद्धिदर २.८ प्रतिशतमात्र रहन गयो । तापनि प्रति व्यक्ति आम्दानी आधार वर्ष २०७५।७६ मा १२१६ अमेरिकी डलर रहेकामा अन्तिम वर्ष २०८०।८१ मा आइपुग्दा १९.७ प्रतिशतले बढेर १४५६ अमेरिकी डलर पुग्यो तापनि तुलनात्मक रूपमा यो आय दक्षिण एसियाकै कममध्येमा पर्दछ ।

आर्थिक वर्ष २०७९।८० मा सम्पन्न नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण चौथोका अनुसार गरिबीको मापनलाई नेपाल जीवनस्तर सर्वेक्षण तेस्रो (२०६७।६८) कै आधार मान्ने हो भने २०७९।८० मा गरिबीको दर ३.५ प्रतिशत भरेको छ । तर १२ वर्षका अवधिमा उपभोगको संरचनामा व्यापक परिवर्तन आएको छ, मूल्यवृद्धि भएको छ, र जीवनस्तरमा केही सुधार देखिएको छ । त्यसैले नयाँ गरिबीको रेखाका रूपमा रु. ७२९०८ कायम गर्दा निरपेक्ष गरिबीको रेखामुनि रहेको जनसङ्ख्या २०.३ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । यसरी गरिबी घट्दै गए पनि अभै उच्च रहेको छ । यसले करिब ६० लाख जनसङ्ख्या गरिबीका अवस्थामा रहेको देखिन्छ । गरिबीका अवस्थामा पक्कै पनि समृद्धि र सुख प्राप्त नहुन सक्छ ।

समृद्धिका केही अन्य सूचकहरूलाई हेर्दा पन्ध्रौँ योजनाले लक्ष्य गरेबमोजिम नभए पनि सुधारोन्मुख चाहिँ रहेका छन् । आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा १२५० मे.वा भएको विद्युत् उत्पादन २०८०।८१ मा साठे दुई गुणा जतिले बढेर करिब ३२४३ मे.वा. रहेको छ । सो अवधिमा विद्युत्मा पहुँच प्राप्त जनसङ्ख्या ८८ प्रतिशतबाट बढेर ९८ प्रतिशत पुगेको छ । आर्थिक वर्ष २०८०।८१ देखि नेपालले आयातभन्दा बढी विद्युत् निर्यात गर्न सकेको छ । राष्ट्रिय र प्रादेशिक लोकमार्ग आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा ७८९० किमी रहेकामा भन्डै दोब्बरले बढेर १४७५५ किमी पुगेको छ । करिब २५ हजार किलोमिटर अप्टिकल फाइबर बिछ्याइएको छ भने ७० प्रतिशत जनसङ्ख्यामा फोर जी इन्टरनेट सेवा पुगेको छ ।

आर्थिक वर्ष २०७५।७६ मा नेपालीहरूको औसत आय ७०.५ वर्ष रहेकामा २०८०।८१ मा ७१.३ वर्ष पुगेको छ । साक्षरता दर (१५ वर्षमाथि) उक्त अवधिमा ५८ प्रतिशतबाट बढेर ७१.२ प्रतिशत पुगेको छ । आधारभूत खानेपानी सेवा पुगेको जनसङ्ख्या ८९ प्रतिशतबाट बढेर ९६.४ प्रतिशत र आधारभूत सरसफाइ ९५.५ प्रतिशत जनसङ्ख्यामा पुगेको छ ।

भौतिक प्रगति भए पनि आन्तरिक रोजगारी पर्याप्त सिर्जना हुन नसक्दा कृषि र निर्माणमा सृजित रोजगारीमा युवाहरूले रुचि नराख्दा लाखौंको सङ्ख्यामा नेपालीहरू वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् । वैदेशिक रोजगारीको आम्दानीले गरिबी घटाउन अनि शिक्षा र स्वास्थ्य सुविधा प्राप्त गर्न सफल भए पनि कति परिवारहरू कति सुखी र खुसी छन् भन्ने कुरा आउन सक्छ । कोभिडपछि अलि बढी निराशा बढेको भने अवश्यै हो । सञ्चार माध्यमको विकास र विस्तारले गर्दा सूचनाको सहज पहुँचसँगै विकसित देशहरूका तुलनामा नेपालको विकासको अन्तरलाई लिएर युवाहरू बढी असन्तुष्ट भएको देखिन्छ । समृद्धिका लागि उल्लेख्य परिश्रम, मेहनत, त्याग, लगनशीलता, क्षमता अभिवृद्धि र उद्यमशीलता चाहिने कुरालाई भन्ने युवाहरूले नजरअन्दाज गरेको देखिन्छ ।

समृद्धि र सुख हासिल गर्ने सबालमा बैकिङ क्षेत्रको भूमिका

बैंकिङ क्षेत्र अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण क्षेत्रका रूपमा रहेको हुन्छ । नेपालमा आर्थिक र वित्तीय उदारीकरणपश्चात् बैंकिङ क्षेत्र तीव्र रूपमा विस्तार हुन पुगेको छ । नेपालमा आधुनिक बैंकिङ क्षेत्रको विकास वि.स. १९९४ मा नेपाल बैंक लिमिटेड स्थापना भएपछि भएको पाइन्छ । यसरी नेपालमा बैंकिङ क्षेत्रको सुरुवात राणा शासनदेखि नै भएको थियो । नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले विभिन्न राजनीतिक व्यवस्था र कालखण्ड पार गर्दै आएको छ । पछिल्लो समय विभिन्न खालका राजनीतिक परिवर्तनपश्चात् मुलुक अहिले संघीय गणतान्त्रिक व्यवस्थामा प्रवेश गरेसँगै आर्थिक समृद्धिका मुद्दाले प्राथमिकता पाउन थालेको छ । माथि उल्लेख गरे भैं नेपाल अहिले समृद्धि र सुखप्राप्तितर्फ अग्रसर रहेको छ । यस अवस्थामा नेपालको बैंकिङ क्षेत्रले उक्त सोच हासिल गर्नेतर्फ महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ र गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण कार्य भनेको वित्तीय मध्यस्थता गर्नु हो । बचतकर्ताहरूबाट बचत सङ्कलन गरेर लगानीकर्ताहरूका लागि वित्तीय साधन उपलब्ध गराउनु नै वित्तीय मध्यस्थताको काम हो । आफूसँग पर्याप्त बचत नभए पनि बैंकिङ क्षेत्रबाट ऋण लिएर आर्थिक गतिविधि बढाउनका लागि लगानी गर्न सकिन्छ । धेरै बचतकर्ताहरूबाट सानो सानो रकम सङ्कलन गरेर बैंकिङ क्षेत्रले ठूलो र जोखिमयुक्त लगानीका लागि वित्तीय साधन

उपलब्ध गराउँछ । वित्तीय मध्यस्थताको कामले गर्दा अर्थतन्त्रमा पुँजी निर्माण हुन सघाउँछ । पुँजी निर्माणले नै आर्थिक वृद्धि बढाउँछ । आर्थिक वृद्धि भएमा मात्र प्रति व्यक्ति आम्दानी बढ्ने गर्दछ । बचत परिचालन र लगानी गर्दै हुने पुँजी निर्माणले बढाउने आर्थिक वृद्धिले बचत तथा लगानीकर्ता दुवैलाई फाइदा पुऱ्याउँछ । बचतकर्ता ब्याजका रूपमा आम्दानी प्राप्त गर्दछ भने लगानीकर्ताले लगानी गरेर वस्तु तथा सेवाको थप उत्पादन गरेर कमाउन सक्छ । आम्दानी बढेमा मात्र मानिस समृद्ध र सुखी बन्न सक्छ । बढ्दो आर्थिक गतिविधिले गर्दा सरकारले बढी राजस्व सङ्कलन गर्न सक्छ जसले गर्दा सरकारले भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र शान्ति सुरक्षा कायम गर्न सक्छ ।

बैंकिङ क्षेत्र अर्को महत्त्वपूर्ण काम भनेको भुक्तानी प्रणाली व्यवस्थित गर्नु हो । अर्थतन्त्रका प्रायः सबै आर्थिक क्रियाकलापहरूको भुक्तानीका लागि कुनै न कुनै रूपमा बैंकिङ प्रणाली प्रयोगमा आउँछ । बैंकिङ प्रणालीको केन्द्रीय संस्थाका रूपमा रहेको केन्द्रीय बैंकले छापने मुद्राले आधारभूत रूपमा भुक्तानी प्रणालीको काम गरेको हुन्छ भने बैंकिङ प्रणालीले भुक्तानीका लागि चेक, प्रतीत पत्र जस्ता अन्य उपकरणहरू प्रयोगमा ल्याएका छन् । सूचना प्रविधिको विकासले गर्दा अहिले भुक्तानीका लागि डिजिटल बैंकिङ प्रयोग बढ्दो छ । भुक्तानी प्रणालीको विकासले आर्थिक गतिविधिमा विशिष्टता हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । वस्तु विनिमयमा जस्तो वस्तु तथा सेवाको विनिमयका लागि हुने जटिलता आधुनिक भुक्तानी प्रणालीमा हुँदैन । भुक्तानी प्रणालीको सहजताले गर्दा विगतमा जस्तो आफूलाई चाहिने अधिकांश वस्तु आफै उत्पादन गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छैन । आर्थिक क्रियाकलापको कुनै क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गर्न भुक्तानी प्रणालीले सहयोग पुऱ्याउने हुँदा अर्थतन्त्रमा धेरै र विभिन्न प्रकारका वस्तु तथा सेवा उत्पादन र उपभोग गर्न सकिने हुन्छ । भुक्तानी प्रणालीको उपलब्धताले गर्दा विभिन्न खालका बजारहरूको विकास हुन्छ । यी सबै कुराले आर्थिक गतिविधि बढाउन सहयोग पुऱ्याउने हुँदा मानिसहरूको आम्दानी बढ्न पुग्छ । सहज ढङ्गले आर्थिक क्रियाकलाप गरेर आम्दानी गर्दै आफ्ना आवश्यकताहरू पूरा गर्न सकिने हुँदा मानिस सुखी र खुसी हुन सक्छ ।

मानिसहरूले बैंकिङ क्षेत्रबाट आर्थिक गतिविधिमा लगानी गर्न मात्र ऋण लिँदैनन् । आफूसँग पर्याप्त आम्दानी तथा बचत नभएका अवस्थामा मानिस ऋण लिएर शिक्षा र स्वास्थ्य उपचारमा पनि खर्च गर्न सक्छ । शिक्षा र स्वास्थ्यमा गरिने खर्च मानवीय पुँजीले निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँछ । शिक्षित तर त्यसमा पनि प्राविधिक शिक्षा हासिल गर्दा मानिसको क्षमता र उत्पादकत्व बढ्दछ । क्षमतावान् व्यक्तिले नै बजारमा उच्च आय हुने रोजगारी पाउन सक्छ भने विशिष्टीकृत ढङ्गले आर्थिक क्रियाकलापहरू गर्न सक्छ । परम्परागत कृषि तथा साना कुटीर उद्योगबाहेक आधुनिक

प्रकृतिका आर्थिक गतिविधि गर्न शिक्षा नभई हुँदैन । शिक्षा हासिल गर्न पनि खर्च लाग्ने हुन्छ । बैंकिङ क्षेत्रले प्रदान गर्ने ऋणले शिक्षा हासिल गर्न लाग्ने खर्चको जोहो हुन सक्छ । त्यस्तै, आफूसँग बचत नभएका अवस्थामा स्वास्थ्य उपचारका लागि प्राप्त हुने ऋणले स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गरी व्यक्ति पुनः आर्थिक गतिविधिमा सक्रिय हुन सक्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रले आफ्नो कार्यले गर्दा समृद्धिका माथि उल्लिखित चार आधारमध्ये तेस्रो आधारले उच्च र दिगो उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाउन प्रत्यक्ष रूपमा सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ । आर्थिक गतिविधिलाई आधुनिक र ठूलो आकारमा लैजान बैंकिङ क्षेत्रले ठूलो भूमिका खेलेको हुन्छ । सानादेखि ठूला उद्योगधन्दा र व्यवसायहरू गर्न बैंकिङ क्षेत्रको कर्जाले ठूलो सहयोग पुऱ्याइरहेको छ । पछिल्लो समय नेपालमा जलविद्युत् आयोजनाहरूको विस्तार तीव्र रूपमा भइरहेको छ । यिनीहरूको विकास र विस्तारका लागि बैंकिङ क्षेत्रले ठूलो भूमिका खेलेको छ ।

माथि चर्चा गरे भन्ने बैंकिङ क्षेत्रले समृद्धिको दोस्रो आधार मानवपुँजी निर्माण तथा सम्भावनाको पूर्ण उपयोग गर्न पनि सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यस्तै, समृद्धिको चौथो आधार उच्च र समतामूलक राष्ट्रिय आय हासिल गर्न आंशिक रूपमा सहयोग पुऱ्याउँछ । आर्थिक गतिविधिको विस्तार र विशिष्टतासँगै आय उच्च हुन सक्छ तर बैंकिङ क्षेत्र आफैले आय समतामूलक बनाउन भने सक्दैन । समृद्धिको पहिलो आधार सर्वसुलभ आधुनिक पूर्वाधार एवम् सघन अन्तरआबद्धता हासिल गर्न पनि अप्रत्यक्ष रूपमा मात्र सहयोग पुऱ्याउँछ । बैंकिङ क्षेत्रले आर्थिक गतिविधि बढाउँदा सरकारले राजस्व सङ्कलन गरी पूर्वाधार निर्माणमा खर्च गर्न सक्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रले सुखका ६ आधारमध्ये पहिलो परिष्कृत तथा मर्यादित जीवन र तेस्रो स्वस्थ र सन्तुलित पर्यावरण हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्छ । आर्थिक गतिविधिहरू बढाई आम्दानी बढ्न पुग्दा मानिसहरूको जीवन परिष्कृत र मर्यादित बन्न सक्छ । आय बढ्दा नै मानिसको जीवन मर्यादित र सम्मानित हुन पुग्छ । अझ देश धनी बन्न सके विश्वमा नै त्यसको इज्जत बढ्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै, सुखको तेस्रो आधार हासिल गर्न पनि बैंकिङ क्षेत्रले भूमिका खेल्न सक्छ । बैंकिङ क्षेत्रले कर्जा लगानी गर्दा वातावरण नबिगार्ने र बचाउन सहयोग पुऱ्याउने परियोजना तथा व्यवसायलाई प्राथमिकता राख्न सक्छ । बैंकिङ क्षेत्रले ऋण नदिए वातावरण प्रदूषण गराउने उद्योगधन्दा तथा व्यवसाय सञ्चालनमा नआउन सक्छन् । बैंकिङ क्षेत्रले कर्जा लगानी गर्दा वातावरणीय पक्षलाई हेर्नुपर्ने गरी नियामकीय व्यवस्थाहरू समेत भएका छन् ।

समृद्धिका लागि बैंकिङ क्षेत्रले सशक्त भूमिका खेल्न सक्ने भए पनि समग्रमा हेर्दा नेपालमा जुन ढङ्गले बैंकिङ क्षेत्रको

विकास र विस्तार भएको छ सोअनुरूप आर्थिक वृद्धिदर भने बढ्न सकेको छैन । आर्थिक वृद्धिदर कम हुँदा अपेक्षा गरेअनुसार आर्थिक समृद्धि हासिल हुन सकेको छैन । पछिल्लो १० वर्षलाई हेर्दा मात्र पनि औसत मुद्रास्फीति समायोजित निजी क्षेत्रतर्फ प्रवाहित औसत कर्जा वृद्धिदर १०.६ प्रतिशत हुँदा आर्थिक वृद्धिदर भने ४.२ प्रतिशत मात्र रहेको छ । यसले नेपालमा बैंकिङ क्षेत्रको कर्जा वृद्धि उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउनतर्फ त्यति केन्द्रित हुन सकेको छैन । अझै पनि एकातर्फ कर्जाको ठूलो हिस्सा सीमित ऋणीहरूमा केन्द्रित छ भने अर्कातर्फ प्रवाहित कर्जा धेरै उपभोग र आयाततर्फ प्रवाहित छ । कर्जा प्रवाहले उत्पादन बढाउने भन्दा घरजग्गा जस्ता सम्पत्तिको मूल्य बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ । घरजग्गाका मूल्य उच्च दरले बढेकाले सामान्य आम्दानी हुनेले सहरी क्षेत्रमा आधारभूत वासस्थानका लागि पनि घरजग्गाको व्यवस्था गर्न गाह्रो स्थिति रहेको छ । कर्जा प्रवाहअनुरूप आर्थिक वृद्धिदर बढ्न नसक्नुमा थुप्रै कारणहरू रहेका छन् । पहिलो त सोअनुरूप कर्जा प्रवाह भएको छैन, दोस्रो सोअनुरूप कर्जा प्रवाहका लागि आवश्यक वातावरण रहेको छैन । बढ्दो उपभोगमुखी संस्कृति, उच्च लागत अर्थतन्त्र, भूपरिवेष्टिता, छिमेकी देशहरूसँग कृषि र औद्योगिक उत्पादनमा प्रतिस्पर्धा गर्न कठिनाई आदिले गर्दा कर्जाको वृद्धिदर र आर्थिक वृद्धिवीच तादात्म्य मिल्न सकेको छैन । कर्जा प्रवाहको दरअनुरूप उत्पादन, उत्पादकत्व र रोजगारी बढ्न नसक्दा धेरै युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा गएका छन् । सशस्त्र द्वन्द्वका समयमा बाध्यताले सुरु भएको वैदेशिक रोजगारीले अहिले कतिपय अवस्थामा संस्कृतिको रूप धारण गरेको छ । वैदेशिक रोजगारीका थुप्रै सकारात्मक पक्ष भए पनि समाजमा उच्च बसाइँसराइ, पारिवारिक बिछोड, काम कम गर्ने र उपभोग गर्ने संस्कृति बढाउने सबालमा वैदेशिक रोजगारीले भूमिका खेलेको छ । वैदेशिक रोजगारीले उपभोग गर्ने क्षमता बढाएर घरपरिवारमा केही हदसम्म सुख त ल्याएको छ तर पारिवारिक विखण्डन, बिछोड, बेमेल, असमझदारी बढाउन सहयोग पुऱ्याएको छ जसले केही दुःख पनि सिर्जना गरेको छ ।

कर्जाको सही प्रयोगले आर्थिक वृद्धिसँगै समृद्धि ल्याउन सहयोग पुऱ्याउन सक्छ तर कर्जाको दुरुपयोग वा कर्जा व्यवस्थापन सही ढङ्गले नभएमा भने कर्जा भुक्तानी समयमा गर्न नसकेर कालो सूचीमा पर्न सकिने र घरपरिवार व्यवस्थापन कठिन भई सुखको अभिलाषामा दुःख निम्तने पनि देखिएको छ । कर्जा लिएर सही ढङ्गले प्रयोग गर्न सक्दा कर्जा भुक्तानीको बोझ सम्हाल्न नसकेका थुप्रै उदाहरण समाजमा पाउन सकिन्छ ।

बैंकिङ क्षेत्रले पुँजी निर्माणमा सहयोग पुऱ्याउँदै आर्थिक समृद्धिलाई सहयोग पुऱ्याउँदै गर्दा बैंकिङ क्षेत्र आफै पनि सबल र सक्षम हुनुपर्ने हुन्छ । बैंकिङ संस्थाले न्यूनतमको नाफा कमाई आफै पनि सबल हुन सक्नुपर्छ । बैंकिङ

क्षेत्रमा सबल र सक्षम लगानीकर्ता आकर्षित भई जोखिम व्यवस्थापन गर्ने क्षमता राख्नुपर्दछ। पछिल्लो समय बैंकिङ क्षेत्रको नाफा कम भइरहेको, निष्कृत्य कर्जा अनुपात र गैरबैंकिङ सम्पत्ति बढिरहेको अवस्था छ। बैंकिङ क्षेत्र अस्थिर हुन गएमा भने आर्थिक समृद्धि र सुख दुवै नकारात्मक रूपमा प्रभावित हुने हुन्छ।

निष्कर्ष

पन्ध्रौँ योजनादेखि नेपालले दीर्घकालीन सोचका रूपमा समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीलाई अङ्गीकार गरेको छ। उक्त सोच हासिल गर्न अर्थतन्त्रमा सबै क्षेत्रहरूले आफ्ना ठाउँबाट लाग्नुपर्ने आवश्यकता छ। यस सन्दर्भमा नेपाली अर्थतन्त्रमा सबैभन्दा बढी विकसित र क्षमतावान् क्षेत्रका रूपमा बैंकिङ क्षेत्र रहेको छ। यसले गर्ने कार्यले अर्थतन्त्रमा समृद्धि हासिल गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्छ र पुऱ्याउनुपर्दछ। हालसम्म बैंकिङ क्षेत्रले आफ्ना कार्यहरूलाई विस्तार र विकसित गर्दै नेपाली अर्थतन्त्रलाई आधुनिक बनाउन सहयोग पुऱ्याउँदै आए पनि यो क्षेत्र विस्तार भए भैं समग्र अर्थतन्त्रको विकास र विस्तार हुन सकेको छैन। वास्तविक अर्थतन्त्रको विकास र विस्तार नभएसम्म बैंकिङ क्षेत्र दिगो बन्न सक्दैन। हुन त समृद्ध नेपाल र सुखी नेपालीको सोच हासिल गर्न बैंकिङ क्षेत्र मात्रैले गर्न सक्दैन। अन्य क्षेत्रहरूको पनि भूमिका आवश्यक पर्छ। लगानीयोग्य वातावरण, असल शासन, शान्ति सुरक्षा, क्षमतावान् जनशक्ति, भौतिक पूर्वाधारको उपलब्धता पनि आवश्यक पर्छ तापनि बैंकिङ क्षेत्रको विस्तार र क्षमता भएबमोजिम अझ बढी यसको भूमिका बढाउनु आवश्यक छ। यसको भूमिका बढाउन हालसम्मको भूमिका र योगदानको मूल्याङ्कन र आत्मसमीक्षा गर्दै अझ नयाँ ढङ्ग र रणनीतिअनुरूप आर्थिक समृद्धि बढाउन बैंकिङ क्षेत्रले सहयोग पुऱ्याउनुपर्दछ। उद्यमशीलता

विकास गर्दै व्यवसायी एवम् ग्राहकमैत्री ढङ्गले बैंकिङ सेवा दिएर आन्तरिक अर्थतन्त्रमा उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने गरी बैंकिङ क्षेत्र लाग्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ। अर्थतन्त्रको वर्तमान अवस्था र बदलिँदो परिवेशमा परम्परागत शैलीको बचत परिचालन र कर्जा प्रवाहका साथै भुक्तानी प्रणाली सञ्चालन गर्न मात्र बैंकिङ क्षेत्र सीमित हुनुहुँदैन। अर्थतन्त्रका लाभदायक क्षेत्रको पहिचानसँगै व्यवसाय प्रवर्द्धनमा पनि योगदान गर्ने, बढ्दो जोखिमको कुशलतापूर्वक व्यवस्थापन गर्ने, कार्यकुशलता बढाई निक्षेप र कर्जाको व्याजदर घटाउँदै जाने गरी रणनीतिक ढङ्गले बैंकिङ क्षेत्र लाग्नुपर्ने देखिन्छ। बैंकिङ क्षेत्रको बढ्दो विस्तारसँगै बढ्दै गएको जोखिम निवारणका लागि केन्द्रीय बैकलगायत सम्पूर्ण बैंकिङ क्षेत्रले ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। अन्यथा वित्तीय अस्थिरता सिर्जना भई समृद्धि र सुख दुवै प्रभावित हुन सक्छ। आर्थिक समृद्धिमा बैंकिङ क्षेत्रको भूमिकालाई मध्यनजर गर्दै सरकारले करमा सहूलियत दिनुका अतिरिक्त न्यूनतम नाफा कमाउने वातावरण सिर्जना गरी यस क्षेत्रको स्थिरता कायम गर्नुपर्दछ।

हुन त आर्थिक समृद्धिले सुख अनुभूति गर्ने आधार दिन्छ तर कति आम्दानी र भौतिक सुविधापछि मानिस पूर्ण सन्तुष्ट भई सुखानुभूति गर्छ भनेर भन्न कठिन हुन्छ। एकपछि अर्को गर्दै अनेक भौतिक आंकाङ्क्षाहरू सिर्जना भइरहन्छन्। यस्तो अवस्थामा वास्तवमा हाम्रो पूर्वीय दर्शनले भने भैं “सन्तोषम् परम् सुखम्” लाई आधार बनायो भने मात्र पूर्ण सुखानुभूति हुन सक्छ। यसो भन्दै गर्दा पनि न्यूनतम तहको भौतिक आवश्यकता पूरा हुने गरी आर्थिक समृद्धि हासिल गर्नु जरुरी छ।

सार्वजनिक खरिदका विविध आयामहरू

डा. वासुदेव शर्मा

सदस्य

सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समिति

परिचय

सार्वजनिक निकायहरूद्वारा गरिने खरिदलाई नै सार्वजनिक खरिद भनिन्छ। यस अन्तर्गत वस्तु खरिद, सेवा खरिद, परामर्श सेवा खरिद, अन्य सेवा खरिद, विशेष खरिद र निर्माण कार्य खरिद समेतका विभिन्न प्रकृतिका खरिदहरू पर्दछन्। सार्वजनिक खरिदमा मुलतः चारवटा विषयवस्तुलाई आधार लिएको हुन्छ। परिमाण (Quantity), लागत (Cost), गुणस्तर (Quality) र समय (Time)। यी विषयहरूका साथै खरिद प्रकृत्यामा स्वच्छता, इमान्दारिता, जवाफदेहिता, विश्वसनियता र समान अवसर उपलब्ध हुने सुनिश्चितता आवश्यक हुन्छ। सार्वजनिक निकायबाट खरिद कार्यको व्यवस्थापन गर्दा यी मुलभुत विषयहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ। बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले छनौट भएर कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा समेत यसतर्फ सचेत हुनु आवश्यक हुन्छ। यहि तथ्यलाई मनन गरी विद्यमान खरिद कानून अनुसार २ करोड भन्दा बढी लागत अनुमान भएको निर्माण कार्यको खरिदमा सार्वजनिक निकायले बोलपत्रदाताको योग्यता तथा मूल्याङ्कनका आधारहरू खुलाएर बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ भने जटिल प्रकृतिको निर्माण कार्यको हकमा दुई करोड रूपैयाँभन्दा कम लागत अनुमान भएको निर्माण कार्यको खरिदका लागि पनि बोलपत्रदाताको योग्यता तथा मूल्याङ्कनका आधारहरू तोक्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ। खरिद सम्बन्धमा रहेका अन्य व्यवस्थाहरूलाई निम्न ढङ्गले बुझ्न सकिन्छ।

खरिद कार्यको जिम्मेवारी र खरिद विधि सम्बन्धी व्यवस्था

सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ ले खरिद कार्यको जिम्मेवारी सम्बन्धित सार्वजनिक निकायको प्रमुखलाई तोकिदिएको छ। त्यसैले सार्वजनिक निकायका प्रमुखले वार्षिक बजेट योजना कार्यक्रम भित्र रही खरिद गरिने मालसामान, निर्माण कार्य वा सेवाको विवरण तयार गरी लागत अनुमान तयार तथा स्वीकृत गरी लागत अनुमानभित्र रही खरिद योजना बनाई उपयुक्त खरिद विधिको छनौट गर्नुपर्दछ। तर सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले ठूला र जटिल भनी निर्धारण गरेको निर्माण कार्य वा उच्च मूल्यका मालसामान खरिद

गर्न बोलपत्र आह्वान गर्नुअघि पूर्व योग्यता निर्धारण गरेर मात्र बोलपत्र आह्वान गरिन्छ।

सार्वजनिक खरिद ऐनमा उल्लेख गरिएका खरिद विधिहरू

सार्वजनिक खरिद ऐनले मालसामान, निर्माण कार्य वा अन्य सेवा खरिद गर्नुपर्दा र परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्दा फरक फरक विधिबाट खरिद गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ। जस अनुसार मालसामान, निर्माण कार्य, वा अन्य सेवा खरिद गर्नुपर्दा आवश्यकता अनुसार निम्न खरिद विधि अवलम्बन गर्न सकिन्छ:

- अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा खुला बोलपत्र आह्वान गरी
- राष्ट्रियस्तरमा खुला बोलपत्र आह्वान गरी
- सिलबन्दी दरभाउपत्र आह्वान गरी
- सोभ्रै खरिद गरी
- उपभोक्ता समिति वा लाभग्राही समुदायलाई सहभागी गराई
- अमानतबाट
- एकमुष्ट दर विधिबाट
- उत्पादक वा अधिकृत विक्रेताद्वारा निर्धारित दरमा (क्याटलग सपिङ्ग)
- सीमित बोलपत्रदाताले भाग लिने (लिमिटेड टेण्डरिङ्ग) खरिद विधिबाट
- नयाँ लिने पुरानो दिने (बाई ब्याक मेथड) खरिद विधिबाट

परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्दा

परामर्श सेवा खरिद गर्नुपर्दा (१) प्रतिस्पर्धात्मक प्रस्ताव माग गरी (२) सोभ्रै वार्ताबाट खरिद गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ।

खरिद विधि निर्धारण भैसकेपछि मात्र पूर्व योग्यता निर्धारण गरेर वा पूर्व योग्यता निर्धारण नगरी एक वा दुई चरणमा बोलपत्र आह्वान गर्न सकिन्छ। Single Stage Two Envelope Bidding Procedure (1S2E) र Single Stage

Single Envelope Bidding Procedure (1S1E) को रूपमा समेत यसलाई बुझ्न सकिन्छ ।

बोलपत्र सम्बन्धी कागजातहरू

सार्वजनिक खरिदमा एकरूपता कायम होस् र खरिद प्रकृत्यामा हुने दुविधाहरूको सही समाधान होस् भन्ने उद्देश्यले सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट देहाय बमोजिम विभिन्न नमुना बोलपत्र कागजातहरू तयार भएका छन्:

- EPC Document
- Procurement of Works अन्तर्गत National Competitive Bidding (NCB), International Competitive Bidding (ICB), Pre-qualification (PQ), Sealed Quotation सम्बन्धी कागजातहरू ।
- Procurement of Goods अन्तर्गत (Catalogues Shopping, NCB Goods, ICB Goods, Direct Purchase Goods, Sealed quotation (SQ) कागजातहरू ।
- Consulting Service अन्तर्गत Direct Purchase Consulting Service, Expression of Interest (EOI), Request for Proposal (RFP) सम्बन्धी कागजातहरू ।
- Procurement of Other Service अन्तर्गत Procurement of Ration को कागजात । तर सुरक्षा गार्ड supply गर्ने नमुना कागजात भने तयार भएको छैन ।

सार्वजनिक खरिद ऐनले विभिन्न बोलपत्र सम्बन्धी कागजात, पूर्व योग्यता सम्बन्धी कागजात, खरिद सम्झौता सम्बन्धी कागजात, प्रस्ताव माग गर्ने सम्बन्धी कागजात सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले जारी गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । सार्वजनिक निकायले खरिद सम्झौता गर्दा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट जारी भएको नमुना बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा रहेको खरिद सम्झौता अनुरूप गर्नुपर्ने र सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट नमूना बोलपत्र सम्बन्धी कागजात जारी भै नसकेको अवस्थामा आफूलाई आवश्यक परेको बोलपत्र सम्बन्धी कागजात तयार गरी सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयको सहमति लिई प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट बनाइएको नमूना कागजातमा निम्न नियमहरू व्याख्या सहित खुलासा गरिएको हुन्छ । जस्तै:

Instructions to Bidder (ITB):

बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले बोलपत्रमा के कस्त कुराहरू खुलाउनु पर्दछ, के कस्ता काम कर्तव्य अधिकारको पालना गर्नु पर्दछ भन्ने कुराको जानकारी यसमा दिइएको हुन्छ । Scope of Bid देखि लिएर Signing of Contract सम्मका विषयहरू यसमा उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

Bid Data Sheet (BDS):

यसमा सामान्यतः Contract Number देखि बोलपत्र कागजातमा के के समावेश गर्ने कसरी बोलपत्र प्रस्ताव पेश गर्ने र खोल्ने, बोलपत्रको मूल्याङ्कन र तुलना कसरी गर्ने भन्ने विषयहरू उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

बोलपत्रको मूल्याङ्कन र योग्यताका आधारहरू

बोलपत्र मूल्याङ्कन निश्चित योग्यता, अनुभव, वित्तीय अवस्था, वार्षिक औषत कारोबार, ऐतिहासिक वित्तीय कार्यसम्पादन, Bidding Capacity, अनुभव आदिका आधारमा गरिन्छ । बोलपत्रको मूल्याङ्कनमा प्राविधिक प्रस्ताव भए वा नभएको विषय मूलतः Bidder's को प्राविधिक क्षमता, प्रस्तावित करार वा ठेक्का वा काममा विभिन्न उपकरणहरू, जनशक्तिहरू परिचालन गर्न सक्ने वा नसक्ने Work Method, Technicalities, Scheduling, Manpower, Development Planning, Environmental Planning and Material Sourcing जस्ता कुराहरूलाई समेत आधार लिई गरिन्छ । Multiple Contract र अन्य Contract का लागि फरक फरक Qualification Criteria को व्यवस्था यसमा गरिएको हुन्छ ।

बोलपत्रको प्राविधिक मूल्याङ्कनमा विशेषतः योग्यताको मूल्याङ्कन गर्दा Eligibility, Nationality, Conflict of Interest, Pending Litigation जस्ता विषयहरूलाई ध्यान दिइन्छ भने, वित्तीय अवस्थाको मूल्याङ्कन गर्दा विगत १० वर्षसम्मको Audited Balance Sheet मध्येबाट कामको प्रकृति हेरी ३ देखि ५ वर्षसम्मको Balance Sheet लाई आधार लिइन्छ । वार्षिक औषत कारोबारको मूल्याङ्कन Total Certified Payment का आधारमा गरिन्छ । Required Bid Capacity को मापन गर्दा भने निश्चित रकम तोकेर उल्लेख गर्न सकिन्छ । बोलपत्रको मूल्याङ्कनको अर्को महत्वपूर्ण आधार अनुभवलाई लिइएको हुन्छ र यस्तो अनुभवमा मुख्यतः General Construction Experience र Specific Construction Experience लाई आधार लिइएको हुन्छ । सामान्य निर्माणको अनुभवमा Contractor वा Subcontractor वा Management Contractor को रूपमा बोलपत्र प्रस्ताव गर्नु पूर्व कमसेकम ५ वर्षको अनुभव वा आवश्यकता अनुसारको अनुभव माग गर्न सकिन्छ भने Specific Construction Experience मा १० वर्षको अनुभव राखी माग गर्न सकिन्छ । Experience in Key Activities को हकमा भने आफ्नो आवश्यकता अनुसारको

Key Activities को काम सम्पन्न गरेको अनुभव माग गर्न सकिन्छ ।

यी उल्लेखित विषयहरूका साथै कार्य सम्पादन गर्ने विज्ञ जनशक्तिको विवरण, काममा प्रयोग हुने उपकरण, मेशिनहरूका साथै Subcontractor को समेत उपयुक्त ढङ्गले उल्लेख गरे नगरेको जाँच परीक्षण गरी बोलपत्र प्राविधिक रूपले सारभूत रूपमा प्रभावग्राही भए नभएको लेखा जोखा गरिन्छ । SBD को Section IV मा मूल्याङ्कनको क्रममा हेरिने Bidding Forms को बारेमा उल्लेख छ । यो Bidding Forms मा मुख्यतः Letter of Technical Bid र Letter of Price Bid का बारेमा उल्लेख गरिएको छ । Letter of Technical Bid र Bid Document मा उल्लेख भएका कुराहरू ITB मा उल्लेख भएका कुराहरूलाई बोलपत्रदाताले पालना गर्ने र आफूले पेश गरेको कागजातहरूको आधिकारिकता आफैँले प्रमाणित गर्ने कुरा उल्लेख छ भने घोषणा गरे अनुरूपको सामाग्री, जनशक्ति उपलब्ध गराउने प्रतिवद्धता समेत व्यक्त गरिएको हुन्छ ।

Letter of Price Bid मा प्रस्तावित मूल्यमा दिइने छुट र सोको प्रकार समेत उल्लेख गरिएको हुन्छ । आफूले कबोल गरेको अङ्कमा कति प्रतिशत छुट दिन चाहेको छ, कुन कुन Items मा छुट दिन चाहेको छ सो उल्लेख गरिएको हुन्छ ।

बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा समावेश गर्नुपर्ने कागजात

सार्वजनिक निकायले खरिद गरिने मालसामान, निर्माण कार्य वा अन्य सेवाको प्रकृतिलाई विचार गरी बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा आवश्यकता अनुसार देहायका कागजात समावेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ ।

- (क) बोलपत्र निर्देशिका तथा बोलपत्र फाराम
- (ख) बोलपत्र जमानतको ढाँचा
- (ग) कार्यसम्पादन जमानतको ढाँचा
- (घ) पेशकी भुक्तानी जमानतको ढाँचा
- (ङ) खरिद सम्झौताको शर्त र नमूना
- (च) स्पेशिफिकेसन र नक्सा
- (छ) कार्य प्रारम्भ र सम्पन्न गर्ने समयको कार्य तालिका, भुक्तानी गरिने मुद्रा, सामाग्री उपलब्ध हुन सक्ने श्रोत र स्थान ।

बोलपत्रको पूर्णताको परीक्षण र अन्य परीक्षण

बोलपत्र मूल्याङ्कन गर्दा बोलपत्रको पूर्णताको परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐन र नियमले गरेको छ । यसरी पूर्णताको परीक्षण गर्दा मुख्यतः अख्तियारीनामाको कागजात भए नभएको, संयुक्त उपक्रम सम्बन्धी सम्झौता भए नभएको, मालसामानको Eligibility प्रमाणित गर्ने कागजात पेश भए नभएको, योग्यता सम्बन्धी आवश्यक

कागजात भए नभएको, आफैँले बोलपत्र सम्बन्धी कागजात खरिद गरी भरी पेश गरे नगरेको जस्ता कुराको परीक्षण गरिन्छ ।

बोलपत्रको मूल्याङ्कन र तुलना गर्दा मूल्य अभिवृद्धि कर बाहेकको कबोल अङ्क कायम गरी तुलना गर्नुपर्ने र बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लेख भएको आधार र तरिका अनुसार गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । बोलपत्रको व्यापारिक पक्षको मूल्याङ्कन गर्न मालसामान, निर्माण कार्य वा अन्य सेवा आपूर्ति वा सम्पन्न गर्ने अवधि, बोलपत्रदाताले पुरा गर्नुपर्ने दायित्व लगायतका विषयहरूको परीक्षण गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै समयमा काम सम्पन्न नगरे बापत तिर्नुपर्ने क्षतिपूर्ति तथा समय अगावै कार्य सम्पन्न गरे बापत पाउने बोनसको समेत व्यवस्था गरिएको छ ।

बोलपत्रको प्राविधिक र व्यापारिक पक्षको मूल्याङ्कन भै सकेपछि त्यस्तो बोलपत्रको आर्थिक पक्षको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ । आर्थिक पक्षको मूल्याङ्कन गर्दा बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा उल्लेख भएको आधार र तरिका बमोजिम मूल्य निर्धारण गरी बोलपत्रको मूल्याङ्कित रकम कायम गर्ने व्यवस्था रहेको छ र आर्थिक प्रस्तावको मूल्याङ्कन गर्दा छुट रकमलाई समेत मनन गरी मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था छ । बोलपत्रको मूल्याङ्कन प्राविधिक र वित्तीय दुवै सम्पन्न भै सकेपछि न्यूनतम मूल्याङ्कित सारभूत रूपमा प्रभावग्राही बोलपत्रको छनौट गरी सम्झौता गर्नुपर्दछ ।

पुनरावलोकन सम्बन्धी व्यवस्था

सार्वजनिक निकायले खरिद कारवाही वा निर्णय गर्दा कुनै त्रुटी गरेको वा पालना गर्नुपर्ने कर्तव्य पालना नगरेकोले आफूलाई क्षति पुग्ने देखिएमा बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले त्रुटिपूर्ण निर्णयको पुनरावलोकनका लागि सार्वजनिक निकायका प्रमुख समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

यस्तो निवेदनमाथि अध्ययन गरी सार्वजनिक निकायले ५ दिनभित्र कारण खुलाई लिखित निर्णय दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सार्वजनिक निकायको निर्णयमा चित्त नबुझेमा रु २ करोडभन्दा माथिको रकमको ठेक्कामा पुनरावलोकनका लागि पुनरावलोकन समिति समक्ष निवेदन दिन सकिने व्यवस्था रहेको छ । यस्तो निवेदन सार्वजनिक निकायबाट निर्णय भएको ७ दिनभित्र दिन सकिने व्यवस्था छ । पुनरावलोकनका लागि दिएको निवेदनमा सार्वजनिक खरिद पुनरावलोकन समितिले ३० दिन भित्र निर्णय दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । सो निर्णयमा चित्त नबुझे उच्च अदालतमा पुनरावलोकनका लागि जान सकिन्छ ।

खरिद सम्झौता पेशकी सम्बन्धी व्यवस्था

सार्वजनिक निकायले फुटकर खरिद बाहेक अन्य खरिद गर्दा खरिद सम्झौता गर्नुपर्ने व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐनको दफा ५२ मा व्यवस्था गरिएको छ । खरिद सम्झौतामा

सम्भौताका पक्षहरूको नाम ठेगाना तथा सम्पर्क नं. का साथै कार्यसम्पादन तालिका, काबुबाहिरको परिस्थिति, विवाद समाधानको रूपमा, मूल्य समायोजन, भेरिएशन आदेश लगायतका कुराहरू उल्लेख गरिएको हुन्छ र खरिद सम्भौता पश्चात आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा सेवा प्रदायकबाट अग्रिम बैंक जमानत लिई खरिद सम्भौता रकमको २० प्रतिशतमा नबढ्ने गरी पेशकी दिन सक्ने व्यवस्था छ।

खरिद कारवाही सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरू

खरिद कारवाहीका सम्बन्धमा सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३ र खरिद कार्यमा संलग्न पदाधिकारीको आचरण सम्बन्धी व्यवस्था उल्लेख गरिएको छ। कुनै पदाधिकारीले आचरण सम्बन्धी व्यवस्थाको उलङ्घन गरेको पाइएमा तालुक कार्यालय वा अख्तियार प्राप्त निकायले कानून बमोजिम विभागीय कारवाही गर्न अख्तियार प्राप्त अधिकारी समक्ष लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था छ भने बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले खरिद सम्भौता तथा खरिद सम्बन्धी अन्य लिखित भए अनुरूपको दायित्व पालना गर्नुपर्ने व्यवस्था ऐनले गरेको छ। बोलपत्र प्रस्ताव खोल्ने देखि लिएर स्वीकृतिको सुचना नदिएसम्मको समयमा बोलपत्रदाताले सार्वजनिक निकायलाई प्रभाव पार्ने कार्य गर्न हुँदैन। बोलपत्रदाता, प्रस्तावदाता, परामर्शदाता, सेवा प्रदायक, आपूर्तिकर्ता, निर्माण व्यवसायी वा अन्य व्यक्ति, फर्म, संस्था वा कम्पनीलाई निजको कार्यको गाम्भीर्यताका आधारमा सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले एक वर्षदेखि तीन वर्षसम्म कालो सूचीमा राख्न सक्ने व्यवस्था ऐनले गरेको हुनाले बोलपत्रदाता वा प्रस्तावदाताले आचरण विपरितको कार्य गर्नमा बन्देज लगाएको देखिन्छ।

सार्वजनिक निकायबाट हुने खरिद कार्यको अनुगमन नियमन र सार्वजनिक खरिद प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने कार्य सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयबाट हुने व्यवस्था सार्वजनिक खरिद ऐनले गरेको छ। सार्वजनिक खरिद अनुगमन कार्यालयले विद्युतीय खरिद निर्देशिका जारी गर्ने लगायत SBD, SQD, SCD, RFP को नमूना तयार गर्ने

र खरिद पश्चातको पुनरावलोकन गर्ने गराउने कार्य समेत गर्ने व्यवस्था छ।

सार्वजनिक खरिदका सम्बन्धमा भएका यी व्यवस्थाहरूले सार्वजनिक निकायलाई खरिद व्यवस्थापन गर्न पर्याप्त सूचना, जानकारी एवं कानूनी आधार उपलब्ध गराएको तथ्य हुँदा हुँदै पनि सार्वजनिक निकायबाट सम्पादन गरिने खरिद कारवाहीहरू विवादरहित हुन सकेका भने छैनन्। कतिपय विषयमा कानूनी अस्पष्टता देखिएतापनि धेरै विषयहरू भने खरिद काम कारवाहीका सम्बन्धमा पर्याप्त तयारी नगरिएको र कतिपय अवस्थामा Due Process of Law मा ध्यान नदिएको पनि देखिन्छ। सार्वजनिक निकाय, निर्माण व्यवसायी एवं परामर्शदाताहरूकै पनि पर्याप्त व्यावसायिकता नभएको खरिद काम कारवाहीमा नियत सफा नभएको कारणबाट पनि खरिदका धेरै विषयहरू विवादस्पद हुने गरेका छन्। यही तथ्यलाई मनन गरी सार्वजनिक खरिद ऐन र नियममा बारम्बार संशोधन पनि गरिएको छ। तर ऐन नियममा हुने संशोधनले मात्र सार्वजनिक खरिद व्यवस्थापनमा सुधार आउने होइन यस सम्बद्ध सरोकारवालाहरू ऐन कानूनको पालनामा प्रतिबद्ध हुन सकेमा मात्र खरिद व्यवस्थापन विवादरहित बन्न सक्दछ।

निष्कर्ष

सार्वजनिक खरिद जटिल विषय भएको हुनाले नै यसका लागि राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यासहरूको प्रयोग हुँदै आएको छ। समयानुकूल सार्वजनिक खरिद ऐन, नियम, कार्यविधि, बोलपत्र सम्बन्धी कागजातमा परिमार्जन समेत गरिएको छ। सार्वजनिक खरिदका सम्बन्धमा भएका यी व्यवस्थाहरूको कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक खरिद सम्बन्धी कार्य व्यवस्थित, विश्वसनीय, पारदर्शी, स्वच्छ एवं प्रतिस्पर्धी भै सार्वजनिक खरिद प्रक्रियामा सहभागी हुने समान अवसर सुनिश्चित हुनुका साथै विवेकपूर्ण ढङ्गबाट सार्वजनिक खर्चको अधिकतम प्रतिफल हासिल भै सुशासन प्रवर्द्धन हुने कुरामा विश्वस्त हुन सकिन्छ।

हायर पर्चेजसम्बन्धी करारः अवधारणा र प्रावधान

अशोक कुमार श्रेष्ठी
सहसचिव
न्याय परिषद् सचिवालय

लेखसार

करार गर्ने वा नगर्ने कानुनी स्वतन्त्रता भए पनि वर्तमान बजार अर्थ व्यवस्थामा मानिस इच्छा मात्रले करार गर्न वा नगर्न स्वतन्त्र छ वा छैन? सर्तहरू निर्धारण गर्ने हदसम्म करारमा सामेल हुने पक्षहरू पूर्ण स्वतन्त्र रहन्छन् त? करार गर्ने पक्षहरू समान क्षमताका हुन्छन् र सर्त निर्धारण गर्न स्वायत्त र समान अवसर राख्दछन् त? चाहेको व्यक्तिसँग मात्र करार गर्ने सक्ने र इच्छाविरुद्ध करार गर्न बाध्य हुनुपर्दैन त? जस्ता करारको सारभूत मान्यताका सन्दर्भमा गतिशील समाज र अर्थव्यवस्थाले तय गर्दै जाने त छँदै छ । एकातर्फ करार नगरी व्यवहार चलाउन नै सकिन्न भने अर्कातर्फ करारका एक पक्ष यति धेरै वलिया र सङ्गठित हुन्छन् कि *Standard Form* या *Contract* मा सर्वसाधारणले करारका सर्तहरूमा सौदाबाजी (*Bargaining*) गर्न नै सक्दैनन् र बाध्यतावश करारका पूर्वनिर्धारित सर्तहरूको सिकार हुनुपर्दछ र यस्ता खास अवस्थामा राज्यले कमजोर पक्षलाई संरक्षण गर्नुपर्दछ । यद्यपि करार जस्तो निजी मामिलामा अदालत प्रवेश गरिरहनुनपर्ने हो तर यहीँनेर आवश्यकताअनुसार करार कानुनमा क्रमशः थपिएको र विकसित हुँदै आएको विधिशास्त्र *Equity Justice* हो । हायर पर्चेजसम्बन्धी करार कानुन आफैमा एक *Standard Form* या *Contract* को नमुना हो । संहिताको हायर पर्चेजसम्बन्धी करार अर्थात् व्यक्तिमा कुनै सेवा वा सुविधा खरिद गर्ने तत्काल क्षमता नभए तापनि किस्ताबन्दीमा सेवा खरिद गरी उपभोग सुरु गर्ने र अन्तिम किस्ता तिरेपछि स्वामित्व परिवर्तन गर्ने विषयका सम्बन्धमा रहेका कानुनी प्रावधानलाई विश्लेषण गरी यो लेख तयार भएको छ ।

सन्दर्भ

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ मार्फत नेपालको देवानी कानुनमा थुप्रै नयाँ व्यवस्था कार्यान्वयनमा आउँदै गरेको अवस्था छ । व्यक्तिसम्बन्धी कानुन, माथवरसम्बन्धी व्यवस्था, सुविधाभार, फलोपभोगसम्बन्धी व्यवस्था, हायर पर्चेज एवम् दुष्कृतिसम्बन्धी व्यवस्था संहितामा गरिएका नयाँ व्यवस्था छन् । कानुन बनाउने सार्वभौम विधायिकी अख्तियारीप्राप्त व्यक्तिले आफ्ना लागि प्रयोग गरी करारका माध्यमबाट

कानुन निर्माण गर्ने भएकाले स्वनिर्मित निजी कानुन अर्थात् करार कानुनको अवधारणा क्रमशः फराकिलो र विकसित हुँदै आएको पाइन्छ । हरेक गतिशील समाज र चलायमान अर्थव्यवस्थामा आर्थिक क्रियाकलापजन्य सम्भौता अनिवार्य पर्दछन् । सम्भौताभित्रका यावत् व्यावसायिक प्रतिज्ञा र सोको कानुनी कार्यान्वयनको प्रत्याभूति नै करार कानुनको मूल मर्म हो । दैनिक उपभोगका विषयवस्तु शिक्षा, स्वास्थ्य, सूचना, इन्टरनेट, वस्तु खरिद बिक्री, यातायात, मालसमान हुवानी, सेवाको गुणस्तर लगायत हरेक व्यक्तिको क्रियाशीलतामा हरेक व्यक्तिले दिनदिनैका सबै आवश्यकताहरू करारका माध्यमबाट पूरा गर्न उद्यत र विवश हुनुपर्ने अर्थव्यवस्थाले गर्दा करार अपरिहार्य हुन आएको छ । यसर्थ व्यक्तिमा कुनै सेवा वा सुविधा खरिद गर्ने तत्काल क्षमता नभए तापनि किस्ताबन्दीमा सेवा खरिद गरी उपभोग सुरु गर्ने र अन्तिम किस्ता तिरेपछि स्वामित्व परिवर्तन गर्ने विषयक करार कानुनको नयाँ आयाम हायर पर्चेजसम्बन्धी करार कानुनका सन्दर्भमा सीमित भई प्रस्तुत लेख तयार भएको छ ।

अवधारणा

सामान खरिद बिक्रीमा नगद वा उधारोमा लिने दिने प्रचलन छ । हायर पर्चेज उधारोमा खरिद बिक्री गरिने कारोबारमध्ये सामानको मूल्य किस्ताबन्दी नगद वा उधारोमा वा विनिमयपत्रका अन्य कुनै तरिका प्रयोग गरी खरिद गर्न सक्ने व्यवस्था हो । हायर पर्चेज मुख्यतया चल सामान खरिद बिक्री गर्दा खरिदकर्ता तथा विक्रेताबीच करार गरिन्छ । उक्त करारमा खरिदकर्ताले विक्रेतालाई सर्तबमोजिम किस्ताकिस्तामा सामानको मूल्य तिर्दै जाने र अन्तिम किस्ता भुक्तानी भएमा सामानको स्वामित्व खरिदकर्तामा हस्तान्तरण गर्ने गरिन्छ । आजको युगमा करार रहर नभई बाध्यता बन्न पुगेको छ । करार गर्ने वा नगर्ने, कोसँग करार गर्ने, करारका सर्तहरू कस्ता हुने समेतका विषयहरू विशुद्ध व्यक्तिको आफ्नो निजी स्वतन्त्रताको कुरा हो । तर करार गरिसकेपछि आफैले निर्धारण गरेको दायित्व पूरा गर्न भने कानुनले बाध्य गर्दछ । करारमा पक्षको स्वाभाविक *Free Will* रीतपूर्वक *Meeting* या *Mind* दुवै तत्त्व समावेश भएको सम्भौतालाई करार भएको मानिन्छ ।

पक्षमा करार गर्ने कानूनी स्वतन्त्रता भए पनि वर्तमान बजार अर्थ व्यवस्थामा मानिस इच्छा मात्रले करार गर्न वा नगर्न स्वतन्त्र छ वा छैन ? सर्तहरू निर्धारण गर्ने हदसम्म करारमा सामेल हुने पक्षहरू पूर्ण स्वतन्त्र एवम् सर्त निर्धारणमा बराबर हैसियतमा राख्छ, त ?

आजको अर्थव्यवस्थाको युगमा Standard form of Contract मार्फत Readymade Contract को रोहमा विश्लेषण गर्दा व्यवहारमा आजको मान्छेसँग करार निर्विकल्प विषय हो र करार गर्नु नै पर्ने बाध्यता जस्तो हुन्छ । यसैगरी चाहेको व्यक्तिसँग मात्र करार गर्न सक्ने र इच्छाविरुद्ध करार गर्न बाध्य नहुने करारको आधारभूत मान्यता एकातर्फ रहेको छ भने अर्कातर्फ पक्षले आफ्ना आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्न अन्य मानिसको भर पर्नु र सार्वजनिक सवारी साधनको प्रयोग गर्ने जस्ता कुरामा करार नगरी कुनै पनि मानिसलाई सुख छैन । यसैगरी करार नगरी व्यवहार चलाउन नै सकिन्न भने अर्कातर्फ करारको एक पक्ष यति धेरै बलियो र सङ्गठित हुन्छ कि सर्वसाधारण मानिसले करारका सर्तहरूमा सौदाबाजी (Bargaining) गर्ने कल्पना पनि गर्न सक्दैनन् या त सेवा नलिनुपर्छ अन्यथा सेवा लिन र बाध्यतावश शोषणयुक्त करारका सर्त स्वीकार गर्नुको विकल्प रहँदैन । हायर पर्चेज व्यापारीले बिक्री गरेको वस्तुको मूल्य क्रेताले चुक्ता नगरेसम्म निजलाई भाडा (हायर) मा दिएको मानिने र वस्तुको पूरै मूल्य चुक्ता भएमा सो वस्तुको स्वामित्व क्रेतामा हस्तान्तरण भई खरिद (पर्चेज) भएको मानिन्छ । कस्तो सर्तमा कुनै वस्तु एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई भाडामा दिएकामा हायर पर्चेज करार भएको मानिने हो भन्ने सम्बन्धमा गरेको कानूनी व्यवस्थाले कुनै वस्तुको धनीले सो वस्तु अर्को व्यक्तिलाई भोगचलनको अधिकार हुने, आवधिक रूपमा किस्ताबन्दीको रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने, खरिद गर्न सक्ने, अन्तिम किस्ताबन्दी रकम भुक्तानी गरेपछि त्यस्तो वस्तुको स्वामित्व हस्तान्तरण हुने र स्वामित्व हस्तान्तरण हुनुभन्दा अगाडि सो वस्तु लिनै व्यक्तिले करार अन्त्य गर्न सक्ने सर्तमा भाडामा दिएकामा हायर पर्चेज करार भएको मानिन्छ ।

उदाहरणका लागि क ले ख सँग ३० समान किस्तामा रकम तिर्ने गरी हायर पर्चेज करारमा एउटा मोटरसाइकल वा कार खरिद गरेको रहेछ । यस्तो अवस्थामा ख उक्त मोटरसाइकल वा कारको धनी मानिन्छ भने क मा सो मोटरसाइकल वा कारको भोगचलनको अधिकार मात्र रहेको मानिन्छ । क मा स्वामित्व हस्तान्तरण हुनुभन्दा अगाडि ख ले उक्त करार जुनसुकै समयमा रद्द गर्न सक्दछ । मोटरसाइकल वा कारको पूरै रकम भुक्तानी नभएसम्म सो मोटरसाइकल वा कारको स्वामित्व हस्तान्तरण गर्न ख बाध्य हुँदैन । हायर पर्चेज करार लिखित रूपमा नै गर्नुपर्दछ । मौखिक रूपमा गरिएको करार मान्य हुँदैन किनकि लिखतले दुई पक्षबीचको हक र दायित्वलाई स्पष्ट पार्ने काम गर्दछ । लिखित रूपमा करार

गर्दा अभिलेख व्यवस्थापन हुने हुनाले यो व्यवस्था गरिएको हो । हायर पर्चेज करार सम्पन्न हुनासाथ त्यस्तो करारको एकप्रति वस्तुको धनीले भाडामा लिनै व्यक्तिलाई निःशुल्क उपलब्ध गराउनुपर्दछ । दुवै पक्षसँग करारका सर्त रहन उपयुक्त हुने हुँदा यो व्यवस्था गरिएको देखिन्छ ।

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ मा हायर पर्चेज करारसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई दफावर यसप्रकार विश्लेषण गरिएको छ :

हायर पर्चेज करार भएको मानिने ।

- १) देहायको सर्तमा कसैले कुनै वस्तु कुनै व्यक्तिलाई भाडामा दिएकामा हायर पर्चेज करार भएको मानिने छ ।
- क) वस्तुको धनीले त्यस्तो व्यक्तिलाई सो वस्तुबापत आवधिक रूपमा किस्ताबन्दी रकम भुक्तानी गर्ने गरी भाडामा दिएको वस्तुमा भोगचलनको अधिकार हुने ।
- ख) करारको सर्तबमोजिम भाडामा दिएको वस्तु भाडामा लिनै व्यक्तिले खरिद गर्न सक्ने ।
- ग) अन्तिम किस्ताबन्दी रकम भुक्तानी गरेपछि त्यस्तो वस्तुको स्वामित्व भाडामा लिनै व्यक्तिलाई हस्तान्तरण हुने ।
- घ) खण्ड (ग) बमोजिम स्वामित्व हस्तान्तरण हुनुभन्दा अगाडि कुनै पनि बखत भाडामा लिनै व्यक्तिले करार अन्त्य गर्न सक्ने ।
- २) उपदफा (१) बमोजिमको करार लिखित रूपमा हुनुपर्नेछ ।
- ३) यस दफाबमोजिम भएको करारको एक प्रति करार सम्पन्न हुनासाथ वस्तुको धनीले भाडामा लिनै व्यक्तिलाई निःशुल्क उपलब्ध गराउनुपर्नेछ ।
- ४) स्पष्टीकरण : यस परिच्छेदको प्रयोजनका लागि-
 - क) 'वस्तु' भन्नाले भोगचलनका लागि भाडामा दिन सकिने कुनै पनि चल सम्पत्ति भनी सम्झनुपर्छ ।
 - ख) 'भाडामा लिनै व्यक्ति' भन्नाले हायर पर्चेज करारबमोजिम भोगचलनका लागि कुनै वस्तु भाडामा प्राप्त गर्ने व्यक्ति सम्झनुपर्छ र सो शब्दले निजको मृत्यु भएका अवस्थामा निजको हकदार वा त्यस्तो वस्तु करारबमोजिम प्राप्त गर्ने अन्य तेस्रो व्यक्तिलाई समेत जनाउनेछ ।

हायर पर्चेज करारमा उल्लेख गर्नुपर्ने कुराहरू

हायर पर्चेज करारको लिखतमा खुलाउनुपर्ने कुराहरूका बारेमा प्रस्तुत दफाले व्यवस्था गरेको छ । लिखतका सर्तहरू स्पष्ट पार्न, विवाद उत्पन्न हुन सक्ने अवस्थालाई न्यून गर्न, लिखतमा एकरूपता कायम गराउन यस्ता विवरणहरू उल्लेख गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो । प्रस्तुत दफामा लेखिएका सर्तहरू हायर पर्चेज करारमा उल्लेख

गर्नुपर्ने बाध्यात्मक कुराहरू हुन् । यी कुनै सर्तहरू उल्लेख नभई करार भएमा भाडामा लिने व्यक्तिले त्यस्तो करार रद्द (रिसाइन्ड) गराउन सम्बन्धित अदालतमा हदम्यादभित्र उजुर गर्न सक्दछ । कुनै सर्त करारमा उल्लेख नभएका कारण भाडामा लिने व्यक्तिलाई प्रतिकूल असर पर्ने हुनाले रद्द गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको हो । त्यस्तो उजुर परेमा सम्बन्धित अदालतले करार रद्द गर्न वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गर्न सक्दछ ।

एकभन्दा बढी करार भएकामा एकल करार भएको मानिने

हायर पर्चेज करार गर्ने सिलसिलामा निम्न व्यक्तिहरूबीच एकभन्दा धेरै वा छुट्टाछुट्टै करार भएकामा एकल करार भएको मानिने व्यवस्था गरेको छ ।

- (क) भाडामा लिने व्यक्ति र वस्तु धनीबीच वस्तुको हायर पर्चेज गर्ने गरी करार भएकामा ।
- (ख) जमानत दिने व्यक्ति वा लगानीकर्ता र वस्तु धनीबीच करार गर्ने सर्त भएकामा ।
- (ग) नासो धरौटमा लिने व्यक्ति र नासो धरौटमा दिने व्यक्तिबीच नासो धरौटको करार भएकामा ।

हायर पर्चेज करारको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि विभिन्न करार गरिने, त्यस्ता करारका प्रत्येक पक्षले पूरा गर्नुपर्ने दायित्व एक अर्काप्रति सम्बन्धित हुने, पक्षको दायित्व स्पष्ट गर्नुपर्ने तथा करारको परिणाम पनि एउटै हुने भएकाले एकल करार गरेको मानिने व्यवस्था गरिएको हो । त्यस्ता करार छुट्टाछुट्टै मितिमा भएको छ भने सबभन्दा पछिल्लो मितिलाई करार भएको मिति मान्नुपर्दछ । पछिल्लो मितिमा गरिएको करारले पुराना करारलाई समेत व्यवस्थित गर्ने भएकाले पछिल्लो करार हुँदाको मितिलाई करार भएको मिति मानिने व्यवस्था गरिएको हो ।

हायर पर्चेज करार भएकामा त्यसको परिणति

प्रस्तुत दफाले हायर पर्चेज करारबाट हुने परिणामको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । हायर पर्चेज करारको लिखतमा अन्य जेसुकै लेखिएको भए पनि यस प्रकारको करारको प्रकृतिअनुसार केही कुराहरू यस करारका अन्तर्निहित सर्तका रूपमा रहेका हुन्छन् । प्रस्तुत दफामा विभिन्न अवस्थालाई हायर पर्चेज करारको अन्तर्निहित सर्तका रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यी कुरालाई अन्तर्निहित सर्तका रूपमा नलिने हो भने हायर पर्चेज करारको उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । तसर्थ पक्षहरूको हक एवम् अधिकार स्पष्ट पार्नका लागि यो व्यवस्था गरिएको हो । हायर पर्चेज करारअन्तर्गत वस्तु भाडामा दिइएको अवस्थामा वस्तुको गुणस्तर सम्बन्धमा विवाद भएमा वस्तुधनीलाई विभिन्न अवस्थामा जिम्मेवार नबनाइने व्यवस्था गरिएको छ । यी अवस्थामा वस्तुधनीको कुनै गल्ती नभएको मानिन्छ किनकि निजलाई वस्तुको त्रुटिका सम्बन्धमा जानकारी

नहुने वा वस्तुको गुणस्तरका सम्बन्धमा निजले सबै कुरा खुलाएको हुन्छ । हायर पर्चेज करारअनुसार भाडामा दिइने वस्तु गुणस्तरीय हुनुपर्ने विषयमा जोड दिइएको हुन्छ । यसैले नमुनाका आधारमा हायर पर्चेज करार भएकामा भाडाका सम्पूर्ण वस्तु नमुनासँग मिल्ने कुराको आश्वासन दिएको मानिने व्यवस्था प्रस्तुत दफामा गरिएको छ । यस्तो करारमा विक्री गर्ने सम्पूर्ण वस्तुहरूमध्ये केही नमुना मात्र देखाउने र सोही गुणस्तरको वस्तु भाडामा लिने मनसायले करार गर्ने हुनाले सो कारोबारलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

वस्तुको गुणस्तरका सम्बन्धमा करारमा नै उल्लेख भएकामा त्यस्तो वस्तुको गुण करारबमोजिम नै हुनुपर्ने कुराको प्रत्याभूति गरेको मानिने व्यवस्था गरिएको छ । करारमा उल्लेख गरिए अनुसारको गुणस्तर नभएमा करार उल्लङ्घन भएको मानिने हुनाले यो व्यवस्था गरिएको हो । करारमा नै वस्तुको नमुना तथा विवरण दुबै दिइएकामा र वस्तु एकमुस्ट हस्तान्तरण भएकामा वस्तु नमुनासँग भिडेर मात्र नपुगी करारको विवरणसँगै भिडनुपर्दछ । नमुनाको विवरणमा भएको कुरा मिल्नुपर्ने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

वस्तुको स्वामित्व हस्तान्तरण

प्रस्तुत दफाले हायर पर्चेज करारसँग सम्बन्धित वस्तुको स्वामित्व हस्तान्तरण सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छ । हायर पर्चेज करारको प्रकृतिअनुसार भाडामा लिने व्यक्तिले वस्तु प्राप्त गर्नासाथ त्यस्तो वस्तु भोगचलन गर्ने अधिकार प्राप्त गर्दछ । यसो भए पनि त्यस वस्तुमाथिको स्वामित्व भने हायर पर्चेज मूल्यबमोजिम खरिद गर्ने काम सम्पन्न भएपछि मात्र भाडामा लिने व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्नुपर्दछ । वस्तुको भोगचलनको अधिकार (Right to Use) र स्वामित्व (Ownership) भन्ने कुरा पृथक् हुन् । हायर पर्चेजमा लिएको वस्तुको सम्पूर्ण मूल्य नतिरी स्वामित्व हस्तान्तरण नहुने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

भाडामा लिएको वस्तुको हेरचाह र सम्भार गर्नुपर्ने

प्रस्तुत दफाले भाडामा लिएको वस्तुको हेरचाह र सम्भार भाडामा लिने व्यक्तिले गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । भाडामा लिएको वस्तुको स्वामित्व हस्तान्तरण नभएसम्म त्यस्तो वस्तु सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नुपर्ने भएकाले नासोसरह लिए दिएको मानिन्छ । करारबमोजिम वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले सो वस्तुलाई आफ्नो स्वामित्वमा रहेको वस्तुसरह मनासिव हेरविचार र सम्भार गर्नुपर्दछ । आफ्नो स्वामित्वको वस्तु भोगचलन गर्दा त्यस्तो वस्तुको स्वामीले विशेष हेरविचार र सम्भार गर्ने भएकाले भाडाको वस्तु पनि त्यसरी नै भोगचलन गरिस् भन्ने उद्देश्यले यो व्यवस्था गरिएको हो । वस्तुको हेरविचार र सम्भार नगरी

उक्त वस्तुमा हानि नोक्सानी भएमा यी हानि नोक्सानीका लागि उक्त वस्तु भाडामा लिने व्यक्ति जिम्मेवार हुन्छ । भाडामा दिने व्यक्तिको हितका लागि तथा भाडामा लिने व्यक्तिले गल्ती गरेमा निजलाई जिम्मेवार बनाउने उद्देश्यले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

किस्ता रकम भुक्तानी गर्नुपर्ने

किस्ता रकम भुक्तानी गरी वा वस्तु फिर्ता गरी दुई तरिकाबाट हायर पर्चेज करारको अन्त्य गर्न सकिन्छ । हायर पर्चेज करारको अवधिभन्दा अगाडि नै किस्ता रकम भुक्तानी गरी तथा करार कार्यान्वयन गर्न छुटलगायतका सुविधाका लागि करार अन्त्य गर्न सक्ने व्यवस्था प्रस्तुत दफाले गरेको छ । भाडामा लिने व्यक्तिले वस्तुको हायर पर्चेज मूल्य वा भुक्तानी गर्न बाँकी रहेको किस्ता रकम भुक्तानी गरी उक्त करार अन्त्य गर्न सक्दछ । तिर्नुपर्ने रकम तिरेपछि भाडामा लिने व्यक्तिको दायित्व समाप्त हुने भएकाले निजले करार अन्त्य गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको हो । यसका लागि वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले कम्तीमा १५ दिन अगावै लिखित सूचना वस्तुको धनीलाई दिनुपर्छ । यस दफाबमोजिम करार अन्त्य भएकामा वस्तुको स्वामित्व वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिमा हस्तान्तरण हुन्छ । हायर पर्चेज करारमा यस्तो कार्य गर्दा वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिलाई कुनै किसिमको छुट दिइने व्यवस्था रहेको छ भने सो छुटसमेत पाउँछ । वस्तु धनीले चाँडै भुक्तानी पाउँदा निजलाई फाइदा भएको मानिने हुँदा छुटसमेत यथावत् रूपमा दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो । अन्यथा भएकामा बाहेक किस्ता रकम भुक्तान गरी करार अन्त्य गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ ।

वस्तु फिर्ता गरी करार अन्त्य गर्न सक्ने

हायर पर्चेज करारबमोजिम वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले अन्तिम किस्ता रकम भुक्तान गर्नु अगाडि जुनसुकै बखत लिखित सूचना दिई करार अन्त्य गर्न सक्दछ । यस्तो सूचना करार अन्त्य गर्नुभन्दा कम्तीमा १५ दिन अगाडि नै दिनुपर्दछ । भाडामा लिने व्यक्तिले करारबमोजिम वस्तुको धनीलाई सो वस्तु फिर्ता नगरी वा तिर्न बुझाउन बाँकी रहेको कुनै रकम नतिरी करार अन्त्य गर्न पाउँदैन । करार अन्त्य गर्नु अगाडिसम्मको दायित्व पूरा गर्नुपर्ने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो । वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले हायर पर्चेज मूल्यको आधा रकम बुझाएर वस्तु फिर्ता गरी करार अन्त्य गर्ने कुरा हायर पर्चेज करार तथा यससम्बन्धी कारोबारको स्थापित सिद्धान्त हो । त्यसैले करार अन्त्य गर्नु अगाडि हायर पर्चेज मूल्यको आधाभन्दा बढी रकम भुक्तानी गरिसकेको भए वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले कुनै पनि रकम बुझाउनुपर्दैन । यदि त्यस्तो मूल्यको आधाभन्दा कम रकम भुक्तानी गरेको रहेछ भने आधा रकमसम्म बुझाउनुपर्दछ । वस्तुको भोगचलन गरेबापत आधा मूल्य तिर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो । वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले आधा रकम

भुक्तानी गरिसकेपछि पनि करारबमोजिम भुक्तानी गर्नुपर्ने अन्य कुनै रकम वा दस्तुर भुक्तानी गर्नुपर्ने रहेछ भने सो दायित्वबाट छुट पाउन सक्दैन । वस्तुको किस्ता रकम भुक्तानी गर्ने कुरा र अन्य रकम भुक्तानी गर्ने कुरा पृथक् भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

भाडामा लिने व्यक्तिले आफ्नो हक तथा हित हस्तान्तरण गर्न सक्ने

भाडामा लिने व्यक्तिले आफ्नो हक तथा हित हस्तान्तरण गर्नसक्ने व्यवस्था गरेको छ । भाडामा लिने व्यक्तिको हित तथा कारोबारमा हुने सहजता विचार गरी यो व्यवस्था गरिएको हो । त्यस्तो हक, हित वा दायित्व हस्तान्तरण गर्दा वस्तु धनीले थाहा पाउनुपर्ने भएकाले निजको स्वीकृति भने लिनुपर्दछ । वस्तु धनीबाट यस्तो स्वीकृति प्राप्त गर्न लिखित अनुरोध गर्नुपर्दछ र यस्तो अनुरोध वस्तु धनीले प्राप्त गरेको मितिले १५ दिनभित्र निजले स्वीकृत गरेको वा अस्वीकृत गरेको जानकारी वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिलाई दिनुपर्दछ । १५ दिनको अवधिभित्र वस्तु धनीबाट स्वीकृतको सूचना प्राप्त गर्न नसकेमा स्वीकृति दिन इन्कार गरेको मानिन्छ । स्वीकृत गरेको वा अस्वीकृत गरेको कुरा निश्चित गर्न यो व्यवस्था गरिएको हो ।

वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले वस्तुमाथिको हक, हित तथा दायित्व हस्तान्तरण गर्न वस्तुको धनीको स्वीकृति प्राप्त गर्न नसक्दा त्यस्तो अस्वीकृति बदर गराउन पैतीस दिनभित्र अदालतमा उजुरी गर्न सक्दछ । वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले गरेको लगानीलाई विचार गरी निजको लगानी सुरक्षित पार्न कहिलेकाहीं अदालत जानुपर्ने अवस्थालाई समेत मध्यनजर गर्दै यो व्यवस्था गरिएको हो । अदालतले सो इन्कारी मनासिब नभएको आदेश गरेमा वस्तुधनीबाट स्वीकृति प्राप्त गरेको मानिन्छ ।

कानूनको परिचालनबाट भाडामा लिने व्यक्तिको हक, हित वा दायित्व अर्को व्यक्तिले हस्तान्तरण भएकामा त्यस्तो हक, हित वा दायित्व प्रयोग वा पालना गर्न यस दफामा लेखिएका कुराले बाधा पुऱ्याएको मानिँदैन । कानूनको परिचालनबाट भाडामा लिने व्यक्तिको हक, हित वा दायित्व हस्तान्तरण हुँदा पक्षहरूको इच्छानुसार नहुने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

सर्त विपरीत वस्तुको प्रयोग भएमा जिम्मेवार रहने

वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले करारको सर्तबमोजिम वस्तुको प्रयोग गर्नुपर्ने र सो नगरेमा सर्त उल्लङ्घन गर्ने व्यक्ति नै जिम्मेवार हुने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो ।

वस्तुको वास्तविक स्थितिको जानकारी दिनुपर्ने

वस्तुको धनीलाई उसको वस्तु कुन स्थानमा रहेको छ र त्यस्तो वस्तुबाट पाउने लाभ के कस्तो अवस्थामा रहेको छ

भन्ने कुराको जानकारी भाडामा लिने व्यक्तिबाट प्राप्त गर्ने अधिकार रहन्छ। यसरी भाडामा लिएको वस्तु रहेको स्थान र वस्तुबाट पाउने लाभको जानकारी दिने दायित्व भाडामा लिने व्यक्तिको हुन्छ। त्यसैले वस्तुको धनीले सो वस्तुको स्थितिका बारेमा जानकारी माग गरेमा सोको १५ दिनभित्र भाडामा लिनेले पनि जानकारी दिनुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो।

वस्तु धनीले करार अन्त्य गर्न सक्ने

हायर पर्चेज करारको प्रकृतिअनुसार वस्तु धनीले विभिन्न अवस्थामा करार अन्त्य गर्न सक्ने व्यवस्था प्रस्तुत दफाले गरेको छ जसअनुसार वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले भुक्तानी गर्नुपर्ने किस्ता रकम भुक्तानी गर्न नसकेमा वस्तु धनीले पूर्वसूचना दिई जुनसुकै बखत करार अन्त्य गर्न सक्दछ। वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले करारबमोजिमको आफ्नो दायित्व पूरा नगरेकाले करार अन्त्य गर्न सक्ने अधिकार वस्तु धनीलाई दिइएको हो। सूचना दिँदा एक हप्ता वा सोभन्दा कम अवधिका अन्तरालमा किस्ता रकम भुक्तान गर्नुपर्ने भएमा एक हप्ताको र एक हप्ताभन्दा बढी अवधिको अन्तरालमा किस्ता रकम भुक्तान गर्नुपर्ने भएमा पन्ध्र दिनको पूर्वसूचना दिनुपर्दछ। वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिलाई रकम चुक्ता गर्न मौका दिने उद्देश्यले यो व्यवस्था गरिएको हो। तथापि वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले पूर्वसूचना दिनुपर्ने अवधि समाप्त नहुँदै बुझाउनुपर्ने किस्ता रकम र सोमा लाग्ने व्याजसमेत भुक्तान गरेका अवस्थामा भने वस्तुधनीले हायर पर्चेज करार अन्त्य गर्न पाउँदैन। करारबमोजिमको कार्य भएका अवस्थामा करार अन्त्य गर्न नपाइने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो। करारको पूर्ण पालना गर्नु, आफ्नै वस्तुसरह उचित हेरचाह र सम्भार गर्नु तथा वस्तु रहेको ठाउँ र त्यस्तो वस्तुबाट पाउने लाभका विषयमा जानकारी दिनु भाडामा लिने व्यक्तिको दायित्व भएकाले सो दायित्व पूरा नगरेमा वस्तु धनीले करार अन्त्य गर्न सक्दछ। हायर पर्चेज करार अन्त्य भएमा भाडामा दिइएको वस्तुको सम्बन्धमा विभिन्न अधिकार वस्तु धनीलाई प्राप्त हुन्छन्। हेलचक्र्याई गर्ने पक्षलाई सो गल्तीवापत जिम्मेवार बनाउनु, मर्का पर्ने पक्षलाई परेको हानि नोक्सानीवापत क्षतिपूर्ति भराइदिनु तथा कानुनी सुनिश्चितताका लागि यो व्यवस्था गरिएको हो। वस्तु भाडामा लिने व्यक्ति वा हायर पर्चेज करार गर्दा जमानत दिने व्यक्ति वा लगानी गर्ने व्यक्तिले कम्तीमा आधारभूत मूल्य भुक्तानी गरिसकेका अवस्थामा भने वस्तु धनीले करार अन्त्य गर्न पाउँदैनन्। आधारभूत मूल्य लिइसकेका अवस्थामा करार अन्त्य गर्न पाउने हो भने त्यस्तो मूल्य तिर्ने पक्ष मर्कामा पर्ने हुनाले यो व्यवस्था गरिएको हो। आधारभूत मूल्य भुक्तानी भइसकेका अवस्थामा वस्तुको धनीले करार अन्त्य गरेमा अर्को पक्षले करारबमोजिम पूरा गर्नुपर्ने सम्पूर्ण दायित्वबाट फुर्सद पाउने तथा भुक्तानी गरेको सम्पूर्ण रकम फिर्ता पाउने व्यवस्था

गरेको छ। एक पक्षले करार उल्लङ्घन गरेका अवस्थामा अर्को पक्षले करारको परिपालना गरिराख्नुपर्ने भन्ने करार कानूनको सिद्धान्त भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो। यसबाट आधारभूत मूल्य भुक्तानी भइसकेका अवस्थामा वस्तुको धनीको कारणले हायर पर्चेज करार अन्त्य हुन नसक्ने र भएमा त्यसको जिम्मेवारी वस्तुको धनीले वहन गर्नुपर्ने अवस्था देखिएको छ। यसो भए पनि वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले भाडामा लिएको वस्तु सम्बन्धित धनीलाई फिर्ता बुझाउनुपर्दछ। आफूले भुक्तानी गरेको सम्पूर्ण रकम फिर्ता पाएपछि अर्काको वस्तुसमेत फिर्ता गर्नु न्यायोचित हुने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो। यसका अतिरिक्त करार अन्त्य गर्न नपाएको कारणले भाडामा लिने व्यक्तिबाट त्यस्तो करारबमोजिम पाउनुपर्ने हायर पर्चेज मूल्य रकम दाबी गर्न पाउने वस्तुधनीको अधिकारलाई कुनै किसिमले बाधा पुऱ्याएको नमानिने व्यवस्था गरेको छ। आफ्नो वस्तुको मूल्य पाउने अधिकार वस्तुधनीलाई हुने भएकाले यो व्यवस्था गर्नुपरेको हो। वस्तु रहेको ठाउँ तथा त्यसबाट प्राप्त भइरहेको लाभका विषयमा जानकारी नदिएको अवस्थामा त्यस्तो वस्तुको कुनै किसिमले हानि नोक्सानी भएको रहेछ भने सोको समेत दाबी गर्न वस्तु धनीले पाउँछ।

वस्तु जफत भएमा भाडामा लिने व्यक्तिको अधिकार

यस विषयक विभिन्न दफामा भाडामा दिएको वस्तु विभिन्न अवस्थामा जफत हुने व्यवस्था गरेको छ। वस्तु जफत गर्दा वस्तु धनीले हायर पर्चेज मूल्यका सम्बन्धमा भाडामा लिने व्यक्तिले भुक्तानी गरेको रकम र जफत भएको दिनको वस्तुको मूल्य बराबरको रकम फिर्ता गर्नुपर्दछ। आफूले लिनुपर्ने वस्तु/रकम फिर्ता पाइसकेपछि अर्काको रकम लिइराख्नु अनुचित मानिन्छ। हायर पर्चेज मूल्यको रकम तिरिसकेपछि अर्काको रकम लिइराख्ने हो भने अनुचित समृद्धि मानिने भएकाले यो व्यवस्था गरिएको हो। वस्तु धनीले वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिलाई यस्तो रकम वस्तु जफत गरेको मितिले तीस दिनभित्र बुझाइसक्नुपर्दछ। उक्त अवधिभित्र पनि वस्तु धनीले सो रकम वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिलाई नबुझाएमा उक्त रकमको वार्षिक दश प्रतिशतका दरले व्याजसमेत भुक्तानी गर्नुपर्दछ। समय र व्याजको निश्चितताका लागि यो व्यवस्था गरिएको हो।

भाडामा लिने व्यक्ति दामासाहीमा परेमा भाडामा लिएको वस्तुको स्थिति

वस्तु भाडामा लिने व्यक्ति दामासाहीमा परेको वा पर्न लागेको ठहर कुनै अदालतले गरेमा सोसम्बन्धी कार्य गर्न नियुक्त भएको लिक्विडेटर वा सोसरहका अधिकार प्रयोग गर्ने व्यवस्थापकले भाडामा लिने व्यक्तिसरह अधिकारको प्रयोग र दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवस्था प्रस्तुत दफाले गरेको छ। दामासाहीसम्बन्धी विषयलाई टुङ्गोमा पुऱ्याउन

यस्तो अधिकारको प्रयोग र दायित्व निर्वाह गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको हो । दामासाहीसम्बन्धी कार्यविधि अदालतमा विचाराधीन रहेका अवस्थामा लिक्विडेटर वा व्यवस्थापकले अदालतको अनुमति लिई करारसँग सम्बन्धित वस्तु अन्य कुनै व्यक्तिलाई कुनै किसिमले हस्तान्तरण गर्न सक्दछ । यसरी हस्तान्तरण भई वस्तु प्राप्त गर्ने व्यक्तिको हक, अधिकार र दायित्व वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिको भन्दा धेरै नहुने कारणले निजकै सरह करारवमोजिमको अधिकारको प्रयोग र दायित्व निर्वाह गर्नुपर्दछ ।

हदम्याद

हायर पर्चेज करारका विषयमा मुद्दा गर्नुपर्दाका लागि हदम्यादको व्यवस्था गरेको छ, जसअनुसार मर्का पर्ने व्यक्तिले मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस दिइसक्नुपर्दछ । प्रस्तुत दफाले मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिलाई हदम्यादको आधार मानेको छ ।

निष्कर्ष

देवानी विषय भन्नाले फौजदारी विषयबाहेक सम्पत्ति व्यक्तित्व, व्यक्तिगत सम्बन्ध, पारिवारिक सम्बन्ध, नागरिक अधिकार, नागरिक र राज्यको सम्बन्ध, वाणिज्यसम्बन्धी विषय समेतलाई जनाउँछ । यिनै विषयहरूलाई समेटेर बनेको मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ ले करार कानुनलाई समेटेको छ । कानुनद्वारा कार्यान्वयन गर्न सकिने सम्झौता अर्थात् करार गर्दासम्म पक्षको यसमा स्वाभाविक Free Will (स्वतन्त्र इच्छा) रीतपूर्वक Meeting या Mind (सहमति) दुवै तत्त्व रहेको मानिन्छ र पक्ष आफैले स्वतन्त्र इच्छाबाट आफ्ना लागि निर्धारण गरिएको दायित्व र सोको इमान्दार कार्यान्वयन नै करार कानुनको आत्मा हो । सूचना र प्रविधिका कारण निर्मित आजको Digital

Age / Global Society मा Templates एवम् Standard Form of Contract ले Freedom of Contract को मर्म ओभेलमा परेको सेवा र सुविधा प्रयोग गर्नेले मानौं करार गर्नु नै पर्ने बाध्यता जस्तो बनेको सन्दर्भ र सवालको सम्बोधन गर्न परिवर्तित सन्दर्भमा मुलुकी देवानी संहिता, २०७४ का रूपमा अस्तित्वमा आएको करारसम्बन्धी व्यवस्थामा थप भएको हायर पर्चेजसम्बन्धी करारको व्यवस्था र कार्यान्वयन मुलुकको आर्थिक अपेक्षा, सामाजिक व्यवहार र प्रचलनसमेतलाई आत्मसात् गर्न खोजेको स्पष्ट हुन्छ । करारका विवादमा अदालतबाट भएका व्याख्याका सन्दर्भमा यसको विधिशास्त्रमा Equity Justice आइरहन्छ र व्याख्याका माध्यमबाट करार कानुनलाई थप गतिशील एवम् परिष्कृत बनाएको पाइन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

मुलुकी देवानी संहिता, २०७४

मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४

हायर पर्चेज कर्जा दिने कम्पनीलाई स्वीकृति दिने नीतिगत एवम् प्रक्रियागत व्यवस्था, २०७० (तेस्रो संशोधन, २०७८)

"Hire Purchase Law and Practice" by Sir John Moffatt

"Leasing and Hire Purchase" by Barry A. Roberts

An Analysis of the Hire Purchase Agreement available at <https://blog.ipleaders.in/hire-purchase/>

Regulation on hire purchase and financial leasing of cars or motorcyclesM New Measures from the Bank of Thailand available at <https://www.noandt.com/en/publications/publication20230928-1/>

A Journey into Nepal Bank: Between Pride and Prejudice

Sudiksha Ghimire
Assistant
Nepal Bank Ltd.

I am proud to introduce myself as an employee of one of the most prestigious organizations and the oldest bank in Nepal—Nepal Bank, established in 1994. It's not just any bank; it carries a legacy of decades, and becoming a part of it is a matter of great honor. But this honor did not come without its challenges. It is a badge that I wear with pride, but it is also accompanied by the weight of an incredibly demanding journey.

The road to Nepal Bank was neither easy nor straightforward. Like so many other aspirants across the country, I started with an application—one of countless applications submitted for government jobs each year. This was followed by a commitment that required nothing less than my full dedication. For nearly a year, I spent twelve hours each day preparing for the written exam conducted by the Public Service Commission on behalf of Nepal Bank. My days were filled with books, mock tests, and notes, and my nights were restless, filled with thoughts of success, failure, and what it would mean for my future.

When the day of the exam finally arrived, I sat in the crowded examination hall with a mixture of hope, fear, and determination. I knew that for most of us, this was more than just a test—it was a chance to improve our lives, to earn respect, and to secure our future. When I passed the written exam, my heart swelled with a mix of pride and relief. However, the challenge wasn't over yet. I still had to face the interview, which proved to be even more daunting.

Facing a panel of seven high-ranking officials, I had to demonstrate not only my technical knowledge but also my confidence, composure, and passion for being a part of Nepal Bank.

Each question posed by these experienced individuals felt like a hurdle I had to overcome. I could see in their eyes that they were looking for something more than just a well-rehearsed answer—they were assessing my dedication and my ability to uphold the values of this institution. When I received the news that I had passed, it felt surreal. The weight of months of preparation lifted from my shoulders, and the realization that I had earned my place in this esteemed organization slowly sank in.

The congratulations that followed were endless. "Oh my god, a government bank—congratulations!" Friends, family members, and even acquaintances greeted me with beaming faces and enthusiastic wishes. I smiled, trying to match their enthusiasm. On the surface, it was all positivity—my hard work had paid off, and I was about to embark on a new chapter in my life.

But, here I am, 400 kilometers away from home, sitting on the cold floor of my rented flat. It doesn't quite match the grandeur that people expect when they hear "government bank job." The thrill of joining this prestigious institution was quickly replaced by the reality of being on my own, in an unfamiliar city, with an unfamiliar job. And to add to it all, it feels like a long distance, and the silence of the flat often amplifies that distance. There are times when I feel alone, with no one around to share the small ups and downs of my day. The excitement of my new job sometimes mixes with a feeling of homesickness that I can't quite shake off.

I've mastered the art of making instant noodles in at least five different ways, and I've made friends with the stray cat that comes around my

window at night. It's these small things that keep me company when the nights get especially quiet and blue. People have all kinds of expectations when they hear about a government bank job. They think we're sitting comfortably, sipping tea while leisurely stamping papers. In reality, my workdays are often filled with constant activity, managing long queues of customers, and handling a variety of tasks—some routine, some unexpected. The truth is, the work isn't easy, but it's rewarding in its own way.

The reality of being a banker in a government-affiliated institution is far more complex than what people often perceive. It is an experience filled with both honor and disillusionment, joy and frustration. People's perceptions of government bank employees are often polarized—either we are looked up to with great respect, or we are viewed through the lens of stereotypes and negative assumptions.

The Beginning: Learning the Ropes

When I joined Nepal Bank, I had no prior experience in banking. I was completely unfamiliar with counting money, filling out banking forms, or providing customer service with a smile. Everything was new—every day brought a steep learning curve. I remember the first time I sat at the counter, watching my senior colleagues handle customers with ease. I was in awe of their ability to stay calm and efficient despite the endless stream of people, each with their own issues and demands.

Now, with about 65 days of experience behind me, I have grown more accustomed to the responsibilities that come with being a banker. The initial nervousness has given way to a sense of purpose, and while I still have much to learn, I feel more confident in my role. In these two months, I have learned not just the technical aspects of banking, but also about the diverse array of people who walk through our doors every day.

I interact with people from diverse backgrounds personalities. Each person reveals a unique perspectives on the world. I now inhabit, and each teaches me lessons that go beyond the banking.

Respect amidst Simplicity

On my fourth day at the branch, an elderly lady walked in. She was probably around 66 or 67 years old, judging by the wrinkles that lined her face. Her attire was traditional, and a large 'bulaki'—a type of gold nose ornament—adorned her nose. I remember that 'bulaki' clearly, not only because it was beautiful, but also because in our branch, gold jewelry often becomes a topic of conversation, as we provide loans against gold.

Our branch is located in a rural town in the hilly region of western Nepal, and it is common to see women like her here—women whose lives are shaped by hardship, tradition, and resilience. There was, however, something about her that stood out. Unlike other customers, she took off her shoes at the entrance, treating the bank like a sacred place, as if it were a temple. My colleagues and I asked her to put her shoes back on, but she politely refused, explaining that it didn't feel right to her.

She sat down at the customer service desk, her hands folded respectfully, and explained that she wanted to withdraw the money her son had sent from the Gulf. There was a hope in her eyes—a hope nurtured by our bank, one that was driven by her pressing need for the money. Her son, like so many other young men from the region, had traveled to the Gulf in search of work, and the money he sent back was her lifeline.

The respect she showed us was humbling. She wasn't literate—she couldn't sign her name, so she provided her thumbprint instead. She was patient, soft-spoken, and incredibly polite. She treated us with reverence, not as mere bank employees, but as guardians of her hope and security. People like her, who carry themselves with dignity and respect despite their circumstances, belong to what I call the "civilized people". They remind me of the human side of banking—of how deeply our work affects the lives of others. It is not just about transactions; it is about trust, relationships, and the impact we have on people's lives.

Those Who Misunderstand Us

As human beings, we each carry our own unique burdens, facing challenges that others may

never fully understand. Working in a service-based organization, we strive to serve with a smile, often hoping for the same warmth from our valued customers in return. But sometimes, our expectations clash with reality. I remember a moment when a customer's rudeness left me feeling overwhelmed with frustration and disappointment.

It can be painful to be seen as falling short in the eyes of those we serve, especially when customers judge us not as individuals but as mere extensions of a flawed system. Often, they may see us as inefficient or unmotivated simply because we work for a government-affiliated bank. While we understand the principle that "the customer is always right," navigating the weight of these assumptions is no small task. We bring our best to our work every day, yet misunderstandings and harsh judgments remind us that staying unaffected by them is easier said than done.

In and Out without a Trace

There's a third type of person who visits the bank—those who come in, complete their transactions, and leave without leaving any impression at all. They are polite, they follow the rules, and treat us neither with the reverence of the elderly lady nor with the disdain we sometimes encounter. They are simply here to get their work done, departing as soon as it's finished.

These visitors embody neutrality. They neither make us feel special nor inadequate; they blend seamlessly into the rhythm of our workday, passing through without notice. While they may not stand out, they remind us of the everyday nature of our work. Not every interaction needs to be profound or memorable; not every person we meet will leave a lesson or a lasting impression. Sometimes, work is simply work—and that, in itself, is perfectly fine.

The Reality of Banking: Between Pride and Prejudice

There is a widespread belief that employees of government-affiliated banks do nothing—that we sit idly, that our jobs are easy and secure,

that we have no real responsibilities. This perception could not be further from the truth. Every day, we deal with long lines of customers, each with their own issues, each requiring our time and attention. We handle money, answer questions, solve problems, and make sure that every transaction is completed accurately. The stress is real, the workload is heavy, and the responsibilities are immense.

Working in a government-affiliated bank means being constantly scrutinized, often unfairly. It means dealing with the expectations of customers who believe that they are entitled to perfect service while also holding onto stereotypes about our inefficiency. It means being judged by people who have never stepped into our shoes, who do not understand the pressures we face. But amidst the challenges, there is also pride. There is pride in being part of an institution that has a long history, pride in knowing that the work we do has a real impact on people's lives. There is pride in the fact that I worked hard to get here, that I earned my place through dedication and perseverance. And most of all, there is pride in serving people like the elderly lady with the 'bulaki', who treated our bank like a temple and who saw us as guardians of her hope.

Looking ahead

As I continue my journey at Nepal Bank, I know that there will be more challenges to face, more lessons to learn, and more people to meet. I will encounter those who respect us and those who do not, those who see us as human beings and those who see us as faceless representatives of a flawed system. I will have days that feel rewarding and days that feel exhausting.

But through it all, I will hold onto the reason I started this journey in the first place—to make a difference, to serve, and to be part of something greater than myself. Working at Nepal Bank is not just a job; it is a journey filled with meaning, challenges, and growth. And for that, I am grateful.

Changing Paradigms of Corporate Social Responsibility and the Way Forward for Nepalese Banking Sector

Dr. Bal Ram Chapagain
Assistant Professor
Central Department of Management, TU

Abstract

The concept of corporate social responsibility (CSR) has evolved significantly, transforming from a corporate philanthropy isolated from core business operations to an integrated and strategic business practice aimed at creating shared value for both business and society. This article reviews the changing paradigms of CSR and explores the CSR landscape in the context of Nepalese banking sector. While the modern approach to CSR extends well beyond traditional philanthropy, the directives from Nepal Rastra Bank and the CSR initiatives of BFIs in Nepal remain largely influenced by outdated and limited views of CSR. In this context, the paper proposes strategies for Nepal Rastra Bank to apply more comprehensive CSR policies and encourages Nepalese BFIs to adopt a modern paradigm of CSR.

Keywords: *Corporate social responsibility, changing paradigms of CSR, Nepalese BFIs, Nepal Rastra Bank*

Introduction

The concept of corporate social responsibility (CSR) has undergone significant changes over the past few decades. Once seen as a philanthropic act, CSR has evolved into a comprehensive approach to business to live in line with the values and expectations of society. The new paradigm of CSR goes far beyond philanthropic activities isolated from core business activities to the integration of responsible philosophy in a firm's all value chain activities (Porter & Kramer, 2006). The model of CSR has now become more comprehensive than ever before, embracing the issues of legal and ethical compliance, stakeholder responsibility, and environmental

sustainability in such a way that it creates additional value for both business and society. The notion of CSR is still evolving in line with the changing dynamics of business and social relationships.

Despite the rapidly changing and comprehensive paradigms of CSR, Nepalese businesses, including the BFIs, still hold the traditional and narrow conceptualization of CSR (Chapagain, 2017). There is a dearth of literature regarding the exemplary role of BFIs in society. This knowledge gap may lead to the misalignment of valuable resources under the guise of CSR. Against this backdrop, this paper explores the changing paradigms of CSR, examines the CSR landscape in the Nepalese BFIs, and suggests the way forward for Nepalese BFIs.

Changing Paradigms of Corporate Social Responsibility

Corporate social responsibility in its early stages was largely associated with charitable donations and sponsorships, often with little connections to a company's core strategy and operations (Andrews, 1952). During this period, large companies, such as General Motors, started to create foundations to spend a part of their profits aimed at supporting universities, hospitals, and local community projects, which reflected the company's commitment to social responsibility through philanthropic activities.

Later, particularly during the 1960s and 1970s, scholars like Milton Friedman argued that there is only one responsibility of business, i.e. to maximize profit without deception or fraud (Friedman, 1970). When businesses maximize profits by abiding by the applicable laws and ethical guidelines, they contribute to society by creating employment opportunities.

Additionally, a profitable business pays taxes to the government and this amount can be spent by the government to promote social welfare. Therefore, asking firms to align their valuable corporate resources for social causes directly is unfair and it may create agency problems.

However, Freeman (1984) asserted that businesses are responsible towards all stakeholders, not just shareholders. It is the responsibility of businesses to fulfill the prudent interests of different stakeholders, including workplace stakeholders, marketplace stakeholders, communities in which companies operate, government, special interest groups, and so on. Freeman and other proponents of stakeholder theory took a relatively long-term perspective and articulated that CSR towards different stakeholders is not only morally right but also strategically appropriate.

Elkington (1997) explicitly recognized the responsibility vis-à-vis the natural environment in addition to the financial sustainability of business and obligation of business towards different groups of people inside and outside the business organization. This approach is popularly known as the triple bottom line approach (i.e., people, profit, and the planet).

Porter and Kramer (2006, 2011) revolutionized the paradigm of CSR by suggesting the integration of social issues into a firm's core strategy and operations. They emphasized that it is possible to transform a firm's value chain

activities to benefit society while reinforcing strategy. For instance, banks can protect poor people in rural areas from the exploitation of indigenous lenders through financial literacy programs while also capturing huge untapped markets by facilitating them to take financial services from banks.

People have started discussing political CSR in recent decades. Under this paradigm, businesses are involved in political activities, particularly those related to governance, public policy, and the shaping of social and environmental regulations (Scherer et al., 2016). Besides, the importance of cross-sector collaboration on social issues for greater impact has been widely recognized. In developing countries where governments lack adequate resources and capabilities to address pressing social issues, the practice of mandatory spending on CSR activities has also emerged (Elembilassery, 2023).

Taken together, the institutionalization of CSR, integration of responsible philosophy in business strategy and operations, innovative approaches that can create added value to both business and society, and collaboration with different actors of society for a greater and sustainable impact of the CSR initiative are the major aspects of the contemporary paradigm of CSR. Figure 1 portrays a bird-eye-view of the changing paradigms of corporate social responsibility (CSR).

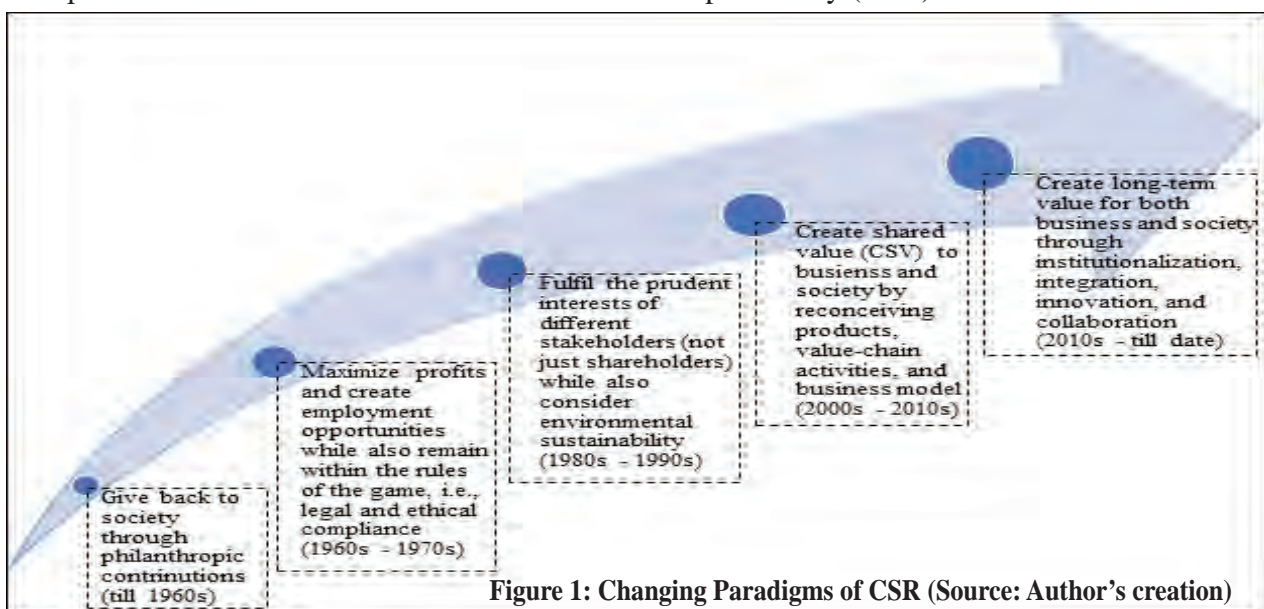

Figure 1: Changing Paradigms of CSR (Source: Author's creation)

To sum up, CSR has moved from being an optional, philanthropic add-on to becoming a strategic, institutionalized, and innovative business practice. This paradigm shift emphasizes creating long-term value creation for both business and society.

The CSR Landscape in the Nepalese Banking Sector

While CSR paradigms in the global context are rapidly changing, Nepalese businesses, including banks and financial institutions (BFIs), still consider CSR as mainly philanthropic activities (Chapagain et.al., 2024; Sthapit, 2021). The domination of the philanthropic perspective can be seen in the regulatory guidelines vis-à-vis CSR as well as in banking practices.

Nepal Rastra Bank (NRB) has mandated all BFIs to spend at least one percent of their annual net profit on CSR activities (Nepal Rastra Bank, 2023). The NRB has stipulated ten different areas for mandatory spending on CSR for class A, B, and C BFIs (i.e. commercial banks, development banks, and finance companies) while only seven areas for class D BFIs (i.e., microfinance companies). Some of the main areas of CSR spending for all types of BFIs include social development projects (education, health, natural disaster management, etc.), financial literacy programs, direct donations, sustainable development goals, expenses relating to the management of child daycare center for employees, donations to the non-for-profit orphanage and old-age homes, etc.

A study shows that the Nepalese BFIs spend their CSR budget mostly on crisis response (45%), social projects (30%), and direct donations (10%) (Nepal Rastra Bank, 2021). Thus, it appears that CSR initiatives aligned with core business strategy and operations are still not their priority areas. However, in recent years, banking sector managers have come to realize that comprehensive CSR practices, including environmental CSR, are not only helpful in responding to institutional pressures and gaining legitimacy among stakeholders but also reap long-term strategic benefits (Chapagain & Dangol, 2024).

Despite the prevalence of traditional CSR practices, there are exemplary initiatives within the Nepalese banking industry. For instance, NMB Bank has utilized its CSR fund in accordance with the guidelines set by the Nepal Rastra Bank. These funds have been allocated to various areas, including education, health, environmental protection, disaster management, and income generation programs for disadvantaged individuals, and financial literacy initiatives across all seven provinces (NMB Bank, 2023). Beyond regulatory compliance, the bank is engaged in sustainable banking practices that emphasize gender equity and social inclusion (GESI), renewable energy financing, support for climate-smart agricultural practices, and green banking initiatives. To oversee CSR activities, the bank has established a CSR Committee led by the CEO. Thus, CSR practices at NMB Bank extend beyond traditional philanthropic activities, aligning with its core values and integrating into its business strategy and operations.

Similarly, Standard Chartered Bank Nepal (SCBNL) exemplifies effective CSR practices. The bank's socially responsible philosophy is encapsulated in its brand promise, "Here for Good." It exceeds the mandatory CSR spending required by regulatory provisions, embracing modern paradigms of institutionalization, integration, and collaboration. SCBNL has developed a comprehensive CSR philosophy, along with strategies, a code of ethics, implementation mechanisms, and reporting practices.

SCBNL demonstrates strong internal CSR practices, being the first bank in Nepal to open a daycare center for employees' children at its head office in 2013. This initiative not only fulfills regulatory compliance but also fosters a better work-life balance for women employees and enhances their organizational commitment. Each year, a sufficient number of managers are trained in risk management, financial crime prevention, social and environmental standards, and other aspects of good corporate governance. Additionally, financial and digital literacy programs are prioritized at SCBNL, helping the bank comply with regulatory requirements while expanding its business.

Under its Future-makers initiative, SCBNL launched a project titled “Promoting Economic Empowerment of Adolescents for Resilient Livelihoods (PEEARL)” in Bardiya District in January 2022, in collaboration with Plan International Nepal and local NGO partner Banke UNESCO Club (Standard Chartered Bank Nepal, 2023). The project provided technical skills training to vulnerable and excluded young girls in ten different vocations, such as tailoring, fashion design, beautician services, security, dental assistance, animal husbandry, and computer operation. The project concluded successfully in October 2023, achieving decent livelihoods for all 120 girls, either through job placements or startup support.

Conclusion and the Way Forward

The paradigm of CSR is continuously changing in line with the changing values and expectations of society. The Nepalese government’s interest in the CSR agenda has become apparent with the enforcement of new legal and regulatory provisions vis-a-vis CSR. The Nepalese BFIs are also gradually moving towards embracing modern paradigms of CSR. Despite the increasing awareness and interests of both the government and the corporate sector, BFIs in particular, in the CSR agenda, the issues and challenges remain in both government policy and business practice. The main issues and challenges vis-à-vis CSR in the Nepalese BFIs are mainly concerned with the institutionalization of CSR, integration of CSR into core business practices, and financial service innovations to create a shared value and enter collaboration with different actors of society.

Many banks still view Corporate Social Responsibility (CSR) primarily as a cost rather than as an opportunity for value creation. This perception is exacerbated by a lack of comprehensive and up-to-date understanding of CSR among managers, as well as a focus on short-term profits over long-term sustainability, insufficient legal and regulatory provisions, and a lack of adequate support and recognition from different stakeholders are some of the barriers to implementing the modern paradigm of CSR in the Nepalese BFIs. Against this backdrop,

the following suggestions can be provided to the NRB to ensure better engagement of banks in CSR practices that fit the Nepalese context while also incorporating the modern paradigms of CSR.

- **Expanded Thematic Areas of CSR:** The areas of CSR spending should be expanded, considering the shared value creation (such as green banking and pro-poor banking practices), socio-economic development priorities of the country (such as entrepreneurship development, and needs of employees, which includes work-life balance initiatives, health & safety, and extended training to life management). However, banks can be mandated to spend a stipulated percentage of the total CSR budget in top-priority areas of national and/or organizational importance.
- **CSR Governance Mechanism:** The governance mechanism for CSR should be mentioned in directive from the Nepal Rastra Bank. The BOD should be held responsible for approving, disclosing, and periodically reviewing CSR policies whereas the CSR committee chaired by the CEO or Deputy CEO (with one independent expert and one CSR focal person) should be held accountable for formulating CSR policies, strategies, projects, and action plans as well as their effective implementation and reporting.
- **Comprehensive CSR Policy Instruments:** Going beyond existing legal instruments, the NRB should also include informational, fiscal-economic, and partnering instruments. A web portal incorporating government or regulatory policies on CSR, customized guidelines for different classes of BFIs, best practices, etc., can be developed, and/or training on these aspects can be given for clarity, consistency, and comparability. CSR awards can be provided to the best BFIs based on some objectively verifiable indicators. The indicators should be

comprehensive enough, including institutional arrangements, CSR spending, CSR planning & reporting, innovativeness, collaborative approach, impact assessments, etc.

- **Common CSR Foundation or Basket Fund:** BFIs may be allowed to remit a specified percentage of their total CSR budget to a common CSR foundation or basket fund by pooling resources from BFIs and executing CSR projects of national importance. Such an arrangement may help gain greater social legitimacy for the BFIs. In such a case, they may be given the discretion to spend a certain percentage of the CSR budget for using consulting services to identify, design, and implement the projects as well as to assess their impacts.
- **Comprehensive Standards for CSR Reporting:** NRB should make more comprehensive norms and standards for CSR reporting. The CSR reporting should, at least, encompass CSR governance mechanisms, CSR policies, CSR focus areas, CSR projects, CSR budget and spending, CSR projects' impact assessments, etc.

Likewise, the Nepalese BFIs should also be committed to make a meaningful positive impact in both business and society by embracing institutionalized, integrated, comprehensive, innovative, and collaborative approaches to CSR. The following specific suggestions can be made to Nepalese BFIs regarding CSR, encouraging them to go beyond the minimum regulatory requirements.

- **Updated Paradigm of CSR:** The existing paradigm of CSR adopted by Nepalese BFIs needs to be revisited and extended to fit global trends while also addressing Nepal's unique requirements. The Nepalese BFIs should embrace a comprehensive paradigm of CSR that encompasses responsible earning (i.e., compliance with legal, ethical, and governance guidelines), stakeholder responsibilities,

environmental integrity, and innovative and collaborative approaches to provide sustainable solutions to socio-economic issues with greater impact while also to fulfill strategic needs of the organization. BFIs should avoid window-dressing activities.

- **Institutionalization of CSR:** The Nepalese BFIs should institutionalize CSR practices for clarity, consistency, and continuity of CSR initiatives. To this end, BFIs should establish CSR governance mechanisms, formulate CSR policies and plans, allocate an adequate budget for CSR, implement CSR plans with a focal person to coordinate CSR initiatives, evaluate CSR projects and functional plans, and communicate and report CSR practices to the concerned government authority and other stakeholders.
- **Ethics and CSR-Related Codes and Standards:** The Nepalese BFIs should embrace ethics and CSR-related national and international codes and standards to gain stakeholder trust and confidence. BFIs can adopt various principle-based standards and process-based voluntary standards as well as the certification-based standards that are relevant to BFIs. For instance, Nepalese BFIs can adopt UNEP Finance Initiative, Equator Principles, Anti-Money Laundering (AML) Standards, UN Global Compact, GRI Financial Services Sector Standards, and Principles for Responsible Investment, etc. to enhance CSR. Similarly, the codes developed by local business communities such as FNCCI's Business Code of Conduct, 2061, and NBI's Business Code of Conduct Concepts, 2070 can also be adopted.

It is important to recognize that business and society do not exist in separate sphere; they are fundamentally interconnected. Therefore, in addition to government, regulator, and BFIs sector, other stakeholders such as civil society organizations, media, and the academic

sector should also play their respective roles to promote CSR in Nepal and help the nation achieve its cherished mission of socio-economic transformation.

References

- Andrews, F. E. (1952). *Corporation giving*. New Brunswick, USA: Transaction Publishers.
- Chapagain, B. R. (2017). Corporate social responsibility: Contrasting views and the road ahead. *The Nepalese Management Review*, 18(1), 159-162.
- Chapagain, B. R., Bajracharya, P., Adhikari, D. R., & Gautam, D. K. (2024). Managerial understanding of corporate social responsibility in Nepal. *International Journal of Law and Management*, 66(2), 172-194. <https://doi.org/10.1108/ijlma-12-2022-0272>
- Chapagain, B. R., & Dangol, S. (2024). Green human resource management practices in Nepalese commercial banks: A qualitative inquiry among human resource managers. *SAIM Journal of Social Science and Technology*, 1(1), 91-105. <https://doi.org/10.70320/sacm.2024.v01i01.007>
- Elembilassery, V. (2023). Evolutionary influences on corporate social responsibility literature: a review and prognosis. *Society and Business Review*, 18(3), 504-522. <https://doi.org/10.1108/SBR-05-2022-0136>
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: The triple bottom line of 21st century business*. CapQmone: Oxford.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Boston, MA: Pitman.
- Friedman, M. (1970, September 13). A Friedman doctrine: The social responsibility of business is to increase its profits. *The New York Times Magazine*, p. 126.
- Nepal Rastra Bank. (2023). Unified directives. <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/10/Unified-Directives-2080-Final-Upload.pdf>
- NMB Bank. (2023). Annual Report 2022/23. Retrieved from: <https://backend.nmb.com.np/storage/reports/2024/01/7535-Annual%20Report%20%20English%202022-23.pdf>
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and society: The link between competitive advantage and corporate social responsibility. *Harvard Business Review*, 84(12), 78-92.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value: How to reinvent capitalism and unleash a wave of innovation and growth. *Harvard Business Review*, January-February, 62-77.
- Scherer, A. G., Rasche, A., Palazzo, G., & Spicer, A. (2016). Managing for political corporate social responsibility: New challenges and directions for PCSR 2.0. *Journal of Management Studies*, 53(3), 273-298. <https://doi.org/10.1111/joms.12203>
- Standard Chartered Bank Nepal. (2023). Annual Report 2022-23. Retrieved from: <https://av.sc.com/np/content/docs/np-scb-annual-report-two-zero-twenty-two-twenty-three.pdf>
- Sthapit, A. (2021). Corporate social responsibility in Nepal. In S.O. Idowu (Ed.), *Current Global Practices of Corporate Social Responsibility. CSR, Sustainability, Ethics & Governance* (pp 777-800). Springer, Cham.

Client Protection for Sustainability of MFIs in Nepal

Dr. Bharat Singh Thapa

Assistant Professor

Central Department of Management, TU

Introduction

Microfinance Institutions (MFIs) are essential in providing financial services to marginalized and underserved populations, empowering low-income individuals through small loans, savings, payments and insurance products. These services enable such people to engage in self-employment activities, improve their livelihoods, and come out from vicious cycle of poverty. However, the rapid growth of the sector has raised concerns about client welfare, over-indebtedness, and sustainability. Client protection is thus critical for the long-term success of MFIs.

In fiscal year 2072/73, Nepal Rastra Bank (NRB) introduced the Client Protection Fund, mandating Microfinance Institutions (MFIs) to allocate 1 percent of their annual net profit and 25 percent of any dividend amount distributed above 20 percent of their paid-up capital to ensure client safety. In the 2081/82 monetary policy, NRB further strengthened these provisions. Under the new rules, MFIs are required to progressively increase their contributions to the Client Protection Fund as follows:

- 1.5 percent of annual net profit by the end of FY 2081/82,
- 2 percent by FY 2082/83,
- 3 percent by FY 2083/84.

Additionally, the allocation of dividends to the fund has been revised, with MFIs now required to set aside 35 percent of any dividend distributed above 15 percent of their paid-up capital. This increased allocation is designed to enhance the financial safeguards for clients

while promoting sustainable growth and ethical practices within the microfinance sector.

Despite this regulatory measure, many clients remain dissatisfied, alleging coercive recovery practices. The persistence of such grievances raises questions about the effectiveness of existing client protection mechanisms and the ethical practices of MFIs. Moreover, the negative perception of MFIs as loan sharks could jeopardize the sustainability of microfinance, a sector crucial for financial inclusion and poverty alleviation in Nepal. When MFIs prioritize the protection of their clients, they create a mutually beneficial environment that supports both the institution's financial health and the well-being of clients. This paper explores the principles of client protection, empirical evidence on their impact, and the Nepalese experience in implementing these principles.

Client protection principles

The Smart Campaign, a global effort to embed client protection in the microfinance industry, developed seven core client protection principles. These principles provide a framework for MFIs to build transparent, fair, and responsible relationships with their clients.

- 1. Appropriate product design and delivery:** MFIs should offer financial products that meet the specific needs and capacities of clients without overburdening them. For example, farmers in rural areas need a loan to buy seeds but cannot afford large monthly payments. The MFI can offer a small loan with flexible, seasonal repayments timed around the farmer's harvest cycle.

2. **Prevention of over-indebtedness:** Institutions must ensure that clients have the capacity to repay loans without falling into over-indebtedness, which can lead to default and long-term financial distress. Therefore, before granting a loan, the good MFIs check the client's existing debt and income level to ensure they can repay the new loan comfortably.
3. **Transparency:** Clear communication regarding loan terms, interest rates, and fees is essential to help clients make informed decisions. For example, MFI explains the loan terms, including the interest rate, service charges and any hidden fees, in simple language the client understands before they sign the contract.
4. **Responsible pricing:** MFIs should price their products responsibly, ensuring that interest rates, fees, and other costs are not exploitative. The MFI may offer loans at an interest rate that covers its costs but is still affordable for low-income clients, ensuring fair access to credit.
5. **Fair and respectful treatment of clients:** This includes treating clients with respect and dignity, without engaging in aggressive or harmful collection practices. For example, if a client misses a payment, the loan officer visits them to understand their situation and offers a repayment plan instead of resorting to harassment or threats.
6. **Privacy of client data:** MFIs must protect the confidentiality of client information and ensure it is not misused. To ensure privacy, the MFIs keep clients' financial and personal information secure and only shares it with authorized personnel, ensuring it is not used for marketing or unauthorized purposes.
7. **Mechanisms for complaint resolution:** Clients should have access to mechanisms where they can voice grievances and have their concerns addressed in a timely and fair manner. The MFI may have a toll-free number and a grievance desk where clients can report any issues, such as problems with loan processing or unfair treatment, and receive prompt resolutions.

By adhering to these principles, MFIs can create an environment of trust and fairness, reducing risks to both the client and the institution.

Empirical evidences

Empirical evidence suggests that client protection is not just an ethical obligation but also a key factor in the long-term sustainability of MFIs. Several studies highlight the positive correlation between client protection practices and institutional sustainability. MFIs that actively safeguard client interests often enjoy higher client retention rates, lower default rates, and enhanced reputational capital.

For example, research from the Consultative Group to Assist the Poor (CGAP) found that institutions adopting client protection principles experienced lower levels of client over-indebtedness and higher levels of client trust. This trust translates into more stable client relationships, which in turn leads to more consistent loan repayments and fewer operational risks. On the other hand, neglecting client protection can result in reputational damage, loss of client loyalty, and increased default rates, all of which can undermine the financial health of MFIs.

Moreover, a focus on client protection fosters long-term financial inclusion by ensuring that microfinance services remain accessible and beneficial to clients. MFIs that implement responsible lending practices contribute to the economic empowerment of clients, which in turn bolsters the institution's portfolio quality and financial sustainability.

How Nepalese MFIs adopt client protection principles?

Nepalese MFIs have made significant strides in adopting client protection principles, driven by both regulatory frameworks and industry initiatives. In recent years, the Nepalese microfinance sector has undergone substantial growth, serving millions of low-income households across the country. This expansion has been accompanied by a growing recognition of the importance of client protection in maintaining both client well-being and institutional stability.

Nepalese MFIs typically integrate client protection principles into their operations through product design, customer service training, and credit assessment procedures. For example, many MFIs in Nepal have adopted responsible lending practices that emphasize affordability, ensuring that clients are not overburdened by debt. Additionally, transparency in loan terms and conditions has become a priority, with institutions providing clear, easy-to-understand explanations of interest rates and repayment schedules.

Another important aspect of client protection in Nepalese MFIs is the protection of client data. Institutions have established safeguards to ensure that personal and financial information is kept confidential and is only used for its intended purposes.

Despite these positive strides, Nepalese MFIs face significant challenges in fully implementing client protection principles, particularly in the face of rising opposition from groups like the “Microfinance Against Struggle Committee” and the broader Movement Against MFIs. These movements highlight grievances related to over-indebtedness, high interest rates, and aggressive loan recovery practices in certain regions, which have sparked protests and calls for reform. While many MFIs are working to address these concerns by adhering to global client protection standards, the sector continues to grapple with balancing growth and client welfare, especially in underserved and economically vulnerable communities.

Best practices

Several Nepalese MFIs stand out for their best practices in client protection, serving as models for others in the sector. These institutions have implemented innovative approaches to ensure that client needs are met responsibly while maintaining institutional sustainability.

One such practice is financial literacy programs. Leading MFIs in Nepal conduct regular training sessions for clients to improve their financial literacy, ensuring that clients understand the terms of the loans they are taking and the importance of timely repayment. These programs empower clients to make informed financial decisions, which reduces the risk of

over-indebtedness and enhances repayment rates. Nepal Rastra Bank has also made it mandatory for MFIs to allocate at least 5 percent of their Corporate Social Responsibility fund to financial literacy program for their clients.

Another best practice is the establishment of robust grievance redressal mechanisms. Some MFIs have set up dedicated channels where clients can report issues or concerns regarding their loans or services. These channels ensure that grievances are addressed promptly and fairly, which fosters trust and satisfaction among clients. NRB has also made provision of a grievance handling mechanism by creating a separate desk and web portal.

Additionally, responsible loan disbursement practices have been adopted by Nepalese MFIs to avoid over-indebtedness. This involves thorough credit assessments that consider the client’s ability to repay, existing liabilities, and future income prospects. This approach not only protects clients from financial distress but also safeguards the institution’s portfolio quality. To ensure this, NRB has made a provision of single obligor limit and limiting MFI client up to two only.

Challenges

Despite the progress made by Nepalese MFIs, several challenges remain in fully adopting and implementing client protection principles. One of the primary challenges is over-indebtedness. With the rapid expansion of the microfinance sector, competition among MFIs has intensified, leading to aggressive lending practices in some cases. This has resulted in clients taking multiple loans from different institutions, which increases the risk of default and financial stress.

Another challenge is the lack of financial literacy among clients. Many clients, especially those in rural areas, have limited understanding of financial products, loan terms, and the risks associated with borrowing. This makes them vulnerable to exploitation and increases the likelihood of over-indebtedness.

Operational costs also pose a challenge for MFIs striving to implement client protection measures. While ensuring client protection is essential for sustainability, it requires resources

for training staff, improving transparency, and establishing grievance mechanisms. Smaller MFIs with limited resources may find it difficult to allocate sufficient funds to these areas without compromising their financial viability.

Lastly, regulatory enforcement remains inconsistent. While there are guidelines in place, ensuring that all MFIs comply with client protection standards can be difficult, particularly in remote areas where regulatory oversight is limited.

Role of Nepal Rastra Bank

The Nepal Rastra Bank (NRB), as the central bank and regulatory authority for financial institutions in Nepal, plays a crucial role in promoting and enforcing client protection in the microfinance sector. NRB has introduced various regulations and guidelines aimed at ensuring that MFIs operate responsibly and protect the interests of clients. Nepal Rastra Bank (NRB), under Unified Directives (2079) for MFIs, specifically under Directive Number 19, has made provisions related to client protection.

One of NRB's most significant contributions is the introduction of interest rate caps for MFIs, which helps prevent excessive pricing of loan products. This regulation ensures that clients are not charged exploitative interest rates, promoting fairness and transparency in the microfinance sector. Additionally, NRB has mandated that service charges on loans be limited to 1.3 percent, a reduction from the previous 1.5 percent, further enhancing the affordability of financial services.

NRB also monitors and regulates the credit risk of MFIs by setting guidelines for responsible lending. This includes provisions for credit assessments to prevent over-indebtedness and the creation of adequate loan loss reserves to safeguard against defaults. Moreover, NRB promotes financial literacy initiatives across the country, which helps clients better understand their rights and responsibilities when engaging with MFIs.

In addition to regulatory measures, NRB has played a pivotal role in encouraging

industry-wide adherence to client protection principles through collaborations with local and international organizations. This includes efforts to raise awareness of the Smart Campaign's client protection principles and provide technical assistance to MFIs in implementing these standards.

Conclusion

Client protection is a critical component for the sustainability of Microfinance Institutions (MFIs). By ensuring that clients are treated fairly, transparently, and responsibly, MFIs not only safeguard their clients' well-being but also secure their own long-term viability. Empirical evidence underscores the positive impact of client protection on institutional sustainability, while the experience of Nepalese MFIs highlights both successes and ongoing challenges in this area. Moving forward, the role of regulators like Nepal Rastra Bank will remain essential in promoting client protection and fostering a healthy microfinance ecosystem in Nepal. In this way, client protection principles serve as the foundation for building a sustainable and inclusive financial system that benefits both MFIs and their clients.

References

- Nepal Rastra Bank. (2024). Unified directives for microfinance institutions. Nepal Rastra Bank. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/04/Unified-Directive-Microfinance-2079PR.pdf>
- Smart Campaign. (2024). Client Protection Principles. Retrieved from: <https://www.centerforfinancialinclusion.org/research/consumer-protection/smart-campaign/>
- CGAP. (2010). Implementing the Client Protection Principles. CGAP. Retrieved from: <https://www.cgap.org/sites/default/files/CGAP-Technical-Guide-Implementing-the-Client-Protection-Principles-A-Technical-Guide-for-Investors-Jan-2011.pdf>
- Nepal Rastra Bank. (2024). Circular to MFIs (Circular No. 01/2024). Nepal Rastra Bank. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2024/07/Circular-1-For-MFIs-Final.pdf>

Effective Management across all Development Processes

Mohan Raj Ojha
President

Management Association of Nepal (MAN)

Management is the most critical tool for attaining a nation's development and prosperity. It involves the efficient allocation and utilisation of resources – whether human, financial, material, environmental, natural, or informational – to achieve collective goals within a defined timeframe. Good management plays a pivotal role in steering a country toward growth, stability, and prosperity by ensuring effective public services, creating a conducive environment for business, and promoting social welfare. In the context of national development, management serves as the framework through which strategies and policies are crafted, programs are implemented, and challenges are addressed. Whether it is infrastructure development, economic reform, or social welfare initiatives, effective management ensures clear goals, optimal resource utilisation, and sustainable outcomes.

At the governmental level, effective management translates into good governance, characterised by transparency, accountability, and the capacity to plan and execute policies for the benefit of the entire population. In Nepal, as in many developing nations, the management of government resources and services is critical to improving the quality of life for citizens. Poor management often leads to corruption, inefficiency, and the misallocation of resources, undermining the country's development potential. Good management ensures:

- Strategic allocation of resources.
- Timely execution of development projects.
- Improved public services, reducing social inequalities.

- Strengthened public institutions capable of long-term planning and effective crisis management (e.g., disaster response).

On the societal front, good management fosters a cohesive, equitable, and resilient society. Social institutions – such as education systems, healthcare, and community organisations – require structured management to function effectively. Proper management of these resources can help build stronger, more unified communities where resources are fairly distributed, and the public actively participates in shaping their own development.

In an organisational context, management drives efficiency, innovation, and growth. For businesses, I/NGOs, and other organisations, proper management ensures that goals are met while maximising productivity and employee well-being. In Nepal, the rise of the private sector has made organisational management more critical than ever, as companies adopt global best practices to compete regionally and globally. Good organisational management leads to better strategic decisions, sustainable growth, and a more engaged workforce. Effective organisational management impacts:

- Competitive advantage and market growth.
- Employee engagement and productivity.
- Adoption of ethical practices and corporate social responsibility.
- Innovation and adaptability to changing market conditions.

In the Pre-Management era in Nepal, governance was primarily centered on traditional models

such as kingship and informal local power structures. Strategic management practices were almost nonexistent at the government level, with rulers focusing more on consolidating power than on implementing long-term development strategies. The Rana regime and the autocratic monarchy operated with minimal public accountability, resulting in a governance system characterized by a lack of transparency, efficiency, and effective management of public services. At the organizational level, most businesses were family-owned and relied on traditional methods, which left little room for innovation or structured management. Formal education in management was virtually nonexistent, particularly in sectors like business and education, severely limiting the development of professional management skills across industries. This lack of structured management at all levels created a stagnant environment with minimal growth.

In Nepal's present management landscape, the transition to democracy and federalism aims to decentralise governance, yet persistent challenges of corruption and inefficiency highlight a need for ethical leadership rooted in integrity.

Nepal, as the land of Lord Buddha – an apostle of peace and compassion – should embrace Buddha's teachings in management.

Buddha's teachings on Right Action – acting ethically and responsibly – are crucial here. At the government level, issues such as corruption scandals and infrastructure delays highlight a lack of adherence to ethical principles in public service. Right Action calls for a commitment to transparent, fair decision-making that benefits society, and recent improvements like e-governance systems reflect a positive step toward this, encouraging greater accountability in government operations.

At the societal level, there is a growing demand for accountability and better services, with the public increasingly vocal about governance and social justice. Buddha's teaching on Right Speech – speaking truthfully and constructively – resonates here, especially as public discourse and social activism push for reforms in education, healthcare, and other critical sectors

suffering from mismanagement. Ethically, this aligns with fostering open dialogue for the common good.

In the organisational context, Buddha's principle of Right Livelihood – pursuing ethical and meaningful work – emphasises the importance of running businesses that not only profit but also contribute positively to society. These teachings underscore the need for ethical integrity at every level of management in Nepal, guiding both leaders and organisations toward sustainable, responsible growth.

Looking toward the future of management in Nepal, there is a growing need for ethical leadership. At the government level, future leaders must embrace mindfulness (Sati), compassion, and ethical governance to guide decision-making. By applying Right View and Right Intention, governments can prioritise sustainable, inclusive policies that benefit society as a whole. Mindful policy planning – rooted in awareness of the long-term impact of decisions – can lead to more effective crisis management and sustainable development. Rather than focusing on short-term gains, a mindful government would address societal needs with greater care and consideration, creating a transparent, accountable, and inclusive governance system.

At the organisational level, mindfulness has the potential to transform leadership and employee welfare. Mindful leaders who embody Sati, can foster positive work environments by being fully present, empathetic, and attuned to their teams' needs. This enhances decision-making while nurturing employee well-being. Organisations that prioritise employee welfare by encouraging mindfulness practices can reduce workplace stress, improve mental health, and boost productivity. By embracing Right Livelihood, businesses can adopt ethical and sustainable practices that align profitability with social responsibility. Future companies should aim to create meaningful work environments where mindfulness and ethics guide operations, ensuring the well-being of employees and contributing to societal growth. This mindfulness-driven approach would foster

greater organisational resilience and adaptability in the face of challenges.

In conclusion, effective management is essential for fostering national development, whether through improved governance, empowered communities, or thriving organisations. By addressing current challenges like corruption and inefficiency, and prioritising

accountability, innovation, and employee welfare, Nepal can position itself for long-term growth and resilience. The success of these efforts will depend on the commitment of leaders, institutions, and businesses to uphold principles of good governance and responsible management, ensuring a prosperous future for the nation.

Foreign Exchange Management and Control in Nepal

Som Raj Nepali
Assistant Director
Nepal Rastra Bank

Background

The proper combination of well-formulated and implemented fiscal policy and monetary policy has a lot to ensure the economic growth and development of a nation. For the external sector stability and transition from an import-based economy to a production-based economy, foreign exchange management plays a vital role in the Nepalese context. Foreign exchange management is a scientific and systematic approach to managing foreign exchange, exchange rates, FX markets, FX intermediaries, and national as well as international rules and regulations for achieving broader economic objectives and goals.

Foreign exchange reserve management policies, practices, and plans differ from economy to economy and central bank to central bank depending upon their peculiar needs, economic conditions and circumstances and use of international best practices. The role of the central bank majorly comes in the case of proper coordination between fiscal decisions and monetary management operation decisions so that price stability, external sector stability and the overall financial stability are ensured. Strong base and stable foreign exchange reserves provide the cushion against the economic shocks and compliment monetary policy to achieve its stated objectives. Therefore, an FX reserve of a country is also termed as a self-insurance against such shocks.

Present Situation of Foreign Exchange in Nepal

According to NRB (Mid July, 2024), major highlights of Current Foreign Exchange Situation of Nepal (Based on Annual Data of 2023/24) are as followed:

- Gross foreign exchange reserves increased by 32.6 percent to Rs.2041.10 billion in mid-July 2024, which was Rs.1539.36 billion in mid-July 2023.
- In US Dollar terms, the gross foreign exchange reserves stood at USD 15.27 billion in mid-July 2024.
- This level of foreign exchange reserve is sufficient to cover the merchandise and services imports for 13 months.
- Remittance inflows increased 16.5 percent to Rs.1445.32 billion during FY 2023/24.
- The current account remained at a surplus of Rs.221.34 billion in mid-July 2024 compared to a deficit of Rs. 46.57 billion in mid-July 2023.
- Balance of Payments (BOP) remained at a surplus of Rs.502.49 billion in mid-July 2024 compared to a surplus of Rs. 285.82 billion in mid-July 2023.
- During FY 2023/24, merchandise exports decreased 3.0 percent to Rs.152.38 billion against a decrease of 21.4 percent in the FY 2022/23.
- Likewise, the merchandise imports decreased 1.2 percent to Rs.1592.99 billion in FY 2023/24 against a decrease of 16.1 percent in FY 2022/23.
- Total trade deficit decreased 1.0 percent to Rs.1440.60 billion in FY 2023/24.

Trend of Gross Foreign Exchange Reserves

The following figure shows the trend of gross foreign exchange reserves for last eight years:

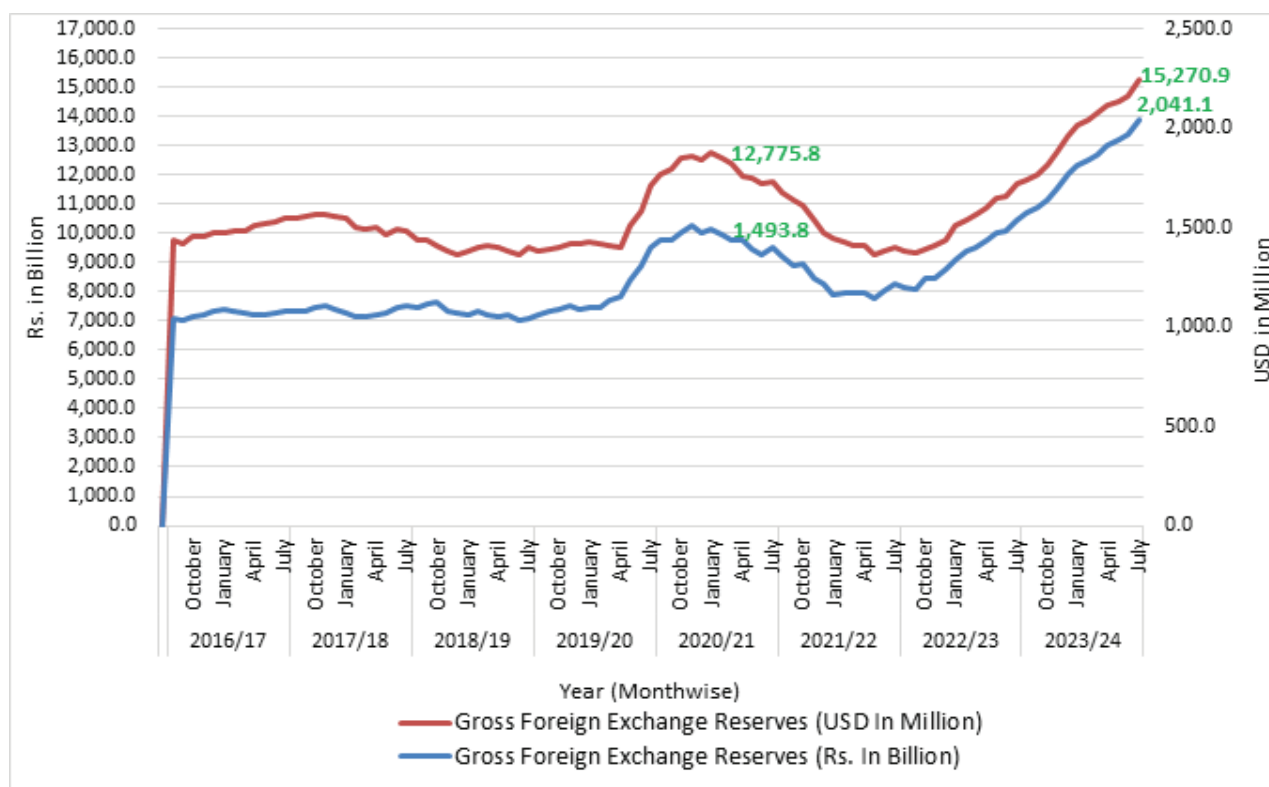

Figure 4: Trend of Gross Foreign Exchange Reserves (USD in Million and NPR in Billion)

Source: NRB 2024

Table 1: Selected Macroeconomic Indicators (Based on the Annual Data of 2023/24)

Heading		Annual					
		2018/19	2019/20	2020/21	2021/22	2022/23	2023/24
S/N	External Sector (growth in percent)						
1	Export Growth	19.4	0.6	44.4	41.7	-21.4	-3.0
2	Import Growth	13.9	-15.6	28.7	24.7	-16.1	-1.2
3	BOP(-Deficit) (Rs. in billion)	-67.40	282.4	1.2	-255.3	285.8	502.5
4	Current Account Balance (Rs. in billion)	-267.0	-33.8	-333.7	-623.3	-46.6	221.3
5	Workers' Remittances (Rs. in billion)	879.4	875.0	961.1	1007.3	1240.7	1445.3
6	Trade Balance (Rs. in billion)	-1321.4	-1099.1	-1398.7	-1720.4	-1454.6	-1440.6
7	Trade Balance with India (Rs. in billion)	-855.2	-665.2	-865.2	-1044.9	-921.2	-893.5
8	External Debt (Rs. in billion)	594.6	819.7	934.1	1027.3	1170.2	1252.3
9	External Debt / GDP	15.4	21.1	21.5	20.6	21.9	22.0
** Preliminary Estimate							
y-o-y: mid-July to mid-July							

Foreign Exchange Reserves Adequacy (Month wise data)

Assessing the appropriate level of reserves to hold is challenging—not just because of the multiple roles played by reserves, but also because of the complexity of quantifying external risks and vulnerabilities, and the opportunity cost each country faces (IMF, 2024).

The following figure shows the trend of Foreign Exchange Reserves Adequacy (Month wise data) for last eight years:

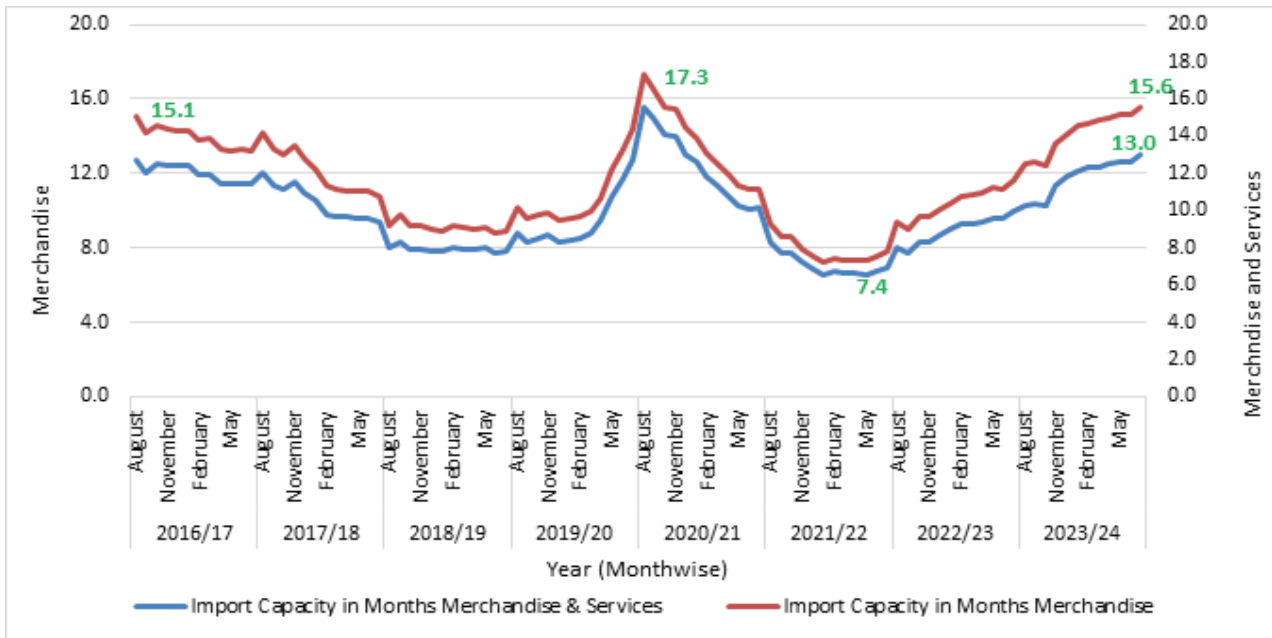

Figure 4: Import Capacity in Months

Source: NRB, 2024

Legal Framework and Regulation of Foreign Exchange Management in Nepal

The stabilization of exchange rates is an important duty of any central banks. NRB Act - 2002, Chapter 2, Section 4 "Objectives of the Bank" has mandated NRB;

- To formulate necessary monetary and foreign exchange policies in order to maintain the stability of price and balance of payment for sustainable development of economy, and manage it;

Likewise, **NRB Act-2002**, Chapter 7, Section 7 "Foreign Exchange Policy, Regulation and Reserve", 62, 'Foreign Exchange Policy' has mandated NRB as "The bank shall have full authority to formulate, implement and cause to implement foreign exchange policy of the Kingdom of Nepal."

The stance of **Monetary Policy 2024/25** has been kept cautiously accommodative stance to support economic activities given the comfortable level of foreign exchange reserve and lower inflation. It helps to promote macroeconomic stability by maintaining price and external sector stability and to support economic growth. The monetary policy framework and targets are guided by the continuation of the exchange rate peg of the Nepali Rupee vis-a-vis the Indian Rupee as the

nominal anchor of monetary policy. Likewise, the goal of the monetary policy is to keep the foreign exchange reserves at a level that is sufficient to cover at least 7 months of import of goods and services (NRBa, 2024). Foreign Exchange Management Department (FEMD) is responsible to carry out and fulfill the mentioned objective of NRB.

Following are the other attracting legal and regulatory framework:

- Foreign Exchange Regulation Act, 2019
- Restricting on Investing Abroad Act, 2021
- Nepal Rastra Bank Act, 2002
- NRB Remittance Bylaw, 2067
- NRB Money Changer Bylaw, 2077
- NRB Licensing and Inspection Bylaw, 2077
- Nepal Rastra Bank Foreign Investment and Foreign Loan Bylaw, 2078
- Unified Directives 2080 and other Circulars
- Uniform Customs and Practice for Documentary Credits 600
- NRB Strategic Plan (For e.g. 4th Plan 2022-2026)

- Periodic Plan (For e.g. The Sixteenth Plan 2024/25-2028/29)
- Monetary Policy

The Sub-headings of Unified Directives 2080 are as follows:

- Circular 1: Import Related Provisions
- Circular 2: Asian Clearing Unit (ACU) member countries related transactions
- Circular 3: Gold Import and Sale Related Provisions
- Circular 4: Gold and Silver
- Circular 5: Export Related Provisions
- Circular 6: Export Incentive
- Circular 7: Convertible Foreign Currency (CFCY) Exchange Facility
- Circular 8: Education Foreign Exchange Facility
- Circular 9: Cash Holding by Citizens
- Circular 10: Foreign Exchange Facility to Government Entity
- Circular 11: Payment against Service Import from Third Countries
- Circular 12: Repatriation
- Circular 13: Foreign Currency (FCY) Bank Guarantee
- Circular 14: Electronic Card
- Circular 15: Cash Convertible Foreign Currency (CFCY) Sale

- Circular 16: Transaction of Chinese Yuan
- Circular 17: CFCY A/C opening
- Circular 18: FCY loan
- Circular 19: Derivatives, Forward Contract and Interest Rate Swap
- Circular 20: Buy and sell of FCY
- Circular 21: Issue of bond in CFCY
- Circular 22: Foreign Direct Investment (FDI) and Foreign Loan
- Circular 23: Licensing of FCY Transactions
- Circular 24: Remittance
- Circular 25: Money changer
- Circular 26: Foreign Exchange Encashment Receipt (FEER)
- Circular 27: Anti-Money Laundering/ Terrorism Financing (AML/TF)
- Circular 28: Miscellaneous
- Circular 29: Bi Bi Ni Forms and Online Reporting

Foreign Exchange Lens in Nepal

The bank shall maintain international reserve at a level, which shall be adequate for the execution of monetary and exchange rate policies and for the prompt settlement of the international transaction. The stance of the yearly and subsequent quarterly review of the monetary policy of the Nepal Rastra Bank is to make the economy buoyant by maintaining price and external sector stability.

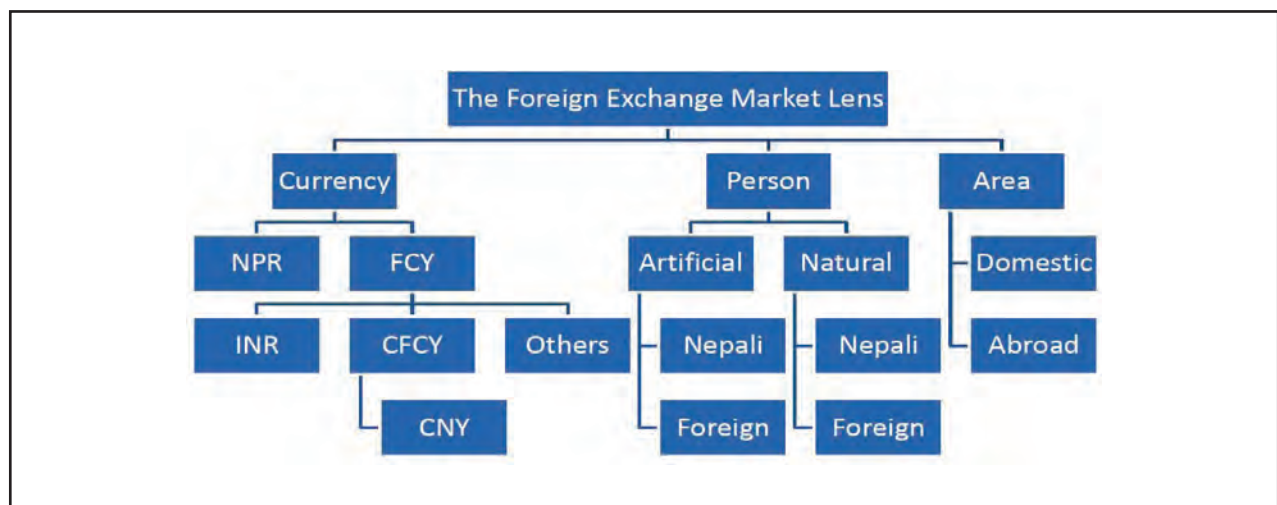

Figure 2: Foreign Exchange Lens in Nepal

Practice of Foreign Exchange Facilities in Nepal (Unified Directives 2080, End September, 2024)

Passport Facility

- Nepalese citizens travelling abroad (valid passport, Visa if required, Confirmed Ticket)
- Max \$2500 or Equivalent CFCY each time, 2 times in a year.
- Maximum \$500 or Equivalent CFCY, Foreign Employment having labor permit from government of Nepal going to Japan, South Korea, Europe, USA, and Canada.
- Maximum \$200 or Equivalent CFCY, Foreign Employment having labor permit from government of Nepal going to other countries except above.
- Money changer licensed to sale CFCY can provide passport facility to Nepali upto \$ 200 or Equivalent CFCY.
- Up to \$1000 for Travel Document issued by Government of Nepal.
- Travelling to SAARC Countries using Land Route (Except Tibet and India) up to \$1000 each time Max of \$2000 per year.
- Trade Promotion, Trade Fair, Trade Seminar: \$5000 each time based on necessity
- Online FCY payment: Max. \$500 or equivalent CFCY yearly on online purchase or goods & service from abroad paid via prepaid card of Commercial bank or National level b class banks

Exchange Facility: Settlement Expenses for Immigrant Visa

- Immigrant visa (USA & CANADA), Visa highly skilled migrant program and Visa Settlement-AF (UK), Permitted to remain in Australia indefinitely
- Settlement expenses to Nepalese Citizens \$5000 per person (one time), allowed passport facility for one time.

If insufficient exchange facility against passport facility:

- Apply to FEMD: With reason, based on justification

(PAN is compulsory for the persons asking for more than \$5000 or Equivalent CFCY meant for the education, Immigration and medical purpose)

Institutions not having CFCY Account:

Government Entity and NRB: No limit of FCY for official travel

Exchange facility for Miscellaneous Purpose

- Banks and Financial Institutions (BFIs)
- NRB approval is not required for: Books and newspaper, Registration and membership fee, fee for meeting, seminar, License fee.
- Beneficiary must be institutions
- **Medical Expenses: Up to \$10k per year BFIS, above NRB approval**
- **Exchange Facility to Tour Operator for Tour Package**
- **For third Country:**
- USD 1000 per person to foreign tour agency with evidence
- If not sufficient, record in Passport

Education Exchange Facility

Except India

- Exchange Facility only to higher education
- No Objection letter,
- Brochures, Invoice, I-20 and other supporting documents if any
- Visa, Passport and Confirmed Air Ticket
- Education fee to related Educational Institution (in general) through banking channel.

For India

- Exchange facility to School education as well

- No Objection letter,
- Brochures, Invoice, I-20
- Education fee to related Educational Institution (in general) through banking channel.
- CFCY in case of int'l competition quota: Tuition fee
- living expenses in INR
- If parents having FCY account can be debit up to education fee

Exchange Facility to Government Entities

Purpose

Import of goods and equipment, medicine, membership fee, service fee, maintenance fee, advertisement, rent or lease of aero plane, rental and maintenance of engine and parts of aero plane, overall fee, rent of stall, broadcast service fee, transponder fee, V sat fee, demurrage and detention fee, legal fee, consultancy fee, technical service fee, and Travel Allowance and Daily Allowance (TADA).

-No limit

Direct Approval from NRB: Any Purposes

- Ministries, Departments and Offices of Nepal Government
- Constitutional body
- Nepal police
- Nepal army
- Armed Police Force

Salary Repatriation Including India

- Maximum 75% after tax
- Max. \$ 6K p/m up to \$72K p.a. (No limit to Indian Citizen)
- PF, RF, Gratuity 100 % after tax (Up to 75% during employment)
- In case of Indian Citizens only IC
- Foreign Employee working in Nepalese Airlines: Permanent Approval up to 1 year

Transaction of Indian Rupees with Public

➤ **Purpose**

- Travel, Study, Medicine, Religious Travel etc.

➤ **Cash**

- INR 25,000
- Up to INR 50,000 for medicine (based on recommendation of Doctor)

➤ **Other Instrument**

- More than 25000, Draft/TT, Prepaid-Debit-Credit Card
- Evidence and Purpose

Following Exchange Facility is not allowed to Invest in India:

- Insurance Policy Purchase and Premium Payment
- Investment in Share
- Purchase Land and Building
- Similar Capital Account Nature
- Account opening in BFIs and Cooperative in India
- Interest and Principal Payment, Dividend Payment

FCY Account Opening

- Eligibility: All having source of FCY (Except Donation and Gift for Person but Intuitions can open if they validate the source).
- Account Types: Current, Savings, Call, Fixed.
- Allowed FCY: All convertible currencies except INR.
- KYC, AML/CFT, FERA, FIRA.
- Tourist can open FCY account until visa period.
- Licensed entities (Money Changers, Remittance Companies etc.): Only up to validity of license.

Practices of Foreign Exchange Transaction and Commission

Transactions by BFIs

CFCY buying commission:

- Below Deno 50: 0.5%.
- Deno 50 & above: Zero.
- CFCY Selling commission: Zero.

Transaction by Money Changers:

CFCY Buying commission:

- Below Deno 50: 2%.
- Deno 50 & Above: 1.5%.
- Airport premises: 2% for all denos
- CFCY Selling commission: Zero
- INR Buying: Zero commission.
- INR Selling: Service charge of NPR 0.40 per INR 100

Hotels:

- CFCY buying commission: 2%
- \$500 from tourist, only once during their stay.

Practices of Foreign Exchange Management International Trade

Import Methods

Following are the major methods and mode of international payment policy and practice in Nepal.

- a. Letter of Credit (L/C)
- b. Draft/Telegraphic Transfer (TT) (Advance payment & payment under credit terms)
 - **From India: Up to INR 3 crores. (DAA only)**
Partial shipment allowed.
Pre-shipment allowed (credit facility).
 - **From other countries: Up to \$50,000.00.**
Import within 90 days.
No pre-shipment.
- c. Document Against Payment (DAP) (more risk to importer) and Document

Against Acceptance (DAA) (less risk to importer):

But only single mode, mixture not allowed.

DAP: Max. USD 60,000.00 or equivalent CFCY at a time, import of goods

DAA: Max. USD 60,000.00 or equivalent CFCY at a time, import of goods

International Chamber of Commerce, Uniform Rules for Collections (URC), ICC Publication No. 522

Import from India:

- a. No 90 days clause (from FX facility).
- b. Normally payment in INR.
- c. No DAP. DAA allowed in INR only.
- d. Import on credit facility for DD/TT i.e. Pre-shipment allowed.
- e. No Business Credibility Information (BCI).
- f. Service import ceiling: Different.
- g. Ceiling for import through DD/TT: Different.
- h. Single type of BiBi Ni for LC/DD/TT/ Credit (Bi Bi Ni 4Ga)

Import of services:

- From India: Three Cases:
 - a. INR 3 lakhs (commercial banks only)
 - b. INR 30 lakhs (commercial banks only)
 - c. Special case (Above INR 30 lakhs & no recommendation)
- From India: For Nepali citizen: Up to INR 3 lakhs.
- From Other Countries: Three Cases:
 - a. USD 5000,
 - b. USD 12000 (commercial banks only), and
 - c. Above cases.

- From other countries: For Nepali citizens: Up to \$1500.
- Airline Service Operators: USD 100,000.00 or equivalent CFCY or INR equivalent to \$ 100000 in India, from commercial banks only.

Import of Special Goods

- Gold:
 - ✓ Commercial banks only, 20 kg per day, recommendation of Nepal Bankers' Association (NBA) is required
 - ✓ Industries: Edible gold, Department of Industry (DoI) and Excise office.
 - ✓ Exporters: Through commercial banks, no ceiling of 20 kg per day (Recommendation of HAN).
- Silver:
 - ✓ Commercial banks
 - ✓ Businesspersons

Import by Traders and Industries

Import by traders:

- ✓ Period of Usance LC up to 180 days only.
- ✓ No import loan in FCY.
- ✓ Attraction of margin circular.
- ✓ Margin (Dharauti) of 10%.

Import by industries:

- ✓ Unlimited usance period.
- ✓ Import loan in FCY for up to 90 days.

Export Methods

Advance Payment Certificate (APC) (Issued by BFIs to Customs for customs clearances based on foreign exchange received with explicit purpose mentioned in the proceed detail has been made).

LC (Certification of LC, done by commercial banks to customs for customs clearances).

- ✓ Bi Bi Ni 1 (From commercial bank to NRB regarding opening of export LC).

- ✓ Bi Bi Ni 2 (From commercial banks to NRB regarding inflow of FCY for export of goods).
- ✓ Bi Bi Ni 2Ka (From commercial banks to NRB regarding non-inflow of FCY for export of goods).

Cash Against Documents (CAD) (Issued by BFIs to Customs for customs clearances, except for countries other than India), up to USD 500K.

Bank Guarantee (BG)(with approval from NRB)

Cash (Trade Fair & Expo): Documentation for above \$5K including Customs Declaration.

Conclusion

The role and usage of the international reserves may be different to the different economies based on their domestic priorities and strategic objectives. The central bank's reserve management function plays a vital role in external sector stability supporting in monetary management functions and financial stability subsequently. Nepal's reserve management strategy and practices seems conventional and aligns with the majority of the developing economy central bank's practices. Though the current account is fully convertible, the capital account is not fully convertible and it is under the regulation of Nepal Rastra Bank (NRB). The nominal anchor of Nepal's monetary policy is the exchange rate peg of the Nepalese Rupee vis-a-vis the Indian Rupee at NPR 160 per INR 100. More than two third of its international trade relationship with the India has set the requirement to hold INR more out of its total reserve. The FX reserve of Nepal is in increasing trend and the goal of the monetary policy to keep the foreign exchange reserves at a level that is sufficient to cover at least 7 months of import of goods and services is in a comfort zone.

In sum, the proper coordination among the ministries, government and regulatory bodies and private sectors help foreign exchange management more prudential, effective and efficient.

Reference

Nepal Rastra Bank (2022). Survey Report on Foreign Direct Investment in Nepal (2020/21). Economic Research Department, Nepal Rastra Bank. Kathmandu, Nepal.

Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/09/A-Survey-Report-on-Foreign-Direct-Investment-in-Nepal-2020-21.pdf>

Nepal Rastra Bank (2024). Monetary Policy 2024/25. Nepal Rastra Bank, Kathmandu, Nepal.

Nepal Rastra Bank (2024a). Nepal Rastra Bank, Statement of Financial Position. Kathmandu, Nepal. <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2023/11/Annual-Financial-Statement-FY-2079.80.pdf>

Nepal Rastra Bank (b2022). Fourth Strategic Plan (2022-2026). Nepal Rastra Bank, Kathmandu, Nepal. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2022/03/SP-4-Text-for-website.pdf>

Nepal Rastra Bank (October, 2022). Foreign Exchange Management Department, Nepal Rastra Bank. Baluwatar, Kathmandu. Retrieved from: <https://www.nrb.org.np/departments/fxm/>

Implementation of Interest Rate Corridor (IRC) in BFIs of Nepal:

Madhusudan Pokharel
Deputy Manager
Nepal Bank Limited

Abstract

The interest rate corridor represents a key mechanism within the monetary policy frameworks, serving as a crucial tool for central bank (NRB) to manage short-term interbank interest rate towards desired levels as an operating target of the monetary policy there by controlling the monetary aggregate.

The study of IRC illustrates the role of the interest rate corridor in managing liquidity conditions by maintaining short term interest rate in desired level that is the policy rate there by impacting the long-term interest rate which support to, tie up market expectations, and achieving price stability objectives. Additionally, it explores the efficacy of various strategies employed by central bank in calibrating and adjusting the corridor parameters amidst evolving economic conditions.

Concept

The word “corridor” metaphorically represents the range or boundaries for interest rates, much like a physical corridor provides a path with limits on both sides. An Interest Rate Corridor (IRC) is a base for guiding the open market operations aimed for liquidity injection and mop-up. It is a monetary policy tool used by central bank (NRB) for controlling short term interest rates. In a standard corridor, the standing liquidity facility rate will be above the central bank target/policy rate and the deposit collection rate will be below the central bank policy rate, thereby forming the lower bound. It is a monetary policy mechanism where central bank sets a range of interest rate. It involves setting:

- A floor (typically a deposit collection rate or lower limit of the corridor) and
- Ceiling (usually a lending rate or upper limit of the corridor).

The central bank introduced the IRC to keep the short-term interest rate stable so that long term interest rate like deposit rate and credit rate could be stabilized.

In the present corridor system, Standing Liquidity Facility (SLF) acts as ceiling of the corridor while two weeks deposit auction rate acts as the floor.

Interest Rate Corridor in Nepal

The interest rate corridor was announced for the first time in the monetary policy of FY2016/17. Initially, the bound of the corridor was not fixed and the middle point of the upper and lower bound was taken as the repo rate. Introduction of interest rate corridor should not allow to have excess liquidity in the financial system.

Brief overview of its history

- 1. Introduction:** The IRC system was introduced in Nepal in August 2016 as part of broader monetary policy reforms. Before this, NRB used a more traditional monetary policy framework.
- 2. Initial Implementation:** When first introduced, the corridor was set with the following rates:
 - Standing Liquidity Facility (SLF) rate: 7% (Upper Bound)
 - Two-Weeks repo rate: 5% (Policy Rate)

- Deposit Collection Rate: 3% (lower bound)

3. Gradual Adjustments: Since its introduction, NRB has adjusted the corridor several times in response to economic conditions and policy objectives. These adjustments have generally aimed to maintain liquidity in the banking system and manage inflation.

4. Covid-19 impact: In 2020, in response to the economic challenges posed by the Covid-19 pandemic, NRB made significant changes to the corridor:

- The upper bound was reduced to 5%.
- The policy rate was lowered to 3%.
- The lower bound was set to 1%.

5. Recent Development:

- After FY 2017/18, NRB fixed the upper and lower bounds of the corridor and started making interventions through repo and reverse repo whenever the limits were breached. The Monetary policy of 2018/19 has given continuity to the fixed corridor mechanism and has raised the lower ceiling to 3.5 percent from 3 percent of the previous fiscal year and brought down the upper ceiling of the interest rate corridor to 6.5 percent from 7 percent of last fiscal year.
- NRB has set policy rate, upper limit and lower limit of the corridor to manage liquidity position. According to the monetary policy for the fiscal year 2080/81, the Nepal Rastra Bank (NRB) has set the policy rate at 5.5 percent, with a lower limit of 4.5 percent and an upper limit of 7.5 percent.
- **Current Provision as per monetary policy 2081/82:** In the monetary policy for the fiscal year 2081/82, the Nepal Rastra Bank (NRB) has reduced the policy rate and the upper bound of the interest rate corridor (IRC) by 50 basis points, while keeping the lower limit unchanged. Following this adjustment,

the policy rate is now 5 percent, the upper limit of the corridor is 6.5 percent, and the lower limit remains at 3 percent.

The figure below represents the concept of IRC:

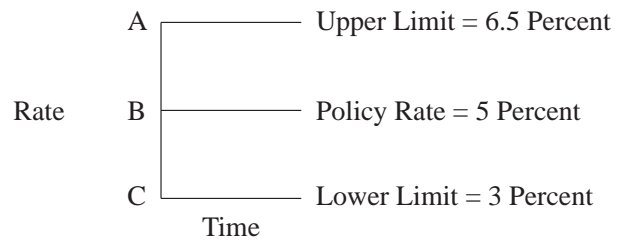

Figure: Interest Rate Corridor

In the above figure, x-axis represent time whereas y-axis represent interest rate. The upper bound would be a horizontal line across the graph at the level of the lending facility rate. The lower bound would be another horizontal line representing the deposit facility rate. The policy rate or target rate would be a line in the middle of the corridor. However, the actual market interest rate would fluctuate within the corridor. In an ideal system, the central bank uses operations like open market operations to keep the market near the policy rate, guiding the economy as needed.

Objectives of Interest Rate Corridor

The objective of Interest Rate Corridor includes:

- Monetary Policy Implementation:** It provides a framework to implement its monetary policy objectives, such as:
 - Controlling Inflation or
 - Stabilizing the economy.
- Interest Rate Control:** It helps to influence short-term interest rates by setting:
 - The floor (Lower Bound or deposit rate) and
 - Ceiling rate (Upper Bound or lending rate) within the corridor.
 - The deposit rate acts as the floor, discouraging banks from lending at rates lower than this rate.

- The lending rate serves as the ceiling, discouraging banks from borrowing at rate higher than this rate.
- iii. Liquidity Management:** It assists in managing liquidity in the financial system by:
- Guiding bank's borrowing and
 - Lending activities within the corridor.
- iv. Financial Sector stability:** It aims to promote stability in the financial sector by providing a predictable environment for banks to conduct their transactions.

Principles of Interest Rate Corridor

The Principles of IRC are designed to ensure smooth functioning of the monetary markets, stabilize interest rates, and provide clear signals to financial institutions. Some of the principles of IRC are:

- 1. Market based Approach:** The IRC allows for some degree of market determination of interest rates within the defined corridor, balancing central bank control with market forces.
- 2. Bounded Flexibility:** While allowing for flexibility, the IRC sets clear upper and lower bounds to limit excessive interest rate volatility.
- 3. Symmetry:** The policy rate is set at the middle of the corridor, with equal margins to the upper and lower bounds, though this can be adjusted as needed.
- 4. Transparency:** The rates and any changes to the corridor are clearly communicated to market participants, enhancing policy transparency.
- 5. Consistency:** The IRC aims to maintain consistency in the direction of monetary policy, avoiding frequent or contradictory changes.

Relevance of IRC for BFIs in Nepal:

The IRC system is relevant for BFIs in Nepal for several reasons:

- i. Monetary Policy Transmission:** By adjusting the corridor rates, the NRB can influence lending and deposit rates

in Nepalese banking sector. It provides a mechanism through which central bank can transmit its monetary policy decisions to the broader financial system.

- ii. Liquidity Management:** BFIs in Nepal can use the IRC to manage the liquidity positions more effectively. They can borrow funds from the central bank's overnight lending facility when they face short term funding shortages, or they can park excess funds in the central bank's deposit facility.

For example: If a bank faces a shortage of funds and if the interbank rate exceeds the upper limit of the corridor, it might prefer to borrow directly from the central bank rather than from other banks, impacting overall market interest rates.

- iii. Interest Rate Risk Management:** BFIs can utilize the corridor rates to manage their interest rates to manage their interest rate risk. By monitoring changes in the corridor rates, they can adjust their own lending and deposit rates to protect their profitability and manage risks.
- iv. Compliance and Regulations:** BFIs need to adhere to the interest rate policies set by NRB, including the rates within the corridor. Compliance with these policies ensures that BFIs operate within the regulatory framework and contribute to the overall stability in the banking and financial sector of Nepal.

Provision for Interest Rate Corridor (IRC in Nepalese Context)

In Nepal, NRB implements the IRC system to manage short-term interest rates and facilitate monetary policy transmission. The NRB provides for the IRC through the following Provisions:

1. Legal Basis:

- a. The IRC itself may not be explicitly named in the NRB Act but the IRC is implemented under the authority granted to NRB by the NRB Act, 2058(2002) using its rights given by Section 79(Sub-Section 2). This

act gives NRB the power to formulate and implement monetary policy. This section gives the NRB the authority to manage liquidity, control inflation, and stabilize interest rates.

- b. Unified Directives Section 21, Sub-Section 10(b) also mention the provision for IRC. The unified directives mandate that commercial banks to follow the guidelines provided under the IRC for managing liquidity and lending activities.
2. **Key rates:** The IRC in Nepal consists of three main rates:
 - a. **Policy Rate:** The NRB sets a policy rate, also known as repo rate or key policy rate, which serves as the reference rate for IRC. Changes in the policy rate directly influence the deposit and lending rate.
 - b. **Deposit Rate:** This is the interest rate at which BFIs can deposit excess funds with the NRB. It serves as the lower bound of IRC. BFIs can deposit funds with the NRB overnight at this rate to earn interest on their surplus reserves.
 - c. **Lending Rate:** This is the interest rate at which BFIs can borrow funds from NRB. It serves as the upper bound of IRC. BFIs can borrow funds from the NRB overnight at this rate to meet their short-term funding needs.
 3. **Rate Setting:** The monetary policy committee of NRB is responsible for setting these rates. They are typically eligible to participate in IRC operations.
 4. **Operational Framework:** The NRB defines the operational framework for implementing the IRC system, including the procedures for BFIs to access the deposit and lending facilities. This framework ensures that BFIs can manage their liquidity effectively within the corridor limits set by NRB.
 5. **Monitoring and Adjustment:** The NRB continuously monitors market conditions and adjust the corridor rates as needed to achieve its monetary policy

objectives. Changes in the corridor rates are communicated to BFIs and the public to ensure transparency and clarity in the monetary policy process.

Implementation procedures of IRC in Nepalese BFIs

The implementation procedures of IRC in Nepalese BFIs typically involve the following steps:

- i. **Monitoring NRB's Corridor Rates:** BFIs closely monitor the corridor rates set by NRB, which include policy rate, deposit rate and lending rate. These rates define the upper and lower bounds of the interest rate corridor.
- ii. **Setting Internal Lending and Deposit Rates:** Based on the NRB's corridor rates and their own cost of funds, BFIs set their internal lending and deposit rates.
- iii. **Adjusting Rates in Response to Policy Changes:** BFIs adjust their lending and deposit rates in response to changes in the corridor rates.

For example, if NRB lowers the corridor rates to stimulate economic growth, BFIs may lower their lending and deposit rates accordingly.
- iv. **Managing Liquidity Positions:** BFIs manage liquidity positions within the context of IRC. For example: During the period of liquidity crisis, BFIs may borrow funds from the NRB's lending facility at the upper bound of the corridor. Conversely, during the periods of excess liquidity, BFIs may deposit surplus funds with the NRB at the lower bound of the corridor.

Why NRB changes different rates of IRC?

The NRB changes its policy rate, upper limit and lower limit of IRC for various reasons. Some of them are:

- To influence economic condition such as inflation, economic growth, and liquidity in the financial system.

For example: If NRB wants to stimulate economic growth, it may lower the policy rate, allowing banks to borrow at cheaper rates, thus encouraging lending and investment.

- Conversely, if inflation is rising too quickly, the NRB might raise the policy rate to reduce borrowing and spending thereby reduces inflationary pressures.
- Similarly, adjustments to the upper and lower limits of IRC help NRB to manage liquidity in the banking system.

For example: If liquidity is abundant and causing downward pressure on interest rates, the NRB may raise the lower limit to encourage banks to lend more to each other, thereby absorbing excess liquidity. Conversely, if liquidity is tight and interest rates are rising too high, the NRB might lower the upper limit to provide more flexibility for banks to borrow at lower rates, easing liquidity constraints.

Examples of Interest Rate Corridor

Example 1:

If NRB sets a lending rate of 5 percent and deposit rate of 3 percent, banks can't lend to each other at rates above 5 percent or accept deposit at rate below 3 percent.

Reason: These procedures help in regulating liquidity in the banking system.

Similarly, if a bank has excess funds, it might prefer depositing them in another bank at 4 percent instead of the central bank (NRB) at 3 percent.

Reason: This creates an interbank lending market rate within the corridor.

Example 2:

Suppose NRB decides to lower the policy rate and reduces both deposit and lending rates by 0.25 percent. In response to this policy change:

- BFIs lower their lending rates by a similar margin to attract borrowers and stimulate credit demand.
- BFIs also adjust their deposit rates downward to reflect the lower cost of funds.
- BFIs experiencing liquidity shortages utilize the NRB's lending facility at the new lower rate to meet their short term funding needs.
- BFIs ensure that their lending and deposit rates remain within the corridor limits set by NRB to comply with regulatory requirements.

Positive and Negative Impact of IRC in BFIs

The IRC system in BFIs can have both positive and negative impacts:

Positive Impacts

1. **Monetary Policy Transmission:** The IRC helps BFIs in transmitting monetary policy changes effectively.

For example, if NRB lowers the corridor rates to stimulate economic growth, BFIs may lower their lending rates making borrower cheaper for businesses and individuals, thereby boosting and consumption.

2. **Liquidity Management:** BFIs can manage their liquidity effectively through the IRC.

For example: During the periods of tight liquidity, BFIs can access funds from the central bank's lending facility at the upper bound of the corridor.

This ensures they have sufficient funds to meet their short-term obligations and maintain stability in their operations.

3. **Market Stability:** The IRC contributes to market stability by providing a framework for setting short-term interest rates. When central

bank adjusts the corridor rates, it provides guidance to BFIs and market participants, reducing uncertainty and volatility in financial markets.

Negative Impacts

- 1. Interest Rate Risk:** BFIs may face interest rate risk due to fluctuations in the corridor.

For instance, if NRB raises the corridor rates unexpectedly, BFIs may experience an increase in their cost of funds, which can reduce their profitability and financial stability.

- 2. Impact on Borrowers and Savers:** Changes in the corridor rates can affect borrowers and savers differently.

For example, while lower corridor rates may benefit borrowers by reducing the cost of borrowings, they may negatively impact savers by lowering the interest earned on their deposits.

- 3. Impact on Profitability:** BFIS may face profitability challenges if they are unable to adjust their lending and deposit rates in line with changes in the corridor rates.

For example, if BFIs are not able to lower their deposit rates sufficiently during a period of declining corridor rates, their net interest margins may be squeezed, impacting their profitability.

Conclusion

The provision of IRC by NRB in Nepal provides a framework for managing short-term interest rates, guiding the behavior of BFIs, and facilitating the transmission of monetary policy to the broader economy. Thus, the implementation procedures of IRC in Nepalese BFIs involve closely monitoring NRB's corridor rates, adjusting internal rates in response to policy changes, managing liquidity positions, and ensuring regulatory compliance. As Nepal's economy continues to evolve, the

future direction of the IRC must be shaped by both domestic and global factors. For enhancing its effectiveness in managing monetary policy, improving liquidity conditions, and promoting financial stability, NRB can further improve the effectiveness of the IRC in ensuring financial stability, controlling inflation, and supporting economic growth in Nepal.

References

- NRB Monetary Policy Various Years, available at www.nrb.org.np.
- NRB Act 2058.
- NRB Unified Directive.
- Different Circulars, as published by NRB.
- Quarterly Economic Bulletin, Various Issues, NRB.
- Monetary policy of India
- Monetary policy of America.
- Alper K. Kara, and M. Yorukoglu (2013), "Reserve Options Mechanism", Central Bank Review.
- IMF (2012), "The interaction of Monetary and Macroprudential Policies", Background Paper, December 2012.
- The impact of interest rate corridor on monetary policy efficiency Granger causality evidence from central bank of the Republic of Turkey. (August 2021. International Journal of Advanced and Applied Science 8(9):75-78.
- Bindseil, U. and Jablecki, J.(2011), " A Structural Model of central Bank Operations and Bank Intermediation,".
- Mahir Binici & Hasan Erol & A.Hakan Kara & Pinar Ozlu & Deren Unalmis,2013." Interest Rate Corridor: A New Macroprudential Tool.
- Borio,C.E, & Disyatat,P.(2009). Unconventional Monetary Policies: An appraisal.
- World Bak, 2022.Global Economic Prosepects.
- Brauning,F.,and V.Ivashina,2020. "US Monetary Policy and Emerging Market Credit Cycles." Journal of Monetary Economics 112(June)57-76.

Inflation Measurement by NRB: A Paradigm Shift

Rajan Krishna Panta, PhD
Director
Nepal Rastra Bank

Introduction

Inflation is a key macroeconomic indicator used to gauge the overall price level in the economy. It represents the general increase in prices rather than specific goods or services. One of the most common measures to compute inflation is the Consumer Price Index (CPI). The CPI is a statistical estimate that measures the changes in the price level of a basket of consumer goods and services purchased or consumed by households over time compared to the 'base year'. While the history of the compilation of CPI dates back more than a hundred years, it gained prominence during World War I for wage negotiations. In Nepal, the national daily newspaper "Gorakhapatra" started collecting and publishing retail prices of several commodities in 1902. The Nepal Rastra Bank (NRB) continued this practice after its establishment in 1956; however, the NRB initiated the publication of the weighted price index in 1973/74.

The Nepal Rastra Bank (NRB) has recently updated the CPI used to calculate inflation in Nepal. The primary purpose of this rebasing is to revise the basket of goods and services used for price collection, update the items' weights, expand the index's representation, and improve the methodology in line with international best practices. In this new CPI, the base year has been changed from 2014/15 to 2023/24, marking the sixth update since NRB began compiling CPI. The key features of the new series include using data from the Nepal Living Standard Survey-IV by the National Statistics Office (NSO), Government of Nepal to determine weights, broader geographical coverage including samples from rural and

urban areas in all 77 districts, publication of CPI at the provincial level, and an improved methodology.

How is inflation computed?

Inflation can be defined as the persistent rise in the general price level in an economy. During inflation, money loses value, and goods and services become more expensive. Several points need to be kept in mind on the definition of inflation. First, it represents the increase in the general price level and not any specific commodity. Second, it is the persistent rise in the price level in contrast to the one-time increase, as it is often measured on a year-on-year basis, meaning the index is compared to the same month of the previous year to control for seasonality. Accurate measurement of inflation is essential as it impacts the economic policy formulation and monetary policy implementation. Several central banks now have the single mandate of maintaining inflation in a particular range, known as the inflation targeting regime, and a slight deviation in inflation measurement and forecasting can make a huge difference.

Several indicators, such as the CPI, wholesale price index, salary and wage index, can be used to measure inflation. For example, in India, the wholesale price index (WPI) was used as the headline inflation before the compilation of national-level CPI in 2012. However, the most common index used worldwide is the CPI. The calculation of CPI involves several steps. First, goods and services are selected to be included in the CPI basket based on large-scale household consumption and expenditure surveys, which are often referred to as the household budget surveys. These items are

selected based on the major goods and services purchased and consumed by households. It is neither feasible nor desirable to include all goods and services consumed by household in the survey period, which is usually a year. Some cut-off criteria are applied, such as the cumulative percentage of total consumption by households and representation of commodity groups taking into account the adequacy of sample size for computing geographic-specific indices.

These items are then assigned weights based on their ratio of expenditures to the total expenditure and consumption. Then the market centres and outlets are chosen for price collection while specifying the brand or characteristics of these goods or services. Thus, the basket, market centres, outlets and specification of the items remain same until the next revision takes place. Prices of these items are then collected at regular intervals from these centres and outlets to estimate the pure price change. The CPI is generally calculated in two stages. The first stage, known as the elementary aggregate indices, is the basic building block. It is calculated based on the prices of individual products or services collected from outlets or other sources, and is often unweighted. The second stage consists of the higher-level indices, which are calculated as weighted averages using the expenditure shares of households as weights, of the elementary aggregate indices.

The basket, weights, outlets and specific items for price collection are periodically revised to reflect the changing consumption pattern of households. Consumers often substitute cheaper items for more expensive ones. In addition, with the passage of time, several commodities become obsolete or become unavailable, qualities of some commodities might change and new products emerge in the market leading to the biases in the CPI. This periodic revision is often called rebasing or updating of the CPI, and the base year prices are converted into hundred using relative prices of the current year and the base year's prices. Monthly inflation is then computed as the percentage change of the CPI in the year-on-year basis, whereas the annual inflation is calculated based on the average monthly inflation.

How does NRB compute the CPI ?

NRB had been periodically conducting the household budget surveys (HBS) around the span of 10 years to determine the baskets and weights since 1973/74. The previous survey was conducted in 2014/15, which was also the base year for the previous index. The geographical coverage and the number of items have usually increased along with the increasing population and economic activities (Table 1). However, the actual number of market centres may differ in the calculation of the CPI as not of these are selected for price collection.

Table 1: Sources of baskets and weights for the CPI

Survey Name	Survey Period	Coverage	Number of Market centers	Sample Households	Total Population	Number of Households
1st HBS	1973/74	Rural and Urban	18	6,625	11,555,983	2,084,062
2nd HBS	1984/85	Rural and Urban	35	5,323	15,022,839	2,584,948
3rd HBS	1995/96	Urban	21	2,500	18,491,097	3,328,721
4th HBS	2005/06	Rural and Urban	48	5,095	23,151,423	4,253,220
5th HBS	2014/15	Rural and Urban	84	8,028	26,494,504	5,427,302
Source for the new series						
NLSS-IV (NSO)	2022/23	Rural and Urban	800 PSU	9600	29,164,578	6,666,937

The CPI is calculated using a fixed weight basket method. The commodity basket and weights are derived from the NLSS-IV, conducted by the NSO from July 2022 to June 2023. The primary purpose of the survey to estimate the poverty in Nepal. However, additional questions were included in the survey to fulfill the requirements of the HBS. Specifically, the survey contained detailed information on household expenditure and consumption of food and beverages, and non-food and services from a nationally representative sample of 9,600 households across the 15 analytical domains or strata (seven provinces with rural and urban areas and Kathmandu valley). The survey adopted the living standard survey methodology developed by the World Bank including the administrative demarcation of the province and local levels as per the Constitution of Nepal, 2015.¹

Market centres have been expanded based on the population distribution from the 2021 population census and a number of establishments from the 2018 economic census of Nepal, ensuring that an adequate sample is maintained to compute provincial level indices. The key coverage of the markets are:

- i. In total 87 market centres, covering all 77 districts, are selected.
- ii. There is a representation of both rural and urban market centers in all provinces. Three market centers from the rural domain are selected from each province as per the distribution of population and number of establishments. There are 21 rural markets and 66 urban markets.

Supplementary market surveys were conducted by the NRB to determine the items to be included in the health, education, clothing, footwear groups, and some food items that were not explicitly mentioned in the NLSS-IV. A separate survey was conducted to determine outlets for regular price collection. Initially, nine outlets were randomly assigned from each market centre. Among them, a maximum of three outlets were selected to collect regular price data based on the stability of the outlet, regularity of commodities supply,

cooperativeness, popularity, and availability of the commodities.

Price data is being collected on an outsourced basis as before. Data collectors are hired on a contractual basis for regular data collection. Two teachers are appointed for each market center to collect and verify price data from the nearest community school.

The classification of household consumption expenditure of goods and services was done according to the United Nations Classification of Individual Consumption by Purpose (COICOP) 2018 which facilitates the comparison of inflation at disaggregated levels.

The CPI is calculated in two stages: (i) elementary indices are calculated to obtain the average price changes of items within each market center, and (ii) the higher-level (aggregate) indices are calculated for the groups, provinces, and national levels. The ratio geometric means (Jevons formula) is applied at the elementary level, which is unweighted and allows for substitution among the products. For the higher level aggregates, weighted arithmetic means (modified arithmetic Laspeyres index formula) is applied since the price reference period is one year later than the weight reference period.

Table 2: Comparison between CPI Weights

National CPI : Groups and Sub-Groups		Weight %	
		2014/15 (100)	2023/24 (100)
Total (A+B)			
A	Food and Beverage	43.91	35.49
	Cereal grains and their products	11.33	8.08
	Pulses and Legumes	1.84	1.76
	Vegetable	5.52	4.65
	Meat and Fish	6.75	6.76
	Milk products and Eggs	5.24	4.28
	Ghee and Oil	2.95	2.97
	Fruit	2.08	3.23

1 National Statistics Office, Office of the Prime Minister and Council of Ministers, Government of Nepal (2024). Nepal Living Standards Survey IV 2022-23 <https://nsonepal.gov.np/category/1045/>

National CPI : Groups and Sub-Groups		Weight %	
		2014/15 (100)	2023/24 (100)
	Sugar and Sugar products	1.74	1.10
	Spices	1.21	1.80
	Non-alcoholic drinks	1.24	0.87
	Alcoholic drinks	0.68	*
	Tobacco products	0.41	**
	Restaurant and Hotel	2.92	***
B	Non-Food and Services	56.09	64.49
	Alcoholic drinks	*	1.26
	Tobacco products	**	1.03
	Clothes and Footwear	7.19	5.65
	Housing and Utilities	20.30	16.66
	Furnishing and Household equipment	4.30	5.91
	Health	3.47	5.51
	Transportation	5.34	6.26
	Communication	2.82	3.60
	Recreation and Culture	2.46	1.52
	Education	7.41	4.67
	Hotel and Accommodation	***	8.00
	Miscellaneous goods and services	2.81	4.42

Table 2 displays the weights of major groups and sub-groups in the current and previous CPI. The weight of Food and Beverages group has slightly increased to 45.79 when three comparable sub-groups are included under the previous classification of Foods and Beverage. A significant change is observed in the restaurants and accommodation services, with the weight increasing from 2.92 to 8.00, indicating a shift in consumer preferences towards dining out. Consequently, the weight on cereals, grains, and their products has decreased. The weights

on housing and utilities, as well as education, have also declined, possibly due to the inclusion of rural areas where housing costs are lower and educational expenses are reduced due to a higher number of government schools.

The list of items in the CPI basket was determined using a cutoff sampling method that captures 97% of total household consumption and covers at least 95% of consumption expenditure in each strata or domain.

Table 3: Collection Frequency, Items and Weights

S.N.	Frequency	Number of Commodities	Number of Items	Weight
1	Weekly	37	59	11.17
2	Monthly	60	94	28.90
3	Quarterly	152	372	59.93
Total		249	525	100

The price of items are collected on weekly, monthly and quarterly basis (Table 3). Prices of perishable items like fruits, vegetables, meats and those commodities whose price change frequently are collected weekly whereas other commodities whose price change less frequently are collected monthly and non-food items and services are collected in quarterly basis. In addition, some items whose prices are similar across different market centres (such as mobile charge, petrol) are collected on a central basis with appropriate adjustments at market centres. More than one lakh data points are collected from more than 12,000 outlets all over the country in a month.

What are the major differences between the current and previous CPI ?

A major departure of the revised CPI series is the derivation of the basket and weights based on the NLSS-IV conducted by the National Statistics Office (NSO), Government of Nepal instead of conducting a separate Household Budget Survey by NRB as in previous years. Using NLSS IV offers several benefits—avoiding duplication of resources, maintaining consistency of household expenditure data between NRB and NSO, and leveraging the robust Living Standard Measurement Survey methodology. In addition, main changes from the earlier CPI index are:

- i. The consumption approach (excluding services) was used instead of the acquisition approach earlier.
- ii. The new CPI contains a basket of 526 items compared to 496 items, reflecting the addition of new consumption items and the removal of obsolete ones.
- iii. To enhance administrative and economic coverage, the prices are collected from 87 market centers in all 77 districts and grouped by rural and urban markets compared to 60 market centers in 50 districts in the old CPI.
- iv. Provincial CPI is computed for each of the seven provinces.
- v. Geometric mean is used to compute the elementary aggregates and modified arithmetic Laspeyres' index at the higher level aggregates following the best international practice.
- vi. Improvements in the adjustment methods for seasonal and temporarily missing items.
- vii. Improvements in data quality assurance and validation system in the Consumer Price Index System software.

Why does the public perception of inflation differs from the figure published by NRB ?

The reported inflation figure by the NRB is often criticized for not accurately reflecting the rising cost of living for consumers. While it's true that measuring overall inflation and condensing it into a single number is a complex task and no index can be perfect, there are several factors that should be considered when analyzing inflation trends.

1. Inflation is the rise in the overall price level in the economy and not of particular commodity. At any time, prices of some commodities might be rising while others might not be rising or even falling.
2. The term 'fixed basket' refers to all 525 items included in the CPI, but person's consumption basket varies. People often substitute among different items due to changes in income or in relative prices, and preferences and the quantities of the goods and services consumed do not remain same.

To accurately capture the cost of living, prices should be compared to maintain the same level of utility or standard of living, but this is difficult to implement in practice due to the substitution effect.

3. Inflation is generally measured on a year-on-year basis, meaning that it is calculated as percentage change of CPI of current month compared to the same month of the previous year to control for seasonality. However, we often compare the prices of commodities in recent past. To compute the monthly inflation, the CPI should be compared with the previous month index of the same year.
4. The overall inflation figure often masks the variation in inflation in the sub-categories. The average inflation of the first month of the 2081/82 was 4.1 percent. However, the inflation for the Vegetable group soared to 19.07 percent, and the Pulses and Legumes increased by 12.09 percent.
5. Inflation is computed as the weighted average of commodity prices reflecting the expenditure share of households. Therefore, increase in prices of cereals, which has weight of 11.33 will have a much greater impact compared to the price of tobacco products with 0.41 weight.
6. Quarterly items dominate the current basket, which represent the expenditure on durable items and services (such as rent, health, education) do not change frequently.
7. Each person has an 'individual inflation' rate depending on the goods and services they consume. For a vegetarian, an increase in the prices of meat does not impact the cost of living.
8. Prices often change due to change in quality which is hard to measure in practice.

Despite the above reasons, international efforts have been ongoing for the improvement in inflation measurement which can closely reflect the cost of living incorporating the quality changes using hedonic regression method, treatment for seasonal and temporarily missing items, data collection procedures such as scanner data and frequent rebasing among others.

Conclusion

To conclude, the changes in the new CPI series aim to provide a more accurate reflection of the cost of living in Nepal with expanded coverage, provincial inflation figure and improvement in methodology. The basket and weights are derived from the NLSS-IV, which offers several benefits including avoiding resource duplication, maintaining consistency

of household expenditure data, and utilizing the robust Living Standard Measurement Survey methodology. Additionally, these changes pave the way to assign the responsibility of CPI compilation to the NSO or other relevant agency to avoid the perceived conflict of interest of NRB, which has the mandate to maintain price stability.

Informational Role in Nepalese Stock Market and its Determinants

Dipesh Bhatta, PhD
Assistant Professor
Tribhuvan University

Abstract

The stock market is vital for economic growth, channeling savings into productive investments. In Nepal, the market has developed through institutions like the Nepal Stock Exchange (NEPSE) and the Securities Board of Nepal (SEBON), but faces issues such as insider trading, volatility, and poor information flow. This study explores the informational role of NEPSE by analyzing investor decision-making factors, including corporate earnings, liquidity, interest rates, political events, market sentiment, and other factors. Survey findings show that financial reports, trends, and psychological factors heavily influence trading. The informational role is essential in the Nepalese stock market, but issues of accuracy, speed, and timely access persist. Economic factors drive the market most, with investor sentiment and political events closely behind. Additionally, liquidity and interest rates are identified as the primary influences on stock market performance in Nepal.

Keywords: Stock market, information, EMH, economic factors, political events, investor psychology

1. Introduction

The stock market is one of the fundamental pillars of a free market economy, playing a crucial role in any nation's economic framework. It serves to allocate long-term equity funds to firms and channels household savings into the corporate sector. By providing long-term financing for productive investments, it contributes significantly to the economy, helps diversify risks, and improves corporate governance. The stock market allows firms and investors to share both risks and rewards.

The generation and utilization of information for resource allocation within the stock market have garnered considerable attention. Essentially, the price of a security can be viewed as an aggregator of information (Fama, 1970). This is why various stakeholders—including governments, industries, and central banks—closely monitor stock market operations (Ali and Mustafa, 2001). In developed economies, the stock market is often considered a reflection of overall economic health.

The history of Nepal's stock market began with the issuance of shares by Biratnagar Jute Mills Ltd. in 1936 A.D. This marked the inception of the stock market in Nepal. By the 1970s, the country had made significant strides in this area with the establishment of the Securities Exchange Center (SEC) in 1976, aimed at facilitating and promoting stock market development. Although Nepal has progressed considerably since then, there remains a substantial amount of work to be done to further develop the stock market. The Securities Exchange Act of 1984 was amended by the Nepalese government in 1993, leading to the transformation of the SEC into the Nepal Stock Exchange Limited (NEPSE). In 1994, the Securities Board of Nepal (SEBON) was created as the principal regulator of the securities market. Under the Securities Exchange Act of 2007, SEBON oversees the stock market and regulates stock exchanges, stockbrokers, corporate entities, and other stakeholders in the capital market. The Nepalese stock market has witnessed several cycles of booms and busts within a relatively short time frame (GC, 2008). Encouraging factors may include inadequate information disclosure, a lack of institutional backing, and non-compliance

with regulatory requirements. Insider trading is notably prevalent in the NEPSE, attributed to its high volatility and perceived speculative nature (Bhatta, 2023).

The role of information in financial markets is complex and multifaceted. In the current context of the Nepalese stock market, investors must remain vigilant regarding market information. To this end, it is essential for investors to understand the factors that influence the stock market. These factors include earnings, business performance, GDP growth rates, interest rates, tax rates, liquidity, exchange rates, inflation rates, unemployment rates, oil prices, economic policies, political events, law and order situations, global occurrences, and investor sentiment. This research paper aims to explore the informational role of the Nepalese stock market and identify its key determinants from the perspective of investors. The study seeks to uncover the major factors that provide pertinent information responsible for fluctuations in the Nepalese stock market. Investors are integral to the functioning of the stock market. The analysis in this section is structured as follows: Section 2 reviews relevant previous studies on informational issues within the stock market. Section 3 details the methodology employed. The results and discussion from the survey analysis are presented in Section 4. Section 5 offers conclusions based on these results. Finally, Section 6 outlines the implications of the findings.

2. Informational Issues of Stock market

Efficient Market Hypothesis (EMH) provides a foundational understanding of market efficiency, the critiques and insights from behavioral finance, along with the impact of external factors, paint a more complex picture of how stock markets operate. Information is essential for the effective functioning of the stock market. A pivotal contributor to this understanding is U.S. economist E. Fama, whose research on market efficiency marked a significant milestone. In his 1965 study, Fama established that stock prices behave randomly, laying the groundwork for the concept of an “efficient market.” Grossman (1976) introduced a paradox regarding market efficiency, suggesting that the market becomes less efficient when more investors believe in

its efficiency. He argued that when market participants collectively accept this efficiency, they may become complacent and cease gathering information, leading to inefficiencies. Consequently, stock prices quickly respond to new information as investors act on it, implying that no one can consistently achieve abnormal returns that exceed market performance. However, empirical evidence shows that many stock exchanges worldwide do not adhere strictly to the rules of the EMH, as noted by Shiller (2003).

Information plays a critical role in both EMH and behavioral finance (Fama, 1998). Theoretically, it is assumed that all investors have equal access to trading information, but this is often not the case in reality. Varied lifestyles and daily routines result in different levels of information access and understanding. Many individuals struggle to keep pace with rapid developments in global markets and the increasing complexity of investment options. While information is disseminated through numerous channels—such as websites, radio, television, and newspapers—people often find it challenging to process and analyze this information effectively. Furthermore, those engaged in market analysis may not possess perfect capabilities. In essence, acquiring timely information in a constantly evolving investment landscape resembles a competitive battleground, with its share of winners and losers. EMH also faces limitations regarding information accessibility. Behavioral finance highlights these inefficiencies in terms of the availability and distribution of information (Gupta, Bedi, and Lakra, 2014).

Various factors can impact the stock market. External forces, such as news about a company’s performance—like earnings announcements or mergers—can significantly affect stock prices. For instance, research has indicated that legal, economic, and political elements have influenced stock market performance in Pakistan (Mustafa, 2008; Ali, 2009; Mehr-un-Nisa and Nishat, 2011). Srivastava (2010) explored the effects of macroeconomic changes on the Indian stock market and concluded that domestic macroeconomic factors have a more pronounced influence on emerging economies like India than do global factors. White (1990)

posited that irrational investor behavior was a primary cause of the 1929 market crash. Aissia (2016) examined the effects of domestic and foreign investor sentiments on stock returns in the French market, finding that both types of sentiment had a notable impact. Additionally, Dangol (2013) analyzed the relationship between government leadership and stock returns in Nepal from 1997 to 2012, revealing a strong connection between the performance of the Nepalese stock market and its governmental leadership.

3. Methodology

The study employs a questionnaire-based survey to achieve its objectives, utilizing a descriptive research design. It focuses on primary data reflecting the perspectives of Nepalese investors regarding information and stock market determinants. The target population consists of all active investors holding shares in companies listed on the NEPSE. Convenience sampling was used to select participants. During the study period, 400 structured questionnaires were distributed to investors in the Kathmandu Valley, specifically selected from stock broker trading floors. The survey achieved a response rate of 64.75%. The structured questionnaire incorporated Yes/No questions and a 5-point Likert scale to address relevant topics. Data analysis was performed using statistical methods such as descriptive statistics and Cronbach's alpha, concentrating on key issues from the viewpoint of Nepalese investors.

4. Results and Discussion

The data is summarized using descriptive statistics, and the findings are interpreted through content analysis based on investor responses. First, various analytical perspectives are utilized to recognize the factors that influence stock trading in the market. Second, the role of news in the stock market is examined, along with the popularity of different news sources within the Nepalese context. Third, key informational issues affecting the stock market are outlined. Finally, the primary determinants of the stock market are identified and ranked according to their significance.

Profile of respondents

The study's respondents are investors actively involved in stock market trading. Table 1 outlines their demographic profile across four key parameters: age, gender, educational background, and occupation. The survey reveals that most stock investors are under 40 years old, accounting for 41.7% of the sample, while 45.2% are between 40 and 60 years, and 13.1% are over 60. This distribution shows that all age groups participate actively in the Nepalese stock market. Additionally, the table indicates that male investors dominate, with 71.8% of the respondents being men, suggesting higher involvement of males compared to females. In terms of education, a significant portion of the respondents are highly educated, with 45.9% holding a graduate degree and 40.9% possessing a postgraduate qualification. Regarding occupation, the largest group consists of salaried individuals (50.2%), followed by businesspeople (26.6%), professionals (11.2%), and others (12%). Overall, the respondents' participation in the stock market is diverse across all four parameters.

Table 1: Demographic profile of investor

The table shows the demographic profile of investors in four parameters i.e. age, gender, education and occupation.

Age in years	Frequency	Percent
Below 40 years	108	41.7
40 to 60 years	117	45.2
Above 60 years	34	13.1
Total	259	100.0
Gender	Frequency	Percent
Male	186	71.8
Female	73	28.2
Total	259	100.0
Educational Background	Frequency	Percent
Undergraduate	34	13.1
Graduate	119	45.9
Postgraduate	106	40.9
Total	259	100.0
Occupation	Frequency	Percent
Salaried	130	50.2
Professional	29	11.2
Business	69	26.6
Others	31	12.0
Total	259	100.0

Influencing informational input on stock market

The results of the descriptive statistics on informational input for Nepalese investors trading in the stock market focus on fundamental, technical, and psychological aspects, as shown in Table 2. The findings reveal that 78.4% of respondents use financial statements when trading stocks, while the remainder do not. Among those who rely on financial statements, DPS is the most commonly used financial indicator, followed by EPS, P/E ratio, NWPS,

P/B ratio, and ROE. This indicates that a majority of investors acknowledge the fundamental information. Regarding trading approaches, 81.9% of respondents tend to follow market trends, indicating a preference for technical analysis among the majority of active investors on the Nepalese stock market. Additionally, 79.5% of respondents believe that investor psychology has an impact on the stock market, highlighting the influence of psychological factors on trading decisions.

Table 2 Stock trading influencing informational input

The table shows the number of respondents and their respective percentage obtained by asking the survey questions concerned with basic influencing informational inputs on stock market trading.

Do you use financial statements when you trade stocks in market?		
	Frequency	Percent
Yes	203	78.4
No	47	18.1
Can't say	9	3.5
Total	259	100.0
If Yes, which financial ratios		
Earning Per Share (EPS)	200	98.5
Net Worth Per Share (NWPS)	157	77.3
Return on Equity (ROE)	131	64.5
Price- Earning Ratio (P/E Ratio)	171	84.2
Price to Book Value Ratio (P/B Ratio)	142	70.0
Dividend Per Share (DPS)	202	99.5
All above	125	61.6
Do you follow market trends?		
Yes	212	81.9
No	38	14.7
Can't say	9	3.5
Total	259	100.0
Do you think your psychology affect the stock market?		
Yes	206	79.5
No	40	15.4
Can't say	13	5.0
Total	259	100.0

Role of news on stock market trading

The results from Table 3, summarizing the descriptive statistics, indicate that a majority of respondents (79.9%) find newspaper information to be relevant when making stock investment decisions. Additionally, 81.1% agree that the media plays a crucial role in the stock market, with both economic and political

news influencing market dynamics. The data also shows that 83% of respondents have access to new information. The sources of news information, ranked by significance, include the NEPSE website, online news portals (like Sharesansar, Merolagani), newspapers (such as Kantipur, Arthik Abhiyan), the SEBON website, company websites, and the NRB website.

Table 3: Role of news on stock market trading

The table shows the number of respondents and their respective percentage obtained by asking the survey questions concerned with news information on stock market trading.

Does newspaper information matter to you in stock market?		
	Frequency	Percent
Yes	207	79.9
No	39	15.1
Can't say	13	5.0
Total	259	100.0
Do you think media plays the crucial role in stock market?		
	Frequency	Percent
Yes	210	81.1
No	36	13.9
Can't say	13	5.0
Total	259	100.0
If yes, which Media news type		
Economic News	205	97.6
Political News	189	90.0
Both News	184	87.6
Do you have access to the new information concerned with stock market?		
	Frequency	Percent
Yes	215	83.0
No	44	17.0
Total	259	100.0
If yes, which Information source		
Newspaper (Kantipur, Arthik Abhiyan etc.)	198	92.1
SEBON Website)	168	78.1
NEPSE Website	210	97.7
Company Website	161	74.9
NRB Website	156	72.6
Online News Portal (Sharesansar, Merolagani etc.)	209	97.2
All above	151	70.2

Informational issues with stock market

Table 4 exhibits the results related to informational issues. All respondents agree that information plays a vital role in the stock market and acknowledge that public information affects daily stock returns. They also believe that not all news items carry the same weight in terms

of their influence on the market. A significant number of respondents feel that market-relevant information is gradually reflected in stock prices and have highlighted the importance of firm-specific news. Additionally, most respondents concur that stock prices do not entirely incorporate all available information, indicating that the stock market in Nepal is inefficient.

Table 4: Informational issues on stock market

The table shows the number of respondents and their respective percentage obtained by asking the survey questions concerned with information related issues.

Informational issues							
IS1	Information is a crucial feature of the stock market						
		Strongly Disagree	Disagree	Undecided	Agree	Strongly Agree	Total
	Frequency	0	0	0	81	178	259
	Percent	0	0	0	31.3	68.7	100
IS2	Publicly available information affects daily stock return						
	Frequency	0	0	0	105	154	259
	Percent	0	0	0	40.5	59.5	100
IS3	All news items are not equally important in the consideration of stock market						
	Frequency	0	0	2	102	155	259
	Percent	0	0	0.8	39.4	59.8	100
IS4	The information relevant to market is slowly reflected in the stock prices						
	Frequency	1	30	13	97	118	259
	Percent	0.4	11.6	5.0	37.5	45.6	100
IS5	Firm specific news play an important role in stock market						
	Frequency	0	7	2	122	128	259
	Percent	0	2.7	0.8	47.1	49.4	100
IS6	Stock prices do not fully reflect all available information						
	Frequency	16	53	5	111	74	259
	Percent	6.2	20.5	1.9	42.8	28.6	100

Determinants of stock market

The study identifies and ranks the determinants of the stock market based on respondents' opinions. A total of 16 significant factors were considered, with respondents asked to evaluate the importance of each factor using a score from 1 (least important) to 5 (most important). The outcomes related to these determinants are presented in Table 5. According to the average mean scores, liquidity ranks highest,

while oil prices are rated lowest. The five most influential determinants of the stock market are liquidity, interest rates, earnings, government economic policies, and investors' sentiment, in that order. This finding suggests that economic factors are paramount for the stock market, with investors' sentiment following closely behind. Additionally, political events are also significant for investors in Nepal. The study's reliability is high, as indicated by a Cronbach's Alpha of 0.92.

Table 5: Determinants of stock market

The table shows the weighted average responses (mean), standard deviation and overall rank obtained by asking the survey question regarding the determinants of stock market.

Determinant Factors	Mean	S.D.	Overall Rank
Earnings	4.69	0.53	3
Business performance	4.32	0.63	6
GDP growth rate	3.79	0.71	11
Interest rate	4.73	0.45	2
Tax rate	4.31	0.55	7
Liquidity	4.82	0.39	1
Exchange rate	3.55	0.84	14
Inflation rate	3.74	0.69	12
Unemployment rate	3.64	0.72	13
Oil prices	3.28	0.87	16
Government economic policies	4.65	0.49	4
Political event	4.30	0.69	8
Law and order	3.89	0.59	10
Global event	3.47	0.90	15
Investors' sentiment	4.38	0.72	5
Noise and rumor	4.27	0.80	9
No. of Respondents	259		
Cronbach's Alpha	0.92	No. of Factors	16

Discussion

The EMH posits that investors cannot consistently outperform the market. In contrast, behavioral finance argues that it is indeed possible to achieve superior returns, suggesting that stock prices can deviate from their intrinsic values. Given the rapid dissemination of information and quicker trade executions today, the EMH is said to adequately explain trading behavior in a sophisticated stock market.

An opinion survey was conducted among investors to explore the significance of information and its determinants within the stock

market. The findings reveal that a majority of active investors in Nepal consider fundamental analysis, technical analysis, and investor psychology as key inputs influencing their trading decisions. When utilizing a fundamental approach, they rely on financial ratios, with DPS being the most favored metric, followed by EPS, P/E ratio, NWPS, P/B ratio, and ROE. For the technical approach, they observe market trends. Additionally, investors believe that psychological factors play a significant role in stock market behavior, a conclusion that aligns with Shefrin's (2007) findings in the United States.

The majority of surveyed investors agree that the media influences the stock market. Both economic and political news reported by the media are seen to impact market movements. This observation is consistent with Mustafa's (2008) research in Pakistan. Active investors frequently indicate that they have access to market information. Economic factors hold greater importance in the context of the Nepalese stock market, corroborating the findings of Ali (2009) in Pakistan.

The stock market can also be viewed as a trading of information. According to most respondents, relevant market information is incorporated into stock prices at a slow pace. This suggests inefficiencies within the Nepalese stock market, indicating that investors can potentially achieve abnormal returns due to these inefficiencies. Although the EMH is widely accepted, with many financial economists agreeing that stock markets effectively reflect information in stock prices, a significant number of Nepalese investors disagree with the EMH.

5. Conclusions

In conclusion, the informational role is vital in the Nepalese stock market; however, there are concerns regarding the accuracy, speed, and timely availability of this information. The findings reveal that the economic factor is the most significant, followed by investors' sentiment and political events. Moreover, it is concluded that liquidity and interest rates are the primary factors influencing the stock market in Nepal.

6. Implications

The significance of information in the stock market in Nepal is substantial. Based on the findings and conclusions of this study, the implications for both policy and theory are outlined as follows.

Implications for policy

Most studies agree on the significance role of information flow among market participants. Stock markets are inherently expectation-oriented, where the dissemination and accuracy of information are paramount. Therefore, participants seek timely and reliable information. The Nepalese stock market exhibits informational inefficiencies, indicating that information is not well disseminated. Consequently, the concerned authorities in Nepal should prioritize addressing this issue. Regulators must ensure that firms provide the necessary information promptly.

In an inefficient market like Nepal, major players can easily manipulate the situation, which negatively impacts investors and ultimately stifles the development of the stock market and the nation's economic growth. Protecting investors requires the effective enforcement of laws against market malpractices, such as insider trading and excessive speculation by influential market participants. Concealing or obscuring information exacerbates herding behavior, while also gradually eroding overall confidence in the market.

Furthermore, to mitigate uncertainty and the phenomenon of asymmetric information, authorities should strive to improve market conditions by encouraging the establishment of financial research firms. Recently, the importance of financial literacy has increased for various reasons. It is essential for relevant parties to promote financial literacy programs throughout Nepal.

Implications for theory

The theoretical implications suggest that much of the evidence from the Nepalese stock market does not support the EMH. In light of this, future research should thoroughly consider behavioral finance to assess its validity. Emerging in the early 1980s, behavioral finance has challenged

the legitimacy of EMH by highlighting that the stock market is largely influenced by investor behavior and their perceptions of information. The impact of information on the stock market, as examined through the lenses of EMH and behavioral finance, reveals that empirical evidence in the context of the Nepalese stock market indicates a limited role for information in shaping market outcomes (Bhatta, 2023).

References

- Aissia, D. B. (2016). Home and foreign investor sentiment and the stock returns. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 59, 71-77.
- Ali, I. (2009). Causal relationship between macroeconomic indicators and stock exchange prices in Pakistan. *The African Journal of Business Management*, Vol. 4.
- Ali, S.S. & Mustafa, K. (2001). Testing semi-strong form efficiency of stock market. *Pakistan Institute of Development Economics*, 40, 631-649.
- Bhatta, D. (2023). *The role of information on stock market in Nepal*. (PhD thesis, Tribhuvan University, Nepal).
- Dangol, J. (2013). Government leadership and stock returns in Nepal. *Sumedha Journal of Management*, 2(4), 4.
- Fama, E. F. (1965). The behavior of stock-market prices. *The journal of Business*, 38(1), 34-105.
- Fama, E. F. (1970). The efficient capital markets: A review of theory and empirical work. *Journal of Finance*, 25(2), 383-417.
- Fama, E. F. (1998). Market efficiency, long-term returns, and behavioral finance. *Journal of financial economics*, 49(3), 283-306.
- GC, S. B. (2008). Volatility analysis of Nepalese stock market. *Journal of Nepalese Business Studies*, 5(1), 76-84.
- Grossman, S. (1976). On the efficiency of competitive stock markets where trades have diverse information. *The Journal of finance*, 31(2), 573-585.
- Gupta, E., Bedi, P., & Lakra, P. (2014). Efficient market hypothesis v/s behavioral finance. *IOSR Journal of Business and Management*, 16(4), 56-60.
- Mehr-un-Nisa, M. N., & Nishat, M. (2011). The determinants of stock prices in Pakistan. *Asian*

- Economic and Financial Review*, 1(4), 276-291.
- Mustafa, K. (2008). *The role of information on stock market* (PhD dissertation, University of Karachi, Pakistan).
- Shefrin, H. (2007). Behavioral finance: Biases, mean-variance returns, and risk premiums. CFA Institute Conference Proceedings, Vol. 24, issue. 2, p. 4-12.
- Shiller, R. J. (2013). Sharing Nobel honors, and agreeing to disagree. *New York Times*, 26.
- Srivastava, A. (2010). Relevance of macro-economic factors for the Indian stock market. *Decision*, 37(3), 69.
- White, E. N. (1990). The stock market boom and crash of 1929 revisited. *Journal of Economic perspectives*, 4(2), 67-83.

Macro-Prudential Policy Practice in Nepal

Ravi Dhungel
Assistant Director
Nepal Rastra Bank

Overview

The financial system in an economy is comprehensive and complex. Due to this, its operating mechanism comprises of different risks and vulnerabilities. In order to deal with such risks and vulnerabilities, financial system has to be made strong, sound, resilient and efficient. With this, financial stability and sustainability goal in an economy can be achieved. To ensure such financial stability and sustainability, macro-prudential policy is needed. Macro-prudential policy is a set of financial regulations in the form of general rules, guidelines, directives, frameworks and standards designed to safeguard the stability of the financial system as a whole. Its primary goal is to prevent significant disruption and disturbance in availing and using financial services including credit for maintaining stable economic growth. It is required to contain systematic risks for addressing the stability of the whole financial system. It is a tool kit to explore a more systematic and holistic approach to financial regulation and supervision.

The concept of macro-prudential policy emerged and evolved after Global Financial Crisis of 2007/08. Before 2007/08, there was the absence of a comprehensive policy framework dedicated to ensure systematic financial stability. At that time policy makers primarily used to focus on the soundness and safety of individual financial system. This narrow and incomplete approach allowed system-wide risk accumulation which remained unchecked and resulted as key contributor to the financial crisis. This marked the inadequacy, insufficiency and inefficiency of micro-prudential policy focused on individual financial institutions. The risk

and vulnerability of a financial institution is not limited to it only due to interconnectedness and interdependence of different financial institutions in the financial system.

In the background of identification of cause of Global Financial Crisis of 2007/08, the need for macro level regulation for the entire financial system rather than regulation of individual financial institution was realized. This was the base for macro-prudential policy and its adoption for financial stability and creation of more resilient system with better shock absorption ability. Considering this, macro-prudential policy got high value and priority. Many new models and amendments to existing models have been made by concerned authorities and institutions for improved, advanced and dynamic supervision and regulation of financial system as a whole. The framework of macro-prudential policy have been formulated and practiced by numerous central banks of the world. In context of Nepal, Nepal Rastra Bank (NRB), as the central bank of the country, is in the main center for formulation, implementation and practice of macro-prudential policy in Nepal.

Macro-Prudential Policy Adopted by NRB

Nepal Rastra Bank (NRB) is working for improving and strengthening of financial institutions, financial infrastructures and financial services. But it is more rigorously working for stability of financial system of Nepal to ensure financial stability. For this, it is using macro-prudential policy as main tool kit with coordination and support of monetary as well as fiscal policy. Such macro-prudential tools are being enacted as legal framework with the help of Nepal Rastra Bank Act 2058

BS, Bank and Financial Institution Act 2073 BS, Foreign Exchange Regulation Act 2019 BS and other prevailing laws. Similarly, different guidelines and directives are being issued based on international best practices inclusive of BASEL II and BASEL III.

Key Macro-Prudential Policy Adoption Status in Nepal

S.N.	Macro-Prudential Policy	Adoption Status
1.	Loan to Value Ratio	Yes
2.	Single Obligor Limit	Yes
3.	Debt to Income Ratio	Yes
4.	Limits on Foreign Currency Borrowing	Yes
5.	Foreign Currency Mismatches	Yes
6.	Liquidity Tools	Yes
7.	Stress Testing	Yes
8.	Early Warning System	Yes
9.	Risk Based System	Yes
10.	Capital Standard	Yes
11.	Counter Cyclical Element	Yes
12.	Dynamic Provision	No
13.	Control over dividend	Yes
14.	Minimum equity capital	Yes
15.	Restriction on interconnectedness	Partially Yes
16.	Restriction on credit to risk takers	Yes
17.	Clear macro-prudential policy objective approved	No
18.	Deposit insurance	Yes
19.	Identification of Systematically Important Financial Institutions (SIFIs)	No

After 2009, the significance of macro-prudential policy in Nepal was highlighted by the challenges posted by a domestic real estate bubble. This bubble was more serious and severe in context of Nepal rather than the Global Financial Crisis (GFC) of 2007/08. In response to the real state bubble, the government and regulatory authorities implemented a set of prudential

between 2009 and 2011. These measures were aimed at containing credit and liquidity risks within the licensed banks and financial institutions (BFIs). This includes moratorium on new bank license, single obligor limit and real estate loan exposure limits, loan to value ratio and introduction of credit to deposit (CD) ratio. In 2015, NRB increased the minimum paid of capital requirement for BFIs by at least four fold with the objective of strengthening capital base of banks and financial institutions. As part of macro-prudential policy practice, legal reforms by means of second amendment of NRB at in 2016 and enactment of BAFIA 2017 along with the provisions of stress testing, PCA (Prompt Corrective Action), consolidated and risk based supervision have been introduced. Similarly, the financial consolidation have been ensured through merger and acquisition of banks and financial institutions. Likewise, financial infrastructures for payment and settlements, credit rating, credit information and debt recovery processes have been proposed and set. In addition, Financial Sector Development Strategy (FSDS) and necessary policy coordination with monetary policy for more effective macro-prudential policy practice is being performed.

The macro-prudential policy practice of Nepal is directed towards analyzing and monitoring systematic risks. This is being done by data collection and surveillance, stress testing and Early Warning System (EWS). These tools allow regulator to detect vulnerabilities early. Such detection of vulnerabilities provide with the opportunity to the regulator to implement preventive measures before risks escalate into crisis. For this, Nepal Rastra Bank has completed monetary survey and balance of payment statistics. Likewise, price indices including CPI (Consumer Price Index) and WPI (Wholesale Price Index) is being prepared. Similarly, activities like liquidity monitoring and forecasting, close watch into the short term and long term interest rate, monitoring of sector-wise and product-wise credit flow, onsite and offsite supervision of BFIs etc. is being done by NRB. In addition, NRB is also assessing the contagion effect of credit growth and asset price including sectorial vulnerabilities and

vulnerabilities from change in the remittance flow, increasing trade deficit and excessive government savings.

Another dimension to macro-prudential policy practice in Nepal is identifying and establishing macro-prudential tools. NRB has implemented different capital related tools including provisions of BASEL III such as minimum capital requirement, capital conservation buffer, counter cyclical buffer leverage ratio and sectorial credit requirement. These capital related tools aim to increase resilience and to help maintain the supply of credit during adverse conditions. Likewise, different liquidity related tools are also being used by Nepal Rastra Bank as integral part of macro-prudential policy. As a part of which CRR (Cash Reserve Ratio) and SLR (Statutory Liquidity Ratio) is being practiced as a monetary policy tools. At present, Credit to Deposit (CD) ratio of 90 percent, leverage ratio of 4 percent and provision of institutional deposit to total deposit of 50 percent is being used. In addition to this, tools like borrowing limit for BFIs, liquidity coverage ratio and net stable funding ratio, liquid assets to total assets and long term assets to long term funding are also being used as crucial macro-prudential policy tool concerned with liquidity management. NRB also introduced Interest Rate Corridor (IRC) in 2016 with the objective of managing liquidity and stabilize interest rate. Another key aspect concerned with the liquidity related tools is the use of liquidity monitoring and forecasting framework. Apart from capital and liquidity related tools, assets side tools are also being used. Under this, there is 25 percent cap of total outstanding loan for real estate, single obligor limit of 25 percent of the core capital, margin lending up to 70 percent of the pledged share price and debt to income ratio of 70 percent is being used currently. In order to control interconnectedness of financial institutions, loan above Rs.2 billion should be compulsorily provided through consortium.

Key Issues and Challenges

The macro-prudential policy adopted in Nepal is aimed for stability of financial system and sustainability of financial institutions. Over the course of its implementation financial system

of Nepal have got better in terms of efficient supervision, good corporate governance practices, management of related risks, strengthening of capital structure, liquidity management and mitigation of vulnerabilities. However, the era of practice of macro-prudential policy in Nepal has fetched numerous lessons. The lesson is particularly regarding timing and timeliness of implementation of comprehensive risk assessment framework and strengthening of financial regulation. Another lesson yielded so far is related to creation of harmonious coordination and collaboration between concerned supporting policies. Similarly, there is still need of more clear communication regarding strategies and policies with the stakeholders. Likewise, the degree of transparency of stakeholders in complying with the adopted strategies and policies has scope of advancement. Meanwhile, the implementation of international best practices and macro-prudential toolkit has made formulation and implementation of necessary effective macro-prudential policy for Nepal in relevant and reliable manner.

During the practice of macro-prudential policy in Nepal, there are specific lessons related to capital tools, credit limit tools and liquidity related policies. The capital related tools being used have resilience effect during down turns. But these are limitedly effective at up turns. On the other hand, credit limit tools such as loan to value ratio and single obligor limit have prevented over indebtedness of the borrower and managed risk of asset bubble as well as single party failure causing adverse loan recovery situation to BFIs. Simultaneously, the liquidity policies adopted have constrained role in preventing cross-border spillover effect of interconnected financial system as well as shadow banking practices. In such context of practice of macro-prudential policy in Nepal and lessons learnt from it, different issues and challenges in its practice can be identified. Some of these key issues and challenges have been presented below:

1. The availability and quality of data required for regulation and supervision of BFIs and the entire financial system.

2. There is limited technical capacity of regulating and regulated authorities in practicing macro-prudential policy in more effective manner.
3. The financial system of Nepal is exposed to frequent liquidity shortages and fluctuations.
4. The practice of corporate governance in Nepalese financial system is still weak.
5. The financial instruments in Nepalese financial market are complex by nature.
6. In recent economic slowdown, the Non-Performing Loan (NPL) of banks and financial institutions of Nepal have increased.
7. There is limited financial inclusion, financial literacy and financial accessibility.
8. The prevalence of shadow banking and informal sector has not been properly dealt with so far.
9. The cross-border spillovers cannot be fully restricted. However, its minimum impact can be ensured which is not up to the mark with the effort of implemented macro-prudential policy tools.
10. There is still scope for improvement of coordination among regulators despite its current grown level.
11. The Early Warning System (EWS) being practiced is still on weaker side and needs strengthening.
12. The foreign currency reserve of Nepal is volatile and has posted current challenge of managing excess foreign currency reserve.
13. The pegged exchange rate with India.

Conclusion

With the need of regulating and supervising financial system as a whole realized after the Global Financial Crisis (GFC) of 2007/08, the true concept of macro-prudential policy emerged and developed. This is a set of norms, standards, strategies, directives, guidelines and activities focused on effective supervision and rational regulation of entire financial system of a country. This moving forward from micro level of considering a financial institution

to macro level consideration of the financial system wholistically. The central bank of any country is at the core of macro-prudential policy practice. In context of Nepal, Nepal Rastra Bank is at the heart of all the macro-prudential affairs for the financial stability objective. The macro-prudential policy of Nepal is driven by the best international practices along with adoption of regulatory principles and standards set under BASEL II and BASEL III. Different capital related tools, credit limit tools and liquidity tools are being used in Nepal. These tools have added dynamism in regulation and supervision of licensed banks and financial institutions. With these tools, the quality, effectiveness and standard of regulation and supervision of NRB has improved. On the other hand, such adopted macro-prudential policy have strengthened, stabilized and created soundness in the financial system of the country.

The implementation of macro-prudential policy in Nepal has got broader and deep to make the financial system more resilient and shock absorbing. It has contributed in minimizing risks related to capital, credit, operation, liquidity, market and foreign exchange. However, different issues and challenges are inherent in the macro-prudential policy being adopted in Nepal. Such issues and challenges are particularly in timing of implementation and the duration till which they are implemented. Apart from this, there are some elements of macro-prudential policy which are not enforced in Nepal. These include the act of identifying SIFIs, approving clear macro-prudential objective and inclusion of dynamic provisions. There is urgent need of developing frameworks and implementing these elements as additional macro-prudential policy tools for more sound regulatory and supervisory practice. Similarly, macro-prudential policy practice of Nepal can be bettered with establishment of separate unit for macro-prudential policy with separate directive on it and by adding more advanced macro-prudential tools in regulatory and supervisory toolkit of NRB. In precise, macro-prudential policy practice of Nepal is evolving with issues and challenges requiring effective handling for more resilient, sound and undisrupted financial system in the country.

Reference

- Siregar,R. (2011). Macro-Prudential Approaches to Banking Regulation: Perspectives of Selected Asian Central Banks. Asian Development Bank Institute.
- IMF. (2011). Macro-Prudential Policy: An Organizing Framework. International Monetary Fund.
- Krishnamurti, D. and Lee,Y. (2014). Macro-Prudential Policy Framework – A Practice Guide. The world Bank.
- NRB. (2024). Financial Stability Report – Fiscal Year 2022/23. Nepal Rastra Bank.

On Remittance Inflows

Sarthak Karki
Deputy Director
Nepal Rastra Bank

I. On the economics of foreign employment

There is a curious joke in economics and it goes something like this - What is the solution to world poverty? Answer: luggage.

I find this quip quite profound because it brings to the fore a basic yet extremely powerful idea in economics, i.e. the productive ability of labor is greatly determined by technology employed in production along with the institutional set up (rules of the game) under which production (or service delivery) takes place. Countries which are more developed than Nepal, i.e. which employ greater technology (specialized machines as well as specialized scientific or management knowledge) in the process of production or service delivery and/or which have institutions (i.e. rules) that incentivize industry and entrepreneurship provide a platform in which a Nepali worker can produce greater output and/or of better quality with the same amount of work and same skillset.

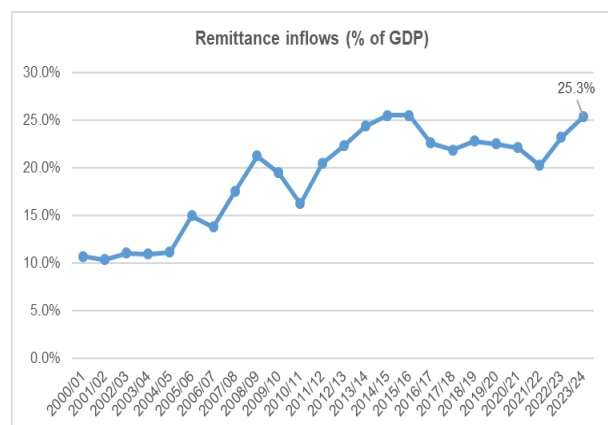
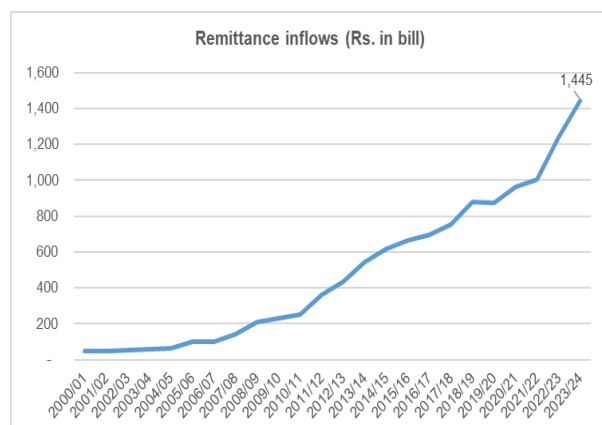
Neoclassical (micro) economics argues that in perfect competition, all factors of production get paid their marginal product which is why the same laborer gets paid much more as s/he works in a more advanced economy. A

Nepali workers get higher pay in Qatar than in Nepal and an even higher pay in the US than in Qatar for the same kind and amount of work. Although this Neoclassical proposition is obviously unrealistic outside the theory's hypothetical world, it is correct in essence, i.e. the prospect of getting a higher pay only arises if and when greater or better produce results from an enterprise. Hence, Nepali workers employed in more advanced economies are likely to get paid more than in Nepal.

II. On the structure of Nepal's remittance inflows

Data from the World Bank for year 2023 indicates that Nepal ranks 3rd in the world in terms of countries with the highest personal remittances to GDP ratio (26.21%). Only Tajikistan (38.4%) and Samoa (28.3%) have a greater dependence on remittance inflows while the closest Asian country is the Philippines (8.94%).

Following twin graphs (data source: NRB, Current Macroeconomic and Financial Situation) highlight the evolution of remittance inflows into Nepal over the last two decades.

Year 2005 onwards, one can see a distinct jump in remittance inflows which has just continued thereafter. The trend has in fact stood reasonably intact during the Covid-19 pandemic as well. The annual number of labor permits (new and renewed permits) issued by government of Nepal has hovered around 600,000-700,000 in 7 out last 10 years. The annual average has increased in the last 3 years to 717,000 (which comes out to be nearly 2,000 people leaving the country for foreign employment per day!). The stock of migrant workers is estimated to be around 7.4% of the population, i.e. 2.1 million people. These figures (both stock and flow) do not reflect unofficial labor migrants which includes labor migrants to India as well as white collar professionals in foreign countries (e.g. doctors, nurses and technicians) who apparently do not carry labor approvals although the law requires it (Nepal Labor Migration Report 2022, Ministry of Labor, Employment and Social Security.)

Another notable feature of Nepali labor migration is its concentration in six Gulf Cooperation Council (GCC) countries (i.e. Bahrain, Kuwait, Oman, Qatar, Saudi Arabia and UAE) and Malaysia which have been consistently providing employment to more than 80% of Nepali migrant workers since 2013/14.

III. Some key issues

1. Use of informal channels

Use of informal channels (hundi or hawala) to transfer money earned by Nepali migrant workers to their families in Nepal is often discussed as a major problem concerning the Nepali foreign employment sector. Use of these informal channels not only means that foreign currency does not flow into Nepal (or her banking system) but informal channels also aid and abet the shadow economy and various forms of organized crime (e.g. tax evasion, smuggling, etc). Furthermore, although there is no formal estimate of the scale of use of these informal channels, unofficial studies indicate that the scale might be rather large. For instance, one estimate of the use of informal channels from India was found to be around 30%.

Nepal Labor Migration Report 2022 cites several reasons for the use of informal channels. One, hundi is faster and cheaper than formal channels. Two, migrant workers have relatively low levels of financial and digital literacy. Finally, there is a dearth of migrant-centric products and services. Let us dig into these reasons in greater detail.

The United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) and G20 aim to reduce global average cost of sending remittances to 3% (of the amount remitted) by year 2030. They also aim to bring down the cost of sending remittances in all corridors to 5% or less.

The real situation is of course much worse than this. World Bank's Remittance Prices Worldwide Quarterly Report (2024 March) states that the global average cost of remitting \$200 is 6.35%! This high cost is especially difficult to understand given the huge size of global remittance flows which are estimated to be \$794 billion in year 2022 (Migration and development brief - 2022 November, the World Bank). Large scale should bring down cost but apparently this is not the case in the world of remittance flows.

The situation is somewhat better though not materially different for Nepal for which the cost of receiving remittances from some key locations is tabulated below (data from World Bank's Remittance Prices Worldwide, 2023 Q4):

Table 1: Cost of receiving remittance in Nepal from key corridors (2023 Q4)

Country	Average Cost of receiving \$200	Lowest Cost of receiving \$200	Highest Cost of receiving \$200
India	3.30%	0.44%	10.04%
UAE	3.08%	1.09%	3.24%
Malaysia	2.48%	1.15%	2.90%
Qatar	3.26%	2.34%	5.80%
Oman	2.82%	2.30%	11%
Saudi Arabia	2.84%	4.74%	6.68%
U.S.	4.02%	1.66%	7.84%
U.K.	4.48%	0.75%	12.25%

2. Dependence on and use of remittance receipts

Another common discussion around the issue of foreign employment in Nepal concerns the dependence on and usage of remittance receipts by migrant family in Nepal. A 2016 study by NRB regarding the savings and investment trend of remittance receiving households in Nepal reports several notable findings of which some of the important ones are as follows. One, foreign employment has played a great role in keeping unemployment down in Nepal and has acted as a safety valve for the Nepali society. Two, around 18.8% of households in Nepal are solely dependent on remittance income while 80.8% of households would not be able to meet household expenses if remittance inflows were cut off. Three, remittance inflows are also linked to improvements in other social sectors such as health and education. Four, the use of remittance by recipient households is as follows: 25.3% to repay loans, 23.9% for daily consumption, 9.7% in health and education, 3% for social purposes, 1.1% for productive purposes and 28% for savings. Similarly, more than 99% of remittance receiving households have not purchased the government's Foreign Employment Bond (FEB). Finally, remittance receiving households seem to choose leisure over work which could augur unfavorably for domestic productive capacity.

3. Skills profile of migrants

Nepal Labor Migration Report 2022 states that Nepal classifies migrant workforce into following categories on the basis of categorization mentioned in (labor) demand letter: unskilled, semi-skilled, skilled, professional and highly skilled.

Similarly, new labor approvals issued by skills profile for FY 2021/22 gives following results: unskilled (54.2%), semi-skilled (7.4%), skilled (38.3%), highly skilled (0.01%), professional (0.06%).

iv. Critical re-examination of these issues

1. Use of informal channels

SDG and G20 targets themselves speak volumes about the current state of sending remittances all over the world. How would a migrant

worker feel (and decide) about sending his/her hard earned money back home via the banking channel if the cost of doing so amounted to 5% of the amount sent? Informal channels (hundi or hawala) not only avoid these high costs but could also offer a premium on the exchange rate at which money gets transmitted to Nepal.

Of course these informal channels bring a lot of risks to the process, mainly credit risk or the risk of losing one's entire amount (being transferred). In addition to this, hundi or hawala is outright illegal and plays a key role in facilitating tax evasion, smuggling and other organized crime. However, the allure of avoiding (rather high) banking channel costs and obliviousness to the risks of informal channels might (indeed seem to) direct migrant workers towards these informal channels.

Additionally, one can often find stakeholders seeking facile solutions to these problems. For instance, at the height of our most recent balance of payments (BOP) deficit period (around 2021 Q4 - 2022 Q1), stakeholders and scholars had toyed with the idea of using two curious (and related) expedients to increase remittance inflows into Nepal. One involved using the expedient employed by a desperate Sri Lanka (bedeviled by a real BOP and foreign exchange reserves crisis) in 2021 Q4 to increase remittance inflows. This measure involved introducing a LKR 2/USD exchange rate incentive to encourage remittance inflows through the banking channel. This incentive was later increased by LKR 8/USD in December 2021.

The second idea involved following the route of Bangladesh to introduce a 2% cash incentive (again borne by the government of course) to encourage migrant workers to use the banking channel while remitting money back home.

Why such an idea will not work in Nepal or will be clearly suboptimal from a cost-benefit standpoint is easy to see. Remittance inflow (from the banking channel) in FY 2023/24 stood at USD 10.86 billion (NPR 1445.32 billion). Because the average cost of remitting (USD 200) money into Nepal (from all the 8 corridors for which data is available) stands at 3.29%, any cash incentive to be introduced by the

government which stands a chance of working (i.e. incentivizing Nepali migrant workers to go for banking channel eschewing informal ones) must be least 3.29% on average. At this rate, the subsidy or cost for the government comes out to be around NPR 47.8 billion! However, the very idea of introducing a cash incentive is that it will lead to an increase in existing levels of banking channel remittance inflows. Let us suppose this measure succeeds and is able to divert 75% of informal channel remittance inflows via the banking channel. Now, assuming that around 25% of remittance flows in through informal channels (estimated size of shadow economy from a 2010 IMF study considered as proxy), remittance inflows would increase by 18% (75% of 24%). This would entail a subsidy cost of NPR 56.4 billion for the government. Too high no doubt for the government to bear.

2. Use of remittance receipts

Stakeholders often argue that remittance receiving households should save and invest more of their income. This would naturally lead to greater capital formation which would augur well for future productive capacity of the country.

However, it is important to bear in mind that most migrant workers choose to go abroad so that they can procure basic improvements in life and living standard (e.g. better and desired food, easier life with procured amenities, etc) for their families. This naturally entails greater consumption. Benefits from remittance receipts also include progress in health and education of recipient families (another area pointed out by the NRB study).

Leisure of household members can also be considered in the same light, i.e. it's a choice made by migrant workers and their families and no doubt involves greater allocation in rearing of children and management of household affairs. Just because national income accounting techniques cannot measure and reflect this in GDP statistics, it doesn't mean that "leisure" is unproductive.

3. Skill profile of migrants

The concern around skill profile of Nepali migrant workforce, i.e. a large proportion

of the workforce is unskilled, is generally reasonable. Higher the level of skills, higher the remuneration and better the working conditions. True. However, one might do well to consider two things in this regard.

One, the level of skills of Nepali migrants is largely determined by the supply side, i.e. they reflect our domestic labor market conditions. Two, skills change over time such that they are positively correlated with work opportunities. Jobs provide a launchpad for people to hone their existing skills as well as gain new ones, get key information about job markets and build relationships for better work opportunities in the future.

Data also seems to vindicate the latter point. For instance, while the proportion of unskilled labor stood at 74% vs. 14% of skilled labor in FY 2013/14 (Analysis of labor market and migration trends in Nepal, GIZ and ILO, 2015), the situation has greatly improved at present - unskilled (54.2%) vs. skilled (38.3%).

v. Potential solutions

1. Fixing information and access asymmetries

Nepal Labor Migration Report 2022 states that 92.1% of labor approvals are issued through Private Recruitment Agencies (PRAs) or 'manpower companies.' Currently, there are 860 PRAs in Nepal but only 32 have branches outside Kathmandu valley. As a result, asymmetric access to foreign employment opportunities and essential first hand (reliable) information on migrant labor begins from the very start.

A similar asymmetry can be observed when migrant workers make decisions remittance options. A quick look at Table 1 of this article reveals the enormous gap between the least and most costly option when remitting money from every corridor. For instance, the most and least costly remittance options for India, Oman and U.K. are as follows: 10.04% vs. 0.04%, 11% vs. 2.3% and 12.25% vs. 0.75% respectively.

The World Bank maintains (and updates on a quarterly basis) an excellent online database on remittance prices (<https://remittanceprices.worldbank.org/>) which presents microdata

on remittance services (and corresponding cost) provided by various remittance services providers.

This World Bank website also publishes information on what it calls SmaRT remittance, i.e. the average cost of three cheapest remittance services for every corridor which would be taken advantage of by a savvy migrant worker with access to this information. Differences are not insignificant. For instance, Remittance Prices Worldwide 2024 March Report suggests that while the global average cost of remitting money was 6.35%, the global SmaRT average was only 3.21%.

Access of information such as this to migrant workers and/or their families back home can go a long way in encouraging use of formal channels to remit money into Nepal rather than cash incentives which are too costly to be feasible.

The government (federal, provincial or even municipal) can offer a dedicated (toll-free) helpline for migrant workers and/or their families to answer possible queries (on PRAs, the process of migration, remittance options, etc.) and even to counsel on issues such as managing household finances and opportunities to save and invest.

2. Nudging people to save and investment more

Nepal government's Foreign Employment Bond (FEB) seems a very curious case of an unbelievably excellent investment product which has somehow never managed to get popular. Consider its features: One, the credit risk on this bond is zero. Two, it has always offered a coupon (interest) rate which is around 200-400 basis points above the interest rate on similar tenor commercial bank fixed deposits. Three, it is liquid and can be sold over the counter to a prospective qualifying buyer (i.e. a migrant worker or his/her family) as well as to a wide list of market makers (banks and financial institutions) who are obliged to buy this instrument upon request. Finally, it has virtually zero market (interest rate) risk as the market maker is obliged to buy this bond at par value irrespective of current level of interest

rates (bonds normally fall in value in proportion to increase in market interest rates).

Despite all these great features, outreach and sale of FEB has always slacked behind. For instance, its outreach is estimated at less than 0.5% of remittance receiving households and its issue size remains a negligible dwarf in comparison to the amount of remittance received in Nepal via the formal channel. For instance, in FY 2022/23, the amount of FEB offered for sale stood at Rs. 15.56 billion (1.25% of remittance inflow for that FY) of which only 4.88% (i.e. 76.23 crores) was subscribed.

Migrants and their families could be incentivized to save more by effectively reaching out to them (e.g. through clever advertisements featuring artists and personalities that they identify with instead of through dry government commercials which they are likely to skip) and informing them about excellent investment opportunities such as FEB. Subscription to FEB could be further eased by removing unnecessary formalities and procedural requirements involved (e.g. through a stand-by instruction which automatically invests a certain sum from every amount remitted via formal sources in FEB).

3. Encouraging use of formal channels

It was seen earlier how futile it would be for the government to compete with informal channels on the basis of cost. Therefore, governments should resort to other strategies. One of these could be specialized treatment of remittance receiving households. For instance, the government (in partnership with the central bank) could require domestic remittance service providers to distribute 'Thank you cards' (funded out of their CSR expense or paid for by the government) at the point of remittance payment. The contents in these cards could involve expression of gratitude to the migrant workers for their incredible contribution to the country. At the same time, these thank you cards (electronic - audio or visual or physical) could also contain essential information about lucrative investment opportunities such as FEB. Furthermore, migrant families with such 'Thank you cards' could be offered specialized treatment in government offices.

Use of such measures would cost very little but could go a long way in winning over the hearts of our migrant workforce (true national heroes in reality who continue to support the nation on their shoulders) and their families so as to encourage them to use formal channels for remittance and to save greater proportion of their income for the mutual benefit of themselves and the nation.

References

- NRB (2024), *Current Macroeconomic and Financial Situation (Based on annual data for FY 2023/24)*: Nepal Rastra Bank
- World Bank (2023), *Data: Personal remittances as percentage of GDP* (webpage: <https://data.worldbank.org/>): World Bank
- Ministry of Labor, Employment and Social Security (2023), *Nepal Labor Migration Report 2022*: MoLESS, Government of Nepal
- World Bank (2024), *Remittance Prices Worldwide Quarterly Report (2024 March)*: World Bank
- NRB (2016), *Savings and investment trend among remittance receiving households*: Research Department, Nepal Rastra Bank
- World Bank (2024), *Data: Cost of sending money to Nepal from various international corridors* (webpage: <https://remittanceprices.worldbank.org/>)
- GIZ & ILO (2015), *Analysis of labor market and migration trends in Nepal*: Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit and International Labor Organization
- NRB (2024), *Foreign Employment Bond Time Series Data*: Monetary Management Department, Nepal Rastra Bank

Planning in Management: A Critical Perspective

Shikhar Nath Khanal
Senior Manager
Nepal Bank Ltd.

Organizations make and work on the plans of various levels and scope. The famous scientist, political philosopher and one of the signatories of the Declaration of (American) Independence, Benjamin Franklin said, failing to plan is planning to fail. Among different kinds of plans, strategies are the most important and grand type of plans that need the highest level of intellectual capacity and workout. Strategies are the long-term guiding plans that set the premises for shorter term operational plans. While theoretical discussions of plans at the undergraduate classes of management colleges generally take a flow like this, something different and more complex unfolds when the same students emerge from the academia and move on to the practical workplace, assuming some positions in organizations, be business or any not-for-profit undertaking. This 'one of the important chapters of General Management paper' then reveals its true functional character. This is a simple concept in that it refers to the predisposition and preparation to the work to be pursued. This is complex in the sense that it, does not specifically provide any clear-cut answer to why and how of anything and it is subject to the influence of preferences, preconceptions, prejudices and prior commitments of the people involved in preparing and implementing the plans. Here in this paper I like to begin from the fundamental ideas of planning, examine the rigor of planning as a fad or cult in organizations and discuss its limitations and complexities pertaining to the psychological as well as political behavior of people before arriving at some conclusions.

Planning: A Function of Management

Planning as a function of management is often taught and learned as an indispensable part of management, one that sets the foundation upon which all other functions of management build on and flourish. This is the creative and intellectual predisposition of what is to be done, how and with what time-frame of accomplishment. Based on the plan, the organizational structure is formed, people of proper capacities and attributes recruited, developed and put into jobs. If planning itself is erroneous, mistaken and founded on fallacious assumptions, all other functions of organizing, staffing or directing are doomed to take the wrong way. Failing to plan properly is failing to find the right course of action and squandering the time and resources to the ultimate loss and failure of the entire venture. So, planning constitutes a fundamental part of skill and ability one has to learn, develop or excel on for the development of management career. One who cannot plan can, by no other attributes, be a successful manager.

Some Questions on Planning

Having set forth the basic ideas of planning and a conceptual justification for being taken as the vital part of management, let's view it a bit more critically. Let's dig on the rationale behind the (over)emphasis on planning. Being a bit critical, some questions emerge. Does planning make subsequent functions of management easier, better and more effective? Does the practice of making plans, getting them approved with higher authorities and adhering to them always yield better? Should deviations from what is planned always be taken as weaknesses and the indications of failure?

Though planning is a pervasive function and it is never advisable to run without planning, one equally rife view has been that planning puts us in a conceptual box. When there is a plan approved and published as a formal document, there is no permissible room for creative exercise at the implementation level. Exploring second and third thoughts over the approved plan is not considered a disciplined and humble inclination. The duty becomes to perform remaining within the plan and in a way to make plan a success. Plans carry a commitment from the top, and are meant to provide a sense of direction for what and how to work from the operational levels. Plan documents work as the means to communicate the intentions and aspirations of the top level and at the same time, to convince and develop support from the lower levels on its vision, programs and priorities.

Planning requires a lot of intellectual exercise. There is a lot of brain work in understanding the external context, recognizing the needs and priorities, weighing the strengths and weaknesses, capacities of the people and systems, distillations from the past plans, performances and lessons learned, etc. There is a lot of intellectual exercise on conceptualization, political exercise on building consent and approval from relevant segments, writing in proper language and tone in drafting the plan document, communicating to lower levels in proper sense and spirit as was initiated and approved. This way, the process of planning itself has huge costs in terms of the finance as well as time and effort.

But to the dismay, plans do fail. Things do not go as we predict. Not all the developments can be predicted and accounted for in planning. As the Yiddish proverb goes, **We plan and God laughs**. Actual performance deviates from what is planned. The costs of the rigor of planning weigh significantly against the realizable benefits of planning. The comparison of the costs of planning to its benefit heads to the idea of efficiency of plans. Plans become inefficient when the costs (in terms of money, efforts, moral pressure and fear of failure to meet the plans etc.) outweigh the benefits in terms of the revenue, and the impact on morale, confidence and clarity in people. When costs of planning

exceed the benefits derived thereon, plans are regarded inefficient.

Plans fail but we continue

Yes, Plans often fail. Costs exceed and revenues do not meet. Time-lines are not met. Project managers often come up with the reports like 'the progress of work remains 50% while the time-frame for completion is already 80%'. Sometimes, it is 'more than 60% of the budget is gone and the physical progress of works is just 25%'. In such instances it becomes much debatable and complex to make out whether the plans are unrealistic or the implementation is insincere. Planners and doers have their own excuses. It is difficult to decide whether plans are to be revised, reworked, or the measures be adopted to expedite the work. The game of blaming and counter-blaming develops. The pretext of 'unforeseen circumstances' or the 'play of the luck' may be tactfully resorted to for concealing the inefficiencies for the benefit of both sides.

Nobel Laureate in Economics, (though a Psychologist) **Daniel Kahnemann** in his book **Thinking: Fast and Slow** (Chapter 24, The Engine of Capitalism) discusses the enamor and clinging to the practice of planning despite the common experience of actual costs and completion time of projects deviating from the plans. The mentality in planning is, in his view, preoccupied with an optimistic bias. When we sit to plan something, we sit with a positive and good (though naive) expectations. We implicitly, sit with a better commitment 'this time'. We tend to exaggerate our ability to forecast how things happen and how the internal and external situations develop. This optimistic bias incites to make more optimistic plans. Though a work of knowledge and intellect, in an organizational setting, the planning team has to get the plan approved and budget allotted accordingly from the line authorities. The planners also need to convince the less cognizant decision makers. Presenting the plans better, more cost effective, and workable with the reasonable-looking budget size becomes necessary to get the projects start. It is rather easier to get approval on additional time and budget once the project takes off and some tangible progress is

available to show. This serves a good political reason behind why the practice of making plans persists despite the abundant experience of the fall of plans.

Planning and Emotions

Planning is fundamentally an intellectual process. It involves an exercise of mind and knowledge. Planners have to, with utmost rationality and objectivity, weigh the facts and make educated projections about the future situation and the best course of action to be pursued. But ultimately, people involved in planning are human beings. They are by no way, aloof from human emotions. Emotions and intuition do come to play. Hoch (2006) discusses how the beliefs and emotions may be taken in the practice of planning. Planning is an activity where the planning practitioners need to appropriately modify and reshape people's beliefs molded by political, social, economic and cultural influences and take them the right way from concept to intention and intention to action. While a hard approach says emotions, feelings and the force of passion need to be relegated to the analysis and judgment the next one says they need to be tamed, adapted or reshaped to contain the emotional biases that come to affect plans. Maligo, Gollwitzer and Oettingen (2014) discuss their interesting findings on the role and impact of anger and sadness as the contextual variables in the tendency to plan and in implementation. In their conclusion, anger provokes people to take impulsive decisions in the heat of the moment and sadness works to balance in the phase of implementation and control. There occurs a cyclical trajectory of aggressive action and depressive disengagement in the process of planning and control.

Abandon the rigor, Make it simple

Jack Welch, the revered CEO of General Electric, in his book **Winning**, denounces the ritual of rigor and over-exercise on strategy and budget. The deployment of time and energy in discussing the big dreams and eventually landing on mediocrity appears what annoys him. He enumerates two 'killing dynamics' in planning as Negotiated settlements and Phony smile. Under the fear of not meeting the target,

there is a tendency to keep their target figures as low as possible. There are rounds of discussion at various levels, the discussions veer around all what can happen how the situation could be tackled, but the budget targets eventually have to land on conservative figures. As the year end rolls down, the budget figures are met or even surpassed, 'despite all the odds' and with the 'perseverance of the untiring staff' there comes a rejoicing exchange of congratulations. Phony smile is referred to something a bit different wherein much beautiful and exalting presentations are made on how the competitors have come up with exemplary turnarounds and what the same could be done. All feel inspired from the heart and there takes place an exchange of smiles and positive energies after the presentation. But what happens later is the budget allocations from the headquarters comes much conservative 'considering the whole picture' and 'arranging the priorities'. Jack suggests budgeting on two key questions- how could we beat the past year's performance and that of the competitors.

Conclusion

There is apparently nothing much to debate on the importance of planning in management. Planning is the groundwork without which no rigor of management can make any sense. The line is about staying aware of the multiple perspectives in planning. The cross perspectives may perplex and befuddle instead of facilitating and guiding the selection of approach to be taken, but the sense of wider implications is to enhance the quality of management. US President Dwight D. Eisenhower, mainly remembered for ending the Korean War in the armistice of 1953 said, plans are nothing but planning is everything. Plans may fail, may need revisions and reworks to adjust unforeseen developments, but the brainstorming, debate, discussion, and the think-through in the course of preparing plans is never fruitless. This exercise ultimately sharpens the ideas, clarifies misconceptions, reveals actual difficulties in planning and in summation, adds high value to the knowledge and understanding of the people involved in planning. These benefits after all, come to outweigh the importance of the finally published plan document itself.

References

- Maligo, S., Gollwitzer, P. & Oettingen, G. (2014). *Emotion and Control in the Planning of Goals. Motivation and Emotion*. Vol. 38 (2) Springer. DOI 10.1007/s11031-014-9407-4
- Hoch. C. (2006). Emotions and Planning *Planning Theory & Practice*, Vol. 7(4), 367–382, Routeledge. DOI: 10.1080/14649350600984436
- Welch, J. (2005). *Winning*. Harper Collins Publishers. London.
- Kahnemann, D. (2012). *Thinking, Fast and Slow*. Penguin Random House, UK.

Strategic Human Resource Management: Need of Paradigm Shift in the Approach of Managing Human Resources in Nepalese Industries

Dr. Sunita Bhandari Ghimire
Assistant Professor

Central Department of Management, TU

Background

For decades, human resource management (HRM) has played a pivotal role in enhancing the overall performance of organization. Despite of this fact, this is a phenomenon extensively underscored in management literature as discussed by various scholars (Wright et al. 1998).

To cope with the changes in the organization at the current time and the future time, organizational excellence is to be ensured by the organization in the opinion of Ulrich (1998). For the organization to reach this target, focus on learning, quality, teamwork and re-engineering are driven by the way organization get things done and how they treat their people. Hence, it could be stated that achieving organizational excellence must be the work of human resources and their effective management.

Human resource management demands the analysis of the impact of dynamic business environmental factors. Specially, the distinctive factors that create competitive pressures on HRM policies and practices at the national level are to be highly emphasized and compliance by the human resource practitioners.

Scholars have tried to address the concern of the human resource management for achieving organizational strategies through the concept of strategic human resource management like Boxall and Purcell (2000) and many other scholars. Recently the researchers have focused on the effectiveness of human resource management focusing on different dimensions of management like knowledge (Zaim et al. 2018, Khawaldeh, 2020), entrepreneurship (Lancker et al. 2022), crisis, change and

so on. After the consensus on the formation of the sustainable development goals in 2015 by United Nations, organizations are focusing more on green human resource management and sustainable human resource management. Innovation has been focused by the organizations through the practice of new human resource management as the changes are being radical in the organizations of 21st century. Both hard as well as soft approaches of human resource management practices are being emphasized by the organizations and practitioners. To what extent the paradigms are shifted in the global world, organizations of Nepalese industries are struggling in the field of aligning human resource management practices with the strategies (Mission, Vision, Core Values, Objectives) to be achieved by the organizations. Engagement and commitment of employees working in the organizations is the foundation for achieving competitive advantage through the strategic management.

Evolution of Human Resource management

Human resource management is in practice from the starting of the human civilization despite of its systematic studies evolution visualized after the 18th century. Although, most of the academic literature on human resource management has been published in the last 80 years, the intellectual roots of the field can be traced back to the 1920s in the U.S. (Kaufman, 2001).

This shift in the paradigm of human resource management from the personnel management to human resource management has been stemmed from the development of the human relation theories and then supported by the development of the motivation theories

according to Lengnick-Hall et al. (2009). In the course of defining human resource management, Schuler (1992), has identified and described the human resource management in four aspects and have claimed that these parts when integrated to become the full human resource management system. These four aspects consist of-

- a) Overarching HRM philosophies, which specify the values that inform an organization's management approach,
- (b) Formal HRM policies, which are statements of the organization's intent, serving to direct and partially constrain the behavior of employees and their relationship to the employer,
- (c) Specific HRM practices, which are the daily enactment of human resource philosophies and policies, and
- (d) Associated technological and social processes through which HRM philosophies, policies, and practices are established, modified, and terminated in an organization.

Although these are the tangible parts of human resource management described in different segments, in real, human resource system operates in an organization through the mix of tangible and intangible parts which makes the total human resource management system to be described as a whole which consists of both tangibility and intangibility dimensions.

Intangible aspects of HRM

Unlike tangible aspects, there are many intangible aspects not easy to measure also associated with HRM. Intangible aspects like different types of loss or gain caused by compliance of procedures and policies by employees can't be measured easily and identified as can be of in-tangible aspects. It does not mean that intangible aspects can't be measured at all. Basically following aspects can be counted as intangible aspects in HRM (Hubbard, 2007).

- Employer brand-building
- Customer-oriented behaviour
- Constantly innovative spirit

- Flexibility as opposed to rule-centricity (like in Google)
- Professional competence of employees
- Relations to customers
- Motivation and ambition of employees
- Social skills and communication of employees
- Leadership skills
- Internal cooperation and knowledge transfer

Human resource management system to be effective, have to ensure the development and implementation of most appropriate human resource philosophies, policies, practices and procedures in an integrated form as discussed by Jackson et al. (2017). For the effective development, the implementation of these philosophies, policies, practices and procedures, different players have key roles and these roles are to be integrated under one system. These players may be HR professionals, line managers, and other employees which is labeled as the "HR Triad" in the study done by Jackson and Schuler in 2006. Human resource system could be made alive only through social interactions among its stakeholders, including those involved in formulating, communicating, and responding to elements of the HRM system.

Strategic Human Resource Management

Strategic Human Resource Management (SHRM) refers to the proactive and systematic management of an organization's most valuable assets which are its people so that HR strategies could be effectively aligned with broader business goals. Unlike traditional HR management, which often focuses on day-to-day operations and administrative tasks, Strategic HRM emphasizes strategically integrating HR practices with long-term business objectives. This approach involves workforce planning, talent development, and performance management designed to foster a culture of innovation, agility, and competitiveness.

As discussions made by Jackson et al. and Schuler, traditionally, human resource management was not the part of the business

planning but now human resource management has become the part of the business planning. Traditionally human resource management used to develop the human resource philosophies, policies and processes in order to comply with the business plans but currently human resource management has become the partners for developing the business plans. Formal philosophies, policies, and processes related to human resources have become more subject to managerial interpretation for developing business plans as managers strive to respond to rapidly changing conditions. Corporate level management have started to highly value employees for their opinions and often negotiate for working conditions that fit their personal situations.

In today's dynamic and highly competitive business environment, strategic HRM models are essential for organizations seeking to gain a sustainable edge. As organizations face rapid technological advancements, globalization, and evolving workforce expectations, SHRM enables them to adapt by attracting and retaining top talent, enhancing employee engagement, and driving organizational change. Today, HR leaders adopt the strategic HR management approach to ensure that a business possesses the right team to drive organizational growth and accomplish its mission. It's no longer only about filling open positions within a company. Strategic HR management is focused on carefully selecting individuals whose skills align with the company's future objectives.

Boxall et al. (2007), identified three streams of human resource management as micro human resource management (MHRM), strategic human resource management (SHRM) and international human resource management (IHRM). In the opinion of Lengnick-Hall et al. (2009), micro human resource management can be of two sub division which studies about HRM policies and practices. One division consists of individual management system like recruitment, motivation, maintenance, compensation and so on where as another division deals with organization performance and group dynamism along with employee voice and employee relation like the management of the union. Strategic human resource management deals

with the organizational performance based on the strategies taken at the operating levels, business levels and corporate level which also is effected by the change in the environment. This domain discusses the HRM at the policy level as well as the execution level.

They have stated that human resource management is explicitly linked with corporate strategy which is not the function carried out under personnel management. That is, strategic human resource management approach has the focus on the linking of HR functions with the strategy of the organization. Strategic human resource management seeks to obtain the commitment of employees rather than their compliance while shifting from hard approach to soft approach. Hard approach focus on to align the formal structure and HR systems of the organization so that they drive the strategic objectives of the organization which is explained by Fombrun et al (1984). However, soft approach viewed employees as a valuable asset whose commitment assist in achieving organizational success and is considered well in the strategic framework of the organization. Employee commitment is obtained through an integrated approach to human resource management (for example, reward, appraisal, selection, training) as discussed by Wright and Snell (1991).

Development of the strategic approach in practices

Integrative view of human resource management further led to the development of the strategic approach to human resource management based on the system theory of the human resource management as explained by Wright and Snell (1991). Strategic human resource management (SHRM) research increasingly focuses on the performance effects of human resource (HR) systems rather than individual HR practices as discussed by Combs et al. (2006). This reveals a trend in which HRM to be an integral part of business strategy as discussed by researchers. System approach emphasize the employee behaviors that are focused on key business priorities which in turn drive profits, growth and ultimately market value.

Developments on the approaches focus is on organizational success and effectiveness as mentioned by Guest, Lahteenmaki et al., Analoui and other researchers through the link between organizational strategy and the utilization of the human resources. Karami et al. (2004), found that traditional human resource management practices solely focused on physical skills, training for only specific tasks, functional and sub-functional specialization concerning on individual efficiency. The traditional perspective did not place the emphasis on people and paid more attention to task while providing training and development for them. However, human resource management and especially strategic human resource management emphasized the total contribution for the organization and its success along with the innovative and creative behavior through cross- functional integration.

Porter (1985), discussed about the framework that focus on the industrial competitive advantage of an organization. After this discussion, organizations focus on creating the competitive advantage either by focusing on external environment or internal environment. Porter however discussed about the industrial factors analysis and the way for creating the competitive advantage. Barney (1991), discussed about the resource based view of competitive advantage through which organizations could create competitive advantage by utilizing their best resources. Doing the further researches based in this view, Wright et al. (1994, 1998) concluded that human resources are the best resources for creating the competitive advantage through strategic human resource management practices. Resource based view of competitive advantage is taken into consideration by Ghimire (2013), Ghimire and Gautam (2016) and Gautam and Ghimire (2017) to carry out the research in the Nepalese context to find out the impact of human resources in increasing the competitive advantage of the organizations. Result were found to be significant where perceived control and perceived competence of employees were given high priority by the employees to achieve the competitive advantage of the organizations.

Organizations are seeking the different ways to compete using all their available resources. Among all the resources, they have realized that

HR have become a more important component to organizational success (Wright and Ulrich, 2017). With the development in the practice and theory development of the SHRM, researchers have concluded that the SHRM have become more complex as there should be the multilevel integration in its study and practice. With the pass of the time, researchers have found the decreasing gap between the theoretical developments and the practices found in the organizations although there developed two streams of SHRM writing relatively independent of one another. Academic writings became less linked to what is going on in practice (Kryscynski & Ulrich 2015), and practice-oriented writers became less concerned about rigor (Wright and Ulrich, 2017). They implement the new management practice with good intent, but lack a thorough understanding of why, when, or how the new framework really works. Kryscynski & Ulrich (2015) found the absence of rigorous theory, isolated management best practice and illusory in these practices. The field of SHRM has moved beyond infancy and adolescence to a state of relative maturity.

The evolution of human resources from traditional practices to Strategic HRM marks a significant shift in how organizations manage their workforce. Early HR practices were primarily focused on administrative tasks such as payroll, recruitment, and compliance. These functions were often reactive and operational, serving to maintain workforce stability rather than driving business success.

Adhikari (2022), has published a concept paper for analyzing the current status and need regarding sustainable HRM. Researchers have discussed that there is insufficient policy support to implement sustainable HRM practices in reference to the Sustainable Development Goals (SDGs) all around the globe. Outside-In approach has been adopted by the researcher for this study. In his view, different theories like social exchange theory, institutional theory, stakeholder theory, resource based theory and many more theories can contribute to this approach for the implementation of the sustainable HRM. Various elements to be taken into consideration have been explored by the researcher for the implementation of

sustainable HRM in organization. Some of them are minimum pay, health and sanitation facilities, organization's core values and culture, developing partnerships with universities, employees' engagement in knowledge enhancement and talent management, harmonious relations between management and trade unions and others. However, before entering into this phenomena, organizations should ensure that they are effectively practicing the strategic human resource management in their organizations. We could not move ahead without achieving our strategic motives as they are the essentiality for the sustainability of the organization.

Capacity development of employees and SHRM

Strategic HR management refers to aligning an organization's workforce with its core strategies, goals and future objectives. Going beyond simple human resources planning, it helps to enable HR professionals to contribute to the growth and success of the organization directly by contributing in large for the capacity development of employees in the following aspects-

Better Recruitment: Better Development of Top Talent

Through deliberate and meticulous long-term planning, organizations can identify, select and nurture high-caliber talent, creating a workforce well-prepared for future challenges.

More Agile and Adaptive Workforce

Strategic HR management ensures that organizations remain resilient and responsive to virtually any marketplace challenged by promoting flexibility in response to market changes and encouraging adaptation to industry trends. This is important to business performance and allows organizations to remain competitive in an ever-evolving business landscape.

Increased Employee Engagement and Retention

When employees feel connected to the company's goals and values, they are more likely to remain dedicated, leading to a more motivated workforce.

Enhanced Workforce Productivity and Performance

Critical aspects of strategic HR management designed to impact workforce productivity include strategically aligning employee skills with job roles and implementing targeted training and development initiatives. Strategic HR management creates an environment focused on performance ensuring that each team member's abilities are effectively utilized and continuously nurtured. This results in enhanced productivity that propels the organization toward achieving its organizational goals.

As businesses face the changing landscape of work, strategic HR management becomes a framework that enhances organizational resilience and competitiveness.

Key 5 Components of Strategic HR Management

Strategic HR management holds mainly 5 components as pointed below-

HR Strategy and Planning

This component focuses on creating a human resource strategy that aligns with and supports the overarching business goals thus by fostering effective management of workforce changes such as expansions, downsizing or reorganizations while supporting broader business objectives.

Luoma explain the need of taking HRD as a part of strategic planning by facilitating the planning process where the HRD interventions facilitate the process of strategic planning. Luoma has argued that capabilities should be emphasized as the primary object of strategy and managerial attention should be focused on factors that support the capabilities. Ulrich et al. have argued that competencies are generated by HRD but it is not enough to turn them into capabilities, they also have to be sustained and reinforced with the help of other domains of HRM, i.e. selection, appraisal, rewards and communication.

Recruitment and Selection

Strategic recruitment goes beyond filling positions but includes identifying competencies and skill sets necessary for business success and

tailoring recruitment and selection procedures to attract candidates with these qualities. This may require implementing sourcing strategies, building an employer brand and utilizing technology for talent acquisition.

Piwowar-Sulej stated that HRM activities including recruitment, human resources development, human resources assessment and human resources rewarding are significant drivers for economic sustainability by maximizing organizations' results and accomplishing their goals and performance, offering several advantages to their stakeholders. Hernita et al. (2021) stated that increasing the productivity and sustainability of organizations will boost economic growth and reduce unemployment and poverty. Buller and McEvoy (2016) investigated the implementation of sustainable strategy through HRM practices and explored the impact of HRM practices such as recruitment/ selection, training and development, performance appraisal and compensation.

Training and Development

In strategic HR management, the focus is not on enhancing employee skills but on strategically developing competencies that are vital for the business's success. This encompasses abilities such as leadership, results-oriented management and other soft skills that play a crucial role in the organization's growth. Strategic training and development initiatives could include mentorship programs, leadership development tracks and continuous learning opportunities. Each is geared toward preparing employees for future roles and equipping staff to overcome challenges effectively.

Yuvaraj and Mulugeta contend that HRD interventions continuously improve employees' capability and performance through the existing practices of training, career development, performance appraisal and management. Otoo (2019), identified, training and development, career development, employee involvement as the significant practices under human resource development. According to him, training and development improves the expertise and competence of employees which sequentially boost their efficiency and performance.

Performance Management

Performance management within strategic HR management entails setting future objectives, providing ongoing feedback and coaching. It also fosters a culture where continuous improvement is valued and motivating employees is critical to align their efforts with the organization's goals.

Tremendous theoretical and empirical progress has occurred over the past almost 40 years. Several consistent findings, such as the positive relationship between HRM practices and performance, have been revealed, albeit with numerous questions about the nature of causality in this relationship (Wright and Ulrich, 2017).

Compensation and Incentives

Strategic HRM models emphasize the design of reward systems that incentivize behaviors and outcomes that are aligned with the organization's strategic objectives. This might include performance-based bonuses, equity participation, or tailored benefits packages that attract and retain top talent. A well-structured compensation strategy not only motivates employees but also reinforces the company's strategic priorities.

This includes creating pay systems and incentive plans that not only attract and retain high-performing individuals but also inspire employees to strive for excellence. Strategic compensation is closely tied to outcome based results and is often structured to reward accomplishments that contribute to the company's goals.

Researchers have claimed that there should be the strategic development of the available human resources to contribute to the overall success of the organization. They claimed that HRD is linked with learning and performance based activities which develop individual and organizational competency and capability managing the change. Whereas, some have focused on the development of the positive behavior in individuals as the positive behavior has the impact on their knowledge, skills and attitudes. Through these strategic orientations productivity and performance of the organization could be enhanced.

Conclusion

Strategic HRM acts as the foundation for the sustainable development of the organizations. Organizations operating in the developing country like ours have to face tremendous flow of opportunities and threats continuously due to environmental ups and downs. Strategic HRM plays a pivotal role in facilitating organizational transformation through the use of effective human resource strategies as discussed before. By aligning HR practices with the overall strategic goals, SHRM helps to manage the human side of change, ensuring sustainability even in the conditions of transitions during restructuring or strategic shifts. This includes preparing employees for sustainability through effective communication and providing support throughout the transition. Strategic HRM models such as training programs, change readiness assessments, and stakeholder engagement are crucial for minimizing resistance and fostering acceptance of new initiatives.

References

- Adhikari, D. R. (2022). An outside-in approach to human resource management. *PYC Nepal Journal of Management*, 15(1), 1–16.
- Analoui, F. (1999). Effective human resource development: A challenge for developing countries. Aldershot: Ashgate.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120
- Boxall, P. and Steeneveld, M. (1999). Human resource strategy and competitive advantage: A longitudinal study of engineering consultancies. *Journal of Management Studies*, 36(4), 443-463
- Boxall, P., Purcell, J., and Wright, P. M. (2007). Human resource management: Scope, analysis and significance. In P. Boxall, J. Purcell, & P. M. Wright (Eds.), *The handbook of human resource management* (pp.1–16). Oxford: Oxford University Press.
- Combs, J., Liu, Y., Hall, A., and Ketchen, D. (2006). How much do high-performance work practices matter? A meta-analysis of their effects on organizational performance. *Personnel Psychology*, 59, 501-528.
- Ernie Martin (2023). Nobody cares about your business: The 8 universal marketing principles every entrepreneur must know to make customers love their business. Retrieved from <https://www.marketwatch.com/guides/business/strategic-human-resource-management>
- Fombrum, C., Tichy, N. and Devanna, M. (1984). *Strategic human resource management*. New York: Wiley.
- Gautam, D.K. and Ghimire, S.B. (2017). Psychological empowerment of employees for competitive advantage: An empirical study of Nepalese service sector. *International Journal of Law and Management*, 59(4), 466-488.
- Ghimire, S.B. and Gautam, D.K. (2016). Psychological empowerment for Competitive advantage: A resource based approach to human resource management; Management in Hospital Industry of Nepal. *Japan Forum of Business and Society; Chikura Publication, Japan*, 1(1), 207-247.
- Guest, D. (1990). Human resource management and the American dream. *Journal of Personnel Review*, 27(4), 377-397
- Guest, D. (1991) Personnel management: The end of orthodoxy? *British Journal of Industrial Relations*, 29, (2), 149-175
- Hernita, H., Surya, B., Perwira, I., Abubakar, H. and Idris, M. (2021). Economic business sustainability and strengthening human resource capacity based on increasing the productivity of small and medium enterprises (SMES) in Makassar city, Indonesia. *Sustainability*, 13 (6), 3177.
- Hubbard, D.W. (2007). *How to measure anything: Finding the value of “intangibles” in business*. John Wiley & Sons, Inc.
- Jackson, S.E., Jiang, K. and Schuler, R.S. (2017). Strategic human resource management. *Oxford Bibliographies*, DOI: 10.1093/obo/9780199846740-0034
- Karami, A., Analoui, F. and Cusworth, J. (2004). Strategic human resource management and resource based approach: The evidence from the British manufacturing industry. *Management Research News*, 27(6), 50-68
- Kaufman, B. (2001). Human resource management and industrial relations: Commonalities and differences. *Human Resource Management Review*, 11(4), 339–374.

- Khawaldeh, G.A. (2020). Impact of knowledge management (KM) on human resource management (HRM) Performance based on the ACHIEVE model in Selected Banks of Amman – Jordan. *International Journal of Business and Management*, 15(3), 1-30
- Lahteenmaki, S., Storey, J. and Vanhala, S. (1998). HRM and company performance: The use of measurement and the influence of economic cycles. *Resource Management*. C. Fombrun et al (Eds.), New York: Wiley
- Lengnick-Hall, M. L., Lengnick-Hall, C.A., Andrade, L.S., and Drake, B. (2009). Strategic human resource management: The evolution of the field. *Human Resource Management Review*, 19 (1) 64–85.
- Porter, M. (1985). *Competitive advantage: Creating and sustaining superior performance*. New York: Free Press
- Schuler, R. (1992). Strategic human resource management: Linking the people with the strategic needs of the business. *Organizational Dynamics*, summer, 18-31
- Ulrich, D. (1998). A new mandate for human resources. *Harvard Business Review*, 1(Jan-Feb), 124-134.
- Wright, P. M., and Snell, S. A. (1991). Toward an integrative view of strategic human resource management. *Human Resource Management Review*, 1(3), 203.
- Wright, P.M. and Ulrich, M.D. (2017). A road well-traveled. The past, present and future journey of strategic human resource management. *The Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 4, 45-65.
- Wright, P.M., McMahan, G.C., McCormick, B. and Sherman, W.S. (1998). Strategy, core competence, and HR involvement as determinants of HR effectiveness and refinery performance. *Human Resource Management*, 37(1), 17–29
- Zaim, H., Keceli, Y., Jaradat, A., and Kastrati, S. (2018). The effects of knowledge management processes on human resource management: Mediating role of knowledge utilization. *Journal of Science and Technology Policy Management*, 9(3), 310-328. <https://doi.org/10.1108/JSTPM-02-2018-0011>

Superfoods for Health, Economy & Natural Environment

Dr. Shankar Prasad Acharya
Visiting Faculty,
Indira Gandhi National Open University

*"When Food is Wrong, Medicine is of No Use.
When Food is Right, Medicine is of No Need."*

- Dr. Khadar Valli¹

Prologue

As an initial memorandum, this article has no intention of any commercial branding or advertisement of any corporate houses or business entities. It is an attempt for solving a portion of health, hunger, economic and environmental problems through making people literate and aware on superfoods. In this context, this article focuses on triple Cs of superfoods, conventionally connotes as cultivation (C1), consumption (C2) and Commercialization (C3) for better health, better economy and environmental conservation. Inherently, cultivation is related with our environmental conservation and organic production; consumption is related with healthy and disease-free life-style and healing; and commercialization is related with rural sustainability, micro small and medium enterprises (MSMEs) promotion, gross domestic product (GDP) growth, income and employment creation and export promotion. Combination of these three Cs shall help creating high and healthy living standard of people, built-in environmental conservation and robust socio-economic strengths of the country. This effort would help revive and promoting country's ancient scientific and healthy lifestyle, culture and identification.

Edible granules that we used to grow decades before in our classical farming system often referred to as positive grains were very popular in our human civilization for healthy and happy survival. These superfoods, alternatively called

as miracle grains or wonder grains or golden grains or universal grains also which were our forefather's means of subsistence remaining scientifically healthy and disease free by their use as a main course. Over the course of time, we forgot as well as ignored their values and gradually these positive grains were replaced by negative grains or industrially processed foods. At the latest, there are lots of debates arising about junk foods that are negatively impacting our health and safety. However, thanks to some of the organic food enthusiasts, dedicated and honest medical practitioners, farmers and some families, who have all in their own ways and capacities took steps to revive the usage of these superfoods nowadays across the globe as a mission. The idea of superfood is nothing but promoting millets. Millets are in numerous varieties available across the world. Amongst the several grains we use, the first two categories of the grains are called positive and neutral grains. Positive millets are also called Sridhanya Millets or Shri Anna.

Popularity of Positive Millets

Millet farming, consumption and commercialization have been taking speed in India in recent days. India has become successful to lobby at United Nations and declare "International Millet Year – 2023". This initiative has further been creating awareness in India and globally for the promotion of millet farming and its daily use as a main food as well as means of employment and income generation through commercialization.

For a symbolic gesture, we can see how institutions and media are highlighting on miracle foods. For example, "The Farmers of

1. Adapted from [Siridhanya-Protocols-Book-English-Dr-Khadar-Sep2020.pdf](#)

India" who produce 'miracle grains' specifically recognized that "millet farmers are the news makers who brought millet revolution in India" (Aaj Tak, End of 2023). Finance Ministry of India started allocating budgets (Indian Budget 2023). "Miracle Grains will fight malnutrition and climate change" (Experts, DAV University, India, 2023). The 4th Agriculture Roadmap to focus on farming Millets across Bihar (Agriculture Department, 2023). 'China's hybrid millet brings hope to easing world food crisis' (Great Wall New Media, 2023). Zhao Zhihai, a 64-year-old world-famous agricultural expert from North China's Hebei Province, is lauded as "the father of hybrid foxtail millet" in China for his work on positive millet. 'How Chinese millet gives Ugandan farmers hope that foxtail millet yields up-to two tones per acre, is drought tolerant and matures in only 75 days (Ugandan Journalist Edward Sekika, The Observer, 2023).

In this article, we will discuss in detail about the values of superfoods in human's health; their role on employment & income generation and GDP increment and direct and positive impact on environmental conservation and other untold multiple benefits in our day-to-day life.

Major Types of Grains in Day-to-Day Use

Let's be acquainted with the grains and their processed edibles like flours, flakes etc. that we cook in our kitchen in a regular fashion. Mostly we use rice and wheat and their flours, flakes etc. in our daily food schedule as a main course in the morning breakfast, lunch and dinner. Except rice and wheat, we seldom use some neutral grains like corn, millets, barley and other local grains.

Talking about the types of food grains, mostly there are three types of grains we use in our main food categories. Those are – (a) Positive foods (b) Neutral foods, and (c) Negative foods. By their names, positive foods mean the grain that contains rich dietary fiber; sufficient proteins and minerals; ample amount of essential amino acids; have medicinal values and healing qualities; and a lot of therapeutic attributes. Examples of positive grains are five Sridhanya Millets called Foxtail Millet, Barnyard Millet, Kodo Millet, Little Millet and Browntop Millet. Positive millet grains have dietary fiber ranging

from 8 to percent 12.5 percent. Positive millets have numerous health benefits as they have the highest dietary fiber. Neutral millet grains have dietary fiber between 3 percent and 6 percent. They have fewer health benefits than positive ones but do not harm the body anyway. Examples are Pearl Millet, Finger Millet, Proso Millet, and Sorghum Millet. In addition to, local maize is also included into this category. Negative grains have a dietary fiber of less than 2 percent. They are less beneficial for the body and difficult to digest by the body. Examples of negative grains are rice and wheat. Wheat has more gluten that harms in our body in case of regular use. Rice has very minimal fiber. The carbohydrate/fiber ratio given in Table – 1 is self-convincing that how they might be harmful to our health because of excess intakes of carbohydrates. Hence let us decide what and how to use our daily intakes of foods by analyzing the nutritional constituents in them.

Before jumping into the every nitty gritty of these positive grains, let's have a comparative look on each grain's nutritional values (contents) in each of 100-gram dry grains as presented in Table 1.

Ministry of Agriculture and Farmers Welfare (India) has recognized the importance of Millets and declared the millets comprising of Sorghum (Jowar), Pearl Millet (Bajra), Finger Millet (Ragi/Mandua), Minor Millets i.e., Foxtail Millet (Kanngani/kakun), Proso Millet (Cheena), Kodo Millet (Kodo), Barnyard Millet (Sawa/Sanwa/Jhangora), Little Millet (Kutki), Brown top millet and two pseudo millets i.e., Buck- wheat (Kuttu), Amaranth (Chaulai) as "Nutri-Cereals" for production, consumption and trade point of view. From the Figure – 2 above, we can conclude in a gist that we have major three categories of main food items in our daily life.

Types of Shridhanya Millets (Super/Miracle/Golden/Wonder Foods)

Foxtail Millet

This is a balanced food having with 8 percent of fiber and 12 percent of protein out of 100 grams. It's a good food for diabetic patients. It reduces the cholesterol content in the body. It

Table – 1
Comparison among Positive, Neutral and Negative Grains

Nutritional Constituent (in 100 Grams of Dry Grains)												
Nutritional Facts	Niac mg(B)	Ribo mg(B2)	Thia mg(B1)	Caro (ug)	Iron (mg)	Calc (g)	Phos (g)	Prot (g)	Mine (g)	Carb (g)	Fiber (g)	Carb/Fiber Ratio
Positive Millets												
Foxtail Millet	0.7	0.11	0.59	32.0	6.3	0.03	0.29	12.3	3.3	60.6	8.0	7.57
Barnyard Millet	1.5	0.08	0.31	0.00	2.9	0.02	0.28	6.2	4.4	65.5	10.0	6.55
Kodo Millet	2.0	0.09	0.33	0.00	2.9	0.04	0.24	6.2	2.6	65.6	9.0	7.28
Little Millet	1.5	0.07	0.30	0.00	2.8	0.02	0.28	7.7	1.5	65.5	9.8	6.68
Browntop Millet	18.5	0.027	3.20	0.00	0.65	0.01	0.47	11.5	4.21	69.37	12.5	5.54
Neutral Grains												
Pearl Millet	2.3	0.25	0.33	132.0	8.0	0.05	0.35	11.6	2.3	67.1	1.2	55.91
Finger Millet	1.1	0.19	0.42	42.0	5.4	0.33	0.27	7.1	2.7	72.7	3.6	20.19
Proso Millet	2.3	0.18	0.20	0.00	5.9	0.01	0.33	12.5	1.9	68.9	2.2	31.31
Great Millet	1.8	0.13	0.37	47.0	4.1	0.03	0.28	10.4	1.6	72.4	1.3	55.69
Local Corn/Maize	1.4	0.10	0.42	90.0	2.1	0.01	0.33	11.1	-	66.2	2.7	24.51
Negative Grain												
Wheat	5.0	0.17	0.35	64.0	5.3	0.05	0.32	11.8	1.5	76.2	1.2	63.50
Paddy Rice	1.2	0.06	0.06	0.00	1.0	0.01	0.11	6.9	0.6	79.0	0.2	395.0
Note: (a) Niac = Niacin (b) Ribo = Riboflavin (c) Thia = Thiamin (d) Caro = Carotene (e) Calc = Calcium (f) Phos = Phosphorus (g) Prot = Protein (h) Mine = Minerals (i) Carb = Carbohydrate												

Source: Siridhanya-Protocols-Book-English-Dr-Khadar-Sep2020.pdf

is rich in antioxidants. There is a lot of fiber, protein, calcium, iron, manganese, magnesium, phosphorus and vitamins and therefore they are good for children and pregnant women. Foxtail millet has the capacity to drive away these seizures, weakness of the nerves. Eating foxtail millet is good for girls who suffer from heart ailments, anemia, obesity, arthritis, bleeding and burns. Lung tissues get especially cleaned up hence Foxtail millet is base food for cancer of lungs. This is good food for getting rid of convulsions. Foxtail millet all is also useful to get rid of some kinds of skin diseases, mouth cancer, abdominal cancer, Parkinson's disease and asthma (eat along with Kodo millet).

Kodo Millet

It helps in purifying blood, improving resistance power and overcoming anemia and diabetes, constipation and good for sound sleep. Also, efficient functioning of bone marrow and to get

rid of asthma and kidney problems and problems related to prostate, blood cancer and cancers of intestine, thyroid, throat, pancreas or liver. It has high antioxidant activity. It keeps sugar and cholesterol levels in blood in check. This is a good food to get relief from the pains caused by long-term diseases and to reduce swelling. Kodo millet is good food for the swelling of joints and for women, who suffer from irregular periods, diabetic patients and those who have weak eye nerves. The flour of Kodo millet is used to smear on swellings. It is also helpful for those diabetic patients who develop gangrene after getting injured on legs. They are also helpful for the recovery of patients who have suffered from dengue, typhoid or viral fevers and became weak.

Little Millet

It helps in overcoming the problems of ovaries and infertility. This acts as medicine, if one gets

burning sensation in the chest after taking food or gets sour belching or feels tightening of the stomach due to gastric problem etc. This is also good for diarrhea and indigestion etc. Because of the high fiber content, it is also good for those who suffer from constipation. This provides relief to those who suffer from migraine. This is a nutritious food for those who suffer from heart problems, obesity and joint pains. They also aid in cleaning up lymph nodal system and in the control of the cancer of brain, throat, blood, thyroid and pancreas.

Barnyard Millet

This is good for thyroid and pancreas. They help in getting rid of diabetes and constipation as there is lot of fiber in this millet and in cleaning up liver, kidney, gallbladder and good for endocrinal glands. They also help in reducing jaundice and help in strengthening liver. After getting rid of cancer, jaundice they are also helpful in reducing the cancer of ovaries, uterus. The food prepared with this millet gives strength and is easily digestible. The food made of this millet protects us from ulcer formation in small intestine and the cancer of large intestine liver and spleen.

Browntop Millet

Browntop millet is one of the ancient traditional crops. These grains have to be soaked in water for 6 to 8 hours before cooking. These are useful for the solving problems of ovaries, stomach, arthritis, BP, thyroid, eye problems and obesity. Likewise, they are also useful to treat Fissures, ulcers, piles, fistula and the cancer of brain, blood, breast, bones, stomach, intestine and skin.

Unmatched Paybacks and Potentials of Miracle Grains

There are hundreds and thousands of benefits and potentials of wonder grains in our day-to-day life from different perspectives. However, we have discussed major three rewards in this paper that we can gain from these universal grains as following:

C1 – Cultivation: Conservation of Natural Environment

Naturally, millets have evolved in such a way that it can survive in extremely harsh conditions without any need for human intervention (care) and ample amount of irrigations. Some of the millets like foxtail, pearl, finger, proso, sorghum etc. have been domesticated more than the others like kodo, browntop etc. But so far, most varieties developed have preserved this characteristic, adapting them to thrive in fairly diverse environments. Millets being rain fed crops, however do not require more water in their fields like paddy and wheat so no need for environment damaging big dams, elaborate canal systems or big irrigation projects to get water to the millet farms. Millets also do not need any fertility enhancement or pesticides to grow them well and yield a good harvest. Essentially, the environmental foot print of millets is a tiny fraction of that preparations needed for paddy or wheat farming. For an eye widening example lets have look in the following table:

Table – 2

Comparison of Water and Inputs Used for 1 kg Product

SN	Crops	Water (Liter)	Pesticides/Fertilizers
1	Wheat	10,000	Heavily Required
2	Paddy	8,000-9,000	Heavily Required
3	Sridhanya Millets	200 / (Mostly Rainfed)	Not Required

Source: <https://www.youtube.com/watch?v=yBZIKKro824&t=16s>

Now the astonishing fact we can observe from the Table – 2 is that almost without any supplementary inputs and major efforts except seeds and land preparations, we can grow 40 kg of Sridhanya millets in lieu of 1 (one) kg of paddy or wheat. Now the same effort can feed 40 times more healthy foods instead of negative food feeds. Sridhanya millets are environment friendly and save water and soil amazingly. Unlike wheat and rice, millets require 70 percent less water to grow, according to a study published by India's Sardar Vallabhbhai Patel University of Agriculture and Technology (2023).

Land has become infected, dead and poisonous because of heavy uses of chemicals and pesticides since past 6 (six) decades. Because of rising global warming and augmented climate change, water table has gone down and sources of water are depleting further. Now water has become a scarce source of livelihood. It is anticipated that any major conflicts within a country or between nations in the future would be because of water resources. Sridhanya millets do not need any pesticides and chemicals to grow so that once we start growing Sridhanya millets, the infected land will be reviving to its originality in the future. This process will help support for organic production culture. Sridhanya millets come under the C-4 category food that means it can be grown naturally with minimum care only. In contrast, paddy and wheat needs excess care that incurs more time, resources (water) and expenses. Thus, we can conclude that we can save land and water noticeably if we start the cultivation of Sridhanya millets. Side-by-side, it helps conserving forest and environment. Millets can absorb the climate shocks. Millet offers a comprehensive answer for sustained food security in the face of drought, water shortage, and climate change.

C2 – Consumption: Full of Nutrition and Healing Health

Sridhanya millets have countless benefits to the health. These millets are the top most super foods that contain nutritional composition from the ranges as - Carbs: 65-75 percent, Protein: 7-12 percent, Dietary Fibre: 15-20 percent, Fat: 2-5 percent, Magnesium: 10 percent, Manganese:

13 percent, Phosphorous: 8 percent and Copper: 17 percent in majority. So, daily consumption of miracle millets is highly recommended because of their above-mentioned nutritional facts that are utterly required for human body. Major health benefits of positive millets are:

Balances Our Blood Glucose Levels: Millet has a low glycemic index (GI), which is why it regulates our blood glucose levels. A glycemic index is a rating tool for foods that contain carbohydrates. It indicates the relative effect the food item will have on our blood sugar. Any carb-containing food broken down quickly causes a rapid rise in your blood glucose. To have a balanced meal, you should always include low GI foods like millet in your diet.

Aids in Weight Loss: Millet is known to lower your BMI. Since it is low in calories and extremely high in magnesium, bioactive compounds, fibre, minerals, and vitamins, millet is an integral part of your weight loss journey. Including this gluten-free grain along with proper exercise and a clean diet aid in your weight loss journey.

Keeps Our Heart in Good Shape: Millet contains antioxidants like anthocyanidins, beta-glucans, policosanols, tannins, flavonoids, and lignans. They lower your LDL cholesterol to help you maintain healthy blood vessels, clear clots and reduces your risk of developing heart disease or stroke.

Battles Cancer Cells: Peroxidase found in the foxtail millet barn has been shown to prevent the growth of colon cancer cells along with suppressing the formation of cancerous cells in your liver and breasts without damaging the normal cells.

Promotes Digestion: The dietary fibers in millet are known to improve your digestion by fighting constipation, cramps, bloating, flatulence, and regulating bowel movements. This improves the organ health of your kidneys, liver, and immune system.

Gives Stronger Bones: Since millet consists of necessary vitamins, minerals, iron, zinc, manganese, potassium, magnesium, copper, and calcium, it is known to be a powerhouse of nutrients to strengthen your bones. Of course,

eating millet once won't magically make your bones better, but including millet in your daily intake will help you!

Strengthens Our Cardiovascular System: Magnesium regulates your heart rhythm. And since millet consists of enough magnesium, it helps balance your heart rate at a normal pace, elevate protein adiponectin and protect your cardiovascular tissues. Moreover, it contains vitamins that are beneficial for controlling high cholesterol, affecting your heart health.

Acts as an Agent for Anti-ageing: The presence of amino acids like L-proline and L-lysine creates collagen responsible for giving your skin tissues a structure. If you start consuming millet regularly, collagen formation will increase. This will help develop skin elasticity, reduce wrinkles, and prevent ageing.

C3 – Commercialization: Sustainable Economic Growth & Healthy Living Standard

Role of wonder grains in achieving sustainable economic growth and enjoying healthy living standard is obvious. It has multiple backward and forward linkages in socio-economic dimension. It is associated to organic and healthy production, establishment of micro-small and medium enterprises (MSMEs), employment and income generation, achieving sustainable food security, sustainable export promotion and net value addition to the sustainable economic growth and development. Millets are important crops for small-scale farmers as they require minimal investment and have a low input cost. The cultivation of millets is beneficial to small-scale farmers as they are relatively easy to grow and require low inputs, which results in lower costs and higher profitability. They also have a high market demand due to their nutritional benefits, making them a lucrative crop for farmers. The past few years have seen a significant rise in the global demand for millets, with global exports growing by 44.8 percent between 2018 and 2019. The global millet market is projected to grow to over 12 billion USD by 2025. The Asia-Pacific is emerging as a hotspot for activity around millets. So, in Nepalese context also, it has huge scope of export and hard currency earnings. Unfortunately, despite

having a huge scope of millet production and commercialization in Nepal, India is exporting millets to Nepal as a major export destination.

SDGs – 2030 has several socio-economic and environment related goals. Organic millet farming and its commercialization may help achieve these specific goals as (a) SDG – 1: No Poverty (b) SDG 2: Zero Hunger (c) SDG 3: Good Health and Well-being (d) SDG 12: Responsible Consumption and Production, and (e) SDG 13: Climate Action (f) SDG 15: Life on Land, and (g) SDG 8: Decent work and economic growth in a faster and sustainable way. All unmatched benefits of superfoods are mentioned in the Appendix – 1.

Epilogue

Rainfed agricultural conditions, requirement of minimal inputs, and indigenous know-how among farming communities make millets more relevant as an agricultural commodity in developing countries with similar geographical conditions. With the dominance of wheat and rice, millets represent less than 2 (two) percent of world cereal utilization. African and Asian countries are most severely affected by undernourishment, with around 700 million people suffering from hunger worldwide. Food security issues have been affecting all continents. With their high nutritional profiles, millets may help to address these deficiencies and can evolve as promising solutions towards establishing healthy dietary patterns. Millets could be key to ensuring food and nutrition security, resource sustainability, and economic empowerment. Thus, it is critical to create policies towards reversing the global trends of decreasing consumption and production of millets, and enhance consumer awareness of their nutritional and health benefits. In this context, banking system of Nepal also can initiate the following:

- a. Lead by Example by starting to consume indigenous and positive grains at individual level, family level, and fraternity level as a "Food Habit Change or Lifestyle Change".
- b. Banks can speak-up through "seed research, viability and funding priorities" on financing and export promotion of "Miracle Crops".

- c. Promoting Massive Awareness, Training and Education Programs through BFIs network, Training Institutions Network and Food Banks.
- d. Promotion of Digital Applications (Apps) and Digital Market Platform for trading.
- e. Lobbying with the related line ministries for policy formulation and implementation, budget allocation and program initiations.
- f. Considering the Objectives/Principles of proposed “Green Finance Taxonomy” in Nepal that talks about Environmental Objectives (2.3) i.e. Core Principle 1: Climate Change Adaptation (A); Core Principle 2: Climate Change Mitigation (M); Core Principle 3: Natural Resource Conservation and Management (N) and Core Principle 4: Pollution Prevention and Control (P); banks must consider to incorporate Super/Wonder/Miracle Grains related farming or indigenous farming system into mainframe financial lending program for the development of this sector.

Appendix – 1

Approaches to Shridhanya Millets – Fostering Triple Cs

Achieving Triangle of Healthy Lifestyle, Poverty Eradication & Environmental Conservation				
Food Security	Nutritional Security	Safety from Diseases (Health Safety)	Economic Security	Environmental Safety
Sustainable food source for combating hunger	Rich in micro nutrients like calcium, iron, zinc, iodine etc.	Gluten free: substitute for negative grains in celiac diseases	Contribution to increased GDP and growth of GDP	Use of barren land and green farming
Increased production of food	Rich in probiotic compounds	Low GI: a good food for diabetic person	Productivity increment	Saving the water resources
Organic food free of chemical fertilizers and pesticides	Better amino acid profile	Can protect multiple diseases like cardio vascular, cancer, cholesterol etc.	MSME development and Employment creation	Supports to growth of natural forests
Climate resilient crop so adverse weather adaptive food	High fiber content and soluble fiber	Protects heart ailments, anemia, obesity, arthritis, bleeding and burns	Income generation and increased living standard	Rejuvenating the soil to its original form
Can be put buffer stock for long time (decades)	Sufficient proteins and mineral, low carbs	Helps curing sexually transmitted diseases, diarrhea and indigestion, improves fertility	Export promotion and BOP correction, Foreign exchange earnings	Helps in carbon sequestration and low carbon emission

References

- Ayushi Baloni and Ashtosh Choudhary, 2022, The Global Impact: Economy of Millets, January 26, 2022, <https://impactentrepreneur.com/the-global-impact-economy-of-millets/>
- Khadar Valli, n.d., Siridhanya & Kashayas for Leading Healthy Life and Curing Diseases,

Siridhanya-Protocols-Book-English-Dr-Khadar-Sep2020.pdf

- Piyush Girgaonkar, 2023, Millets: The Sustainable Superfood That Can Help Achieve Sustainable Development Goals, Times of India, April 23, 2023

The Ever-increasing Trend of QR-based Payment: The Success Story

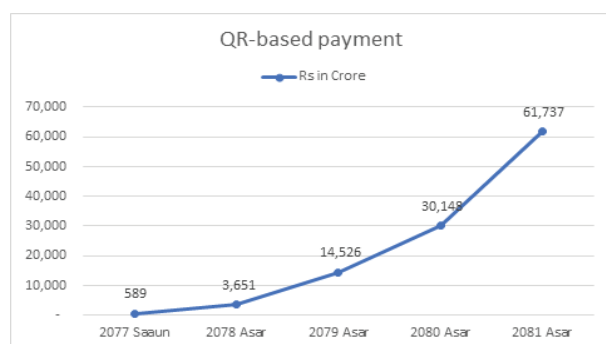
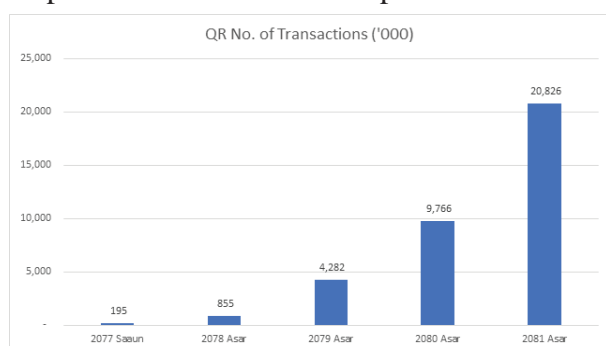

Bhuban Kadel
*Former Executive Director
Nepal Rastra Bank*

The Payment Systems Indicator as on Asar 2081, published by Nepal Rastra Bank shows that number of transactions of QR-based payments is 2,08,25,615 and the corresponding amount is almost NRs 62 billion. Looking into relatively small size of economy and presence of yet-strong favorable sentiments towards cash transaction, this is definitely the remarkable success. There is good cause for celebration also because this has been achieved in relatively short span of time. This article attempts to explore the underlying factors for such achievement and probable challenges for sustaining this inspiring feat.

The Data

The graphical presentation of QR-based payment for the last 5 years as published by Nepal Rastra Bank can be depicted as below:

The graph clearly shows that there is continued growth in both number of transactions and in amount volume of QR-based payment during last 5-years period. There are certain underlying factors that contributes to this positive and immensely satisfying scenario. Let's take first why there is preference choice towards QR among other digital payment modes, if any.

Key Rationale for Preference

Various rationale can be counted for QR-based payments being the usual choice of business community and also of common people. Some of those most pertinent are:

i. Simple Mechanism

The technology involved in QR-based payment is simple to adapt, understand and settle as such even the general public with minimal know-how of smart phone can use it without further technological awareness.

ii. Instant Payment

Message of transaction comes instantly (within seconds) in the linked mobile/computer and the receivers be rest assured for the payment. At the same time, the payer is also notified by the instant message so the same could be crossed verified.

iii. Secured Mode

Payment through QR is probably one of the safest choices to pay digitally in case of retail payments. This is especially because of the technological use of encryption and other secure protocols during data transmission.

iv. Cost free

Payments to merchants through QR is absolutely cost free. With the perspective of the merchant also, having QR at the shop is almost free of cost. The banker/service vendor will come to the doorstep and after collecting necessary document shall provide QR standee with almost at negligible cost.

v. Easy Installing

Installing the QR at the shop is quick and no technicalities involved. Generally, QR standee is provided and it is very much portable. It may be printed in the paper and pasted in counter wall or simply it may be on the mobile/computer screen.

vi. High storage

QR code can store much larger volume of data (than bar code). QR code are made of multiple rows and columns and combinations of the rows and columns makes the grids of squares and as such there could be massive data storage.

vii. Record Keeping

Every transaction done through QR is digitally recorded on multiple layers. The payer can show the proof of payment and the receiver also has all proofs about the transaction detail including the purpose, date and time, amount etc. Individuals can also see how much was spent during last month/period and make necessary decisions.

viii. No Physical Contact

Payment through QR is contact free. No need to touch the POS machine, No ATM card etc. Just scan the code and it is done. This is of utmost important especially on the Covid-19 like pandemic situation.

ix. No risk of counterfeit notes

While exchanging the currency notes during transaction deals, there may be risk of having/or passing counterfeit notes, which in turn may invite legal hassles with criminal proceedings. Payment through QR code shall completely insulate this undesirable risk.

x. No soiled/damaged notes

In the market we do often encounter with soiled/damaged notes. Everybody tries to avoid soiled/damaged notes and no one willing to receive it. It is like the burden to the individual concerned and to the system as well. The practice of QR-based payments eliminates this unnecessary tension.

xi. No worry of exchanges

It is frequently noticed that business deal is not happening because of lack of small denomination currency notes. It is also noticed that people with larger denomination notes visiting shop to shop looking for suitable exchange. The QR-based payment eliminates all such hardships.

xii. Transparency

Transparency is maintained while doing financial transaction through QR-based payment and that is probably the biggest contribution an individual can make to the system, to the society and to the nation.

xiii. Saving in national treasury

Moving forward with digital payment like QR and thus using less and less cash in physical form means direct saving on currency printing expenses and thus resulting to saving in nation's treasury.

The simple deed of paying digitally or virtue of digital atmosphere itself brings a level of confidence to the all concerned. And it is all available without extra charge and in many cases, there are instead incentive package like cash back scheme.

It is usually said that for the technology to prove itself, it should be convenient to use, should bring efficiency in operation, should establish connectivity among users, should provide feeling of empowering and should contribute to the transparency and good governance of the system. Probably the QR-based payment technology is bestowed with almost all of these features and therefore it is in continued success path.

Promoting Factors

Many of the people commonly believe that it is Covid-19 pandemic which fueled the literally exponential growth of digital payments landscape including QR-based payment in the country. However, that is not complete picture. Yes, Covid -19 proved to be blessing in disguise to impart vital thrust for digital payment practices and in consequence, rapid payment solutions have emerged, facilitating swift and seamless digital transactions. In other hand, it is also equally true that the foundations for such digital drive were laid much earlier. The companies like Smart Choice Technologies, Fonepay Payment Service, eSewa were working on developing digital platforms for almost decades. Coming around BS 2072/73, with the universal availability and extensive use of smartphone, increased pace of internet penetration and mobile data connectivity coupled with real-time transaction notification had already created conducive environment for QR-based payment. The historic demonetization case of neighboring country India and the obvious choice for going digital option for payment and universal use of QR-based payment in another neighboring country China also marked remarkable influence for digital base here in Nepal. All along, the candid stance of central bank towards digital payments, including QR-based payments, instead of traditional cash payments and the equal active engagement from digital payment players also played the crucial role to make it happen such a big narrative.

This ever-encouraging development trail of QR-based digital payment is steadily moving forward. Growing numbers of entities and individuals are joining to be a part of the digital payment transformation in the country. QR-based payment is empowering not only super stores and shopping malls but also tea stalls, hair salons, street vendors etc., to name a few, who feel elated to accept the digital payment with almost no additional investment and transaction processing cost.

Key Challenges

Successes and challenges come together and QR-based payment system is no exception. In the Nepalese context, probably one of the

main challenges is unavailability of network connectivity and digital infrastructure. The internet availability is not yet reliable and robust in many parts of the country. Limited connectivity and/or low bandwidth internet facility is undoubtedly the one of the major hurdles for overall digital payment landscape including QR-based payment. Digital Payment Infrastructure (DPI) is in literally talk shows only and no coordinated, concrete action taken towards digital transformation or virtual landscape. Instead, here we have the rare exception where one has to pay extra for opting digital mode of payment. There are instances, like in case of Nepal Electricity Authority, where bill can be paid digitally but service is available between 10 AM to 12:00 midnight only.

Comparing with other digital emerging countries, the data cost is relatively costlier here and many of the common users simply avoid to use data because of the cost factor as well. In other countries, people usually pay monthly subscription for mobile data recharge (top up) and stay online 24 x 7 for all integrated services like unlimited local, STD and roaming calls, watching tv shows, live channels etc. Here, very few opt to buy data packs and most of us remain offline, if out of home or work station. Then when payment matters, going digital becomes quite subdued because of data cost.

Market rumors, behavioral psychology etc. are some of the other crucial factors impacting the digital trail including for QR-based payment. Nowadays the narrative is being established that QR-based payment is costing Rs11.30 per transaction and it is benefitting to particular business house rather than to the digital payment systems. What is not being told that all these charges are in case of P2P payments only and there are no charges at all in case of P2M. Many of the shopkeepers are not displaying their QR-standee at the counters and they keep that standee hiding unless it is asked for reasons unknown. Even if asked for whether QR-based payment option available they present their personalized QR on their mobile screen asking to transfer money. These whole tantrums are killing the beautiful ecosystem of QR.

There are some other pertinent issues as well like interoperability challenges across different platforms. In the absence of scalable and flexible digital infrastructure, the interoperability issues may pose real challenge to have full potential of digital endeavors. Similarly, absence of requisite financial literacy towards QR-based payments, there could be chances of financial and data loss. QR codes from unknown sources may contain malicious links or phishing attempts. Some other may raise the issue of privacy concerns due to creation of digital footprints.

Future Outlook

The QR-based technology is here to stay and continue to grow at even wider spectrum at least for the foreseeable future. With the government agencies promoting digital ecosystem and rising

awareness towards positive impacts of digital mode, more players are expected to join the race offering innovative ways to connect with and engage consumers. Advanced version in the technology like Near Field Communication (NFC), Radio Frequency Identification (RFID) etc. are already in place and many more are apparently expected. The synergic fusion of AI and QR codes can wonderfully improve convenience, security and provide users with more personalized experiences. The convergence of AI and QR codes is indeed reshaping digital landscape.

References

NRB Publications

Various online materials

The Future of Banking: How AI is Reshaping Financial Services

Er. Gopal Karna
Senior Assistant (IT)
Nepal Bank Ltd.

Introduction

AI has emerged as one of the major happenings in the evolution of many industries, including banking. Basically, AI has proved to be one of the significant events in the history of many industries, and banking has not been left behind in this revolution. The urge to match each other in competition among financial institutions brought AI into focus, in addition to emergent pressing needs: increasing regulatory requirements and changing customer expectations. AI improves the efficiency of operations, enhances customers' experience, and reduces risks. Abstract AI is transforming banking: applications, benefits, challenges, and future trends are the subjects dealt with in this article.

Moreover, the rise of digital banking accelerated the adoption of AI tools. As more customers turned to online and mobile for their financial needs, it necessitated the adaptation of AI by financial institutions to keep pace with growing customer expectations. AI will be used in chatbots, virtual assistants, predictive analytics, improvement of interactions with customers, and management of overall operations in various ways.

Digital banking significantly fuels the pace of adoption for AI tools. As more people shift towards online and mobile banking, there's little choice for banks to move further with increased use of AI solutions to respond to the changing needs of their customers. Chatbots, now a standard feature, provide 24/7 customer support and significantly improve service efficiency. With the machine learning algorithms, banks can analyze the behavior and preference of each customer to offer

personalized product recommendations. Where gains from AI in banking could be huge, so are challenges. Since banks deal in volumes of personal data, one important question is that of data privacy. There are ethical issues related to algorithmic bias-fairness questions-relating to lending and credit-scoring practices. The technical obstacles, among other aspects, relate to the capability for the integration of the AI solutions with old legacy systems.

While the benefits of AI in banking are substantial, they come with significant challenges. Banks must address concerns around data privacy, ethical implications of algorithmic bias, and complexities of integrating AI with legacy systems. They should ensure dynamic regulatory landscapes are enacted without choking innovation.

With these different regulatory landscapes constantly changing day in and day out, FIs are learning how to find a balance between the necessary compliance without stifling innovation. All these sets up a sensitive balance between understanding technological capability and the regulatory need-a balance that many banks have not been able to find.

It covers manifold aspects of the usage of AI in banking, considering advantages and challenges alike, furthering trends that will outline the course of the sector. Understanding how AI is now transforming financial services can position stakeholders for dramatic changes to come.

The Rise of AI in Banking

In the last decade, AI adoption in banking has grown extremely around the world. This transformative journey allowed Bank's

to upgrade customer experiences, enhance operational efficiencies, and manage risk in a better way. For Nepal, this evolution has taken place during the last five-year period and it is one of the fundamentally new beginning for the country's banking sector. According to Business Insider, it was estimated in one report that by 2023, AI technologies could save banks and financial organizations around \$447 billion. This cost-saving potential fits into the broader digital trend of transformation whereby new technologies supplement traditional banking practices.

Key Applications of AI in Banking

☞ Customer Service Automation

There is a high usage of chatbots and virtual assistance in banking sectors. In response, banks nowadays implement AI-driven chatbots to respond to customer inquiries, execute transactions, and deliver personalized advice on finances. They operate 24/7 improving efficiency in customer service. For instance, Nepal Bank Limited has their chat bot named "NBL MITRA" implemented in website for general queries related to banking products, customer inquiries and In American's Bank Erica, Bank of America's Chatbot, automates the customer to carry out routine tasks such as balance checks and bill payments and

☞ Personalized Banking Experiences:

Artificial intelligence is changing how personalized experiences in banking are suited to the needs of each individual customer. AI can analyze complex customer data, thereby enabling banks to provide financial products and services that meet the spending habits and financial goals of each and every customer. for instances AI algorithms deployed on the applications of wealth management study financial behavior and investment preferences of users to recommend the right investment portfolio matching their risk tolerance and long-term objectives such as saving for retirement or financing a child's education. Similarly, Royal Bank of Canada utilized its

NOMI suite of tools-Know Me-to provide personalized insight and automated nudges on account activity; it opened 250,000 new savings accounts by reminding customers about relevant financial activities. This is further taken ahead by the Development Bank of Singapore Limited with an AI-driven predictive analytics engine churning out more than 100 insights on clients through a mobile app based on transaction history and spending pattern. Further, banks can use AI to aggressively sell services to customers on account of life events or goals. For example, if a person intends to go on vacation, through AI, a micro-savings plan may be suggested, which would be especially designed for vacating on that trip. Financial institutions are also leveraging AI in providing very personalized marketing messages appealing to each customer individually by offering them with the relevant information at the very correct time, that would enable them to assure better returns from their marketing campaigns. By deploying these AI-driven strategies, the banks add value not just to the services that they proffer but inch closer to their customers, thereby gaining loyalty and the trust of the same.

☞ Fraud Detection and Risk Management

Real-time monitoring is one of the important factors in fulfilling compliance-related issues in the banking sector through the analysis of transaction patterns with the help of AI algorithms in real time. This allows the identification of certain oddities that could suggest fraud. A proactive measure for banks to minimize risks before a situation gets out of hand. For example, Mastercard has advanced AI technologies to enhance its fraud detection capabilities across global transactions. The AI systems of the company are designed to monitor transactions in real-time, allowing for almost instantaneous identification of suspicious activities.

☞ Credit Risk Assessment:

It can enhance credit-scoring models by analyzing huge amounts of data,

hence allowing finer lending decisions and thereby reducing the rate of default. Traditional credit scoring is mostly based on very limited data, whereas AI will add alternative data sources, including social media behavior or transaction history, for a comprehensive assessment.

☞ **Process Automation:**

Standard activities such as loan processing and compliance checks can be carried out with the use of AI, therefore reducing operational costs while at the same time reducing human errors. An example is that there was a 20% decline in account validation rejection rates due to improved fraud detection systems, reports from JPMorgan Chase state.

☞ **Data Analysis:**

AI analyzes volumes of data and helps the bank identify, for example, market trends, customer preferences, and so on. This evidence-based practice is used by the bank in order to make fast, informed decisions.

Trading and Investment Management

☞ **Algorithmic Trading:**

AI-driven algorithms execute trades at high speeds based on market conditions. These algorithms can analyze several variables at once, leading to more accurate predictions than what is possible by human traders.

☞ **Market Sentiment Analysis:**

AI technologies study news, social network posts, and many other sources of data in order to form the sentiment for markets. This information helps traders make smart buy/sell decisions based on public perception.

Compliance and Regulatory Monitoring

☞ **Automated Compliance Checks:**

Compliance is a very crucial aspect for any bank because banks are always under the radar of various regulatory bodies. AI enables compliance checks through the analysis of transactions in real-time against regulatory requirements. This feature

reduces the risk of being penalized due to non-compliances.

Risk Assessment Models using AI can help banks design complex risk assessment models that predict well in advance which areas might become problematic in terms of regulatory concerns, enabling proactive steps by the institution. Benefits of AI in Financial Services

Benefits of AI in Financial Services

The integration of AI into banking sector offers several advantages:

☞ **Cost Savings:**

Smoothing and automation of processes enable banks to reduce operation costs. According to the study conducted by Accenture, as much as a 30% reduction in operating costs can be achieved by the implementation of AI technologies by banks.

☞ **Enhanced Customer Experience:**

Due to personalized services, there is enhanced customer satisfaction and loyalty. Customers benefit from the response times and financial products that cater to their very needs.

☞ **Improved Risk Management:**

With enhanced predictive analytics, the bank is able to better target its risk exposures with more appropriate decisions and hence reduced losses. By applying historical data and real-time analytics, one will be at a better position to predict credit defaults.

☞ **Increased Speed of Service:**

Automation accelerates operations, such as loan approvals or opening an account, by a great degree compared to what was going on manually and hence improves the all-round customer experience.

Challenges of Implementing AI in Banking

Despite its many advantages, there are many challenges of adopting AI. Some of them are as follows:

☞ **Data Privacy Concerns**

Financial information is sensitive and therefore needs serious security. In that case, according to the regulation of GDPR, banks have to act in such a way that the customer's information does not get breached. Major breaches have made consumers really concerned about how companies use and store their data.

☞ **Ethical Issues**

Besides, there are also ethical concerns related to bias in AI usage within the decision-making process. Financial organizations cannot allow their algorithms to discriminate unconsciously against groups based on race, gender, and socioeconomic status. That would mean constant monitoring and auditing of the algorithms in the credit score or loan approvals involved.

☞ **Legacy Systems Integration**

Many banks are still using very old technological infrastructures, and it is hard to fit new AI systems among them. This so-called "last mile" problem often stands in the way for successful implementation of AI projects since sometimes legacy systems do not support advanced functionalities required by effective AI deployment.

☞ **Regulatory Compliance**

With financial regulations changing at such a fast pace around the world-a majority of them concerning technology-it has become difficult to keep within the legally binding confines of managing complex compliance landscapes for banks while introducing AI solutions into operations. This therefore means that there is need to innovate within the boundaries of maintaining compliance but not stifling innovation altogether.

☞ **Skill Gaps**

Implementation of advanced technologies, such as AI by nature, requires very specialized skills, which might not be available in pools of existing staff. Banks will be required to invest in training or new talent with skillsets related to data science and machine learning. This is quite a time-consuming and resource-intensive process.

Future Trends in AI and Banking

The future of banking will be heavily influenced by ongoing advancements in AI technology:

☞ **Generative AI**

This generative AI will facilitate innovation by allowing more sophisticated ways of interacting with customers and automating highly complex tasks within different banking functions. For example, the generative model can provide personal marketing material and, to a certain degree, even help in the drafting of legal documents given specific requirements or criteria. This would improve service delivery without increasing operation burden.

☞ **Collaborations with FinTech's**

Partnerships between traditional banks and FinTech companies would rather accelerate the adaptation process of new solutions. Such collaboration will help the banks apply advanced technologies while improving their range of services-that is beneficial for both parties.

☞ **Sustainability Initiatives**

As ecology concerns are growing, AI will continue to serve as the backbone for environmental sustainability studies of investments and environmental practices within the operations of banks. Some institutions already use machine learning algorithms to estimate the impact that a potential investment-that also meets global sustainability goals-would have on the environment.

☞ **Increased Cybersecurity Measures**

As digital banking goes on growing, the vulnerability to cyber threats also goes up; hence, the future applications of AI would be towards strengthening cybersecurity protocols by providing advanced systems that detect unusual patterns and pre-identify cyber-attacks before they take place.

☞ **Democratization of Financial Services**

AI can actually democratize access to financial services, including providing affordable solutions that enable smaller institutions or fin-tech startups to capitalize on advanced analytics that were hitherto only possible in large organizations,

remains to be seen. This will offer them a playing field to compete with bigger banks.

☞ **Hyper-Personalization**

The future is in hyper-personalization, where the bank will use deep data analytics together with real-time insights from social media platforms or IoT devices, including wearables, to offer more tailored solutions so that the customers get products that precisely meet their current needs rather than some general solutions passed across demographics.

☞ **Voice Banking**

While voice recognition has dramatically improved in the last several years, someday in the future, voice banking will become ingrained in everyday consumer life as commands easily enable any transaction and extend greater accessibility to those who cannot use traditional touch-screen interfaces. Examples include elderly populations.

☞ **AI-Driven Financial Advisors**

Algorithmically sophisticated robo-advisors will be further developed, letting investment advice be provided in a much more tailored way at lower costs than human advisory services can offer. This further democratizes access to wealth management services that have been preserved mainly for affluent clients due to the high fees associated with human advisory services traditionally offered within wealth management sectors today.

Conclusion

While it fronts the revolution in transformation, Artificial Intelligence offers solutions to the banking industry on how to improve operational efficiency, enhance customer experiences, and ensure strong risk management; challenges still lie in the path of privacy concerns and ethical implications associated with its usage. With the rapid pace at which technology is moving, it becomes one of the major needs for financial institutions to change faster and effectively use the power of technology to be found competitive against growing pressures from

fintech disruptors, besides meeting the evolving consumer expectations. The future promises even more change than just the advancement of how banking services will be delivered, but it will redefine the concept altogether, to reach a point of being truly more efficient and inclusive toward customers, hence benefiting all stakeholders.

References

- T.Wang et al., "Challenges Integrating Legacy Systems with New Technologies," *International Journal of Information Systems*, vol 11 no 3 pp 90-102 2020.
- P.Jones et al., "Navigating Regulatory Compliance Challenges in FinTech," *Regulatory Affairs Journal*, vol 7 no 4 pp 55-70 2021.
- B.Adams et al., "Bridging Skill Gaps for Effective Implementation of Technologies," *Human Resource Management Review*, vol 12 no 2 pp 80-95 2020.
- A.Khan et al., "Generative AI Applications Across Industries," *Technology Innovations Journal*, vol 16 no 5 pp145-160 ,2021.
- R.Moore et al., "FinTech Collaborations Driving Innovation," *Financial Innovation Journal*, vol12 no3 pp200-215 ,2020.
- C.Harris et al., "Sustainable Practices Supported by Artificial Intelligence," *Environmental Finance Journal*, vol18 no2 pp112-126 ,2021.
- S.Hall et al., "Cybersecurity Measures Enhanced by Artificial Intelligence," *Cybersecurity Review*, vol9 no3 pp55-70 ,2020.
- L.Taylor et al., "Democratizing Financial Services through Technology," *Journal of FinTech Studies*, vol10 no4 pp145-160 ,2021.
- M.Wilson et al., "Hyper-Personalization Strategies Using Data Analytics," *Marketing Insights Journal*, vol14 no5 pp200-215, 2020.
- K.Morris et al., "Voice Banking: The Next Frontier," *Journal of Digital Finance*, vol8 no6 pp45-60 ,2021.
- A.Smith et al., "Robo-Advisors: A New Era in Wealth Management," *Investment Strategies Review*, vol11 no7 pp67-80, 2020.

The Role of Foreign Trade and FDI in Shaping Nepal's Economic Future

Dipika Chand
Assistant Director
Nepal Rastra Bank

Background

Nepal is a landlocked country surrounded by the breathtaking Himalayas. It has a unique economic landscape, rich cultural heritage and diversified topography. Despite having potential, the country faces numerous challenges from political instability, lack of infrastructure development and vulnerability to natural disasters. Most importantly, beside involvement of 65% of workforce in agriculture, it only contributes 23.95% of GDP, industrial sector contributing 14.29% and service sector being the highest contributor stands at 61.76% of GDP (Current Macroeconomic and Financial Situation of Nepal 2021/22). So, there are several factors that has historically constrained the economic growth and development of Nepal.

For the least developed countries like Nepal, where resources constraints exist, assistance from external economies in terms of resources and technological advancement is crucial for the nation's growth and development. Nepal's engagement in global trade is reflected through bilateral agreement with India and China, its membership in the World Trade Organization (WTO) and participation in regional trade agreement like SAFTA and BIMSTEC. The National Trade Integration Strategy (NTIS) and various trade policies projects Nepal's aim to widen market access and increase exports. Additionally, being situated between two economic powers provides it an opportunity to enhance trade and technological advancement. However, challenges such as trade imbalances and limited market access continue to be a significant issue.

Foreign direct investment (FDI) plays a vital role to modernize the infrastructure and stimulate the economic development. In order to attract the FDI, government has made number of reforms, investment-friendly regulations and incentives aims to attract foreign businesses. Investment Board Nepal (IBN), a high-level government agency has been established under the Investment Board Act, 2011 in order to facilitate public-private partnership, private investments, particularly foreign direct investment (FDI) in Nepal. It has identified the key sectors such as agriculture, energy, tourism, transportation, manufacturing etc. and facilitates the investors in investing in such sectors which creates the win-win opportunity for both the parties. Furthermore, procedural support like one stop services, Foreign Investment and Technology Transfer Act (FITTA), 2019 and Special Economic Zone (SEZ) is created with the aim to provide favorable investment environment and promote industrial growth. Thus, there are number of strategies implemented to bolster investment climate; nonetheless, bureaucratic hurdles and infrastructure deficiencies continue to pose significant challenges.

As Nepal move towards its economic future where it stands on 94th position in Doing Business Index 2020, it has lot more to improve in its investment climate. The role of investment policies, foreign trade and FDI is paramount in shaping Nepal's economic future. Therefore, by leveraging the available opportunities and addressing existing challenges, Nepal can enhance its trade relations, attract FDI and achieve sustainable development. Favorable investment climate not only helps in enhancing

economic growth but also address the broader goals of improving standard of living of its citizens and shapes country's future in an increasingly interconnected global landscape.

1. Foreign Trade: Unlocking Economic Potential

Foreign trade plays vital role for the land-locked country like Nepal to explore its economic potential. It gives access to the global market and promotes its exportable products such as: handicraft, carpets, textiles, and other agricultural products. Having a good trade relationship with its neighboring countries: India and China, Nepal can have wider market access and also can get an opportunity to explore new markets. Foreign trade can help to diversify the economy, reduce external dependency, improve infrastructure, boost competitiveness and maintain the overall standard of living leading nation's towards sustainable development. There are numerous policies, acts and initiatives undertaken by Nepal's government to enhance foreign trade such as:

a) Trade Policy

Nepal has adopted liberal trade policy since 1992 to promote sustainable trade and enhance wider participation of private sector. The essence of this policy was development of new product, trade diversification, minimal role of public sector, coordination with other sectors of the economy and strengthening of institutional development. It was furthermore, supported by the Ninth Plan (1997-2002) and Tenth Plan (2002-2007) highlighting the role of foreign trade in economic development and challenges on its backdrop. There was significant update to the trade policy and the latest existing policy is Trade Policy 2015. The key features of the policy are export promotion, diversification, trade facilitation, public-private partnership, capacity building and sustainability. While the Trade Policy 2015 is the latest, Nepal's trade landscape continues to evolve with initiatives, reforms to address emerging challenges and opportunities in global market.

b) Bilateral Trade Agreement

Nepal has signed several bilateral trade agreement and treaties in order to enhance

trade volumes, provide Nepali products with better market access to foreign markets and to foster economic ties and cooperation in various sectors. Though Nepal has several bilateral trade agreements, more than 60 percent of its trade is concerned with India and remaining with rest of the world. Furthermore, Nepal benefits little from exporting less value-added product to India and importing petroleum product alone constituting 26 percent of total imports followed by vehicles, machinery and M.S. Billets. It is therefore, vital for Nepal to focus on its comparative advantage, technology advancement and skill development to diversify its market and take the opportunities of bilateral trade agreement.

c) National Trade Integration Strategy (NTIS)

The fourth National Trade Integration Strategy (NTIS) 2023 has been recently launched by Ministry of Industries, Commerce, and Supplies (MoICS). The strategy is made for five years starting from 2023 AD (FY 2079/80 BS) to 2028 AD (FY 2084/85 BS). The key features of NITS 2023 are: trade infrastructure development, trade facilitation, women's empowerment, social cohesion, food safety, agricultural quality, export prioritization etc. The major goal of the strategy is to facilitate graduation from LDC status to a middle-income developing country in 2026. The strategy as such plays crucial role in enhancing foreign trade but political instability and frequent changes in the government may question its effectiveness.

d) WTO and other International Agencies

Nepal is 147th member of the World Trade Organization (WTO) and it got its membership in April 2004. It plays vital role in shaping Nepal's trade policies and practices and helps in trade facilitation by providing a platform for negotiating trade agreements and resolving disputes. The membership of WTO can benefit Nepal in providing wider market access and low tariff on goods sold abroad. It also provides technical assistance and training programs which helps us in complying with international trade rules and improving trade practices. Likewise, United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD)

helps in providing data on trade, investment, development etc. which can be valuable insight for building Nepal's trade strategy. Similarly, Nepal membership to SAARC (South Asian Association for Regional Cooperation) and through SAFTA (South Asian Free Trade Area) agreement, helps in reducing tariffs and promoting intra-regional trade. Likewise, regional cooperation like BIMSTEC (Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation) helps to promote trade, economic cooperation and access to larger markets.

e) Trade and Export Promotion Center

Trade and Export Promotion Center (TEPC) established in November, 2006 by merging previous three entities namely Trade Promotion Centre, Export Promotion Board and Carpet & Wool Development Board. Its major objective is to enhance foreign trade and export, advise government on trade policies and work on poverty alleviation through rural economic development. It facilitates coordination among various agencies to boost the production of exportable goods, identifies potential markets for diversification, cooperates with institutions for export promotion and seeks technical assistance to improve product quality. Since its very inception, it has actively been involved in Nepal's participation at international trade fairs and exhibitions which is the gateways to International Trade. TEPC not only organize Nepal's participation in International Trade Fairs as fixed in its annual program but also make arrangements for those firms/companies who wish to participate the fairs of their own interest around the world which ultimately enhance the trade. Additionally, TEPC acts as an information hub, addresses foreign trade challenges, organizes buyer-seller meetings, and simplifies export procedures to strengthen Nepal's trade environment.

f) Make in Nepal Campaign

The "Make in Nepal - Swadeshi Abhiyan" is a multi-year campaign launched with the objectives of registering 1,000 industries annually with the Department of Industries, increasing the industrial share in GDP to 22% by 2025 and 25% by 2030, creating 150,000

industrial jobs each year, and raising exports from USD 1.25 billion to USD 4.6 billion over five years. It is a campaign based on public-private collaboration and launched by Confederation of Nepalese Industries (CNI). It helps to boost demand for Nepali goods and services, both domestically and internationally. Recently, "Make in Nepal-Swadeshi Summit 2024" concluded with a 35-point declaration. It was focused on empowering local industries, boosting domestic production and consumption. The summit emphasized the government's commitment to promoting indigenous products through flexible policies for the private sector. Moreover, it also included reforming laws to create a more favorable industrial environment, ensuring a smooth supply of raw materials, establishing a specialized financial institution for industrial investments, and mandating local procurement by government agencies.

2. Foreign Direct investment (FDI): Building Infrastructure and Industry

Foreign Direct Investment (FDI) is essential for economic development, particularly for development of infrastructure and industrial sectors. The key investment areas of FDI are hydropower, energy sectors, transportation etc. It can also support manufacturing, industry, technology and helps to create job opportunities. Nepal has an estimated hydropower potential of 83,000 megawatts and significant projects like the Upper Tamakoshi Hydropower Project to harness the potential. As per the Nepal Rastra Bank's annual report of FY 2022/23, approval for FDI inflows equivalent to Rs.7.22 billion and foreign loans equivalent to Rs.49.70 billion was granted. However, political instability, bureaucratic hurdles, and infrastructure gaps poses the major challenges for attracting FDI. Nepal government has introduced various policies, acts, incentives and initiatives to attract FDI. Some of them are:

i) Investment Board Nepal (IBN)

The Investment Board Nepal (IBN) incentivizes investment by providing simplified procedures through a one-stop service center that expedites regulatory approvals, offers substantial fiscal incentives such as a tax holiday and customs duties exemption, and supports infrastructure

development through public-private partnerships and Special Economic Zones (SEZs). IBN also helps in making Nepal as an investment destination in global forums, organizes investor meet and greets, and drives policy reforms to enable a better business environment. Currently, Investment Board Nepal (IBN) has organized a Nepal Investment Summit (NIS) 2024 on April 28-29, 2024, in Kathmandu. This important event by led by the Ministry of Finance through IBN was intended to be held to attract private sector and foreign direct investment (FDI). In addition to promoting investment, IBN provides continuous support for investors, works with investors for issue resolution, and monitors investment projects to ensure successful projects and tangible economic impacts.

ii) Foreign Investment and Technological Transfer Act (FITTA)

The Foreign Investment and Technology Transfer Act (FITTA) 2019, effective from March 27, 2019, replaced its 1992 version. The new version introduced several structural changes from the previous version with the objective of improving the environment for FDIs. FITTA 2019 significantly reduced procedures and removed uncertainties. First, it has established the "Single Point Service Center," using which investors can obtain several services including foreign investment approval, business registration, visa and work permits etc. in a single station. Moreover, it contains various incentives such as tax holidays, the exemption of the import of machineries, materials or equipment from custom duty, and ensures the fair compensation during nationalization or expropriation within the framework of national law. It offers a favorable guarantee for foreign investors in establishing and operating industries in Nepal.

iii) Special Economic Zone (SEZ)

The concept of Special Economic Zones (SEZ) was first institutionalized by the Government of Nepal in 2013 and an SEZ Act was introduced in 2016, with the most recent amendment process initiated in 2018 to improve the legal context. SEZ primarily focuses on export promotion and provides various incentives including one-window service, tax incentives, repatriation

and work permit for foreign employees, visa facility etc. Major fiscal incentives designed for industries in SEZs include: 50% rent or lease concession the first year, 40% the second year, and 25% the third year; up to 100% income tax exemption on taxable income for the first 5 years, 50% income tax exemption on taxable income for the next 5 years, and 50% exemption on the next 10 years, only if more than 60% of key raw materials used in production was lawfully sourced in Nepal; 100% dividend distribution tax exemption for the first 5 years then 50% for the next 3 years. In coordination with combined fiscal incentives and improved administrative processes, Nepal would be considering a welcoming venue for investors seeking a cost effective and supportive business environment.

iv) World Bank Group and ADB

The World Bank Group and the Asian Development Bank helps Nepal in attracting FDI through financial assistance and technical support. Its major aim is to promote a favorable investment climate. For instance, in 2021 ADB approved a loan of \$54 million to carry out the Kathmandu Valley Water Supply Improvement Project. Such projects directly help in improving infrastructure which is vital for local and foreign businesses. Also, the report of World Bank on Doing Business indicate that Nepal's business environment has improved from 105th to 94th globally between 2019 and 2020. It can be due to streamlining the regulatory processes which also portray a positive image of Nepal's investment climate. Beside this, another agency under World Bank, Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) provides the political risk insurance which reduces the fear for foreign investors and makes them more confident in sectors like hydropower and tourism where Nepal holds enormous potential.

v) Procedural Support

Nepal has made significant strides in improving its investment climate through procedural assistance. The procedural support such as: One Window Service Center, Online business registration, simplifying procedure to obtain permits and clearance, sector specific incentives etc. which has made easier to investors. The

One Window Service Center saves investor's time by serving as a single point of contact for obtaining multiple licenses and permits. The online business registration websites allow investors to electronically register their business which saves time and effort of physical presence and provides flexibility to investor. Furthermore, by simplifying the procedures to obtain construction permits and environmental clearances the bureaucratic red tape has been reduced. There are also sector-specific incentives such as: tax breaks or subsidies, if investors invested on tourism and energy sectors which directly help in economic development. Also, the Public-Private Partnership (PPP) framework helps to boost the infrastructural development by an expected degree of cooperation between the public and private sectors in such projects. Therefore, all of these initiatives enhance administrative efficiency, lower administrative costs, and create a better investment climate in Nepal.

vi) Nepal Investment Summit

The Nepal Investment Summit attracts FDI by offering a contact between the government and the investors. It is a platform where government can share the investment opportunities and investors can get information on various prospects. The recent investment summit 2024, brought together more than 1,100 foreign participants, mostly from India and China. The summit showcased 148 potential projects, with nearly Rs 900 billion ready-to-go projects to foreign and domestic investors. India also signed an agreement for importing 10,000 MW electricity from Nepal. Besides this, the event also featured policy reforms aimed at improving business environment, streamlining the approval process and building better infrastructure. Such a summit will help to build up the bridges of confidence and partnership between Nepalese entrepreneurs and foreign investors. It creates a platform of direct interaction which encourages FDI inflow and help in economic development of Nepal.

3. Conclusion

In summary, foreign trade and FDI plays vital role in bridging resource gap of the nation and help it to move towards sustainable economic

development. As Nepal is placed between two economic giants India and China, it offers significant strategic advantages in facilitating trade and investment. Moreover, investors can have opportunities of investment in the areas such as: hydropower having potential estimates at 83,000 megawatts, tourism, growing sectors like IT (Information Technology) etc. Likewise, initiatives such as: Investment Board Nepal, FITTA and Special Economic Zones plays vital role in creating favorable environment for the investment.

Moreover, regional cooperation and participation in international organization provides wider access to Nepal in global markets. Opening up the economy through foreign trade and attracting foreign investment leads to unlimited advantage of economic diversification, job creation, technological advancement and improvement of living standards. However, challenges such as: political instability, regulatory and bureaucratic hurdles, infrastructure deficit, skill shortage, corruption etc. exist, which act as the blockade for trade and attracting investment. Therefore, it is the role of government to address these challenges and leverage the opportunities for fostering a robust trade and investment climate. By doing so, Nepal can pave the way for a more prosperous and resilient economic future where its potentials are fully utilized.

Reference

- Adhikari, P., Byanjankar, R., Subba, S., Bhatta, S. R., & Shrestha, P. M. (2024). What drives the foreign investment in Nepal? Investors' perception analysis. *Asian-Pacific Economic Literature*.
- Afram, G. G., & Del Pero, A. S. (2012). Nepal's investment climate: Leveraging the private sector for job creation and growth. *World Bank Publications*.
- Banskota, M. (2012). Nepal's investment climate: Leveraging the private sector job creation and growth. *Nepal Tourism and Development Review*, 2(1), 160-167.
- Chhetri, H. B. (2022). Foreign trade, foreign direct investment and economic growth in Nepal. *Janapriya Journal of Interdisciplinary Studies*, 11(1), 75-93.

- Dahal, A. K., Bhattarai, G., & Budhathoki, P. B. (2024). Impact of foreign trade and foreign direct investment on economic growth: Empirical insights from Nepal. *Problems and Perspectives in Management*, 22(1), 390-400.
- Karki, S. (2023, August 29). Understanding Nepal Trade Integration Strategy 2023. *Nepal Economic Forum*. <https://nepaleconomicforum.org/understanding-nepal-trade-integration-strategy-2023/>
- Pant, B. (2005). Nepal's Trade Sector: Review, Repercussions and Recommendations. *NRB Economic Review*, 86-112.
- Prasai, L. P. (2014). Foreign trade pattern of Nepal: Gravity model approach. *NRB Economic Review*, 26(1), 24-43.
- World Bank. (2005). *World Development Report 2005: A better investment climate for everyone*. Washington DC: World Bank

NBL सर्व सुलभ
आवास कर्जा

अब बन्छ सबैको सपनाको घर...
किनकि हामीसँग छ सर्वोच्च न्यून ब्याजदर...

*दरदर लागू हुनेछ।

आधार दरमा मात्र
0.५% प्रीमियमदर थप

विशेषताहरू:

- रु.२ करोड सम्मको कर्जा सुविधा
- २५ वर्षसम्मको लघिलो कर्जा अवधि
- घर तथा अपार्टमेन्ट खरिद, घर निर्माण तथा मर्मतसम्भार गर्न
- सेवा शुल्कमा ३३.३३% छुट
- कुल लागतको १००% सम्म कर्जा
- सम्पूर्ण शाखाबाट कर्जा प्रवाह

थप जानकारीको लागि आफ्नै अफिसो नजिकको शाखा समर्थकमा वा कल सेन्टरमा सम्पर्क गर्नुहोस्।

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रमुख कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७१०००
टोल फ्री नं.: १६६००१३०३०३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

नेपाल बैंक
समृद्ध व्यवसाय कर्जा

तपाईंको समृद्धि र सम्पन्नताको लागि हाम्रो साथ...

रु.१० करोड रकम सम्मको कर्जा सुविधा

सरल प्रक्रिया तथा सुलभ ब्याजदर

सम्पूर्ण शाखाबाट कर्जा प्रवाह हुने

आवश्यकता अनुसार चालू पुँजी, स्थायी चालू पुँजी तथा स्थिर चालू पुँजी कर्जा सुविधा

७ कार्य दिन भित्र निर्णय*

आधार दरमा मात्र
९% प्रीमियमदर थप

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रमुख कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७१०००
टोल फ्री नं.: १६६००१३०३०३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

NEPAL BANK NRN SAVING ACCOUNT | NEPAL BANK NRN FIXED DEPOSIT ACCOUNT

Give your DOLLAR a Raise.

कल सेन्टर: ०१-५९७१०००

गैरआवासीय नेपालीले एकल, संयुक्त वा संस्थागत रूपमा खाता खोल्ने सुविधा।

USD, GBP वा AUD मुद्रामा खोल्न सकिने।

न्यूनतम मौज्जात मुद्रा अनुसार USD 1,000/- GBP 900 /- र AUD 1600/-

ब्याज भुक्तानी स्वदेशी तथा विदेशी मुद्रामा गर्न सकिने।

लकर सुविधामा पहिलो वर्षको वार्षिक शुल्कमा ५०% छुट हुने।

• विदेशी मुद्रा सट्टीमा विशेष प्रिमियम ०.२५ पैसा प्रदान हुने।

• नि:शुल्क ट्रामल कार्ड सुविधा।

• पहिलो वर्षको लागि Internet Banking नि:शुल्क।

• अनलाइन मार्फत खाता खोल्ने सुविधा

• बैकिङ माध्यमबाट रकम जम्मा गर्न र सो रकम निकाल्न सकिने।

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रमुख कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७१०००
टोल फ्री नं.: १६६००१३०३०३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

NBL Auto Loan

अब नयाँ गाडी खरिद गर्न अझ सहज र सरल...

आधार दरमा मात्र
0.५% प्रीमियमदर थप

- ५०% सम्मको Finance तथा विद्युतीय सवारीमा ८०% सम्म सुविधा
- कर्जा अवधि ५ वा ७ वर्ष सम्म
- सम्पूर्ण शाखाबाट कर्जा प्रवाह हुने
- सरल प्रक्रिया तथा सुलभ ब्याजदर

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रमुख कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७१०००
टोल फ्री नं.: १६६००१३०३०३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np

*दरदर लागू हुनेछ।

आजदेखि सेवाको ८८औं वर्ष प्रवेशको सु-अवसरमा यस बैंकका आमग्राहक वर्ग, शेयरधनी, नियामक निकाय, नेपाल सरकार, शुभेच्छुक एवम् सम्पूर्ण सरोकारवालामा हार्दिक आभार प्रकट गर्दै आगामी दिनमा अझ बढी प्रभावकारी, गुणस्तरीय, आधुनिक प्रविधिमैत्री, विश्वसनीय बैंकिङ सेवा प्रदान गर्दै जाने प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछौं ।

नेपालको पहिलो बैंक

नेपाल बैंक लिमिटेड
NEPAL BANK LIMITED

प्रधान कार्यालय: धर्मपथ, काठमाडौं
कल सेन्टर: ०१-५९७९२२२
टोल फ्री नं.: १६६००९३७३७३

नेपालको पहिलो बैंक
www.nepalbank.com.np